

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 28
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голик С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Томенчук М. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 9 від 12.05.2023 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,

видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)**

© Ужгородський національний університет, 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Остапко О.М. ШЛЯХИ СЕМАНТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	9
Плеханова Т.М., Барбара Н.В., Грищенко О.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО МОВЛЕННСВОГО ПРОСТОРУ НА ТЛІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В МАСМЕДІЙНІЙ СФЕРІ: НАСЛІДКИ ЗМІН ТА ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТТЯ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	14
Полозова О.О. ФОКУСНО-ЕКСПЛІЦИТНІ КІЛЬКІСНО АСИМЕТРИЧНІ СКЛАДНІ СПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ.....	20
Прокопович Л.С. СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МОВОМИСЛЕННЯ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ.....	26
Середницька А.Я. ВІДОБРАЖЕННЯ СТУПЕНЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ВИЯВУ ДІЇ В ЗНАЧЕННЯХ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ.....	33
Старченко Я.С., Кумпан С.М. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СЛОВОТВІРНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ У ЖАРГОНІ НАРКОМАНІВ.....	37
Тур О.М., Шабуніна В.В. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	42
Умрихіна Л.В. СПЕЦИФІКА ОПТАТИВНИХ НОМІНАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	47
Шабуніна В.В., Тур О.М., Крот В.О. ГРАФОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ДІАЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ.....	52
Шаповаленко Н.М. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ.....	58
Шрамко Р.Г., Прийма Л.Ю. АНГЛІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ: СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	62

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Лелет І.О. СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ В РОМАНАХ ДЖ. К. РОУЛІНГ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА.....	73
Lozovska K. ONE PERSON: SEVERAL PERSONALITIES (INFLUENCE OF GENDER IDENTITY CHANGE ON SPEECH BASED ON MOVIE “SPLIT” 2016).....	77
Матковська Г.О., Карачун Ю.Г. ПОВТОР ЯК СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА МОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТУ.....	81
Мусійчук Т.І., Коляда Е.К. СИНТАКСИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИСЛОВЛЕНЬ ОБУРЕННЯ.....	86
Окулова Л.О. ВАРІАТИВНІСТЬ ВИМОВИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	91
Пеліван О.К., Євдокимова І.О., Хапіна О.В. РОЛЬ ЧАСТОТНОГО ПАРАМЕТРУ ІНТОНАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕНЦІЇ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	97
Строченко Л.В., Єрмоменко С.В. МОВНЕ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ GENIUS / ГЕНІАЛЬНІСТЬ У НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	103
Талавіра Н.М. МЕДІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗВЕРНЕНЬ ПУБЛІЧНОЇ ОСОБИ: ФОНОВА ІНФОРМАЦІЯ.....	107
Тарасова С.О., Сироватенко А.О. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГУМОРУ.....	111
Харькова Г.В. ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНИХ АНГЛОМОВНИХ КОМАНД В СУДНОПЛАВНОМУ ДИСКУРСІ.....	118

РОЗДІЛ 3

ТЮРКСЬКІ МОВИ

Nazarova Afag Tarlan. THE WAY OF DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE.....	124
---	-----

РОЗДІЛ 4

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Білогорка Л.В. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕКСТІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ.....	129
Война М.О. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ КИТАЙСЬКИХ БЕЗПІДМЕТОВИХ РЕЧЕНЬ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	133
Гаман І.А., Чайковська О.Ю. КІНОПЕРЕКЛАД ЯК ВИД АУДІОВІЗУАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ	137
Конкульовський В.В., Мамрош І.Я. ВІДТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНИХ ТВОРАХ (НА ПРИКЛАДІ СЕРІЇ ФІЛЬМІВ «ЗОРЯНИ ВІЙНИ»).....	141
Ліписовецька О.М., Лавренчук Т.С., Борова Л.О. ПРОБЛЕМА ВІДТВОРЕННЯ ІДІОСТИЛЮ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ ЙОЗЕФА РОТА «ЙОВ».....	146
Лютянська Н.І. ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІЇ ДОМЕСТИКАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ФІЛЬМУ “PETER RABBIT”.....	149
Пешкова О.Г. ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ГРИ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ.....	154
Ржевська Д.О. ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД У ВІДТВОРЕННІ ОНОМАТОПЕЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ Х. МУРАКАМІ «ХРОНІКА ЗАВОДНОГО ПТАХА».....	160
Тарнавська М.М. ВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ З УКРАЇНСЬКОЇ НА СУЧАСНУ АРАБСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ.....	166
Шилінська І.Ф., П'ятничка Т.В. КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ ЯК РІЗНОВИДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	171

РОЗДІЛ 5

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Сосєдко К.Д. МОВНІ ЗНАКИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРИ У ТЕКСТАХ ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРВ'Ю.....	178
---	-----

РОЗДІЛ 6

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Віват Г.І., Філіпенко О.І. ЦІНА ОСТАННЬОГО ПОГЛЯДУ (ПОЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ НЕПОСЛУХУ ДРУЖИНИ ЛОТА ТА СУВОРОЇ КАРИ ЗА ТОЙ ВЧИНОК НА ТЛІ БІБЛІЙНОЇ ПОДІЇ ЗНИЩЕННЯ СОДОМУ)	182
Коробкова Н.К., Нечитайлюк І.В., Шевченко Т.М. «ЛИСТИ З ХУТОРА» П. КУЛІША: ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛІЗАЦІЇ.....	188
Нечипоренко С.В. МОТИВ САМОТНОСТІ ДИТИНИ В РАННІЙ НОВЕЛІСТИЦІ АНДРІЯ ДУРУНДИ.....	192
Романова І.В. ОНТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА П'ЄСИ ВОЛОДИМИРА РАФЄЄНКА «МОБІЛЬНІ ХВИЛІ БУТТЯ, АБО VERBUM CARO FACTUM EST».....	199
Семенюк Л.С., Данилюк-Терещук Т.Я. НАРОДНІ БАЛАДИ ВОЛИНИ Й ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ В ЗАПИСАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ЧЛЕНІВ ЇЇ РОДИНИ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЮЖЕТІВ ТА МОТИВІВ.....	204

РОЗДІЛ 7**ФОЛЬКЛОРИСТИКА**

Динікова Л.Ш., Бобко А.М. ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ
ТРАДИЦІЇ НА ПРИКЛАДІ СУДИЛИЩ НАД УПИРЯМИ-ЧАКЛУНАМИ..... 210

Яремко Л.М. «БОРІТЕСЯ-ПОБОРЕТЕ!»: ТЕМА ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(«СИМВОЛІЧНІСТЬ ОБРАЗІВ» І СЬОГОДЕННЯ)..... 215

РОЗДІЛ 8**РЕЦЕНЗІЇ**

Галів У.Б. ОБРАЗ, ЗАКАРБОВАНИЙ В СЕРЦІ..... 220

Науменко Н.В. ЖИВОТВОРНА ЗАВ'ЯЗЬ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА..... 224

Філат Т.В. З ВИСОКОЇ ПОЛИЦІ ЗНАНЬ..... 230

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Ostapko O.M. WAYS OF SEMANTICIZATION UKRAINIAN TERMINOLOGY IN THE PROCESS OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION OF TECHNICAL DIRECTION.....	9
Plekhanova T.M., Barbara N.V., Hryshchenko O.V. TRANSFORMATION OF THE MODERN SPEECH SPACE AGAINST THE BACKGROUND OF SOCIO-POLITICAL CHANGES IN THE MEDIA SPHERE: CONSEQUENCES OF CHANGES AND FUTURE PROSPECTS FOR UKRAINE.....	14
Polozova O.O. FOCUS-EXPLICIT QUANTITATIVELY ASYMMETRIC COMPLEX CONJUNCTIVE SENTENCES.....	20
Prokopovych L.S. PECULIARITY OF ARTISTIC LANGUAGE THINKING OF MYROSLAV DOCHYNETS.....	26
Serednytska A.Ya. THE LEVEL OF ACTION INTENSITY IN THE MEANINGS OF THE DERIVED VERBS.....	33
Starchenko Ya.S., Kumpan S.M. PECULIARITIES OF UKRAINIAN WORD FORMATIVE PROCESSES AND PHENOMENA IN THE JARGON OF DRUG ADDICTS.....	37
Tur O.M., Shabunina V.V. METHODOLOGICAL MEANS FOR MODERN TERMINOLOGICAL STUDIES.....	42
Umrykhina L.V. SPECIFICITY OF THE OPTATIVE NOMINATIVE CONSTRUCTIONS.....	47
Shabunina V.V., Tur O.M., Krot V.O. GRAPHICAL AND STYLISTIC MEANS OF DIALOGICITY OF A SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXT.....	52
Shapovalenko N.M. CURRENT ISSUES IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....	58
Shramko R.H., Pryima L.Yu. ANGLICISMS IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE: SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS	62

SECTION 2**GERMANIC LANGUAGES**

Lelet I.O. MEANS OF NONSE WORDS FORMATION IN HARRY POTTER NOVELS BY J. K. ROWLING.....	73
Lozovska K. ONE PERSON: SEVERAL PERSONALITIES (INFLUENCE OF GENDER IDENTITY CHANGE ON SPEECH BASED ON MOVIE “SPLIT” 2016).....	77
Matkovska H.O., Karachun Yu.H. REPETITION AS A STYLISTIC DOMINANT OF THE MODERNIST TEXT.....	81
Musiichuk T.I., Koliada E.K. SYNTACTIC PROPERTIES OF INDIGNATION UTTERANCES.....	86
Okulova L.O. PRONUNCIATION VARIATION AS A FACTOR OF SOCIAL INTERACTION.....	91
Pelivan O.K., Yevdokymova I.O., Khapina O.V. THE ROLE OF PITCH COMPONENT OF INTONATION IN COMMUNICATIVE INTENTION REALIZATION IN ENGLISH DIALOGICAL DISCOURSE.....	97
Strochenko L.V., Yeromenko S.V. LANGUAGE EMBODIMENT OF THE ENGLISH CONCEPT GENIUS IN THE SCIENTIFIC WORLDVIEW.....	103
Talavira N.M. MEDIA REPRESENTATION OF PUBLIC ADDRESS: BACKGROUND INFORMATION.....	107
Tarasova S.O., Syrovatenko A.O. MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF HUMOUR.....	111
Kharkova H.V. DYNAMIC PECULIARITIES OF ENGLISH COMMANDS IN SHIPPING DISCOURSE.....	118

SECTION 3**TURKIC LANGUAGES**

Nazarova Afag Tarlan. THE WAY OF DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE.....	124
--	-----

SECTION 4**TRANSLATION STUDIES**

Bilohorka L.V. PROBLEMS OF TRANSLATING ECONOMIC TEXTS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN.....	129
Voina M.O. THE SPECIFICS OF TRANSLATING CHINESE NON-SUBJECT SENTENCES INTO ENGLISH.....	133
Haman I.A., Chaikovska O.Yu. FILM TRANSLATION AS A TYPE OF AUDIOVISUAL TRANSLATION.....	137
Konkulovskiy V.V., Mamrosh I.Ya. RENDERING OF PROPER NAMES IN SCIENCE FICTION (BASED ON “STAR WARS” MOVIE SERIES).....	141
Lipisovetska O.M., Lavrenchuk T.S., Borova L.O. THE CHALLENGE OF REPRODUCING IDIOLECT IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN TRANSLATION OF JOSEPH ROTH'S NOVEL “JOB”.....	146
Liutianska N.I. ON USING THE STRATEGY OF DOMESTICATION WHILE TRANSLATING FEATURE FILM “PETER RABBIT”.....	149
Pieshkova O.H. PRECEDENT PHENOMENA AS A MEANS OF LANGUAGE GAME IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF POPULAR SCIENTIFIC TEXTS.....	154
Rzhevskaya D.O. FRAME APPROACH IN TRANSLATING OF ONOMATOPEIA IN HARUKI MURAKAMI'S NOVEL “THE WIND-UP BIRD CHRONICLES”.....	160
Tarnavska M.M. MILITARY RANKS OF FEMALE PERSONNEL IN THE ASPECT OF TRANSLATION FROM UKRAINIAN INTO MODERN STANDARD ARABIC LANGUAGE.....	166
Shylinska I.F., Piatnychka T.V. CULTURAL ASPECTS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION AS A WAY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION.....	171

SECTION 5**STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS**

Sosiedko K.D. LANGUAGE SIGNS OF CULTURE CONCEPTUALIZATION IN THE TEXTS OF POLITICAL INTERVIEWS.....	178
--	-----

SECTION 6**UKRAINIAN LITERATURE**

Vivat H.I., Filipenko O.I. LAST VIEW PRICE (POETIC UNDERSTANDING OF THE PROBLEM OF LOT'S WIFE'S DISOBEDIENCE AND SEVERE PUNISHMENT FOR THAT ACT AGAINST THE BACKGROUND OF THE BIBLICAL EVENT OF THE DESTRUCTION OF SODOM).....	182
Korobkova N.K., Nechytaliuk I.V., Shevchenko T.M. “LETTERS FROM A FARM” BY P. KULISH: FEATURES OF CYCLISATION.....	188
Nechyporenko S.V. THE MOTIVE OF CHILD LONELINESS IN THE EARLY SHORT STORIES BY ANDRIY DURUNDA.....	192
Romanova I.V. ONTOLOGICAL ISSUES IN VOLODYMYR RAFIENKO'S PLAY “MOBILE WAVES OF BEING, OR VERBUM CARO FACTUM EST”.....	199
Semeniuk L.S., Danyliuk-Tereshchuk T.Ya. FOLK BALLADS OF VOLYN AND VOLYNIAN POLISSIA IN LESYA UKRAINKA'S AND HER FAMILY MEMBERS' RECORDS: REGIONAL SPECIFICITY OF PLOT AND MOTIVES.....	204

SECTION 7
FOLKLORISTICS

Dynikova L.Sh., Bobko A.M. COMPARISON OF UKRAINIAN AND CRIMEAN TATAR
FOLKLORE TRADITIONS ON THE EXAMPLE OF TRIAL OF VAMPIRE SORCERERS.....210

Yaremko L.M. “FIGHT – YOU'LL WIN!”: THE THEME OF WAR IN THE WORKS
OF TARAS SHEVCHENKO (“SYMBOLISM OF IMAGES” AND THE PRESENT).....215

SECTION 8
REVIEWS

Haliv U.B. AN IMAGE ENGRAVED IN THE HEART..... 220

Naumenko N.V. THE LIFE-GIVING POWER OF THE UKRAINIAN WORD..... 224

Filat T.V. FROM THE HIGH SHELF OF KNOWLEDGE..... 230

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81' 373.46

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.1>

ШЛЯХИ СЕМАНТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

WAYS OF SEMANTICIZATION UKRAINIAN TERMINOLOGY IN THE PROCESS OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION OF TECHNICAL DIRECTION

Остапко О.М.,

*orcid.org/0009-0002-3660-8731**старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету*

У статті розглянуто шляхи семантизації термінології з урахуванням обраної іноземним студентом спеціальності у закладі вищої освіти на прикладі викладання української мови як іноземної у Національному транспортному університеті. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин система освіти України набуває нового змісту і все більше орієнтується на співпрацю з іншими країнами. У зв'язку з формуванням загальноєвропейського освітнього простору, одним із пріоритетних напрямів є процес удосконалення системи підготовки спеціалістів для зарубіжних країн. Особливу увагу акцентовано на необхідності підвищення рівня викладання української мови як інструмента освітнього процесу з метою отримання професійної освіти українською мовою. Розглянуто лексико-граматичні категорії, що переважають при творенні термінів, визначено структурні схеми словосполучень термінологічного характеру та запропоновано систему завдань з метою подолання труднощів розуміння термінологічної лексики. Робота з термінами передбачає їхню семантизацію, закріплення в понятійній системі студента і активацію у професійному мовленні. Закріплення і активація відбуваються в процесі виконання системи лексичних і синтаксичних вправ. Обґрунтовано застосування шести типів завдань. Їх розподілено за ступенем зростання складності виконання. Для перевірки засвоєння термінології студентам пропонується навчальний текст, у якому вивчений блок термінології представлено відповідно до спеціальності, яку вивчають студенти, та до етапу навчання і ступеню володіння мовними засобами. Запропонована система завдань сприяє ефективному засвоєнню термінів різної структури і допомагає студентам професійно орієнтуватися як в навчальних, так і в оригінальних текстах обраної спеціальності. Формування термінологічної компетентності стане стрижневою частиною професійної компетентності як основи для подальшого переходу іноземних студентів до реальної професійної комунікації.

Ключові слова: семантизація термінів, термінологічна компетентність, мова спеціальності, студенти-іноземці, основний етап навчання, наукова термінологія, творення термінів, професійна комунікація.

The article examines the ways of semanticization the terminology taking into account specialty chosen by a foreign student in a higher education institution on the example of teaching the Ukrainian as foreign language in the National Transport University. At the current period of international relations, the education system of Ukraine acquires a new meaning and is increasingly oriented towards cooperation with other countries. Because of formation of the pan-European educational space, one of the priority directions is the process of improving the system of training the specialists for foreign countries. Particular attention is focused on the need to raise the level of teaching the Ukrainian language as a tool of the educational process with the aim of obtaining professional education in the Ukrainian language. The lexical-grammatical categories that prevail in the creation of terms are considered, the structural schemes of word combinations of a terminological nature are determined and a system of tasks to overcome the difficulties of understanding terminological vocabulary is proposed. Working with terms involves their semanticization, anchoring in the student's conceptual system and activation professional speech. Consolidation and activation occur in the process of performing a system of lexical and syntactic exercises. The application of six types of tasks substantiated. They are divided according to the degree of increasing difficulty of execution. In order to check the assimilation of terminology, students are offered the educational text, in which the studied block of terminology is presented in accordance with the specialty studied by the students, and with the stage of learning and the degree of mastery of language means. The proposed system of tasks contributes to the effective assimilation of terms of different structures and helps students to navigate themselves professionally both in educational and professional texts of the chosen specialty. The formation of terminological competence will become a core part of professional competence as a basis for the further transition of foreign students to real professional communication.

Key words: semanticization the terminology, terminological competence, language of specialty, foreign students, the main stage of training, scientific terminology, creation of terms, professional communication.

Постановка проблеми. Вивчення української мови як іноземної є важливим складником розбудови вищої освіти, зокрема мовної освіти, ґрунтується на основних положеннях Конституції України, законах України «Про вищу освіту», «Про засади державної мовної політики», Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти [1, 5].

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин система освіти України набуває нового змісту і все більше орієнтується на співпрацю з іншими країнами. У зв'язку з формуванням загальноєвропейського освітнього простору відповідно до національної державної програми «Освіта», одним із пріоритетних напрямів вважається процес удосконалення системи підготовки спеціалістів для зарубіжних країн. Багато в чому репутація України на європейському ринку освітніх послуг залежить від того, яку якість освіти пропонує Україна.

Через кардинальний поворот освіти до вивчення української мови як іноземної виникла потреба серйозного підвищення рівня вивчення української мови саме з точки зору інструмента освітнього процесу в іноземній аудиторії, спрямованого на підготовку студентів різних національностей до отримання професійної освіти українською мовою. До того ж вивчення іноземцями української мови відкриває їм шлях не лише до отримання професійної освіти, а й до пізнання багатой культурної й історичної українського народу.

Професійне мовлення, що є невід'ємною складовою вивчення іноземними студентами української мови як інструменту отримання освітніх послуг, складає вагомий компонент здобуття вищої професійної освіти у закладах технічного профілю. Осягнення лексичного пласту наукової термінологічної лексики, особливостей стилістики наукового викладу та фахових комунікацій є необхідною частиною тих знань, які іноземні студенти мають засвоїти в процесі вивчення згаданої дисципліни. Потреба у таких знаннях зумовлена цілим комплексом чинників, проте головним є повернення державної мови у сферу освіти, науки і техніки, а отже і в аудиторії вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення української мови як іноземної присвятили свої дослідження такі науковці як Г. Онкович, І. Кочан, І. Зозуля, В. Корженко, В. Бадер, Л. Паламар, О. Туркевич та інші [4, с. 140]. Більшість дослідників виділяють три етапи навчання української мови як інозем-

ної: початковий, середній та основний. Останній охоплює період навчання на 1–4 курсах основних факультетів, де починає формуватися фахова компетенція, складовою частиною якої є оволодіння студентами мовою спеціальності.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу в технічному закладі вищої освіти перед викладачем української мови як іноземної виникає проблема мінімізації теоретичного блоку і розширення практичного, оскільки спрямованість всього курсу вказаної дисципліни на формування у іноземців фахової комунікації вимагає практичної спрямованості всього навчального процесу. У ході вивчення спеціальних дисциплін студенти мають засвоїти величезний масив наукової, технічної лексики, значну частину якої складають фахові терміни. Таким чином, для ефективної підготовки студентів технічних спеціальностей крім спеціальних знань необхідна комунікативна підготовка, в першу чергу професійне володіння науковим стилем, а саме навички оформлення наукового тексту і досконале володіння науковою термінологією.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати закономірності творення термінів спеціальності, розглянути лексико-граматичні категорії, що переважають при творенні термінів, визначити структурні схеми термінів з точки зору складності і запропонувати методи подолання труднощів розуміння значення термінологічної лексики з опорою на контекстне оточення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з важливих проблем сучасного суспільства стало недостатнє уміння встановлювати і підтримувати особисті чи ділові стосунки. Особливо важливим стає розвиток комунікативної компетентності у сфері професійного спілкування, оскільки тут поєднуються уміння ефективно спілкуватися з навчально-професійною метою в ході навчання, так і з метою забезпечення реальної професійної діяльності фахівця на виробництві, що створює для іноземців додаткові труднощі.

Тому в рамках підготовки майбутнього спеціаліста особливу увагу слід приділяти його професійній та лінгвокомунікативній компетентності, тобто навичкам спілкування у професійній сфері [3, с. 63]. Безсумнівним є той факт, що оволодіння українською мовою в Україні як засобом навчання і професійного становлення є головною умовою успіху іноземних студентів у сфері професійної компетентності.

Володіння українською мовою с професійною метою означає не лише гарне знання мови, а й уміння вирішувати низку специфічних завдань.

Одним із таких завдань, без сумніву, є оволодіння професійною термінологією. Оскільки незнання термінології призводить до комунікативної невдачі (часткового чи повного нерозуміння сказаного чи прочитаного), то особливо важливим для студентів-іноземців стає формування їхньої фахово-термінологічної компетентності як засобу входження до навчального процесу чи професійної діяльності. Формування термінологічної компетентності як стрижневої частини професійної компетентності в процесі навчання наукового стилю може здійснюватися з позиції різних підходів. Але в будь-якому разі відбір і організація мовних засобів наукового стилю мають задовольняти комунікативні потреби студентів, забезпечувати поетапне вирішення комунікативних задач.

Загалом навчання термінології спеціальності як складової навчання наукового стилю мови не підлягає сумніву [2].

При вивченні української мови як іноземної на основному етапі, коли до переліку текстів, що вивчаються, додаються тексти професійної тематики, найбільшою складністю є адекватне розуміння термінів з боку слухача і правильна семантизація термінів з боку викладача як організатора пізнавального процесу на заняттях з української мови.

У системі термінології технічного характеру чітко простежується залежність семантики терміна від його словотворчої моделі. Отже, знання основних способів словотворення, визначення за формою слова його граматичної функції дає можливість краще орієнтуватися у науковому тексті, розвиває мовну здогадку і відчуття мови. Знаходячи знайомі елементи у незнайомих словах і з'ясовуючи їхні значення, студенти поступово оволодівають не лише лексичними одиницями, а й методикою їх розуміння.

Як уже зазначалося, головна особливість мови науки – наявність в текстах великої кількості термінологічної лексики, вивчення якої створює значні труднощі для студентів-іноземців. Термінологія, що переважає при вивченні спеціальних дисциплін, не завжди семантизується в процесі викладання у змішаних групах, де іноземці навчаються разом з українськими студентами, оскільки для україномовних студентів не є складним розуміння навіть багатоелементного терміна, зважаючи на їхній мовний досвід. Тому систематична робота над засвоєнням саме цих лексичних одиниць є домінуючим аспектом роботи викладача української мови як іноземної впродовж всього чотирирічного терміну викладання цієї дисципліни у технічному виші.

Розглянемо запропоновану систему роботи з термінологічною лексикою, яка представлена в наукових текстах. Отже, робота з термінами передбачає їхню семантизацію, закріплення в понятійній системі студента і активацію у професійному мовленні. Закріплення і активація відбуваються в процесі виконання системи лексичних і синтаксичних вправ.

При тлумаченні термінів особлива увага приділяється походженню терміна. Якщо він має інтернаціональну основу, то слід звертати на це увагу студентів, оскільки в такому разі можна не вдаватися до словника. Інтернаціональний характер морфем, що складають словотвірний ресурс для побудови термінів будь-якої галузі науки, підвищує їхню цінність для формування професійної мовної культури майбутніх фахівців. Слова з грецькими і латинськими коренями, префіксами і суфіксами складають значний масив наукової термінології, особливо загальнонаукової. Тому для свідомого засвоєння спеціальної лексики студентам необхідні базові знання з етимології та значень найбільш уживаних словотворчих елементів відповідного походження.

Термінологічна лексика, на відміну від інших груп лексики, має таку особливість як наявність точної дефініції, однозначності. Водночас для термінології характерним є розшарування значень залежно від використання слова у різних галузях науки. Ті самі поняття стають предметами різних знань про них (наприклад, *розмір* у фізиці й економіці). Слід звертати на це увагу студентів уже з самого початку, акцентуючи їхню увагу на галузі знань, у яких цей термін фігурує.

Для засвоєння термінів пропонується наступна система завдань, яка враховує ступінь мовної підготовки студента і рівень його професійних знань.

1. Запис термінів з обов'язковим перекладом рідною мовою або мовою-посередником. Для автоматизації навичок визначення лексико-граматичної категорії роду пропонується за формальними ознаками розподілити терміни за родами, що дасть змогу в подальшому правильно вживати терміни в прикметникових словосполученнях термінологічного характеру, оскільки такий спосіб конкретизації значення терміна є доволі активним. Це завдання особливо корисне для студентів, у мові яких немає категорії роду.

2. Утворення словосполучень іменника з прикметником з метою автоматизації навичок вживання родових закінчень прикметників залежно від родової належності іменника. Це завдання формує уявлення про атрибуцію як

засіб створення однозначного терміна (не просто обмін, а еквівалентний обмін).

3. Наступний крок – завдання на утворення форми множини прикметникових словосполучень термінологічного характеру. Не є секретом для носіїв мови, але є значною трудністю для іноземців вживання частини термінів або лише в однині (*індивідуальне споживання*), або лише у множині (*споживчі блага*). Виконуючи додатково запропоноване до першого типу завдання утворити множину іменника-терміна, студенти шляхом утворення словосполучення у множині (під контролем викладача або консультуючись зі словником) приходять до розуміння обмеженої можливості термінів утворювати парні форми однини/множини. Більш складним є правило утворення множини термінів генетивного типу, коли тільки перший компонент може утворювати форму множини (*процес створення – процеси створення*) або ж форма множини є завуальованою і стає зрозумілою лише з контексту (*планове скорочення бюджету – планові скорочення бюджету*). Таке завдання може даватися тоді, коли студенти навчаються утворювати віддієслівні форми іменників (девербативи).

4. У текстах з будь-якої спеціальності присутні дієслова з процесуальним значенням (*підвищувати*) або ж як елемент фразеологічного сполучення, що виконує в реченні функцію іменного складеного присудка (*наводити аргументи*). В останньому прикладі дієслово виконує службову функцію, але саме воно має вживатися з цим іменником як компонент словосполучення. На таку обмежену сполучуваність слід звертати увагу студентів і при перекладі дієслів у складі терміна, орієнтувати їх на іменний компонент як носій основного значення. Також треба привчати студентів фіксувати разом з перекладом дієслівне керування, оскільки при заміні іменної частини відмінок зберігається (*наводити приклади, наводити докази*). Практика показує, що кількість дієслів у такій функції є обмеженою, а тому засвоєння їх студентами в процесі роботи з науковими текстами різних спеціальностей є цілком можливим.

5. Великий пласт термінів у наукових текстах становлять іменники, утворені від дієслів. Це слова, що називають найрізноманітніші процеси, стани, чи трансформації, які є основою будь-якого наукового опису. На цей пласт термінологічної лексики (так звані девербативи) необхідно постійно звертати увагу. Для цього є кілька причин. По-перше, вони входять до складу фразеологічних сполучень терміноло-

гічного характеру (*називатися відтворенням*). По-друге, вони застосовуються в конструкціях для опису різноманітних процесів чи їхніх трансформацій і несуть основне смислове навантаження (*перерозподіл трудових ресурсів, падіння курсу акцій*). По-третє, вони є одним з головних засобів написання різножанрових текстів наукового стилю (планів, тез, конспектів, анотацій), де метою є короткий виклад змісту. Щоб сформувати у іноземних студентів навички утворення і використання девербативів як інструменту позначення різноманітних процесів, пропонуються кілька типів завдань різного ступеню складності.

Найпростішим є завдання на визначення дієслова, від якого утворено девербатив, з командою виділити словотворчі суфікси або зазначити їхню відсутність: (*укладАННЯ – укладати зменшЕННЯ – зменшувати, перехід__ – переходити*), причому переважно це будуть дієслова недоконаного виду. Більш складним є завдання зворотного характеру – утворити девербатив від запропонованого дієслова. Тут можна використати інформацію попереднього завдання, систематизувавши словотворчі суфікси або зазначивши безсуфіксальний спосіб утворення девербативів, причому до кожного суфікса підбираються дієслова саме з цим типом словотворення. (Наприклад, зразок: *виражати – виражЕННЯ*, дієслова: *погашати, зберегти, зменшити та ін.*; зразок: *платити – плата*, дієслова: *рухатися, виходити, спадати та ін.*)

Наступним за рівнем складності буде завдання перетворити дієслівно-іменникові словосполучення на іменникові і навпаки. Таке завдання супроводжується інструкцією, що коли дієслово керує знахідним відмінком без прийменника, то відповідний девербатив керуватиме родовим відмінком: (*розвивати товарне виробництво – розвиток товарного виробництва*). Наступним буде таке саме завдання, але з термінами, утвореними за допомогою родового відмінка (так звані генетивні конструкції). До нього додається інструкція, що зміни зазнає лише стрижневе слово: (*визначати вартість товару – визначення вартості товару*).

Завершує цей тип завдань завдання перетворити дієслівно-іменникові словосполучення на іменникові і навпаки, але коли дієслово керує не знахідним відмінком без прийменника, а іншими відмінками. У цьому випадку інструкція має попередити, що зміни відмінка не відбувається: (*виходити зі сфери обігу – вихід зі сфери обігу, виражатись грошима – вираження грошима*,

накопичуватися у формі багатства – накопичення у формі багатства).

Такі завдання допомагають студентам активізувати у мовленні синонімічні словосполучення термінологічного характеру, автоматизувати навички вживання родового і знахідного відмінків, підготувати їх до сприйняття й розуміння термінологічних словосполучень генетивного типу, де слова в родовому відмінку вишиковуються в багатоеlementні ланцюжки (*поглиблення міжнародного поділу праці*). Розгляд типів таких словосполучень і шляхів їх семантизації можуть стати темою окремої статті. Практичним виходом завдань такого типу є сформоване уміння правильно вживати дієслово чи девербатив залежно від контекстуального оточення словосполучення з одного боку, і функції у реченні з іншого боку. Наприклад, маємо пару *відтворювати – відтворення*. Дієслово керує знахідним відмінком об'єкта і виступає присудком речення. Тому правильним буде така конструкція: *В результаті трудової діяльності працездатне населення відтворює робочу силу*. Відповідний девербатив керує родовим відмінком, виконує в реченні функцію другорядного члена речення і є словосполученням генетивного типу. Тому коректним буде таке висловлювання: *Для відтворення робочої сили працездатне населення забезпечує себе робочими місцями*.

6. На будь-якому етапі навчання актуальним залишається необхідність розвивати і студентів мовну здогадку. Мовна здогадка допомагає студентам орієнтуватися у структурі незнайомого наукового тексту, розуміти співвідношення структурних елементів кожного речення (визначати предикативну основу, додаток, означення, обставини, знаходити за формально-граматичними і структурними ознаками терміни), таким чином з'ясувавши для себе смислову структуру висловлювання. Одним з прийомів формування мовної здогадки може бути завдання вибрати з ряду однокореневих слів і співвіднести з певною частиною мови, а отже і з функцією в реченні, слова за формальними ознаками, за їхніми лексико-граматичними характеристиками, навіть не вдаючись до повного перекладу, якщо відомо значення хоча б одного слова (*форма, формувати формування, сформований, сформувати, формальний, формально*). Виконання такого завдання допомагає орієнтуватися у значеннях близьких за походженням, але різних за функціями слів. А пропозиція вжити їх у реченнях, навчить студентів розуміти значення слова залежно від контексту і правильно використовувати їх відповідно до ситуації чи мети висловлювання.

Роботу, спрямовану на збагачення словникового запасу студентів термінологічною лексикою, слід здійснювати на кожному занятті з наукового стилю мовлення, звертаючи увагу на лексичну і синтаксичну сполучуваність даних мовних одиниць, їхнє функціональне призначення у тексті, що впливає з їхніх лексико-граматичних характеристик.

Ілюстрація функціональних можливостей і варіантів вживання термінів і термінологічних словосполучень відбувається в процесі виконання завдань, що базуються на навчальних мікротекстах, які актуалізують лексико-граматичний матеріал.

Для перевірки засвоєння термінології студентам пропонується навчальний текст, у якому вивчений блок термінології представлено з урахуванням спеціальності, яку вивчає студент, та того рівня граматичної адаптації, який відповідає етапу навчання і ступеню володіння мовними засобами. В якості контрольних завдань до такого тексту студентам пропонується вписати термінологічні словосполучення, знайти і записати визначення понять, які репрезентують терміни, утворити термін за іншою моделлю (*регулятивна функція – функція регулювання*), дати відповіді на запитання до тексту, скласти план (питальний чи називний), переказати текст за планом. Головною метою цих завдань є показати можливості і способи функціонування термінів у текстах зі спеціальності і підготувати майбутніх фахівців до професійного спілкування.

Висновки. Професійного навчання іноземних студентів виключно українською мовою вимагає Міжнародний загальноосвітній стандарт з української мови як іноземної, що встановлює сукупність компетентностей, якими мають володіти здобувачі стандарту. Концепція мовної освіти іноземців у закладах вищої освіти України гостро поставила на порядок денний питання опису наукового стилю української мови з навчальною метою.

Розвиток науки, науково-технічних і економічних знань зумовили розширення сфери функціонування термінологічної лексики.

Щоб відповідати вимогам Концепції мовної освіти іноземців, викладачам вузівської підготовки іноземних студентів з української мови як іноземної слід ширше спроваджувати більш ефективні методики навчання, спрямовані на підвищення професійної компетентності студентів.

Оволодіння іноземними студентами професійною термінологією є обов'язковою умовою

підготовки фахівця у закладі вищої освіти технічного напрямку.

Серед прийомів засвоєння наукової термінології чільне місце займає семантизація значення термінів з опорою на аналіз їхньої граматичної структури та функціонального призначення у науковому тексті.

Запропонована система завдань сприяє ефективному засвоєнню термінів різної структури і допомагає студентам професійно орієнтуватися як в навчальних, так і в оригінальних текстах обраної спеціальності з виходом в реальну професійну комунікацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. / за ред. укр. видання д-ра пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
2. Селігей П.О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення. *Мовознавство*. Київ, 2006. № 2-3. С. 174–178.
3. Сидоренко Л.М. Мовна та мовленнєва компетентності як складові підготовки спеціаліста технічного напрямку. Л.М. Сидоренко, Н.В. Тільняк *Вісник НТУУ «КПІ»* : зб. наук. пр. Вип. 5(II). Київ : НТУУ «КПІ», 2015. с. 60–67.
4. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. Вип. 4. С. 137–144.
5. Ушакова Н.І. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки*: зб. наук. пр. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. Вип. 19. С. 136–146.

УДК 373.2:810.053:316.774(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.2>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО МОВЛЕННЄВОГО ПРОСТОРУ НА ТЛІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В МАСМЕДІЙНІЙ СФЕРІ: НАСЛІДКИ ЗМІН ТА ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТТЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

TRANSFORMATION OF THE MODERN SPEECH SPACE AGAINST THE BACKGROUND OF SOCIO-POLITICAL CHANGES IN THE MEDIA SPHERE: CONSEQUENCES OF CHANGES AND FUTURE PROSPECTS FOR UKRAINE

Плеханова Т.М.,

orcid.org/0000-0003-2639-0396

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри видавничої справи та редагування

Запорізького національного університету

Барбара Н.В.,

orcid.org/0009-0003-9879-5875

кандидат філологічних наук, доцент,

старший викладач кафедри електронних приладів і автоматики

Конотопського інституту Сумського державного університету

Грищенко О.В.,

orcid.org/0000-0002-4361-5705

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри журналістики та філології

Приватного закладу вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика»

У сучасному суспільстві масова мовленнєва культура є поширеним явищем, що включає в себе популярні способи комунікації в публічному та приватному житті. Вона формується на рівні культури психологічної та політичної, а також в інших сферах життя. Засоби масової інформації, включаючи традиційні та нові медіа, відіграють важливу роль у поширенні та трансляції цих характерних для сучасного суспільства взірців мовленнєвої поведінки. Сучасний мовленнєвий простір в Україні зазнав великих змін в останні роки, які пов'язані з перетвореннями в медійній сфері

та суспільно-політичними процесами в країні. Однією з основних характеристик є зростання ролі і впливу інтернету на мовленнєвий простір. Зараз українці все більше використовують соціальні мережі, месенджери, онлайн-платформи та інші інтернет-інструменти для комунікації та отримання інформації. У статті розглянута проблема впливу суспільно-політичних змін на мовленнєвий простір в Україні в цілому та у сфері мас-медіа зокрема. Розглядаються наслідки змін та перспективи майбутнього в цих галузях. Одним з основних наслідків цих змін є спрощення мовлення та поширення лексичних запозичень, що часто мають іншомовне походження. Також можна відзначити поширення специфічних регіональних практик, таких як говірки, діалекти та соціолекти, які використовуються у мовленні. Особлива увага приділяється мовленнєвій практиці та медіа культурі на тлі розвитку соціальних мереж та технологій. У результаті досліджень було виявлено, що у майбутньому з одного боку, можна спостерігати збільшення кількості лексичних запозичень та спрощення мовлення, а з іншого – розвиток мовленнєвого маніпулювання та використання мови як засобу впливу на суспільство. Тому важливим є забезпечення розвитку медійної грамотності та критичного мислення серед населення для зменшення впливу недостовірної інформації.

Ключові слова: засоби масової інформації, медіа, мовленнєвий простір, медіа культура, суспільно-політичні зміни.

In modern society, mass speech culture is a widespread phenomenon, which includes popular ways of communication in public and private life. This culture is formed at the level of psychological and political culture, as well as in other spheres of life. Mass media, including traditional and new media, play an important role in the dissemination and transmission of these patterns of speech behavior characteristic of modern society. The modern broadcasting space in Ukraine has undergone major changes in recent years, which are connected with transformations in the media sphere and socio-political processes in the country. One of the main characteristics is the growing role and influence of the Internet on the broadcasting space. Nowadays, Ukrainians are increasingly using social networks, messengers, online platforms and other Internet tools for communication and obtaining information. The article examines the problem of socio-political changes on the broadcasting space in Ukraine in general and in the mass media sphere in particular. The consequences of changes and future prospects in these areas are considered. One of the main consequences of these changes is the simplification of speech and the spread of lexical borrowings, often of foreign origin. It is also possible to note the spread of specific regional practices, such as idioms, dialects and sociolects used in speech. Special attention is paid to speech practice and media culture against the background of the development of social networks and technologies. According to the research results, it was found that in the future it is possible to observe an increase in the number of lexical borrowings and simplification of speech, and on the other hand, the development of speech manipulation and the use of language as a means of influencing society. Therefore, it is important to ensure the development of media literacy and critical thinking among the population to reduce the impact of inaccurate information.

Key words: mass media, media, broadcasting space, media culture, socio-political changes.

Постановка проблеми. Одним із провідних регуляторів громадського життя у сучасному світі є рівень мовленнєвої культури суспільства. Мовленнєва культура визначається як домінуючий спосіб комунікації, який використовується більшістю у суспільстві незалежно від статусу та соціальної ролі у житті.

У формуванні цієї культури важливу роль відіграють засоби масової інформації – традиційні та нові медіа, які поширюють та розповсюджують характерні для сучасного суспільства погляди, ідеї та цінності. Сьогодні масмедіа відіграють дуже важливу роль у формуванні громадської думки і впливі на політичні процеси. Зміни в політичній та соціальній сферах змушують масмедіа змінювати свій підхід до висвітлення подій, здійснюючи це з різних точок зору.

На мовленнєвий простір та на мовленнєву культуру зокрема прямий вплив також мають зміни у сфері масмедіа, оскільки у контексті суспільно-політичних змін вони відіграють важливу роль у формуванні громадської думки та у розвитку демократії.

Однією з найбільш відчутних тенденцій є зростання впливу соціальних мереж та інших цифрових медіа на суспільство. Вони стають все

більш популярними, і відбивається це і на мовленнєвому просторі. З'являється все більше сленгових виразів, скорочень та інших особливостей мови, які можуть бути складними для сприйняття людьми, які не використовують ці медіа.

Крім того, зміни в політичній сфері можуть призвести до заміни масмедіа своїх підходів висвітлення подій. Наприклад, у зв'язку з ростом популізму може збільшуватися кількість чуток та неперевіраних інформаційних повідомлень.

Можна вважати, що тема трансформації мовленнєвого простору є дуже важливою і актуальною в сучасному світі, оскільки дозволяє проаналізувати вплив різноманітних факторів на мовленнєвий простір та його трансформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації сучасного мовленнєвого простору внаслідок дії різних чинників та змін було і залишається об'єктом досліджень таких вчених, як Н. І. Соломенко [7], Н. О. Рябокін [6], Т. В. Нечаско [5], О. Калакура [4] та багатьох інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз змін у мовленнєвому просторі на прикладі суспільно-політичних подій і новин. Досягнення цієї мети потребує виконання таких завдань, як

дослідження впливу медійних технологій на формування сучасного мовленнєвого простору, аналіз негативних наслідків змін у медійній сфері на рівні мовлення і комунікації та опис позитивних результатів трансформації мовленнєвого простору у сфері масмедіа.

Виклад основного матеріалу. Мова є найважливішим засобом комунікації між людьми та відображає їхні думки, почуття та знання. Вона також відображає систему цінностей та культуру народу, визначає його національний характер, тип взаємодії зі світом та ставлення до нього.

Мова має свій унікальний спосіб сприйняття та концептуалізації світу, відрізняється від інших мов. Володіння культурою мови та її досконале знання дозволяють ефективно впливати на свідомість та емоції інших людей [1, с. 42].

На сучасному етапі Україна стикається з парадоксальною мовною ситуацією, оскільки Конституція передбачає лише одну державну мову, позаяк, російська, вільно функціонує у багатьох регіонах країни.

Україна зосереджує зусилля на підтримці та розвитку української мови, в тому числі шляхом запровадження законодавчих змін та програм розвитку мови. Однак проблеми з використанням української мови в деяких сферах життя залишаються, зокрема в медіа, бізнесі та культурному житті.

Масмедіа виконують ключову роль у формуванні суспільної думки та стали одним із головних інструментів у лінгвокультурному дискурсі. Медіапростір є сукупністю преси, телебачення, радіомовлення та Інтернету, які забезпечують «живий» зворотній зв'язок між адресантами та адресатами у соціальній комунікації. Медіа є надійним джерелом для дослідження динаміки мовленнєвих змін, активних процесів у мові та мовної свідомості сучасного суспільства.

Засоби масової інформації (ЗМІ) в будь-якій країні є потужним засобом обміну думок, поширення та пояснення ідей, акцій та подій, а також мають значний вплив на громадськість. Завдяки різноманітності та суперечливості потоку інформації у світі, неможливо зрозуміти його повністю окремі людині або групі фахівців.

Стабільність та успіх країни на міжнародному рівні залежать від розвитку демократичних інформаційних потоків та від політичної ситуації. Ці показники є важливими для позитивного іміджу країни та її громадян, а також є потрібними для захисту національних інтересів та залучення іноземних інвестицій.

Сучасний медіадискурс являє собою середовище, де мова постійно розвивається та піддається новим трансформаціям. Це відбувається в контексті інноваційних процесів, що відбуваються у суспільстві, на які медіадискурс реагує, вказуючи на позитивні та негативні зміни в соціумі протягом певного періоду часу [6, с. 63].

Останні роки в Україні були насичені суспільно-політичними подіями, які вплинули на мовленнєвий простір країни. Революція Гідності, анексія Криму, війна на сході України, політичні скандали і кризи та повномасштабне вторгнення – всі ці події були варті уваги медіа та громадськості.

У сучасному світі глобалізаційні процеси охоплюють всі сфери життя і є наслідком поширення інформації за допомогою комунікаційних технологій. Людство рухається до єдиної глобальної цивілізації, яка формує єдиний техногенний простір, що конкурує з політичним, культурним та іншими видами різноманітності в світі.

Масова комунікація виступає як важливе джерело політичної соціалізації – процесу засвоєння політичних знань, цінностей, способів та форм політичної участі. Масмедіа відіграли вирішальну роль у якісній зміні політичної системи в Україні і продовжують відігравати значну роль у її функціонуванні.

Нові інформаційні та комунікаційні засоби, засновані на комп'ютерних технологіях, значно полегшують глобальну комунікацію, враховуючи специфіку нашої епохи, коли масові комунікації мають велике значення.

Останні роки в Україні були характеризовані значними змінами в масмедійній сфері (рис. 1).

Рис. 1. Основні суспільно-політичні зміни у масмедійній сфері України

Джерело: [8].

Вище зазначені зміни можуть по-різному впливати на мовленнєвий простір. Можливими змінами можуть бути [4, с. 113]:

Збільшення кількості інформації може призвести до поширення використання скорочень і аббревіатур у мовленні;

– поява нових слів та висловів з інших мов;

– зміна мовленнєвого стилю та використання нових висловлювань, які стають популярними у різних медіаформатах;

– зміна цінностей.

У світі інформаційного суспільства інтернет-журналістика є найбільш динамічною та розвивається найшвидше серед усіх ЗМІ. Тепер кожен, хто користується комп'ютером або смартфоном, може створювати засоби масової інформації, доступні для інших користувачів, не потребуючи особливого технічного обладнання. Це створює нове культурне явище, яке формує інформаційний простір для кожної людини. Онлайн-ЗМІ, включаючи веб-сайти та канали, такі як Telegram, Viber, YouTube, мають велику аудиторію та широкі можливості впливу на неї.

Мовна мода є культурологічним, соціальним та соціолінгвістичним явищем, яке спричинює появу великої кількості англіцизмів, що є однією з характерних тенденцій сучасної мовленнєвої культури і призводить до втрати мовної унікальності, зауважують дослідники.

Хоча запозичення є обґрунтованим лише в разі відсутності власного лексичного засобу в мові, протягом останніх років спостерігається зростаюча тенденція до так званого «невмотивованого» використання іншомовної лексики, зокрема в галузі масової інформації та реклами.

Сучасний ринок товарів і послуг настільки насичений пропозиціями від різних компаній, що повернути і утримати увагу споживачів стає все важче. Тому сьогодні маркетингологи шукають нові інструменти просування товарів і послуг, які б забезпечували стійкий результат і давали можливість постійно отримувати позитивний ефект через зростання продажів [11, с. 25].

Організація і проведення подій з використанням ефективних мовленнєвих засобів можуть допомогти повернути увагу масової аудиторії та залучити її до участі в заході. Крім того, інформаційні технології та медіаресурси є важливими інструментами в просуванні та рекламі подій [2, с. 108]. Проте, популярна назва цього процесу – «event-маркетинг» є запозиченням англійського терміна українською мовою.

Багато таких слів поступово стають невід'ємною складовою сучасної медійної сфери.

Наприклад, в інформаційно-аналітичних програмах провідних українських загальнонаціональних каналів телебачення все частіше можна почути такі запозичення з іноземних мов, як «фейкові новини», «нюсмейкер», «мем», «ентертейтмент», «блеклист», «паркінг», «коворкінг», «драйв», «девелопер», «мейнстрім», «кешбек», «лізинг», «стартап», «кластер», «бебі-бум», «дедлайн» та інші [7, с. 58].

Однією з найвагоміших суспільно-політичних змін у країні в цілому та у масмедійній сфері зокрема є повномасштабне вторгнення. Вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року вже стало причиною глобальних геополітичних збурень і проблем. Ця війна трагічно та назавжди змінила життя та долі мільйонів людей в Україні.

Багато тисяч громадян загинули у боях та під час російських обстрілів і насильства, сотні тисяч сімей втратили свої домівки, а мільйони українців стали внутрішніми переселенцями або біженцями, що покинули межі України. Це новий трагічний досвід, а водночас нова актуальна реальність для українського суспільства.

Війна вплинула на зміцнення позиції у суспільстві української мови як єдиної державної, а також закріплення її у просторі масмедіа. На це вказують деякі аспекти:

– інтенсивний розвиток українського художнього, публіцистичного та наукового дискурсу;

– розвиток нових форм поширення словесних продуктів як однієї із форм затвердження змін структури української літературної мови;

– оновлення мови відповідно до трансформацій у художньо-естетичному та науково-технічному розвитку українського суспільства [9, с. 290].

На найвищому рівні керівництва держави повинна існувати офіційна підтримка державної мови, оскільки питання мови є важливим для національної безпеки та майбутнього держави. Тому держава має надавати організаційну, координативну та фінансову підтримку, дбати про збереження та розвиток української мови як в Україні, так і за її межами.

Згідно з дослідженнями, в Україні відбувається протилежний процес у мові XXI столітті порівняно з XIX–XX століттями [7–8]. Якщо раніше мова очищувалася від грубої та буденної лексики та збагачувалася естетично позитивним шаром слів, то зараз спостерігається пейоризація мови, яка є наслідком всездозволеності, що претендує на демократизацію. Словниковий фонд носіїв мови, ЗМІ та навіть поетична сфера заповнюються грубою та просторічною лексикою.

Проте, з 2014 року, та особливо після подій 24 лютого 2022 року, концептуальне бачення світу українців зазнало значних змін, що призвело до кардинальних змін на лексико-семантичному, фразеологічному та словотвірному рівнях мовлення українців, а також до відповідних змін у мовній картині світу. Це, в свою чергу, призвело до впливу мови на тлумачення нових концептів.

У контексті суспільно-політичних процесів в Україні можна відзначити зміни у мовній політиці, зокрема повернення державного статусу українській мові, а також зміни в сприйнятті мови як національного символу та засобу формування ідентичності.

Однак разом з цим з'являються нові виклики та проблеми, зокрема поширення фейкової та неперевіреної інформації, збільшення кількості хейту та дискримінації в мережі тощо.

Нові медіа впливають на зміну норм мовленнєвої культури, що може призвести до зниження якості мови. Сучасний медійний простір не можна вважати прикладом високої мовленнєвої культури, оскільки медіатексти часто містять граматичні та орфографічні помилки, канцеляризми, застарілі вислови та обмежений словниковий запас, у тому числі нестачу синонімів.

Також спостерігається використання вуличної лексики, варваризмів, елементів розмовної мови, активне поширення іноземної лексики, недоліки в побудові фраз та використанні слів у неправильних контекстах [5, с. 185].

Мовлення в нових медіа є унікальним організмом, який розвивається за власними правилами. У мережі часто виникають порушення норм мовленнєвої культури, стилістики, орфографії, викривлення лексики, використання іншомовної лексики, а також набуває популярності використання вульгарних жаргонізмів.

Дотепер нові медіа грають найважливішу роль у поширенні політичних знань. Вони забезпечу-

ють постійний доступ до політичної інформації на цифрових пристроях, а користувачі є активними учасниками процесу створення та поширення контенту [7, с. 59].

Початок активного розвитку нових медіа припав на еру Інтернету. Вони працюють за сучасною моделлю, коли інформація може споживатись цілодобово, а поширення відбувається через різні канали, такі як інтернет, соціальні мережі, мобільні додатки, пуш-сповіщення в браузері, розсилки тощо.

Нові медіа мають значний вплив на формування громадської думки і можуть бути використані для маніпулювання політичними знаннями. Засновники, редактори, кореспонденти та блогери визначають тематичну спрямованість, яка зазвичай відображає їх політичні завдання.

Умови бойових дій сприяють зростанню ролі нових медіа в поширенні політичної інформації. Однак це також створює підґрунтя для інформаційних конфліктів між державами, як показує неправдива політична інформація, яку поширює рф у контексті агресії щодо України.

У цьому контексті дуже важливо підтримувати та пропагувати чистоту та правильність використання рідної мови, незалежно від того, де і як її використовують. З огляду на те, що межі між реальним та віртуальним світом стають все більш розмитими, висока мовленнєва культура має стати прикладом для наслідування.

Негативна трансформація мовленнєвого простору у медіа також проявляється у великій кількості лексичних запозичень і спрощеннях мови з одного боку, та поширенні специфічних регіональних практик, таких як говірки, діалекти та соціолекти, з іншого [8, с. 45].

Нова медіасистема повинна відповідати найкращим європейським та всесвітнім гуманістичним традиціям, які базуються на свободі слова, вільному виборі засобів масової інформації та

Таблиця 1

Наслідки трансформації мовленнєвого простору в Україні

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Можливість ширшого та швидшого поширення інформації	Розповсюдження фейків та недостовірної інформації
Збільшення кількості джерел інформації	Зниження якості мовлення та збільшення кількості помилок
Розвиток нових форм комунікації та спілкування	Використання вуличної лексики, жаргону та інших норм неприйнятних у публічному просторі
Зростання активності громадськості та зміцнення її впливу	Зниження рівня мовної культури в широкому загалі
Покращення можливостей для самовираження та розвитку особистості	Загроза зменшення інтересу до рідної мови та культури

Джерело: [4].

розкріпаченні журналістської діяльності. Це дасть можливість поширювати політичну інформацію, яка ґрунтується на сучасних політичних знаннях.

Із зростанням ролі медіа у житті суспільства відбувається трансформація мовленнєвого простору, що передбачає зміну засобів та форм мовлення, стилю та жанрів, що використовуються в медіа. У зв'язку з цим, на зміну традиційному мовленнєвому простору приходять нові мовленнєві практики, які зумовлені змінами в масмедійній сфері.

Незважаючи на негативний вплив традиційних медіа на мовленнєву культуру українського суспільства, має місце і позитивний досвід створення медійного контенту з високим рівнем мовленнєвої поведінки. Одним з прикладів є створення медійного контенту з високим рівнем мовленнєвої поведінки в Україні, пов'язаний зі створенням українськомовного розмовного проєкту "Громадське радіо". Проєкт має на меті забезпечити доступ до якісної, об'єктивної та незалежної інформації для громадян України та за її межами. "Громадське Радіо" є прикладом того, як з використанням сучасних технологій можна створити якісний медійний контент з високим рівнем мовленнєвої поведінки, що допомагає підвищувати рівень обізнаності громадян з питань важливих для суспільства [3].

Масмедіа в Україні здобули репутацію ефективних посередників між владою та народом, які виконують функцію громадського контролю за діяльністю державних органів. Вони є одним з ключових джерел забезпечення прав людини на отримання інформації про внутрішню та зовнішню політику держави, роботу урядових структур та подій в Україні та за кордоном.

Засоби масової інформації виявляють значний вплив на сучасний політичний процес. Вони відіграють активну роль у формуванні громадської свідомості, впливають на діяльність політич-

них лідерів та інститутів, використовуються як інструменти ведення політичної боротьби, просування конкретних політичних проєктів. Широке використання ЗМІ в політичній боротьбі призвело до медіатизації політики та політизації ЗМІ в Україні.

Висновки. Отже, сучасний мовленнєвий простір переживає трансформацію на тлі суспільно-політичних змін в медійній сфері. Зміна формату мовлення, активізація соціальних мереж, зростання впливу громадської думки та збільшення ролі громадських медіа – це основні наслідки цих змін.

Масмедіа є одним з головних чинників, що визначає мовленнєвий простір в суспільстві. Також на тлі суспільно-політичних змін в масмедійній сфері відбувається трансформація мовленнєвого простору, що може відобразитися у зміні ролі та функцій масмедіа як суспільно-політичного інституту.

Трансформація мовленнєвого простору в умовах суспільно-політичних змін в Україні має як позитивні, так і негативні наслідки. Важливо забезпечити захист від фейків та недостовірної інформації, сприяти підвищенню рівня мовної культури та розвитку нових форм комунікації, які б дозволяли зберігати важливі цінності та традиції української мови та культури.

Важливим є досягнення високого рівня мовлення у масмедійній сфері для підвищення загального рівня масової мовленнєвої культури. Також важливо забезпечувати високу якість медійного контенту та сприяти розвитку критичного мислення у громадян, щоб зменшити негативні наслідки трансформації мовленнєвого простору.

Перспективами подальших досліджень може бути дослідження впливу інтернет-комунікацій на мовленнєвий простір та його трансформацію, а також вивчення впливу соціальних мереж на формування мовленнєвих практик української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Трансформація українського суспільства на зламі тисячоліть. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 41–47.
2. Ігнатенко Р. Event-маркетинг як різновид креативних рішень маркетингової діяльності. *Фінансові стратегії інноваційного розвитку економіки*. 2022. № 1(53). С. 107–110.
3. Історія успіху: Громадське – Головне незалежне розмовне радіо в Україні. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/stories/istoriya-uspihu-gromadske-golovne-nezalezhne-rozmovne-radio-v-ukrayini/> (дата звернення 23.04.2023).
4. Калакура О. Сучасні мовно-культурні процеси в умовах трансформації інформаційного простору України. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2020. № 9. С. 112–130.
5. Нечасенко Т.В. Мовленнєва практика у постмодерному культурлінгвістичному просторі мас-медіа. *Питання культурології*. 2021. № 37. С. 181–190.

6. Рябокін Н. О., Капіталова Т. І. Медійний дискурс як сфера суспільної комунікації. *Нова філологія*. 2023. № 87. С. 62–66.
7. Соломенко Л. І. Мовленнєва культура початку XXI століття в контексті феномену нових медіа. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* 2022. № 3. С. 57–62.
8. Соломенко Л. І. Особливості впливу сучасних засобів масової інформації на формування та розвиток масової мовленнєвої культури. *Культура і сучасність: альманах*. 2022. № 2. С. 42–48.
9. Сукаленко Т., Сірант А. Тенденції розвитку мілітарної лексики в сучасному медійному дискурсі. *Фінанси, економіка, право vs війна: збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.)*. Ірпінь, 2022. С. 289–293.
10. Шайгородський Ю. Масмедіа як суспільно-політичний інститут: структура і функції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. № 31. С. 26–34.
11. Karapetov A., Rakhimov T. Future event-marketing in an economically unstable environment. *Futurity Economics&Law*. 2021. No 1(2). P. 20–28.

УДК 811.161.2'367.335

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.3>

ФОКУСНО-ЕКСПЛІЦИТНІ КІЛЬКІСНО АСИМЕТРИЧНІ СКЛАДНІ СПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ

FOCUS-EXPLICIT QUANTITATIVELY ASYMMETRIC COMPLEX CONJUNCTIVE SENTENCES

Полозова О.О.,

orcid.org/0000-0002-6780-1764

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українознавства і лінгводидактики

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена розгляду складних сполучникових речень з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією. Актуальність дослідження зумовлена потребою узагальнити відомості про конструкції, які є складними за формальною організацією, а з погляду семантичного змісту збігаються з простими реченнями.

Метою дослідження є визначення кола складних сполучникових речень сучасної української мови з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією. Основними завданнями дослідження є: виявити й схарактеризувати складні сполучникові речення з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією; окреслити чинники й механізми творення формально-змістової кількісної асиметрії в складних сполучникових реченнях; простежити когнітивно-прагматичні причини формування речень з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією.

У результаті аналізу серед складносурядних речень було виявлено поліпредикативні конструкції, що позначають одну денотативну ситуацію, у розділових, зіставно-протиставних і пояснювальних реченнях, а серед складнопідрядних – у займенниково-співвідносних, а також у деяких розрядах детермінантних речень. Спільним у цих складних сполучникових речень є те, що їхня форма відповідає структурним схемам певних типів речень, а зміст (обсяг інформації), що репрезентований предикативними частинами, тотожний одній диктумній пропозиції (денотативній ситуації). З'ясовано, що когнітивними причинами появи таких конструкцій на рівні складносурядного класу є найчастіше невизначеність мовця в сприйнятті дійсності або у варіантах її номінації, а на рівні складнопідрядного, навпаки, – визначеність із виразним фокусом бачення конкретної ситуації на тлі пресупозиції про існування інших типових ситуацій. У прагматичному аспекті на рівні як сурядних, так і підрядних простежується та сама закономірність: синтаксичне формальне ускладнення слугує засобом досягнення мовцем певних прагматичних ефектів (акцентуації уваги, підсилення, утвердження своєї думки, зняття із себе відповідальності за констатацію чогось тощо).

Ключові слова: складносурядне речення, складнопідрядне речення, кількісна асиметрія, диктумна пропозиція, монопропозитивна семантика.

The article is devoted to the consideration of complex conjunctive sentences with focus-explicit quantitative asymmetry. The relevance of the study is determined by the need to summarize information about constructions that are complex in terms of formal organization, but from the point of view of semantic content, they coincide with simple sentences.

The purpose of the study is to determine the range of complex conjunctive sentences of the modern Ukrainian language with focus-explicit quantitative asymmetry. The main tasks of the research are: to identify and characterize complex

conjunctive sentences with focus-explicit quantitative asymmetry; outline the factors and mechanisms of creating formal-content quantitative asymmetry in complex conjunction sentences; trace the cognitive and pragmatic reasons for the formation of sentences with focus-explicit quantitative asymmetry.

As a result of the analysis, polypredicative constructions indicating one denotative situation were found among complex sentences, in comparative-opposite and explanatory sentences, and among complex sentences - in pronominal-relative, as well as in some types of determinative sentences. What these complex connective sentences have in common is that their form corresponds to the structural schemes of certain types of sentences, and the content (amount of information) represented by predicative parts is identical to one dictum sentence (denotative situation). It was found that the cognitive reasons for the appearance of such constructions at the level of the compound class are most often the speaker's uncertainty in the perception of reality or in the variants of its nomination, and at the level of the complex subordinate class, on the contrary, it is the certainty with an expressive focus of seeing a specific situation against the background of the presupposition about the existence of other typical situations. In the pragmatic aspect, the same regularity can be observed at the level of both conjuncts and subjunctives: syntactic formal complication serves as a means for the speaker to achieve certain pragmatic effects (accentuation of attention, reinforcement, confirmation of one's opinion, abdication of responsibility for stating something, etc.).

Key words: compound sentence, complex subordinate sentence, quantitative asymmetry, dictum sentence, monopropositive semantics.

Постановка проблеми. Питання невідповідності формального й семантичного рівнів організації складного речення привертало увагу науковців неодноразово. Під формально-змістовою асиметрією складного сполучникового речення розуміється структурна асиметрія, сутність якої полягає в значеннєвому відхиленні конкретного реченнєвого зразка від типового (інваріантного, симетричного) для певного типу складних сполучникових речень співвідношення форми й значення. Кількісна асиметрія проявляється в порушенні типового для складного сполучникового речення (як двопредикативних / двопроепозитивних структур) співвідношення між формою та змістом. Для складних конструкцій, які передають зміст, питомий простому реченню, у науковій літературі немає загальноприйнятого терміна, унаслідок чого різномірні складні сполучникові речення, синтаксична форма яких є продуктом дії своєрідного когнітивного механізму фокусування мовця на предметі мовлення, не розглядаються як прояви одного феномену. З огляду на це пропонуємо використовувати для таких конструкцій термін «фокусно-експліцитні складні сполучникові речення».

На сьогодні накопичено чимало інформації про подібні складні сполучникові речення, однак не було проведено їх систематизації як репрезентантів кількісної асиметрії, що й визначає **актуальність дослідження**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наявної на сьогодні наукової літератури з питань синтаксису української мови засвідчує, що останнім часом увага дослідників до вивчення нетипових, асистемних, асиметричних явищ суттєво актуалізувалася, але на узагальнений опис у вітчизняному мовознавстві кількісно асиметричні конструкції до цього часу не здобулися, причину чого можна вбачати в тому, що чимало таких складних спо-

лучникових речень принагідно аналізувалися в межах описів окремих груп складних речень (М.В. Арделян, М.С. Заборна, С.В. Ломакович, та ін.) або ж згадувалися в граматиках (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І.І. Слинко та ін.). У своєрідних ракурсах узагальнюють значний пласт інформації стосовно формально-змістової асиметрії в системах простого й складного речень сучасної української мови наукові студії О.В. Кульбабської, Р.О. Христіанінової, Л.В. Шитик. Утім, такий несистемний підхід до кількісно асиметричних складних сполучникових речень української мови не можна вважати виправданим передусім з огляду на те, що неврахування їхньої специфічної конструктивної будови тягне за собою в деяких випадках їх сумнівну класифікаційну номінацію.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення кола складних сполучникових речень сучасної української мови з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією. Основними завданнями дослідження є: виявити й схарактеризувати складні сполучникові речення з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією; окреслити чинники й механізми творення формально-змістової кількісної асиметрії в складних сполучникових реченнях; простежити когнітивно-прагматичні причини формування речень з фокусно-експліцитною кількісною асиметрією.

Виклад основного матеріалу. І.Р. Вихованець зазначав, що не всі складні речення можна зараховувати до власне-складних конструкцій: іноді конструкції є складними за формальною організацією, а з погляду семантичного змісту збігаються з простим реченням [2, с. 283], а Р.О. Христіанінова та Л.В. Шитик у своїх дослідженнях досить детально означили конструкції, у яких синтезовано ознаки синтаксичних одиниць різних рангів, зокрема простого й складного речень [5, с. 289; 6, с. 332].

Загальноновизнаним є той факт, що формальне протиставлення простих речень, структур монопредикативних, і складних речень, структур поліпредикативних, зовсім не означає їх абсолютної протиставленості в плані змістової елементарності / неелементарності. Прості речення іноді містять складний, поліпропозитивний зміст [3; 6, с. 332], складні ж в окремих випадках використовуються в мовленні для вираження елементарного, монопропозитивного, змісту.

Кількість пропозицій у семантичній структурі складних речень може бути меншою, ніж кількість предикативних частин. Мінімальні структури, що містять дві предикативні частини, формують у цьому випадку монопропозитивний зміст, звичайним для якого є вираження в структурі простого речення, пор.: *Сталося так, що доля зв'язала її з українським письменником Василем Королівом Старим, [який уже в зрілому віці схилив талановиту письменницю до української літератури]* (О. Мишанич), пор.: *Доля зв'язала її з українським письменником Василем Королівом Старим.*

Обстежений фактичний матеріал дає підстави констатувати наявність у мові і складносурядних, і складнопідрядних речень монопропозитивної семантики. Зокрема серед складносурядних речень було виявлено поліпредикативні конструкції, що позначають одну денотативну ситуацію, у розділових, зіставно-протиставних і пояснювальних реченнях, а серед складнопідрядних – у займенниково-співвідносних, у деяких розрядах детермінантних речень. Спільним у цих ССР є те, що їхня форма відповідає структурним схемам певних типів речень, а зміст (обсяг інформації), що репрезентований предикативними частинами, тотожний одній диктумній пропозиції (денотативній ситуації).

Аналіз добірки ілюстративного матеріалу й узагальнення попередніх напрацювань дослідників дають підстави стверджувати, що в межах **класу складносурядних речень** кількісна асиметрія цього типу не є частотною. Це може бути пояснене тим, що семантика цих складних речень у більшості випадків передбачає співкладення двох ситуацій дійсності в їхній часовій, просторовій або модальній узалеженості. З огляду на це кількісна асиметрія досліджуваного типу не здатна реалізуватися на рівні, наприклад, єднальних речень.

У **розділових** реченнях кількісна асиметрія виникає тоді, коли в автора тексту немає точної інформації про ситуацію, що відображається, напр.: *[Впродовж кількох міриадів наносекунд*

я пробував розібратися:] чи то мене беруть на понт, чи я таки заснув, чи, може, чимось уколосся (Любка Дереш); *[Оце, дорогі мої, треба було б у цьому місці описати, як усе відбувалося. Але мені, чесно кажучи, якось невдобно.] Чи то слів бракує, чи аскетичне виховання не дозволяє* (М. Гримич). Сміслові відношення між частинами складного речення визначаються відношеннями між денотативною ситуацією й вербально зображуваними ситуаціями, тобто квазіпропозиціями. У реченні *...чи то мене беруть на понт, чи я таки заснув, чи, може, чимось уколосся* будь-яка з вербально зображених ситуацій може збігатися з денотативною, інші ж при цьому будуть не адекватними вербалізаціями відображуваної ситуації, тобто якщо з денотативною ситуацією збігається, наприклад, «мене беруть на понт», то версії «чи я таки заснув» і «може, чимось уколосся» виявляться такими, що не відповідають дійсності. Такий тип відношень виникає в тому випадку, коли автор тексту не має достатньо повної й точної інформації про відображувану ситуацію (інформація ця може бути візуальною, аудіальною, сенсорною, а також інтелектуальною). Відображаючи денотативну ситуацію в умовах дефіциту інформації про неї, автор тексту пропонує адресату не одну, а дві й більше вербалізованих квазіпропозицій, указуючи при цьому на те, що адекватною денотативній ситуації може бути лише одна з них.

Дефіцит інформації може виникати, по-перше, унаслідок того, що відображувана денотативна ситуація не доступна сприйняттю мовця, і, по-друге, унаслідок того, що відображувана ситуація хоч і є доступною для сприйняття, але залишається досить невизначеною для того, щоб можна було дати її адекватне вербальне зображення. Зрозуміло, що недоступними сприйняттю виявляються насамперед ситуації, що стосуються майбутнього, але й у минулому, і теперішньому часі також можуть виникати ситуації, які були або є такими, які не можна спостерігати, напр.: *Досі залишається загадкою, чи то воділа не впорався з керуванням, чи сама Мар'яна стрибнула під колеса...* (А. Чех); *Чи то у президента переглянули строки перетворення України на високорозвинену європейську державу, а її столиці – на Нью-Васюки, чи то намітилися важливіші пріоритети державної політики* («Дзеркало тижня», 2009, № 46). З іншого боку, спостереження ситуації завжди належить або до минулого, або до теперішнього часу, напр.: *І не знати було, чи то вона мене розпикає, чи, захлинаючись, роз'ятрює свою власну рану* (В. Шкляр); *Чи то осінній холод*

позаганяв людей до хат, **чи** не витримали вони постійного страху й вибралися з передмістя на села, – тиша була зловісна (Р. Іванчук).

Далі, і під час відображення спостережуваних, і під час відображення неспостережуваних ситуацій, мовець може підкреслити або свою впевненість, або свою невпевненість у тому, що перераховані ним вербальні зображення є вичерпним переліком квазіпропозицій, що здатні бути адекватними денотативній. Автор у комунікативній ситуації може також ніяк не експлікувати ані впевненості, ані сумнівів у тому, що серед вербалізованих ситуацій одна обов'язково повинна виявитись адекватною денотативній. Іншими словами, окрім представлення вербалізованих «картинок», мовець ще може: 1) включити суб'єктивну інформацію двох типів «нічого іншого не може (не могло) бути»; «може бути й щось інше, не знаю, що саме»; 2) жодної інформації такого роду не включати.

Зіставно-протиставні складносурядні речення можуть передавати одну денотативну ситуацію, якщо автору тексту складно уявити вербальне зображення, що повністю відповідає зображуваній денотативній ситуації, або бажає «замирити» правдиве, реалістичне відображення ситуації й деякі стійкі етико-комунікативні правила, що наказують пом'якшувати неприємну для адресата інформацію оцінного характеру, напр.: *Вистава не провалилась, але вона й не мала успіху* (із журн.) – жодна з вербалізованих ситуацій не є достатньо адекватним зображенням денотативної ситуації. У реченнях подібного типу мовець відхиляє помилкове уявлення про відображувану денотативну ситуацію й уявляє правильне, з його погляду, відображення цієї ситуації, наприклад, у реченні *Не ми їй докоряли, а вона нас звинувачувала* (з усн. мовл.) денотативній ситуації адекватна лише одна з вербалізованих ситуацій – *вона нас звинувачувала*, інша ж – *ми їй дорікали* – кваліфікована автором як така, що спотворює дійсність, пор.: *Виникла дилема: відмовитися від неефективних ТЕЦ Україна не зможе, але й продовжувати працювати в такому режимі – це означає ще сильніше затягувати петлю на шії решти учасників енергоринку* («Дзеркало тижня», 2009, № 32); *Тому не скажу, чи житло дорожчатиме, але схоже на те, що й не дешевишатиме* («Львівська газета», 2009, № 47).

Пояснювальні конструкції є яскравими репрезентантами саме кількісної асиметрії в межах сурядного класу: у цих реченнях тотожний зміст виражається двічі в різних предикативних частинах, тобто мають місце квазіпропозиції – номі-

нативні варіанти однієї денотативної ситуації, напр.: *Іван побудував уже свій будинок, тобто в нього є власний дім; Аліна вже давно навчилася все вирішувати сама, тобто вона не зважала на поради інших*. Такі конструкції найбільш уживані у випадках, коли для вербального відображення однієї денотативної ситуації використовується форма складного речення.

У конструкціях подібного типу вже сама схемна семантика, що задається в загальному вигляді сполучником *тобто* (як центральним засобом зв'язку), передбачає, що обидві частини мають в ідеалі виразити тотожний зміст – «те є тим», «те, про що я сказав у першій частині, є тим самим, про що я скажу ще раз у другій частині». Таким чином, мовець двічі номінує ту саму ситуацію дійсності – реальний денотат, вербалізуючи її по-різному двома пропозиціями задля якнайкращого досягнення своєї комунікативної мети – забезпечити розуміння свого бачення дійсності співрозмовником, напр.: *Адже й у мене з Юстиною не любов, а війна, тобто ми вийшли в поле битви своєї, поставили полки і рушили ними для бійки* (В. Шевчук); *Як у Польщі, так і в Україні багато осіб займаються старательством, тобто нелегально видобувають сировину, внаслідок чого навколишня територія має місячний красвид* («Дзеркало тижня», 2009, № 29). Таким чином, що цілий розряд сурядних конструкцій пояснювальної семантики, зокрема пояснювально-ототожнювальних, може розглядатися як яскравий вияв кількісної асиметрії.

Нічого дивного в цьому немає, зважаючи на комунікативну орієнтованість цих конструкцій і їхній прагматичний потенціал. Саме бажання мовця бути зрозумілим у ситуації комунікації, забезпечити реалізацію важливих законів комунікації, зокрема закону залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль і закону довіри до зрозумілих висловлювань [1, с. 37–42], спонукає його до порушення загального мовленнєвого принципу, важливого для нього як мовця, – економії мовленнєвих зусиль.

У класі **складнопідрядних конструкцій**, як зазначалося вище, монопропозитивна семантика формується особливо часто на рівні займенниково-співвідносних реченнєвих одиниць.

Досліджуючи складнопідрядні **займенниково-співвідносні** речення, С.В. Ломакович звернула увагу на те, що в межах цих конструкцій є такі, що з погляду семантики відповідають простим реченням, тобто містять одну пропозицію [4, с. 307]. Монопропозитивними є займенниково-співвідносні речення на зразок *А були*

ж у Кураївці **такі**, що й хати путньої не мали (О. Гончар); *Алвізе Кадамосто – це той, хто відкрив Острови Зеленого Мису і ще багато чого в Західній Африці південніше Сенегалу* (Ю. Андрухович); Інформативний зміст цих конструкцій може бути виражений і в структурі простого речення, пор.: *У Кураївці деякі й хати путньої не мали; Алвізе Кадамосто відкрив Острови Зеленого Мису і ще багато чого в Західній Африці південніше Сенегалу; Сімдесят років тому Сталін наказав створити Московський патріархат*. Обсяг змісту цих складних речень дорівнює тій інформації, що її формує одна з предикативних частин, друга ж не формує пропозитивного змісту, а лише забезпечує цей зміст необхідними для його репрезентації номінаціями.

Передумовою формування монопропозитивного змісту в таких конструкціях є те, що обов'язковим компонентом однієї з предикативних частин є дієслово «бути» в екзистенціальному значенні або у функції зв'язки. Предикативні частини, зміст яких є допоміжним, становлять повідомлення про а) буття предмета (*а були ж у Кураївці такі*); б) зарахування реалій об'єктивної дійсності до певного класу або їх ідентифікації (*Алвізе Кадамосто – це той*); в) іменування цієї реалії (*що зараз називають Московським патріархатом*).

Вираження змісту про буття предмета, його номінація в межах займенниково-співвідносного речення, а саме в реченнєвій структурі однієї з предикативних частин поряд з іншою предикативною частиною, яка містить характеристику предмета, є надлишковим, бо цей змістовий план усвідомлюється без експлікації. Так, монопропозитивними є речення, що містять у підрядній частині твердження про буття предметів, напр.: *Усе, що є навколо, – все твоє!* (О. Положинський), пор.: *Усе навколо твоє*. Екзистенціальний зміст, що висловлюється в підрядній частині цих речень, є надлишковим і тому легко редукується.

Інший семантичний ефект має експлікація твердження про буття предмета в головній предикативній частині займенниково-співвідносних речень, як-от: *Є ж такі, що можуть одбрити нахабу дотепно, так весело, з гідністю* (О. Гончар), пор.: *Деякі можуть одбрити нахабу дотепно, так весело, з гідністю*. Зміст головної частини таких речень повністю вичерпується твердженням про буття предмета (суб'єкта): *є такі*, характеристику ж він отримує в підрядній частині: *можуть одбрити нахабу дотепно, так весело, з гідністю*.

Вибір займенниково-співвідносних речень розглянутого типу, структур поліпредикативних, для репрезентації монопропозитивного змісту мотивується тим, що асиметричні конструкції, порівняно із симетричними, є більш виразними. Вираження конструкцією змісту, що є для неї нетиповим, вторинним, породжує ефект експресивного сприйняття, тобто виникає ефект фокусації на предметі мовлення.

Елементарність семантики займенниково-співвідносних речень може бути наслідком того, що одна з предикативних частин у їх складі, саме та, що містить як обов'язковий компонент дієслово зв'язки «бути», репрезентує етап таксономії (віднесення предмета до певного класу) або його ідентифікації, напр.: *Я той, хто завжди поруч із тобою* (С. Розсоха), пор.: *Я завжди поруч із тобою*. Пропозитивну семантику в цих реченнях формує лише одна з предикативних частин. Що ж до другої, то вона надає цьому пропозитивному змістові номінацію, якої йому бракує: позначений співвідносним або сполучним словами компонент у складі загальної предикативної частини не отримує повноцінної номінації.

Розглянутим асиметричним реченням властивий такий спосіб репрезентації пропозиції, коли експлікується етап таксономії (ідентифікації), який у типових випадках знаходиться в пресупозиції висловлювання. Такий спосіб репрезентації задовольняє комунікативні потреби мовця: він дозволяє винести в комунікативний фокус висловлення певну частину інформації.

Отже, провідна роль у формуванні асиметричного монопропозитивного змісту займенниково-співвідносних речень належить власне семантичним ознакам, таким, як відображення предикативними частинами речення ситуацій певного типу і, відповідно, формування специфічної семантики, що забезпечується особливими лексико-семантичним наповненням синтаксичних позицій.

До складнопідрядних речень монопропозитивної семантики можна також зарахувати конструкції на зразок *Що ж до німців, то серед них існувала різка розбіжність поглядів на українське питання загалом, та ОУН зокрема...* (Д. Шурхало); *Що ж стосується совєтської програми пілотованих польотів до Місяця, то вона також продемонструвала «надвисокий» рівень надійності техніки* («Сучасність», 2004, № 10). У науковій літературі немає чіткого визначення таких речень. На думку Л.В. Шитик, ці конструкції варто кваліфікувати як перехідні утворення між простим і складним реченням, оскільки складними вони

є лише за формальним показником, а семантично – ближчі до простого речення [6, с. 356]. Препозитивна частина речень моделі *щодо...то* та варіантів *що ж до...то, що ж стосується...то* формально схожа на підрядну частину, однак за своєю семантикою не є пропозитивною одиницею, бо самостійно не виражає повідомлення, тобто не репрезентує жодної ситуації. Слово *стосується* в таких реченнях фактично втратило властивості дієслова: у межах цієї конструкції воно не змінюється за часом. Відповідно сполучення *що стосується* є десемантизованим. Функцію повідомлення в таких конструкціях реалізує лише постпозитивна частина. Перша ж фокусує увагу на певній особі чи на предметі, а також дає змогу повернутися до попередньо висловленого, забутого чи навмисне залишеного предмета думки, щоб зупинитися на його висвітленні докладніше, тобто вводить висловлення в контекст [6, с. 355], напр.: **Що ж до класової боротьби, то з тексту очевидно, що соціальне положення не є автоматичним визначником приналежності героя до того чи того табору** («Сучасність», 2004, № 11). Як бачимо, у наведених конструкціях перша частина втратила семантику події, перетворившись на своєрідний фразеологізований засіб актуалізації певної частини висловлення.

Монопропозитивними за своєю семантикою можна також вважати складні речення на зразок **Якщо й бувають полюси вже баченого, то це – переконливо один із них** (Л. Дереш); **Якщо хто щасливий, так це я** (з усн. мовл.). Їхньою особливістю є обов'язкова наявність подвійних сполучників *якщо...так, якщо...то*, а також негнучкість структури, що не є характерним для детермінантних речень умови, які за своєю природою є гнучкими конструкціями. Р.О. Христіанінова називає такі конструкції умовними реченнями із семантикою обмеження, у яких підрядна частина не зумовлює, а обмежує те, про що йдеться в головній, головна ж частина таких речень, будучи виразником основного змістового навантаження, є більш або менш автономною, до якої підрядна частина приєднується як додаткове обмежувальне зауваження, внесене в складне ціле після того, як уже сформувалася думка [5, с. 205].

Аналіз подібних конструкцій засвідчує, що хоча за формою вони є складними, але кожна з них репрезентує лише одну ситуацію, напр.: **Якщо ж хто й лишився біля тієї зброї, то хіба лише одиниці** (І. Багрянний), пор.: *Біля зброї лишилися хіба лише одиниці; [Ждала, можна догадатись кого, – а проте] звідти якщо хто й не зводив із неї погляду, то це був Антидюрінг* (О. Гончар),

пор.: *Лише Антидюрінг не зводив з неї погляду*. Предикативна частина, що вводиться сполучником *якщо*, служить у цих реченнях граматиалізованим засобом актуалізації певного відрізка тексту.

Таким чином, аналіз мовного матеріалу засвідчує, що такі конструкції, хоч і є складними за своєю формою, але передають елементарний зміст, тому є підстави вважати їх кількісно асиметричними.

Фокусно-експліцитними є також складнопідрядні речення відповідності зі сполучником *що не... то* на зразок: **Що не день, то субота**. У таких конструкціях подія, представлена в головній частині, характеризується підрядною як така, що є регулярною, повторюваною. Особливістю цих речень є те, що їхня підрядна частина структурно й лексично обмежена. До її складу входять іменники на позначення певного відрізка часу (день, тиждень, місяць і под.), напр.: **Що не ранок, то сидить отам біля парку, сувеніри людям продає** (А. Кокотюха); **«Що не ніч, то весело»**, [– місцеві в Мар'їнці про обстріли] (режим доступу: <https://hromadske.ua>); **Що не тиждень, то війна**. [Угорщина активізує свої дії із «завоювання» Закарпаття] (режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua>); **Що не місяць, то мільйон** (режим доступу: <http://www.magistral-uz.com.ua>); **Що не весна – то зникнення інтернату!** (режим доступу: <http://xn--blae3bya6ec>). У мовленні також функціонують речення, у яких може уточнюватися місце й час здійснення ситуації, про яку йдеться в головній частині. Такий конкретизатор зазвичай передує підрядній частині, напр.: **У нас сьогодні, що не година, то новина** (режим доступу: <https://www.facebook.com>); **У грудні що не день – то свято** (нар. тв.).

Хоч з формального боку такі конструкції є складними, але з погляду семантики вони відповідають простим реченням, тобто містять одну пропозицію, пор.: *Щоночі весело; Щотижня війна; У грудні щодня свято*, тому їх можна вважати кількісно асиметричними.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, варто наголосити, що специфічна монопропозитивна (фокусно-експліцитна) семантика може формуватися на базі обох класів складних сполучникових речень. Когнітивними причинами появи таких конструкцій на рівні складносурядного класу є найчастіше невизначеність мовця у сприйнятті дійсності або у варіантах її номінації, а на рівні складнопідрядного, навпаки, – визначеність із виразним фокусом бачення конкретної ситуації на

тлі пресупозиції про існування інших типових ситуацій. При цьому в прагматичному аспекті на рівні як сурядних, так і підрядних простежується та сама закономірність: синтаксичне формальне ускладнення слугує засобом досягнення мовцем певних прагматичних ефектів (акцентуації уваги, підсилення, утвердження своєї думки, зняття із себе відповідальності за констатацію чогось тощо). Фактично, у цьому разі чи не найвиразніше проступає чинність принципів спілкування,

а саме кооперації (максими повноти інформації, якості, релевантності, манери), етикетності (максими тактовності, великодушності) тощо.

Перспективою досліджень є подальше вивчення складних сполучникових речень й виявлення кола асиметричних конструкцій в українській мові, а також інтра- та екстралінгвальні фактори, що зумовлюють виникнення невідповідності синтаксичної форми своєму ядерному змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 348 с.
3. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. 672 с.
4. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 1993. – 382 с.
5. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ : Ін-т укр. мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
6. Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

УДК 82-021.321:81'4:821.161.2Дочинець

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.4>

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МОВОМИСЛЕННЯ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

PECULIARITY OF ARTISTIC LANGUAGE THINKING OF MYROSLAV DOCHYNETS

Прокопович Л.С.,

orcid.org/0000-0002-4882-5322

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій

Мукачівського державного університету

У контексті дослідження індивідуальних стилів розглянуто своєрідність художнього мовомислення Мирослава Дочинця. Частково описано проблемно-тематичний діапазон та сюжетно-композиційний рівень окремих творів, художні особливості прози митця в сучасному літературно-критичному дискурсі. Визначено лексико-семантичні, функційно-стилістичні особливості творів як дистрибутивних параметрів мовного портрета письменника: охарактеризовано діалектну лексику, закарпатські говірки, етнографічні та фольклорні елементи. Дослідження фраземного матеріалу орієнтовано на національний мовний тип. Індивідуальну манеру яскраво демонструють афоризми, сакральна і арготична лексика, антропоніми, індивідуально-авторські словотвірні одиниці. Виразниками творчого стилю виступає і лексична синонімія, де митець для увиразнення зображуваного добирає до стилістично нейтральних загальнономовних одиниць експресивно марковані синоніми: народнорозмовні й просторічні елементи, діалектизми й фразеологічні сполуки. Мовно-естетичні риси художника визначають асоціативно-образні концепти **світ час** та лінгвокультурема вода. Аналізований образ-символ *води* постає із роману Мирослава Дочинця «Мафтей» естетично вартісним виразником авторського світовідчуття і світосприймання. Ознаками водної стихії митець вимірює не лише життя, а й внутрішній світ людини, її почуття, психічні стани, вбачаючи в них семи 'характер', 'темперамент'.

Особливості прози митця відображають лексико-семантичні поля, які представляють відкриту стилістичну зону, чутливу до змін філософських, культурних та естетичних уподобань автора. Встановлено, що найпродуктивніший розвиток лексико-семантичного поля «час» забезпечують процеси епітетизації, метафоризації та стилістичні механізми порівняння.

Лінгвальна концепція психологічного портретування спирається на традиційні мотиви осмислення людиною свого місця в навколишньому світі й свого внутрішнього я.

Здійснений аналіз допоміг глибше зрозуміти своєрідність художнього мовомислення письменника та вписаність його творчості в розвиток художнього стилю й загальної літературної мови.

Ключові слова: індивідуальний стиль, діалектна лексика, фразеологія, афоризми, арготизми, авторський словотвір, лінгвокультурема, лексико-семантичне поле.

In the context of research of individual styles peculiarity of artistic language thinking of Myroslav Dochynets has been investigated. Problem and thematic field has been partially substantiated, as well as a plot-compositional level of particular works, artistic features of the artist's prose in modern literary and critical discourse. The lexical-semantic, functional-stylistic features of the works as distributive parameters of the linguistic portrait of the writer have been determined: the dialect vocabulary, Transcarpathian idioms, ethnographic and folklore elements are characterized. The study of phraseological material is focused on the national language type. The individual manner is clearly demonstrated by aphorisms, sacred and slang vocabulary, anthroponyms, individually authored word-formation units. Lexical synonymy is also an expression of creative style, where the artist selects expressively marked synonyms for stylistically neutral common language units: vernacular and spatial elements, dialectics and phraseological compounds to express what is depicted. Linguistic-aesthetic features of the artist determine the associative-figurative concepts of world, time and linguistic and cultural water. The analyzed image-symbol of water appears from Myroslav Dochynets' novel "Maftay" as an aesthetically valuable expression of the author's attitude and world perception. Signs of the water element the artist measures not only life, but also the inner world of a person, his feelings, mental states, seeing in them seven 'character', 'temperament'. The features of the artist's prose reflect the lexical-semantic fields, which represent an open stylistic zone sensitive to changes in the author's philosophical, cultural, and aesthetic preferences. It has been determined that the most productive development of the lexico-semantic field «time» is provided by the processes of epithetization, metaphorization and stylistic mechanisms of comparison. The lingual concept of psychological portraiture is based on traditional motives of a person's comprehension of his place in the surrounding world and his inner self. The performed analysis helped to better understand the originality of the writer's artistic language thinking and the inclusion of his creativity in the development of the artistic style and the general literary language.

Key words: individual style, dialect vocabulary, phraseology, aphorisms, word-formation of the author, linguistic cultural notion, lexico-semantic field.

Постановка проблеми. Дослідження авторського стилю посідає чільне місце в сучасному мовознавстві. Індивідуальність письменника, його світовідчуття стають домінантними в сучасних наукових дослідженнях. В енциклопедії «Українська мова» поняття авторського стилю трактується «як сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [25, с. 653].

Закарпатський письменник Мирослав Дочинець – один із найяскравіших представників української літератури початку ХХІ століття. Автор більше 100 романів та оповідань. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2014 р., романи «Криничар. Діяння багатого мужа Мукачівської домінії» і «Горянин. Води господніх русел»). Лауреат Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» (2004). Лауреат премії «Українська книжка року» в номінації «За видатні досягнення в області художньої літератури» (2016 р., «Синій зошит. Аркуші днів світящих») та Лауреат премії імені Олександра Духновича (2016 р., роман «Мафтей»).

Ці факти змушують задуматися над специфікою текстів та мовними засобами, що впливають на свідомість читача, роблять тексти не тільки змістовними, а ще й яскравими, зрозумілими та близькими читачеві. Про свою письменницьку роботу Мирослав Дочинець каже, що це дуже особистісний та інтимний процес: «Треба народитися на Закарпатті, щоб відчути пахощі, аромат

нашої мови. Те, що закладене за словами» [7]. Що більший і талановитіший автор художнього твору, то більш своєрідних ознак несе в собі його індивідуальний стиль. Адже кожна мовна особистість унікальна, має власний когнітивний простір, власні знання резервів та можливостей мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературно-критичному дискурсі прозові твори Мирослава Дочинця досліджували В. Базилевський, Т. Вергелес, О. Гаврош, Є. Сверстюк, Л. Скорини, М. Слабошпицький, П. Сорока. Науковці у своїх студіях простежили витоки його творчості, подали загальну характеристику художнього світу митця. Розвідки М. Васьківа, Л. Горболіс, О. Капленко, О. Талько спрямовані на проблемно-тематичний діапазон та сюжетно-композиційний рівень окремих творів, образну систему та художні особливості прози митця. М. Слабошпицький вважає прозу Мирослава Дочинця «окремим материком нашої літератури», адже вона не має аналогів у сучасному літературному процесі. Критик наголошує, що романи «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» та «Горянин. Води господніх русел – «принципово новаторські у плані новаторських ідей» та демонструють чітко сформований ідіостиль», основною ознакою якого є переведення оповіді в узагальнений план всієї оповіді чи притчі» [19, с. 13].

Літературознавець М. Васьків зауважує, що особливістю творчості Мирослава Дочинця є «відверте повчання», яке [...] є специфікою

ідіостилю письменника «головними героями творів якого є люди мудрі, досвідчені, з насиченою біографією» [2, с. 25–29].

Високо оцінює творчість Мирослава Дочинця М. Сорока: «Мирослав Дочинець сягнув свого зросту і сили, чи інакше кажучи викристалізував художній стиль до вищого ступеня досконалості і ось уже який рік підкорює вершину за вершиною» [21, с. 18]. Дослідник наголошує, що в останньому романі М. Дочинця «Мафтей. Книга написана сухим пером» відчувається «усе та ж енергія і напруга мислі, все той же блискучий і витриманий до кінця стиль...» [22].

Даючи високу оцінку творчості письменника Мирослава Дочинця, сучасні мовознавці акцентують увагу не лише на глибинній народній основі його творів, але й на засобах вияву цієї народності. Це зокрема доводять мовознавчі студії А. Вегеш, О. Микитюк, М. Яцьків, Р. Терербуса.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. То в чому магія слова письменника? Чому ми хочемо читати і перечитувати його твори. Творчість Мирослава Дочинця – це передусім значний внесок у розвиток ліро-психологічної та соціально-психологічної прози. У творах письменника при змалюванні повсякденного життя простих людей акцентовано увагу на духовному світі персонажів, їх моральному обличчі, на морально-етичних проблемах людського буття. Разом з тим дослідники відзначають інтелектуальність його творів та підкреслюють специфічну «лексикографію письма», своєрідну стихію мови, що є головним героєм творів митця. Індивідуальна своєрідність творчості знаходить своє мовне вираження в системі використаних мовних категорій, які становлять у своєму зв'язку одне ціле зі змістом і є носіями національної своєрідності.

Мета дослідження та формулювання завдань – охарактеризувати своєрідність художнього мовомислення, визначити лексико-семантичні, функційно – стилістичні особливості творів як дистрибутивних параметрів мовного портрета письменника, описати мовно-естетичні явища, як знаків етнокультури та з'ясувати внесок митця в розвиток художнього стилю й літературної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художні тексти Мирослава Дочинця – це вияв певного часово-просторового зрізу мови, що вирізняють його творчість на загальному тлі національної мови. Його індивідуальний стиль сповнений характерними явищами різних мовних рівнів: *діалектна лексика; загальномовна фразе-*

ологія та авторські фразеологізми, афористичні вислови; арготична лексика; авторський словотвір, самобутній синтаксис.

Діалектна лексика є не просто увиразнювальним елементом стилю письменника, а й вагомим засобом відображення матеріальної і духовної культури. Мирослав Дочинець майстерно вводить елементи закарпатської говірки у канву своїх творів. Відтак, наприклад, на означення хліба чи його заміни М. Дочинець у творі «Горянин» використовує такі лексеми: *богач, локша, попелюх, оципок, налисник, гречаник* (пекли з гречаної муки). Порівняймо святочні назви хліба: *Великодня паска, Різдяний корачун, юрівник, коврій*, – зауважує О. Микитюк [6]. На переливах семантики використовує автор таке діалектне слово як *чічка* – *квітка*, влітаючи в канву художнього тексту порівняння дівчат Русі Підкарпатської з «цвітом рожевим»: *«Цвіт рожевий ... Мочений дощами й росами, палений сонцем, закурений ватрами, парений окропом, прибитий злиднями і топтаний безправ'ям. І все ж нетлінно-свіжий, красовитий і принадливий. Живий цвіт Русі Підкарпатської – діви. Як ті квітки – богородичині рукавички, яскраві й прості, тендітні й скорботні, що прикрасять глухий закуток саду, з-будь якої шкалубини проб'ються, самосівом по снігу зійдуть ... Чічки Русинії»* [13, с. 1 65].

Письменник досконало знає звичаї та обряди закарпатців, майстерно вводить етнографічні та фольклорні елементи у канву роману «Вічник»: *Втворюю скрипучі двері пам'яті в оту синю зиму. Нас, дітей, повна хижка. Живемо собі, як воробки у стрісі, де що знайшли, клюнули, де припулилися – заснули. Сокотила нас «дика баба». Ревеш з голоду - «дика баба забере». Спатине хочеш – теж бабою пужали. А на бабин вечір перед Різдом бабі лишали варішку страви на столі. Так хотілося її доїсти, але зась – баба розсердиться! Дика баба гнала за тобою, коли, встромивши босі ноженята вяворовікорчулілетів на заледенілу річку. А там ковані дуги нарізають лед, мороз обпікає литки, ззаду свище й фурчить снігова повітруля. Душа, як потя, що вихопилося з кліті, ледве встигає за тобою.*

А ввечері шморгаєш і чихаєш – то «бабачихавка» теребить віником у носі. І мати запарює тобі китиці примороженої калинки. А під сволоком кліпає лампа, дівки і жони обсіли лавиці, прядуть. У прядиво влітається нитка співанки:

Була любов, була
Межи ними двома;
Розмела, рознесла
Каламутна вода.

Бодай тота вода
 Каменьом заросла,
 Що вна нашу любов
 Розмела, рознесла.
 Любосте, любосте,
 Гірша-сь від полести,
 Болість перебуду,
 Любов не забуду.
 Болість перебуду
 В постелі лежачи,
 Любов не забуду,
 По світу ходячи

Не можна не погодитись з твердженням О. Микитюк, що «діалектна лексика є не просто увиразнювальним елементом стилю письменника, а й вагомим засобом відображення матеріальної і духовної культури. Водночас діалектизми істотно впливають на розвиток літературної мови, залишаючись і сьогодні потужним джерелом збагачення її лексичної системи. Для аналізу діалектних особливостей взято «Вічник», «Горянин» та «Криничар» [6, с. 85] – твори, що стали знаковими для сьогодення й вирізняються неймовірно живою, насиченою мовою, яку письменник порівнює з «осіннім виноградним гроном», що «синяво виблискує на сонці», бо «у тексті має бути зернистість слова, просвітленість, духмяність, все це має бути сонячним, покритим вранішньою росою», – зауважує І. Фаріон [1, с. 44].

Важливою специфічною рисою мовостиліу Мирослава Дочинця є використання загальномовної фразеології, як особливого ментально-культурного феномену. Форма фразеологізмів зумовлена експресивно-характеристичною формою закарпатських говірок. Ці усталені одинці часто витворюють особливу емоційну тональність твору. Глибокий, тонкий і складний психологізм у зображенні людей і внутрішніх конфліктів зумовили вибір таких фразеологізмів, котрі увиразнюють напруженість ситуації, служать засобом підсилення її психологічного малюнка. Когнітивно-семантичний простір лексеми *душа* фіксуємо у фразеологічному контексті: **Не каламутть собі душу** (С-294 скаламутити (всю) душу. Надзвичайно сильно, глибоко схвилювати когось, внести неспокій [ФСУМ]. Трансформацію фразеологізму Д-560 *душа в п'яти втекла* [ФСУМ] спостерігаємо на прикладі: **Цимер не страх як противися, каже в бідолахи вже й так душа на плечі** [12 с. 132].

Майстерно змальовує автор зовнішній вигляд героїні: **станом, як арфа** – витончена струнка особа. Власне авторський фразеологізм М. Дочинець влучно використав для характери-

стики героїні роману «Вічник» (арфа – один із найстародавніших музичних інструментів людства із вертикально натягнутими струнами на дерев'яній рамі трикутної форми). Наприклад: *«Жінка з іскристим оксамитом в очах, лискучим волоссям і розкішним, як арфа, станом* [12].

Особливість таланту автора в тому, що він уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код української нації, зокрема характерні риси закарпатців.

Прикметною рисою мовостиліу Мирослава Дочинця є функційне навантаження власних назв у романах, онімів – антропонімів, топонімів, зоонімів тощо [3; 22]. Для створення певного тла, з метою впливу на читача автор підбирає імена персонажам, які допомагають краще втілити ідейний задум, чітко визначити місце розташування та час перебігу подій, рід занять героїв та спосіб їхнього життя. Влучні, точні власні назви Криничар і Вічник з одноіменних творів «Криничар» та «Вічник» ніби підказані самим змістом творів. «...всі вони виконують символічну функцію, несуть характеристичний заряд, тобто промовляють. Автор називає своїх героїв (а значить і романи), метафорично – Вічником, Криничарем, ...здебільшого ігноруючи традиційне наймення, яке людина отримує при народженні. Цей художній прийом вияскравлює надусобистісний характер виголошуваних істин» – зазначає А. Вегеш [3].

Як приклад яскравої індивідуально-мовної манери можна назвати афористичність висловів митця. Сентенції Мирослава Дочинця – це ключ для глибшого пізнання світу, в якому він живе і творить. Лаконічні спостереження автора охоплюють багато тем, морально-етичних проблем.

Особливе емоційне напруження викликають сентенції, пов'язані з образом жінки, яка уособлює красу, найвищі моральні цінності: доброту, любов, милосердя, турботливість тощо. *Легко купити жінку, малу й велику. Вони очима притягують нас. А прив'язують волоссям. Не один заплутався в нім, як муха в тенетнику. Ой, не один. Тому косам жіноцтво годить більше, ніж лицю ...; Воістину лише жінка владна проявити нашу вкрадливу сутність. І коли мене питають, що вартий той чи інший чоловік, я з підсміхом кажу: придивися, яка жона за ним стоїть...; Дві найбільші тайни супроводять чоловіка. Се дорога до Бога і до жінки... Цілком погоджуємося з думкою С. Єрмоленко, що авторські «характеристики, оформлені в образний вислів, часом переконують більше, ніж вибудовані за законами логіки, аргументовані докази» [4, с. 159].*

Митець постійно прагне до самовдосконалення, причому завжди рівняється на найвищі зразки літератури. Про високі критерії своєї творчості письменник розмірковує в одній із останніх своїх книжок «Збирання попелинок. Жити. Читати. Писати»: *На зустрічі в бібліотеці підвелася літня читачка: – «Ваші книгиСтільки перепустити через себе всього, скільки пережити і збагнути разом із героями... Цікаво, що після цього залишається в душі?» – «Мабуть те, що і в руслі ріки після повені – каміння, намул і золотий пісок...*

Відзначаємо таку характерну рису творчої манери Мирослава Дочинця як використання сакральної лексики. В процес дослідження проблем сакрального у художньому дискурсі на прикладі роману «Мафтей» було виявлено біблійні антропоніми (Бог, Ісус Христос, Господь, Син Божий), ойконіми (Єрусалим) лексеми на позначення атрибутів церкви (хрест), слова – назви обрядів (проща), трансформовані фразеологічні конструкції з компонентом *Бог*, біблійні сюжети [10, с. 49].

Використання автором значної кількості арготичної лексики є одним із релевантних мовних засобів у романі «Лис». Дослідження арготичної лексики доводить, що письменник використовує не лише негативні знижені лексичні номінації на зразок *мусора, слідак, кент, шушваль, чуйка*, а й одніці лексико-фразеологічного та синтаксичного рівнів мови: *здобувати авторитет, вести базар, платити по рахунках*. Дослідження арготичної лексики в романі «Лис» доводить, жаргонна лексика – це своєрідна картина світу, своєрідний згусток соціокультурного клімату епохи. А отже, особистісне сприйняття дійсності художником слова невіддільне від його мовотворчості [25].

Одна з найприкметніших рис творчості художника слова – її синонімічне багатство. Мирослав Дочинець не задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова, він намагається поєднати її з функцією суб'єктивно-оцінною. Зокрема простежується використання слів-синонімів з емоційно-оцінним значенням, розмовно-народних та просторічних. Наприклад, несміливу, повільну розмову автор виражає конструкціями: *здобутися на слово, задумливо ронити, знічено мовити: Нарешті, на звороті в Кедерешів здобувся на слово; «Лампа не горить, а млин крутиться», – задумливо ронила мати; Доромбаня знічено мовила* [14, с. 118].

Характерною особливістю мовотворчості Мирослава Дочинця є тропи. Досліджуючи індивідуально-авторське бачення предмета, світу,

образу і смислу в художньому дискурсі письменника виокремлюємо корпус індивідуально-авторських та загальнономовних метафоричних конструкцій. Аналізуючи метафору як засіб художнього увиразнення в романі Мирослава Дочинця «Вічник» Р. Теребус зауважує, що метафора передає психологічне та емоційне напруження, характеризує душевний стан головного героя, визначає міру терпіння, його почуття і переживання, що вирують в душі. В якийсь момент через голод і зневіру бранець лісу втрачає сенс життя: *Яксь холодна і глуха порожнява поступово виповнювала мене, витісняючи останки теплоти серця. Кудись запропала моя привітна вдача, вивітрився мій піднесений дух. А з сим прийшла якась твердість і сухість у тілі, нехить зайвого руху, якась аж болюча втома [...] Живлюща енергія покинула мої моці [...]. Лежачи на камінні, сам ставав непорушним каменем. Обдутий вітром, сам ставав воздухом* [24, с. 21].

Активне словотворення – виразна ознака художнього дискурсу письменника, яка синтезує формально-словотвірний і семантичний його рівні. Майстерно вигранюючи українське Слово, автор віднаходить і розкриває приховані в його семантичних надрах нові глибинні смисли, употужнює традицію мовно-естетичного відтворення світу. Спостережено в романі «Мафтей» досить значний за обсягом корпус прикметникових (*тихомирний гук, святобливі ночі*), дієслівних (*окнижив, плуганилися*) та прислівникових (*власновіч, заплоту, уперехрест*) авторських лексичних новотворів. Іменникові оказіоналізми на зразок *новоцвіття, світовидження, тиховоддя, безклопття, безвіддя, безхліб'я, легінство, ціннота, родиво, затривоження, розлюднення, предківщина* по-своєму і різноаспектно відбивають сутність художньої мови митця.

Загальновідомо, що у кожному конкретному художньому тексті чи в совокупності текстів, які становлять функціональний різновид літературної мови, виявляється спільна ознака – естетизація слова, одним із інструментів пізнання якої є методи лексико-семантичного, поняттєво-семантичного поля, метод наскрізних (ключових) слів [5, с. 49].

Яскравою рисою мовосвіту Мирослава Дочинця є увага до лексико-семантичних полів. Власну мікропарадигму має лексема *очі* як фрагмент мовного портрета людини в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». Зауважимо, соматична номінація *очі* – це самодостатній об'єкт і суб'єкт художнього дискурсу: *Спочивав очима на квітах; Я прощався з птахом очима; Хлопець*

вступився в небо широко відкритими очима, в яких не було ні подиву, ні страху, ні осмислення. Лише відбиті хмарини, що байдуже кудись пливли; А в очах мерехтіло імлисте мерехтливо; В її імлистих очах перебігали і плутались сіряві тіні [11].

Особливу лінгвостетичну вартість в художньому дискурсі письменника має лінгвокультура *вода*. Ознаками водної стихії митець вимірює не лише життя, а й внутрішній світ людини, її почуття, психічні стани, вбачаючи в них семи 'характер', 'темперамент': «*Всяка вода у всякий час має свою натуру, – пояснював він* [батько Мафтея]. *Може гору пробити, а гнилий пеня обходити роками. Може забрати ціле поле, а камінь буде облизувати віками, доки не згладить на крупин. Вода – як та жона, що волосом шие, а дріт пряде* [8, 109].

Аналізований образ-символ *води* постає із роману Мирослава Дочинця «Мафтей» естетично вартісним виразником авторського світовідчуття і світосприймання.

Мовностилістичну систему художнього мислення Мирослава Дочинця ілюструють лексико-семантичні поля, пов'язані з часом і простором. Звертаємо увагу на інноваційні мовні формули для вербалізації суб'єктивного особистого сприйняття *часу* – ознак настання тієї чи іншої пори року, частини доби тощо: *Літо пахло прибережною ряскою і мореним дубом. Осінь того року вдалася гнитувати і вовка, під ногами цямкало. Зима висушила мокву, смачно ссала дим із люльок коменів* [9].

Усім відомо, що Мирослав Дочинець є майстром словоописання мальовничих краєвидів Закарпаття, де він народився і живе. Особливо йому вдається словесний образ міста Мукачеве. Відзначимо оригінальне представлення *міста* через звуковий образ. Пор: *Либонь, я знав усіх когутів мукачівських околиць. Першими вони будилися на Липовій вулиці, за ними хрипло взивали кокоші Кривої, відтак переметом стелилося кукурікання Луговою, Яблучною, Тютюною, Голотовом і Фюзешом. І лише пак долинали*

сигте піяння з Млинної. Посліднім чинно тяглася порідні каплуни з маєтного кутка Турул. Особливо важлива стилістична тональність опису вулиць, у яких ознаки осмислюються через знакові для українців зорові і звукові реалії. На кожній вулиці – своєрідне кукурікання. Автор демонструє вміння вловлювати і вияскравлювати образні обертони там, де пересічне вухо їх не чує. Саме такими є метафори, зумовлені слуховими враженнями: *хрипло взивали кокоші, стелилося кукурікання, долинали сигте піяння* [15].

Варте уваги дослідження концепту *світ* як особливого лігвостилістичного та культурно-ментального феномену художнього дискурсу митця на основі романів «Криничар», «Лис», «Мафтей». Метафорична модель *дорога – світ* послідовно поглиблюється й деталізується в асоціативно-образному ряді *дорога – світ – Бог – людина*: *А дорога стала його сутністю. Водячи світом – вертала до порога; Ведучи до Бога – підводила ближче до людей; Зводячи людьми – наближала ближче до самого себе...* [18]. Кінцевим пунктом цього розгортання є показ екзистенційного стану людини.

Висновки. Отже, індивідуальна своєрідність творчості Мирослава Дочинця знаходить своє вираження в системі мовних засобів, пов'язана зі світоглядом та естетикою митця. Здійснений аналіз допоміг глибше зрозуміти своєрідність художнього мовомислення письменника та вписаність його творчості в розвиток художнього стилю й загальної літературної мови.

Сьогодні Мирослава Дочинця можна зустріти на вулицях рідного міста Мукачеве, біля видавництва «Карпатська вежа», яке заснував 1998 року і як головний редактор і директор підготував і видав більше 100 творів, та на своєму об'єкті, де доглядає сад, виноградник і пише нові твори. Про себе додає, що вирощує фруктовий сад, будував два будинки: один для сім'ї, другий – для творчості, «щоби час від часу усамітнюватися, писати там і бути ближче до природи».

Отже, творчість письменника триває, триває і різноаспектний аналіз його художніх творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авторський проєкт Ірини Фаріон «Від книги до мети» (II випуск). Львів: ФОР Шептицький С. В. 2013. 44 с.
2. Васьків М. Наративні особливості «Криничара» М. Дочинця: повчання через розповідь. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2013. Вип 1. С. 25–29.
3. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця. URL: http://www.visnyk_filolog.uzhnu.edu.
4. Ермоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. *Інститут української мови НАН України*. 2009. 350 с.
5. Мех Наталія. Лінгвокультура *логос* у поетичному світі Ліни Костенко. *Культура слова. Випуск 73*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2010. С. 49.

6. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк: Східноєвропейський університет імені Лесі Українки. 2015. №2. С. 85–91.
7. Мирослав Дочинець – прозаїк, філософ, публіцист URL: <http://miroslav-dochinets.com/?tmpl=unsupported>
8. Прокопович Л.С. Вербалізація лігнвокультуреми вода в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Науковий електронний журнал «Текст, контекст, інтертекст»* URL: http://text-intertext.in.ua/pdf/n022017/prokorporovuch_lidia_02_2017.pdf
9. Прокопович Л. С. Вербалізація концепту час у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Том 2. № 8. 2017. С. 66–69.
10. Прокопович Л. С. Тенденції та специфіка вияву змін сакральних лексем у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Збірник наукових праць. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1(39) 2018. С. 48–53.
11. Прокопович Л. С. Лексико-семантичне мікрополе "очі" як фрагмент мовного портрета людини в романі Мирослава Дочинця "Мафтей". *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія "Філологія (мовознавство)" : збірник наукових праць*. Вінниця. 2018. Випуск 27. С. 35–44.
12. Прокопович Л. С. Семантико-стилістичні функції фразем у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. №2. 2018. С. 65–73.
13. Прокопович Л.С. Лексико-семантичні особливості закарпатських говірок у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Вісник Запорізького національного університету «Філологічні науки»*. №2. 2018. С. 76–82.
14. Прокопович Л. С. Семантико-стилістичні функції лексичної синонімії у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки»(мовознавство)*. 2018. №10. С. 117–121.
15. Прокопович Л.С. Лексико-семантичне мікрополе соціальний простір у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *XVI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми і перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»*. 31 травня 2019 року. Переяслав-Хмельницький. Збірник наукових робіт. С. 177–179 (15).
16. Прокопович Л. С. Індивідуально-авторські словотвірні одиниці у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*, 2019. Вип. 20. С. 263–271.
17. Прокопович Л. С. Діалектна лексика в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія (мовознавство)»: збірник наукових праць*. Вінниця, 2019. Випуск 29. С. 112–121.
18. Прокопович Л. С. Змістовий та функціонально-стилістичний потенціал лексико-семантичного поля людина в романі Мирослава Дочинця «Лис». *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць*. Слов'янськ, 2020. Випуск 10. Ч.І. С. 168–178.
19. Прокопович, Лідія. Особливості функціонування арготичної лексики в романі Мирослава Дочинця «Лис». *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 11. 2019, с. 136–44.
20. Слабошпицький М. Це вже окремих материк: проза М. Дочинця *Слово Просвіти*. 2013. 7 лютого. С. 13.
21. Сорока П. «Горянин»: руслами господніх вод. *Українська літературна газета*. 2013. 2 грудня. С. 18.
22. Сорока П. Книга принесена янголом. URL: <http://miroslav-dochinets.com/рецензії/120-книга,-принесена-янголом.html>].
23. Теревус Р. М. Функційне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник». *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Том 2. № 8. 2017. С. 110–113.
24. Теревус Р. М. Метафора як засіб художнього увиразнення в романі Мирослава Дочинця «Вічник». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 35. Том 1. С. 50–53.
25. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.: іл.– ISBN 966-7492-19-2.

ВІДОБРАЖЕННЯ СТУПЕНЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ВИЯВУ ДІЇ В ЗНАЧЕННЯХ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ

THE LEVEL OF ACTION INTENSITY IN THE MEANINGS OF THE DERIVED VERBS

Середницька А.Я.,

orcid.org/0000-0003-0883-3229

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

У картині світу української мови процес переміщення відіграє вагомий роль. Поняття переміщення виражають більше ніж 8000 лексико-семантичних варіантів дієслів, значну частину яких становлять похідні дієслова. Слововірні значення, що уточнюють словотвірну структуру похідних дієслів, відіграють вагомий роль у формуванні мовної картини світу. Вони передають важливу абстрактну інформацію, що вносить однотипні зміни в семантику багатьох похідних слів. Зміст словотвірних значень відображає основні уявлення людини про світ і дає змогу відтворити закономірності людського мислення.

На основі аналізу словотвірних значень похідних дієслів ми встановили типові змістові уточнення процесу переміщення, виражені словотвірними засобами – префіксами або суфіксами. Десять словотвірних значень дієслів переміщення стосуються простору, шість – часу. Оскільки для мовної картини світу важливою також є інтенсивність, з якою відбувається процес переміщення, значення похідних дієслів можуть містити чотири словотвірні значення інтенсивності дії. Вони вказують на підвищену інтенсивність переміщення (розстрибатися, розходитися¹), велику кількість місць, відвіданих у процесі переміщення (обходити³, об'їздити), надмірну інтенсивність і тривалість переміщення (нагулятися, знаходитися), надмірно інтенсивне переміщення, унаслідок якого суб'єкт досягає негативного результату (доходитися, долітатися, добігатися). Частота вияву цих ознак у навколишньому світі призвела до того, що вони зафіксувалися в значеннях багатьох похідних дієслів переміщення. Слововірні значення інтенсивності дії є настільки абстрактними й поширеними в семантиці дієслів, що вони переходять межі словотвору і наближаються до словотвірно-граматичної категорії родів дії.

Те, що перелічені чотири ознаки входять до значень багатьох похідних дієслів переміщення, свідчить про їхню вагомість у мовній картині світу. Очевидно, що для мовців під час конструювання мовної картини переміщення за допомогою засобів словотвору важливими є не тільки поняття простору й часу, а й сили прояву дії і її результату – вичерпного, позитивного, негативного.

Ключові слова: мовна картина світу, похідні дієслова переміщення, словотвірні значення, інтенсивність переміщення, рід дії.

In the linguistic worldview of the Ukrainian language, the process of movement plays an important role. The concept of movement is expressed by more than 8,000 lexical-semantic variants of verbs, a significant part of which are derived verbs. Word-forming meanings that specify the word-forming structure of derived verbs play an important role in shaping the linguistic worldview. They convey important abstract information that makes monotypic changes in the semantics of many derived words. The content of word-forming meanings reflects a person's basic ideas about the world and allows to recreate the patterns of human thinking.

On the basis of the analysis of word-forming meanings of derived verbs, we established typical content clarifications of the process of movement, expressed by word-forming means – prefixes or suffixes. Ten word-forming meanings of movement verbs relate to space, six to time. Since the intensity with which the movement process takes place is also important in the linguistic worldview, the meanings of derived verbs can contain four word-forming meanings of the intensity of the action. They indicate the increased intensity of movement (розстрибатися, розходитися¹), the large number of places visited in the process of movement (обходити, об'їздити), the excessive intensity and duration of movement (нагулятися, знаходитися), excessively intense movement, as a result of which the subject achieves a negative result (доходитися, долітатися, добігатися). The frequency of occurrence of these characteristics in the surrounding world has led to the fact that they have been fixed in the meanings of many derived verbs of movement. The word-forming meanings of intensity of action are so abstract and widespread in the semantics of verbs that they cross the boundaries of the word formation and approach the word-forming-grammatical category of verbs.

The fact that the listed four characteristics are included in the meanings of many derived verbs of movement indicates their importance in the linguistic worldview. It is obvious that during the construction of the linguistic worldview of movement with the help of word formation, not only the concepts of space and time are important for speakers, but also the power of the action manifestation and its result - comprehensive, positive, negative.

Key words: linguistic worldview, derived verbs of movement, word-forming meanings, intensity of movement, lexical aspect of a verb.

Постановка проблеми. У картині світу, властивій для української мови, процес переміщення відіграє вагомий роль. Тільки в дієслівній лексиці

української мови процес переміщення виражають більше ніж 8000 лексико-семантичних варіантів, значну кількість яких становлять похідні дієслова.

Суттєву частину мовних характеристик процесу переміщення в дієсловах переміщення передають словотвірні значення. Оскільки під час переміщення змінюється розташування предмета в просторі з плином часу, словотвірні значення передусім стосуються таких сфер дійсності, як простір (10 значень) і час (6 значень). Крім часових і просторових словотвірних значень, похідні дієслова переміщення містять словотвірні значення, що уточнюють інтенсивність, з якою відбувається процес. Вони можуть вказувати на підвищену інтенсивність переміщення (*розстрибатися, розходитися1*), велику кількість місць, відвіданих у процесі переміщення (*обходити3, об'їздити*), надмірну інтенсивність і тривалість переміщення (*нагулятися, знаходитися*), надмірно інтенсивне переміщення, унаслідок якого суб'єкт досягає негативного результату (*доходить, долітатися, добігатися*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження словотвірних значень, що стосуються інтенсивності перебігу процесів, проводили О. Ачилова, О. Безпояско, К. Городенська, В. Грещук, А. Загнітко, М. Іванович, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик, Ю. Романюк, В. Русанівський, С. Соколова, С. Сорокін, Н. Щербій та інші. Однак проблеми систематизації словотвірних значень, пов'язаних з характеристиками інтенсивності переміщення, до цього часу залишаються недостатньо вивченими. Цілі нашої статті – систематизувати характеристики інтенсивності переміщення, виражені в словотвірних значеннях дієслів, і проаналізувати їхню роль у мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу. Похідні дієслова, що містять словотвірні значення інтенсив-

ності, утворюються за допомогою префіксально-суфіксального або префіксально-постфіксального способів словотвору. Цим вони відрізняються від похідних дієслів з просторовими та більшістю часових словотвірних значень, для яких характерний префіксальний спосіб творення. Крім того, значення похідних дієслів переміщення, модифікованих ознаками інтенсивності, отримують якісно інші зміни. Вони вказують на результат процесу переміщення (*відлітати, від'їздити, обігати, виходити*) чи стан діяча (*находитися, добігатися, заїздити*). Проте, на нашу думку, у значеннях дієслів зі значеннями інтенсивності переміщення все-таки переважає ознака переміщення і вони не виходять за межі лексико-семантичного поля дієслів переміщення.

Більшість похідних дієслів, які є носіями ознак інтенсивності переміщення, утворені від основ різноспрямованих дієслів (*ходити, літати* тощо), що мають односпрямовану дієслівну пару (*йти, летіти* тощо), а також різноспрямованих дієслів, що не мають односпрямованого відповідника (*швендяти, блукати* та ін.).

Серед словотвірних значень, що стосуються інтенсивності переміщення, можна виділити такі основні змістові типи:

1. Інтенсивне переміщення (*розходитися*);

2. Достатньо інтенсивне, близьке до вичерпності переміщення, суб'єкт відвідав усі наперед визначені місця (*обходити*);

3. Надмірно інтенсивне переміщення, внаслідок чого воно припиняється, суб'єкт повністю задовольнився виконуваною дією або відчуває себе втомленим нею (*находитися, вибігатися, налазитися*);

Таблиця 1

Ознака	Афікси	Приклад
1. Інтенсивне переміщення	роз- + -ся	розходитися1 (почати багато й часто ходити туди-сюди)
2. Близьке до вичерпності переміщення	об-	обхо`дити (ходячи, побувати скрізь, у багатьох місцях)
	ви-	`виходити1 (обійти в усіх напрямках яке-небудь місце, місцевість, пройти багато місць)
	з-	злітати1 (літаючи, побувати скрізь або в багатьох місцях)
	с-	схо`дити (пройти який-небудь простір у різних напрямках, обійти)
	пере-	перелітати (облітати багато місць, літати всюди (про всіх або багатьох))
3. Надмірно інтенсивне переміщення, суб'єкт задоволений або стомлений дією	на- + -ся	наїздитися (багато, досхочу поїздити)
	ви- + -ся	вибігатися2 (багато бігаючи, втомитися; набігатися)
	у -+ -ся	убігатися (довго бігаючи, натомитися)
	за- + -ся	заганцюватися (втомитися, довго танцюючи)
	з-+ -ся	збігатися (виснажитися, часто і багато бігаючи)
4. Надмірно інтенсивне переміщення, суб'єкт досягає негативного результату	до- + -ся	доходить (часто, довго ходячи, зазнати чого-небудь неприємного)

4. Надмірно інтенсивне переміщення, внаслідок якого суб'єкт досягає негативного результату (*доходитися, долітатися, добігатися*).

У таблиці подано словотворчі засоби вираження цих ознак, а також приклади дієслів, уточнених цими ознаками, та їхні визначення, подані в тлумачному словнику [9].

Словотвірні значення дієслів тісно пов'язані з родами дії, що передають ступені інтенсивності дії [2, с. 208; 7, с. 202]. Рід дії – складна міжривнева категорія, що має морфологічну, морфолого-словотвірну, семантико-словотвірну, семантико-граматичну природу [4, с. 218; 6, с. 87]. Рід дії позначає спосіб перебігу дії в часі і «перебуває на межі словотвору, семантики та синтаксису, оскільки значення нової лексеми, утвореної за допомогою словотвірних засобів (префіксів, суфіксів та постфіксів), зрозуміле подекуди тільки в контексті» [11, с. 244].

Словотвірне значення «інтенсивне переміщення» пов'язано з родом дії, який виділяє В.М. Русанівський [2, с. 204]. Він вважає, що похідні дієслова з префіксом *роз-* і постфіксом *-ся* належать до фазових родів дії, оскільки в їхніх значеннях поєднано ознаки початку дії та її інтенсивності: *розлітатися* (почати багато, довго літати). В іншій роботі В.М. Русанівський виділяє цей рід дії під назвою «інтенсивність вияву динамічної ознаки» [8, с. 67]. В. Грещук, О. Ачилова також вважають, що в дієсловах такого типу поєднано значення початку дії зі значенням досягнення більшої інтенсивності цієї дії у результаті поступового наростання інтенсивності [1, с. 18; 3, с. 81]. Ознаку інтенсивності дії містить у своїй семантичній структурі велика кількість дієслів переміщення – *роз'їждатися, роз'їздитися, розходитися, розбігатися, розгасатися, розстрибатися, розплигатися, розпурхуватися, роздуватися, роздмухуватися, розтанцюватися* [9].

Словотвірне значення «достатньо інтенсивне, близьке до вичерпності переміщення, суб'єкт відвідав усі наперед визначені місця» містять похідні дієслова, які позначають тривале переміщення: *обходити, злизати, облітати* тощо [2, с. 208; 7, с. 556]. До цього роду дії входить чимало дієслів: *обхо'дити, перехо'дити1, сходитьи2 'виродити, 'віблукати* (лексико-семантичне поле **Переміщатися кроками**); *облітати*3 (1), *облітати*2, *злітати*1(2), *перелітати*(2) (лексико-семантичне поле **Переміщатися в повітрі**); *вибігати*1, *збігати*2 *перех.*, *оббігати*, *обганяти* (2) (= оббігати), *обгасати* (лексико-семантичне поле **Переміщатися бігом**); *об'їжджати*3, *об'їздити*, *переїздити*, *виїжджувати*2 (*т. док.*) (лексико-се-

мантичне поле **Переміщатися за допомогою транспорту**); *обповзати, виповзати*1, *облазити* (лексико-семантичне поле **Переміщатися поповзом**), *обтанцювати* (лексико-семантичне поле **Переміщатися, танцюючи**). Дієслова утворюються від різноспрямованих дієслів або від дієслів, співвідносних із різноспрямованими: *блукати*1//, *бродити*1, *гасати* за допомогою префіксів *об-*, *ви-*, *з-*, *с-*, *пере-*. Рідше твірним може бути корінь односпрямованого дієслова: *об'їжджати*, *виїжджувати*2 (*тільки док.*) [9].

Словотвірне значення «Надмірно інтенсивне переміщення, внаслідок чого воно припиняється, суб'єкт повністю задовольнився виконуваною дією або відчуває себе втомленим нею» вказує на надмірну інтенсивність переміщення, у результаті чого переміщення припиняється [7, с. 67]: *находитися, налітатися*. Інакше кажучи, інтенсивність переміщення є такою, що викликає у суб'єкта стан задоволення або пересиченості [10, с. 84]. М. Іванович називає цей рід дії інтенсивом позитивного результату [5, с. 210]. Цей рід дії є доволі продуктивним, до нього належать такі дієслова переміщення, як *находитися, наблукатися, нашвендітися, навештатися, набродитися, наметушитися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися кроками**); *набігатися, вибігатися, збігатися*2, *нагасатися, наганятися, виганятися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися бігом**); *наїздитися, намотатися, навозитися, накататися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися за допомогою транспорту**); *налазитися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися поповзом**); *налітатися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися в повітрі**); *нахитатися, намахатися* (лексико-семантичне поле **Здійснювати коливальний рух**); *настрибатися, наплигатися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися стрибками**); *наметушитися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися безладно**); *накидатися* (лексико-семантичне поле **Переміщати кидком**); *натанцюватися, затанцюватися, витанцюовуватися*1 (лексико-семантичне поле **Переміщатися, танцюючи**); *наковзатися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися, ковзаючи**) [9]. Цей рід дії утворюється від парних різноспрямованих дієслів (*ходити, літати, лазити, бігати, їздити* тощо) або семантично близьких з ними непарних дієслів, які не мають ознаки єдиного спрямування – *блукати, швендіяти, вештатися, бродити, метушитися, гасати, кататися, хитатися, плигати* за допомогою додавання префіксів *на-*, *ви-*, *з-*, *за-*, *у-* і постфікса *-ся*.

Ознака «Надмірно інтенсивне переміщення, унаслідок якого суб'єкт досягає негативного

результату» співвідноситься з родом дії, що об'єднує дієслова інтенсиву негативного результату [5, с. 212; 7, с. 555]: *долітатися, добігатися*. Ознака негативного результату руху є менш регулярною, ніж попередні; до цього роду дії серед дієслів переміщення належать лише дієслова *доходитьися, догуглюватися, доweistатися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися кроками**); *добігатися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися бігом**); *доїздитися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися за допомогою транспорту**); *дотанцюватися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися, танцюючи**); *дострибуватися, доплигуватися* (лексико-семантичне поле **Переміщатися стрибками**) [9]. Дієслова цього роду дії утворюються даванням префікса *до-* і постфікса *ся-* до основи різноспрямованого дієслова. Основою таких утворень можуть бути також дієслова, які за семантикою наближаються до різноспрямованих (*weistатися, танцювати, стрибати*).

Висновки. Характеристики переміщення, що актуалізуються в значеннях похідних слів, не обмежені основними десятьма просторовими

та шістьма часовими параметрами. Нерідко словотвірні модифікації відображають ознаки інтенсивності переміщення. Вони можуть вказувати на підвищену інтенсивність переміщення – особливу силу його прояву (*розстрибатися, розходитися1*), на велику кількість місць, відвіданих у процесі переміщення (*обходити3, об'їздити*), на надмірну інтенсивність і тривалість переміщення, що призводить до пересиченості дією (*нагулятися, находитися*), надмірно інтенсивне переміщення, що призводить до негативного результату (*добігатися, доходитьися*). Те, що перелічені чотири ознаки входять до значень багатьох похідних дієслів переміщення, свідчить про їхню вагомість у мовній картині світу. Очевидно, що для мовців під час конструювання мовної картини переміщення за допомогою засобів словотвору вагомими є не тільки поняття простору й часу, а й сили прояву дії і її результату – вичерпного, позитивного, негативного. Частота вияву цих ознак у навколишньому світі призвела до того, що вони зафіксувалися у значеннях багатьох дієслів переміщення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ачилова О.Л. Аспектуально-фазові модифікації багатократних дієслів у сучасній українській мові. *Філологічні студії*. Випуск 7. 2012. С. 15–22.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія : Підручник. Київ, 1993. 366 с.
3. Грещук В. Текстoorієнтована актуалізація дериваційних морфем. *Граматичні студії*. 2017. Випуск 3. С. 80–87.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови : Морфологія : монографія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.
5. Іванович М. Роди дієслівної дії в зіставному аспекті (на матеріалі української і сербської мов). *Ukrainistika: minulost, přítomnost a budoucnost III: jazyk: Masarykova Univerzita Filozofická Fakulta Ústav Slavistiky*. Brno : Jan Sojnek – Galium, 2015. S. 209–218.
6. Романюк Ю.В. Еквівалентність граматичних термінів у сучасному славістичному мовознавстві (дієслово). *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3 (2). С. 87–93.
7. Русанівський В.М. Роди дії. *Українська мова* : енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с., с. 202.
8. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ. К.: 1977. 110 с. С. 79–91.
9. Словник української мови : в 11 т. К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Сорокін С.В. Категорія родів дії в українській мові та способи її відтворення турецькою мовою: зіставно-типологічне дослідження. *Мовознавство*. 2009. No 2.
11. Щербій Н.О. Аугментативний рід дії у слов'янських мовах: фінально-пейоративна і фінально-меліоративна група. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : Серія «Філологія». 2018. Вип. 2 (70). С. 243–246.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СЛОВОТВІРНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ У ЖАРґОНІ НАРКОМАНІВ

PECULIARITIES OF UKRAINIAN WORD FORMATIVE PROCESSES AND PHENOMENA IN THE JARGON OF DRUG ADDICTS

Старченко Я.С.,

orcid.org/0000-0002-3554-1769

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії Національної гвардії України

Кумпан С.М.,

orcid.org/0000-0003-1558-5358

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії Національної гвардії України

Статтю присвячено дослідженню особливостей українських словотвірних явищ і процесів у жарґоні наркоманів. Метою цієї статті є аналіз специфіки словотвірних явищ і процесів у жарґоні наркоманів.

В історії української мови соціолекти відтворювали неоднорідність спільноти і становили елемент її культури. Сьогоднішні жарґони виявляють здатність задовольняти мовні потреби їхніх користувачів (носіїв). Жарґон наркоманів не є в цьому винятком: у ньому наявні номени різних типів. Серед них виокремлюються деривати словотвірного типу номінації, підґрунтям яких є відповідна система словотвірних засобів, способів, і моделей. Специфіка словотвірних процесів у досліджуваному жарґоні полягає в кількісному використанні наявних засобів і способів творення, превалюванні одних способів над іншими в тематичних групах.

У статті також подано результати дослідження особливостей явищ і процесів в інноваційних дериватах жарґону наркоманів, який порівняно з іншими соціальними діалектами є новітнім явищем і має свої особливості. Визначено словотвірну специфіку інновацій, що виникають у жарґоні наркоманів порівняно з літературною мовою, а також особливості словотвірних засобів.

Жарґон наркоманів відрізняється від інших жарґонових систем української мови тим, що його творцем є не тільки особи, які зловживають наркотичними засобами, а й причетні до них особи, різні за статусом, професіями, видами діяльності.

Для жарґону загалом, й особливо для жарґону наркоманів, характерною є економія мовних засобів. Однією з найпоширеніших особливостей жарґону наркоманів є поширеність суфіксальної варіативності.

Лише незначна кількість дериватів свідчить про використання суфіксації як самостійного способу творення жарґонізмів, твірними основами яких здебільшого є аббревіатури.

Спільним для обох груп дериватів в основному є: ожарґонювання наявних назв із застосуванням різних способів, засобів і модифікацій поєднання.

Ця стаття буде корисною для тих, хто цікавиться словотвірними інноваціями у жарґоні наркоманів в українській мові.

Ключові слова: жарґон, наркоман, номен, номінування, словотвірна номінація, суфіксація.

The article presents the results of the research of the specifics of word-formative processes and phenomena in the jargon of drug addicts; the purpose of the article is to make a holistic description of the peculiarities of the coinage of jargon derivatives in this area.

In the history of the Ukrainian language, sociolects reflected the heterogeneity of the community, making an integral part of its culture. Today's jargons show the ability to meet the language needs of their users (speakers). The jargon of drug addicts is of no exception: it contains nomens of various types. Among them are derivatives of the word-formation type of nomination, which are based on the corresponding system of word-formation means, methods, and models. The specificity of word-formation processes in the studied jargon lies in the quantitative use of available means and methods of creation, the prevalence of some methods over others in thematic groups.

The article identifies the particular features of word formative processes and phenomena in the jargon of drug addicts, which, in comparison with other social dialects, is a new phenomenon and has its own peculiarities.

The word formative specificity of nomen innovations appearing in the jargon of drug addicts in comparison with the literary language is determined as well as the features of word formative means within different jargons.

The jargon of drug addicts differs from other jargon systems of the Ukrainian language regarding the fact that it is being invented not only by people who abuse drugs, but also by those who are related to them or involved around them, which means a variety of statuses, professions, and activities.

Jargon in general, and especially drug addicts' jargon, is characterized by an economy of language. One of the most common features of drug addicts' jargon is the prevalence of suffixal variation.

Only a small number of derivatives indicate the use of suffixation as an independent way of creating words in jargon, the creative bases of which are mostly abbreviations.

Both groups of derivatives possess the following common features: the re-enactment of existing nomens using various methods, means, and modifications of combinations.

This article will be useful for those who are interested in the word formation innovations of the jargon of drug addicts in the Ukrainian language.

Key words: jargon, drug addict, nomen, nomination, word-formation nomination, suffixation.

Від кінця 90-их років минулого століття в українському мовознавстві значно зріс інтерес до соціомовних питань. Зокрема, такі зацікавлення відобразилися в появі праць, присвячених різноаспектним особливостям сучасних жаргонів. Як видається, значна заслуга в таких зрушеннях належить Л. Ставицькій, праці якої з одного боку зруйнували радянські погляди на соціальні діалекти, їхнє призначення і суть, а з іншого – у цих працях визначено і низку перспективних напрямів досліджень [1]. Зростання актуальності зазначених і дотичних до них досліджень зумовлена і неабияким поширенням жаргонових елементів в українській мові загалом: вихід їх за межі обмеженого соціуму (групи), зміни їхнього статусу, можливостями бути твірними основами для нових мовних знаків різного стилісового призначення тощо.

Сьогодні в українській лінгвістиці сформувався найрізноманітніші напрямки дослідження жаргонових номенів у найрізноманітніших контекстах. Серед них помітними є праці, присвячені виявленню й дослідженню способів і засобів творення жаргонізмів, оцінці соціальних діалектів у контексті практичної стилістики і культури мови, вияву міжмовної і внутрішньомовної взаємодії. Для прикладу назвімо праці Р. Бесаги про арготизми як джерело поповнення просторічної лексики [2], А. Нелюби про жаргоновий «жіночий» словотвір на тлі літературномовних інновацій [3], Н. Дзюбишиної-Мельник про сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення [4] і т. ін.

Успішними є спроби українських науковців виявити й описати особливості того чи того різновиду соціальних діалектів. У такому контексті необхідно згадати різножанрові праці з дослідження старих соціолектних систем (арго): Г. Аркушина [5, 6], К. Вікторина [7], О. Горбача [8, 9], Й. Дзензелівського [10], К. Широцького [11], В. Щепотьєва [12], і новітніх систем (жаргонів): Л. Карпець, присвячені дослідженню спортивного жаргону [13], спортивних уболівальників Т. Єщенко [14], комп'ютерного жаргону. Т. Ілика [15], молодіжного жаргону С. Мартос [16] та ін.

Об'єктом цього дослідження є жаргон наркоманів, який порівняно з іншими соціальними

діалектами є новітнім явищем і має свої особливості: його творцем є не тільки особи, які зловживають наркотичними засобами, а й причетні до них особи, різні статусом, професіями, видами діяльності: лікарі, працівники правоохоронних органів, торговці і розповсюджувачі наркотиків, психологи. До початку 80-их років минулого століття в Україні наркоманія була проблемою окремих осіб, її зараховували до одного з різновиду хвороб. За короткий проміжок часу ця хвороба небагатьох набула соціальних ознак, втягнувши в свою орбіту різних за професією, видами занять, віком, соціальним і матеріальним статусом осіб. Середній вік сьогоденних наркоманів 20–40 років із помітним зростанням кількості підлітків, в основі це безробітні; переважають особи чоловічої статі; наркоманія передусім має ознаки міської з переважанням на півдні країни; змінилися пріоритети нарковживання і нарковиготовлення; сформувався нелегальний ринок наркотиків. У зв'язку з такими змінами відбулися радикальні зміни суспільства і в ставленні до наркоманів: ставлення до них як до хворих відходить на задній план (в основному залишається у ставленні до близьких людей, родичів), в соціальній уяві їх починають сприймати як злочинців чи як 'дно' суспільства.

Сьогодні можна стверджувати, що від часу постання наркоманії як соціального явища в українській мові з'явилася значна кількість лексичних, словотвірних і фразеологічних одиниць, котрими послуговуються у власній мові люди, що вживають і розповсюджують наркотики для називання предметів, опису ситуацій і відчуттів, пов'язаних із пошуком, виготовленням і вживанням наркотичних засобів. Крім того, помітним є явище широкого використання таких одиниць за межами названої соціальної групи, особливо таке є помітним у засобах масової комунікації, у молодіжному спілкуванні.

Словник жаргону наркоманів свідчить про наявність у ньому номенів різних типів [17]:

1) семантичних: *каліки* 'пігулки з вмістом наркотичних речовин', *іній* 'кокаїн', *карбід* 'напівфабрикат первентину', *пластилін* 'високоякісний наркотик із пилка конопель';

2) синтаксичні, у тому числі й фраземні: *заправити трубу* 'набити наркотичною речовиною', *наварити (приварити) кайф* 'вжити надозу', у *бідності бути* 'страждати через брак наркотиків', *брудна жаба* 'збувальник, який ховає наркотики на тілі', *кайф-базар* 'місце збору наркоманів';

3) словотвірні: *клофа* 'клофеїн', *смішняк* 'гашиш', *дозняк* 'доза', довбота 'стан наркотичного голоду'.

Якраз **завдання** цієї статті полягає у визначенні специфіки словотвірних явищ і процесів жаргону наркоманів у їхній взаємодії і зв'язку.

У визначенні суті словотвірних процесів користуємося положеннями монографії А. Нелюби «Явища економії в словотвірній номінації української мови» про типи і способи номінації [18]. Відповідно до словотвірних зараховуємо лише способи формального структурування за визначеними моделями і зразками, результатом якого є поява нового слова чи удосконалення наявного (у контексті дослідження жаргонового домінування удосконалення спрямовано на безпосередні специфічні потреби спілкування і порозуміння між учасниками визначеної соціогрупи). На підставі такого до картотеки увійшли номени, у формальній структурі яких можна виділити первісну частину – твірну основу і словотворчий засіб (картотека нараховує близько 300 дериватів).

Зауважимо, що порівняно з іншими жаргоновими системами у цьому жаргоні в сферу номінування потрапило незначне семантичне поле. Як показує картотека, в орбіту словотворення потрапляють актуальні для носіїв жаргону явища, предмети, процеси, маніпуляції, психічні стани і відчуття, особи та ін. Водночас і серед них можна встановити ядерні й периферійні групи.

Так, кількісно найбільшими є групи жаргонізмів, що позначають осіб (*варщик* 'приготовлювач наркотиків'), наркотичні засоби (*канабака* 'канабіс', *пром* 'промедол', *табли* 'таблетки'), далі за кількістю йдуть номени на позначення тісно пов'язаних між собою дії і стану (*костоломка* 'наркотична жага'), найменшою є група на позначення предметів і ознак (*капілярка* 'голка шприца', *бульбик* 'пластиковая пляшка, пристосована для паління наркотиків'). Переважну більшість аналізованих дериватів утворено власне суфіксальним способом із залученням його різновидів і комбінації способом утинання, незначною продуктивністю відзначається основоскладання, найменшою за кількістю є префіксація.

Творення назв наркотиків. Основою існування соціальної групи (чи угруповань) нарко-

манів, «центром», навколо якого крутиться їхнє життя й інтереси, є різні за походженням (природні чи штучні) наркотичні засоби. Власне у словотвірних процесах переважно саме номени на позначення таких засобів стали початковими (мотивувальними) одиницями словотвірних ланцюжків.

Здебільшого першим кроком у таких ланцюжках стало перетворення загальнономовного чи термінологічного позначення наркотичних речовин у номени звуженого (жаргонового) використання. На цьому словотвірному етапі помітними є два різновиди зазначеного перетворення.

Перший різновид перетворення форми спрямовано на підганяння нового слова під звучання наявного; такі операції втілено у двох результатах:

1) постає дериват, що повторює форму загальної назви (*кокаїн* → *кокс*, *солутан* → *сало*); 2) з'являється назва, звучанням уподібнена до власної назви – як правило, власного імені особи (*афедрин* → *Федя*, *кодеїн* → *Катюха*, *калісол* → *Калісо*).

Зауважимо, що в картотеці наявні зразки появи від однієї твірної основи двох різновидів: *кетамін* → *Кет* і *кетамін* → *кетчуп*, *барбітурат* → *барбітура* і *барбітурат* → *Барбі* (у цьому зразку наявна не часта для цього способу зміна зовнішнього вигляду й зміна семантичного наповнення – з'являється семантичний елемент 'збірність/сукупність').

Другий різновид: унаслідок різних операцій формальна будова наявного наркотика змінює свій вигляд, зберігаючи тотожність семантики: *первінтин* 'метамфетамін' → *винт*, *анаболічні стероїди* → *анаболіки* → *анабол(и)*, *транквілізатор* → *транк*, *галоперидол* → *гала*.

У групі дериватів на позначення наркотиків є виняткові деривати, утворені від назви способу введення наркотиків до організму: *ширяться/ширнути* 'уводити/увести наркотик внутрішньовенно' → *шириво/ширка* 'наркотик, який вводять внутрішньовенно'.

Другий і третій різновиди порівняно з першим відзначаються незначною продуктивністю.

Помітною ознакою творення назв наркотиків є поширеність звукової і структурної варіативності посталих дериватів: *димедрол* → *Демік/Дем'ян/Діма*, *героїн* → *Гера/Герасим/Гарик/Гердос*, *морфій* → *Марфа/Марі/Мері*, *кокаїн* → *кокс/кокос/коко/кока*. Інколи такі зміни важко чи й неможливо пояснити якимись закономірностями: *гашиш* → *гаш/гач/тандж/танджибас/гадубас/гранж*.

У використанні способів творення жаргонових назв наркотиків загальною є покрокова особливість словотвірного ланцюжка:

1) довільне (часто без урахування морфемної будови) утинання частини літературної назви з паралельним присіднанням довільного суфікса чи без такого присіднання; 2) послідовне присіднання асемантичних суфіксоподібних елементів.

Деривати дії чи процесу. Однією з помітних за кількістю номенів у жаргоні наркоманів є група дериватів на позначення дії чи процесу, прямо чи опосередковано пов'язаної з уживанням наркотиків; такі деривати різняться між собою особливостями семантики.

На підставі зазначеної різниці можна виділити деякі групи дієслівних жаргонізмів:

1) деривати, що позначають дію з приготування наркотиків: *дербан* 'збір урожаю маку' → *дербанити* 'збирати наркотичні рослини чи готувати наркотик до вживання'; 2) деривати, що позначають безпосереднє вживання чи спосіб вживання наркоречовин: *винт* → *винтитися/винтонутися* 'вживати / вжити винт', *драп* 'цигарка з наркотиками' → *драпонутити* 'закурити цигарку з наркотиками', *нюхати* → *нюхтарити* 'вживати наркотики через нюхання'; 3) деривати, що позначають стани як наслідки, результати вживання наркотиків: *ковбаса* 'наркоречовина, що викликає збудження' → *ковбанитися* 'сильне збудження під дією наркоречовини', *кайф* → *кайфоситися* 'перебувати в стані наркосп'яніння'.

Саме деривати на позначення дії/процесу виявляють найвищий рівень подібності із творенням літературних дериватів порівняно з дериватами інших словотвірних категорій.

Деривати на позначення **осіб** виділяються як кількісними, так і якісними показниками.

Узагальнюючою назвою для всіх осіб, які вживають наркотики, є запозичене загально-мовне (нейтральне) слово *наркоман*, яке не має в літературній мові синонімічних відповідників. Проте на розмовному рівні у мові осіб, якимось чином причетних до наркоманів, наявна значна кількість оцінних дериватів, утворених суфіксальним способом безпосередньо від номена *наркоман*: *нарк*, *наркаш*, *наркуша*, *наркоша*, *нарком*.

Інші деривати, які утворено різними способами, позначають осіб за вирізнявальними особливостями, тобто відділяють одних наркоманів від інших.

Так, серед дериватів, утворених суфіксальним способом, з урахуванням семантики твірних осіб можна виділити:

а) назви осіб за видом наркотиків: *олія* 'анаболічний стероїд на основі олії' → *олійник*, *БееФ* 'клей БФ' → *беефник*, *кислота* 'лазергінова кислота' → *кислотник*; б) назви осіб за використовуваним засобом: *план* 'цигарка з анашею, гашишем' → *плановик*, *драп* 'цигарка з наркотиками' → *драпарик*; в) назви осіб за способом вживання (*нюхати* → *нюхач*) чи наслідком вживання (*торчати* → *торчок*).

Способом основоскладання з суфіксацією утворено назви, які позначають наркоманів, при цьому вказують на наявні між ними вирізнявальні ознаки: *ловити глюки* → *глюколов* (особа за станом після вживання наркотиків), *дзьобати мак* → *макодзьоб* (особа за видом наркотика і способом його вживання), *лигати наркотики* → *нарколига* (особа за способом вживання наркотиків); дериват *глотокеша* має затемнену похідність – виділяються елементи *глот-* (від *глотати*) і *кеш-* (не можна однозначно визначити його семантику).

Серед назв осіб особливими є три деривати: *ацетонка* – єдиний дериват на позначення жінки; *макля* 'наркоман, який обмінює навіть свої речі на наркотики' (можливо, пов'язане із перелицюванням наявного в мові слова *маклер*).

Усі проаналізовані деривати позначають осіб, належних до однієї соціальної групи – наркоманів. Проте в нашій картотеці наявний лише один дериват на позначення осіб, які не належать до цієї групи, але мають неабиякий стосунок до наркоманів, є важливими, значущими для них. Саме у твірній основі й відповідно в семантиці деривата зафіксовано роль таких осіб у житті наркоманів: *ламати кайф* → *кайфолом* 'лікарі, міліціонери'.

Під час аналізу, крім названих, виявили ще одну помітну специфіку номінування осіб у жаргоні наркоманів. Зокрема, у називанні осіб, важливих, значущих для наркоспільноти, виділяємо дві їхні групи: назви виготовлювачів-збувачів (продавців) і споживачів наркотиків. З огляду на процеси номінування, вибір засобів і способів названі групи відрізняються тим, що для творення назв розповсюджувачів наркотиків використовують семантичний тип номінування, з перевагою метафоричного способу: *купець* 'великий продавець героїну, який взаємодіє не безпосередньо з наркоманами, а з баригами', *ботанік* 'особа, яка вирощує рослини із вмістом наркотичних засобів', *бусурман* 'збувальник наркотиків із Середньої Азії'. У називанні самих наркоманів переважають номені словотвірної номінації,

У жаргоні наркоманів зафіксували всього сім дериватів, які належать до категорії **збірності/сукупності**. Ці деривати, порівняно з іншими,

крім незначного кількісного вияву, мають деякі інші специфічні словотвірні ознаки:

1) усі вони утворюють семантичну пару зі своїм відповідником і відрізняються використаним словотвірним засобом; порівняймо: *ковбаса* → *ковбасня* і *ковбаса* → *ковбасиво*, *наркотик* → *наркота* і *наркотик* → *наркотня*, *ширяться* → *шириво* і *ширяться* → *ширка*; на жаль, з об'єктивних причин не можна встановити частотність використання кожного зі складників пари, щоб установити їхні конкурентні спроможності; 2) як свідчать лексикографічні матеріали, усі зразки показують, що другий елемент кожної пари є багатозначним – має два значення: *ковбасня/ковбасиво* ‘сукупність наркотиків’ і ‘сукупність дій’, *наркотня/наркота* ‘збірність наркоманів’ і ‘сукупність наркотиків’, *шириво/ширка* ‘сукупність наркотиків’ і ‘сукупність шприців’ (хоча остання пара викликає деякі сумніви щодо визначеної двозначності); 3) з урахуванням названих вище особливостей, винятковим для цієї групи є формант *-ур(а)*, використаний у словотвірній парі *барбітурат* → *барбітура*; проте винятковість форманта полягає і в можливості іншої мотивації деривата і в іншому трактуванні словотвірних результатів: формант збірності/сукупності *-ур(а)* втратив свою семантику, його використали лише зі стильовою метою ожаргонювання літературної назви препарату.

Словотвірний аналіз номенів жаргону наркоманів уможливило деякі висновки-узагальнення.

1. У досліджуваному жаргоні наявна значна кількість дериватів, які походять від однієї і тієї ж твірної основи; утворені за допомогою різних суфіксів, вони мають одне і те ж значення з твірною (*галюцинація* → *галюни/галя/галка*, *білий* → *білка/білянка/біляшка* ‘морфій, омнопон, промедол’). Такий факт свідчить про наявність своєрідної між суфіксальною конкуренції, ймовірно породженої фактом називання в різних групах наркоманів.

2. Зазначена варіативність у свою чергу зумовлює появу низки асемантичних словотвірних засобів, які мають лише стилістичну функцію – переведення літературного номена у статус жаргонового (ожаргонювання). Таких зразків у жаргоні наркоманів значна кількість.

3. Деривати-жаргоніми різняться між собою ступенем ожаргонювання: перший ступінь – деривати, утворені від літературних твірних основ (*димедрол* → *демик*, *доза* → *дозняк*) і другий ступінь – деривати, утворені від жаргонових одиниць (*драпати* (розм.) → *драпонутти* ‘закурити цигарку з наркотиками’ → *драпарик* ‘особа, яка закурила цигарку з наркотиками’, *ковбаса* ‘загальномова назва м'ясного виробу’ → *ковбаса* ‘наркотик’ → *ковбаситися* ‘бути в стані наркосп'яніння’). При цьому досить часто на першому ступені ожаргонювання використано способи семантичної номінації, а способи словотвірної номінації використано на другому ступені, що свідчить про тісну взаємодію різних типів номінування.

В одній зі своїх праць ми припустили, що «у жаргоновому словотворенні, як і в літературному, номінативні процеси відбуваються не хаотично, не довільно, а відповідно до певної системи. Зокрема, у жаргонах наявні словотвірні ланцюжки, словотвірні гнізда, словотвірні парадигми» [19, с. 7]. Жаргон наркоманів цілком підтверджує таке припущення.

Під час словотворення жаргонізмів в основному витримано правила морфонологічних змін, власних українській мові; наявні лише деякі зразки відступу від них, що породжує звукову варіативність передавання голосних звуків у запозичених коренях (*винт/винтовик* і *вінт*, *кет* і *катюха*) чи в українських суфіксах (*нарик* і *нарік*).

У вивченні жаргону наркоманів бачиться перспективним дослідження основ взаємодії різних типів і способів номінації зі словотвірним, особливостей переходу (принатурення) жаргонових одиниць у статус літературних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ставицька Л.О. Арг'о, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
2. Бесага Р.В. Арготизми як потенційне джерело поповнення просторічної лексики. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наук. праць*. Ужгород. 1999. С. 59–63.
3. Нелюба А.М. Жаргоновий «жіночий» словотвір на тлі літературномовних інновацій. *Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Харків. 2014. Вип. 38. С. 90–97.
4. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Т. 2. С. 14–18.
5. Аркушин Г. Арг'о лаборів. *Slavia orientalis*. 2002. Т. XLI. № 3. С. 447–471.
6. Аркушин Г. Старицька мова (Арг'о сліпців-жебраків Західного Полісся). *Slavia orientalis*. 1996. Т. XIV. № 2. С. 229–236, 267–277.
7. Вікторин К. Дедовска (жебракца) мова. *Зоря*. 1886. № 13–14. С. 237–239.

8. Горбач О. Арго слобожанських сліпців "невлів". *Наукові Записки Вільного Університету*. Мюнхен. 1971. Ч. 7. Філософський факультет. С. 136–148.
9. Горбач О. Арго українських школярів і студентів. *Наукові Записки Вільного Університету*. Мюнхен, 1966. Ч. 8. С. 3–55.
10. Дзєндзелівський Й.О. Арго волинських лірників. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. 1979. Т. 16. С. 179–216.
11. Широцький К. Бурсацький жаргон української мови на Поділлі. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків. 1998. Т.6. С. 175–181.
12. Щепотьев В. Мова наших школярів. *Етнографічний вісник*. 1927. Кн. 3. С. 76–81.
13. Карпець Л. А. Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків, 2006. 194 с.
14. Єщенко Т. Український жаргон спортивних уболівальників. *Лінгвістичні студії : збірник наук. праць*. Вип. 13. Донецьк. 2005. С. 250–255.
15. Ілік Т. Абревіатури та похідні від них у комп'ютерному слензі. *Лінгвістичні студії : збірник наук. праць*. Вип. 11. Ч. 2. Донецьк. 2003. С. 388–394.
16. Мартос С. Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Херсон, 2006. 244 с.
17. Бандурко О.М., Волошин П.В., Акімов В.В. Словник сленгу наркоманів. Харків : Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 274 с.
18. Нелюба А.М. Явища економії в словотвірній номінації української мови. Харків [б. в.], 2007. 302 с.
19. Старченко Я.С. Лексико-словотвірні інновації в жаргонах української мови (від середини 80-их років минулого століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Дніпропетровськ, 2013. 220 с.

УДК 811.161.2:001.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.7>

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

METHODOLOGICAL MEANS FOR MODERN TERMINOLOGICAL STUDIES

Тур О.М.,

orcid.org/0000-0002-8094-687X

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,

професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Шабуніна В.В.,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

У статті проаналізовані сучасні методи дослідження термінології. Автори підкреслюють, що сучасні наукові засади дослідження української термінології різних галузей наукового пізнання стають запорукою фундаментального аналізу сучасної української термінологічної системи. Це вимагає розроблення методології дослідження, що сприятиме подальшому осмисленню правил, закономірностей утворення, розвитку та функціонування термінів у певній галузі людської діяльності. Зважаючи на погляди вітчизняних науковців, які розглядають методологію як учення про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та про-водиться вибір його пізнавальних засобів, методів і прийомів, автори вказують, що вибір методології дослідження значною мірою залежить від парадигми, яка є домінуючою на сучасному етапі розвитку науки.

Ураховуючи, що термінологія є частиною мовної системи загалом і водночас має свої особливості, що дозволяють виокремити цю систему, виділені такі методи дослідження в галузі термінології: описовий метод, описово-аналітичний метод, історичний метод, порівняльно-історичний метод, зіставний метод, метод компонентного, системного, контекстуального, кількісного, морфемного та словотвірного аналізу, логіко-поняттєвого аналізу словникових дефініцій, метод внутрішньої інтроспекції, метод лінгвістичного спостереження, метод синхронних

зрізів, таксономічний метод, контекстний метод, лексикографічний метод, логіко-семантичний метод та інші. Кожен із цих методів має свою специфіку та завдання, що забезпечує можливість отримати максимально збалансоване й узагальнене наукове розуміння характеристик мовного явища.

На матеріалі дисертаційних праць вітчизняних мовознавців-термінологів автори прослідкували застосування кожного з методів.

Проведений авторами аналіз методологічного інструментарію сучасних досліджень термінології дозволяє визначити його як надзвичайно потужний. Активне ж студіювання методологічних термінологічних проблем дозволяє зробити висновок про досить плідне «сполучення» методології точних і гуманітарних наук, що сприяє більш глибокому та об'єктивному вивченню мовного матеріалу й розширює горизонти для подальших наукових пошуків.

Ключові слова: термін, термінологія, термінознавство, метод, методологія.

The article analyses the newest methods of terminological studies. The authors emphasize that the modern scientific foundations of the study of Ukrainian terminology in various branches of scientific knowledge enable a fundamental analysis of the modern Ukrainian terminological system. This requires the development of a research methodology that could contribute to the further understanding of the rules and regularities of the creation, development and functioning of terms in a certain field of human activity. Taking into account the views of Ukrainian scientists who consider methodology as a study of scientific methods of cognition and as a system of scientific principles on the basis of which researches are based and the choice of its cognitive means, methods and techniques is made, the authors point out that the choice of research methodology largely depends on the paradigm, which is dominant at the current stage of the development of science.

In view of the fact that terminology is not only part of the language system, but also has its own characteristics that make it possible to single out this system, such research methods in the field of terminology are distinguished as the descriptive method, the descriptive-analytical method, the historical method, the comparative-historical method, the comparative method, methods of component, system, contextual, quantitative, morpheme and word formation analysis, logical-conceptual analysis of dictionary definitions, method of internal introspection, method of linguistic observation, method of synchronous sections, taxonomic method, contextual method, lexicographic method, logical-semantic method and many others.

Each of these methods has its own specificity and task, which provides an opportunity to obtain the most balanced and generalized scientific understanding of the characteristics of the linguistic phenomenon. Based on the material of the dissertations of Ukrainian linguists and terminologists, the authors have studied the application of each of the methods. The analysis of the methodological means for modern terminological studies allows us to consider it to be extremely powerful. An intensive study of methodological and terminological problems makes it possible to draw a conclusion about the close relationship between the methodology of exact and humanitarian sciences, which contributes to more objective study of language material and further scientific research.

Key words: term, terminology, terminological studies, method, methodology.

Постановка проблеми. Сучасні наукові засади дослідження української термінології різних галузей наукового пізнання, напрацьовані з урахуванням попереднього досвіду вивчення теорії терміна, стають запорукою фундаментального аналізу сучасної української термінологічної системи. Це вимагає розроблення методології дослідження, що сприятиме подальшому осмисленню правил, закономірностей утворення, розвитку та функціонування термінів у певній галузі людської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці розглядають методологію як учення про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та проводиться вибір його пізнавальних засобів, методів і прийомів. У багатьох зарубіжних наукових студіях поняття методології та методів дослідження не розмежовуються. Найбільш доцільним є визначення методології як теорії методів дослідження, створення наукових концепцій як системи знань про теорію науки [1, с. 63]. У цьому сенсі однаково правомірно говорити як про методологію науки, так і про методологію становлення

нового наукового міждисциплінарного напрямку. Так, з огляду на такий предмет дослідження, як коло проблем, пов'язаних з організацією та методикою науково-дослідницької діяльності, учені В. М. Шейко та Н. М. Кушнарєнко характеризують методологію як концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [2].

Очевидно, що вибір методології дослідження значною мірою залежить від парадигми, яка є домінуючою на сучасному етапі розвитку науки. У понятті наукової парадигми виокремлюють такі основні аспекти:

– наукова картина світу – це уявлення в системі моделі, узагальнені образи вихідних об'єктів наукового пізнання;

– загальноприйняті в певній науковій когорті методологічні вимоги й ціннісні орієнтації, які забезпечують простоту та несуперечність теоретичних концепцій, можливості їх перевірки та кількісного відображення, точність наукових передбачень, традиційні для вчених «шаблони», за якими здійснюють наукові описування

й пояснення, а також основні приклади вирішення конкретних наукових проблем.

Кожна галузь має свої перевірені, надійні та перспективні методи наукового дослідження. Вивчення мовних явищ здійснюється завдяки залученню загальнонаукових методів пізнання (індукції, дедукції, аналізу, синтезу, спостереження, гіпотези, таксономії, порівняння, формалізації, ідеалізації, експерименту, моделювання) та власне мовознавчих [3, с. 358–360; 4, с. 49]. Так, М. П. Кочерган серед мовознавчих методів виокремлює описовий, порівняльно-історичний, метод лінгвістичної географії, зіставний, структурний, соціолінгвістичні та психолінгвістичні методи, а також математичні методи в мовознавстві [3, с. 358–360]. О. О. Селіванова серед лінгвістичних методів дослідження вирізняє парадигмальні, міжпарадигмальні, маргінальні й комплексні (комбіновані) [4, с. 52].

Постановка завдання. У працях науковців-термінознавців виокреслені різноманітні методологічні підходи, спрямовані на осмислення закономірностей формування та функціонування терміносистем, способів адекватного лінгвістичного номінування елементів наукової картини світу. Крім того, дослідження репрезентують багатоаспектність таких пошуків, здійснених у межах різноманітних концепцій. Тож стаття покликана на матеріалі дисертаційних праць проаналізувати методологічний інструментарій термінологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи, що термінологія є частиною мовної системи загалом й водночас має свої особливості, що дозволяють виокремити цю систему, виділяємо такі методи дослідження в галузі термінології:

1. *Описовий метод.* Дозволяє здійснювати спостереження, порівняння, узагальнення та класифікацію мовних фактів (Р. П. Тимошук) [5, с. 3]; аналіз тематичних підгруп, мікрогруп, семантичних рядів (Д. Б. Якимович-Чапран) [6, с. 3]; лінгвістичне спостереження, порівняння, узагальнення (О. В. Медведь) [7, с. 3]; спостереження та класифікацію мовних явищ за принципом неповної індукції (В. М. Підвойний) [8, с. 3]; характеристику зібраного фактичного матеріалу (І. А. Ярошевич) [9, с. 4]; аналіз та опис зібраного термінологічного матеріалу (Н. А. Ляшук) [10, с. 3]; забезпечує прийоми лінгвістичного спостереження, лексикологічного зіставлення, історико-мовного узагальнення, гіперо-гіпонімічного моделювання, встановлення тематичних груп (О. С. Масликова), а також з'ясування походження термінологічних лексем, історичних змін у їх семантичній структурі

(С. М. Полюга) [11, с. 8–9]; реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження, порівняння, узагальнення (В. В. Деркач) [12, с. 3].

Цей метод може бути широко використаний для дослідження термінології під час характеристики мовного матеріалу, його класифікації та моделювання лексико-тематичних груп.

2. Для узагальнення, класифікації та порівняння (О. В. Туркевич) [13, с. 3]; лінгвістичного спостереження, порівняння, узагальнення (В. В. Захарчин) [14, с. 8] використовується *описово-аналітичний метод*. Його сутність полягає в можливості аналізу матеріалу, вилученого з джерел, класифікованого, узагальненого, який можна порівнювати як на ґрунті однієї терміносистеми, так і з термінологіями суміжних галузей знань, а іноді й неспоріднених.

3. *Історичний метод.* Дозволяє описувати закономірності формування терміносистеми (О. В. Туркевич) [13, с. 3]. Він є надзвичайно актуальним під час аналізу термінології на певному синхронному зрізі, а також у діахронії.

4. *Порівняльно-історичний метод* дозволяє розкрити походження лексем (Д. Б. Якимович-Чапран) [15, с. 3]. Цей метод є ефективним для дослідження метаморфоз у семантиці лексем на тлі певних політичних, економічних, теоретико-методологічних зрушень, оскільки дозволяє прослідкувати хід історичних змін у їхній семантичній структурі.

5. *Зіставний метод* слугує для аналізу динаміки становлення термінологій певних галузей знань. Наприклад, Д. Б. Якимович-Чапран використовувала його для встановлення взаємозв'язків між найменуваннями понять із мовознавства в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. [15, с. 3], С. М. Полюга – для визначення взаємозв'язків між найменуваннями частин мови в добу античності та в період становлення української граматичної науки, шляхів калькування тощо [11, с. 9], а І. А. Ярошевич – для простеження динаміки становлення морфологічної терміносистеми [9, с. 4]. Цей метод може бути широко застосований задля з'ясування шляхів розвитку як термінології загалом, так і під час аналізу особливостей функціонування певних термінологічних одиниць.

6. *Метод компонентного аналізу* дозволяє здійснювати дослідження словосполук (Д. Б. Якимович-Чапран) [15, с. 3], зіставлення, порівняння словникових дефініцій, систематизацію лексико-семантичних відношень (В. М. Підвойний) [8, с. 3]. Так, С. М. Дерба, досліджуючи українську термінологію в галузі

прикладної (комп'ютерної) лінгвістики (її логіко-лінгвістичний аналіз), використала його для визначення похідності термінів [16, с. 4]. У дисертаційному дослідженні греко-римської традиції у становленні української граматичної термінології (на матеріалі морфології) С. М. Полюги цей метод був використаний для уточнення семантичної структури досліджуваних лексем [11, с. 9]. Метод компонентного аналізу сприяв виявленню системної організації термінів методики викладання української мови як іноземної (О. В. Туркевич) [13, с. 3]. У праці Н. А. Ляшук, присвяченій аналізу лексичної та концептуальної багатозначності лінгвістичної термінології в українській мові, цей метод був призначений для коментування механізмів термінологізації, ретермінологізації, часткової детермінологізації та спеціалізації, бісемії, енантіосемії, еврисемії, діасемії, омонімії, імпліцитної полісемії, внутрішньої та міжсистемної багатозначності, амбісемії [10, с. 4].

7. *Метод логіко-поняттєвого аналізу словникових дефініцій* використовується для встановлення основних типологічних різновидів лексично багатозначних термінів. Так, Н. А. Ляшук за допомогою цього методу мала на меті здійснити упорядкування сучасної української лінгвістичної термінології за системотвірними поняттями [10, с. 3].

8. *Метод системного аналізу* дозволяє, на нашу думку, по-перше, віднаходити системотвірні поняття, по-друге, упорядковувати / структурувати багатозначну термінологію за тематичними групами й підгрупами [17]. З цією метою його використала Н. А. Ляшук, досліджуючи лексичну та концептуальну багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові [10, с. 3].

9. *Метод контекстуального аналізу* використовують для виявлення типових моделей концептуалізації значень термінів в українських фахових текстах [10, с. 4].

10. *Метод кількісного аналізу*, у тому числі й кількісних підрахунків, застосовується, перш за все, для виявлення співвідношень між комплексами понять різних галузей знань і їхніми словесними відповідниками. На нашу думку, це один із найчастіше використовуваних у наукових дослідженнях метод, оскільки дозволяє досягнути в кількісному співвідношенні обсяг пізнання людиною певної галузі. Крім того, метод кількісного аналізу слугує для опису співвідношення між різними досліджуваними явищами (О. В. Туркевич) [13, с. 3]; щоб підтвердити об'єктивність результатів виявлення активності

словотвірних моделей, а також взаємовідношення питомих чи чужомовних лексем та елементів у масиві мовознавчих термінологічних найменувань (С. М. Полюга) [11, с. 9]; для визначення продуктивності тематичних груп/підгруп, метафоричних і метонімічних моделей концептуалізації, співвідношення багатозначних і однозначних лінгвістичних термінів у метапросторі українського мовознавства (Н. А. Ляшук) [10, с. 3–4]; для виявлення продуктивності словотвірних моделей (О. М. Тур) [18, с. 3].

11. *Метод морфемного та словотвірного аналізу* стане в пригоді в разі опису процесів термінотворення, зокрема засобів та способів творення термінів на різних синхронних зрізах і в діахронії. Для цього методу, на нашу думку, варто звернутися під час визначення типових моделей термінотворення.

12. *Метод внутрішньої інтроспекції* слугує для з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми. До нього звертаються дослідники, аби встановити коло проблемних питань, які є актуальними й потребують аналізу.

13. *Метод лінгвістичного спостереження* О. В. Туркевич застосовувала для з'ясування принципів унормування термінів [13, с. 3], а І. А. Ярошевич – для вирішення проблеми кодифікації термінів [9, с. 4].

14. *Метод синхронних зрізів* призначений для дослідження особливостей формування терміносистеми на кожному з визначених етапів розвитку.

15. Для простеження динаміки становлення термінопідсистем, а також для з'ясування етимології термінів часто використовується *метод діахронного аналізу*, який дозволяє сформувати цілісні наукові уявлення про стан терміносистеми на певних етапах її розвитку з виявленням особливостей термінотворення та терміновживання, що «переходять» з одного етапу до інших й визначають загальну картину еволюції термінології певної галузі знань.

16. Для графічного представлення системних зв'язків між термінами науковці часто використовують *таксономічний метод*. Ним послуговувався, наприклад, В. М. Підвойний для дослідження лінгвістичної термінології турецької мови [8, с. 3].

17. *Контекстний метод* термінологічних досліджень полягає у виявленні особливостей функціонування термінів у певному контексті. Про його використання для дослідження української термінології в галузі прикладної (комп'ютерної) лінгвістики пише С. М. Дерба у [16, с. 4].

18. Оскільки поняття «наукова термінологія» передбачає обов'язкове закріплення термінологічних одиниць у лексикографічних працях, дослідженню стану розвитку термінології можуть сприяти аналіз дефініцій у них та їхнє порівняння, які здійснюються за допомогою *лексикографічного методу*. Цей метод часто поєднується з методом кількісного аналізу.

19. Для тезаурусного представлення та систематизації термінів використовується *логіко-семантичний метод*. Він слугує для групування термінів, що є безумовною передумовою унормувальних заходів [19]. За допомогою цього методу укладають словники тезаурусного типу, що подають інформацію від поняття (ідеї) до його вираження в слові або словосполученні. На сьогодні серед них є такі: 1. Словник, що класифікує лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення й кількості з перехресним групуванням. 2. Інформаційно-пошуковий словник, що подає в алфавітному порядку сукупність термінів (дескрипторів) певної галузі (галузей) знань із систематизацією їхніх ієрархічних і корелятивних відношень. 3. Словник (здебільшого тлумачного типу), завданням якого є повне охоплення лексичного складу мови [20, с. 456].

Розглядаючи наукові методи дослідження терміносистем (у тому числі принципи та особливості їх застосування), М. О. Вакуленко

говорить про те, що термінологія як наука використовує статистичні та аналітичні методи дослідження [21, с. 53]. Погоджуємося з науковцем, що використання обох методів як рівноправних складників цілісного підходу в межах лінгвістичного дослідження термінології сприяє усуненню типових недоліків застосування окремих мовознавчих методів, зокрема недосконалості вихідних теоретичних положень, і таким чином забезпечує можливість отримати максимально збалансоване й узагальнене наукове розуміння кількісно-якісних характеристик мовного явища. Окрім цього, повнота наукового підходу вимагає застосовувати складові статистичного та аналітичного методів комплексно. На цих засадах досліджуються проблеми синонімії в термінології, закономірності поповнення терміносистем новими лексемами, поняття вдалого терміна, семантичне навантаження окремих морфів, акустичні характеристики звуків мовлення, а також низка правописних проблем.

Висновки. Отже, як бачимо, методологічний інструментарій сучасних досліджень термінології надзвичайно потужний. Активне ж студіювання методологічних термінологічних проблем дозволяє зробити висновок про досить плідне «сполучення» методології точних і гуманітарних наук, що сприяє більш глибокому та об'єктивному вивченню мовного матеріалу й розширює перспективи подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. Київ : Кондор, 2006. 206 с.
2. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Київ : Знання, 2004. 307 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ : Академія, 2006. 464 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
5. Тимошук Р.П. Лінгвістична термінологія у польській мові: лексикографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2012. 19 с.
6. Якимович-Чапран Д.Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2009. 19 с.
7. Медведь О.В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2001. 17 с.
8. Підвойний В.М. Лінгвістична термінологія турецької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13. Київ, 2001. 17 с.
9. Ярошевич І.А. Українська морфологічна термінологія XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
10. Ляшук Н.А. Лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2014. 20 с.
11. Полюга С.М. Греко-римська традиція у становленні української граматичної термінології (на матеріалі морфології) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14. Київ, 2013. 270 с.
12. Деркач В.В. Філологічна термінологія М. П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Сімферополь, 1999. 16 с.
13. Туркевич О.В. Еволюція термінологіки методики викладання української мови як іноземної : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2012. 19 с.

14. Захарчин В.В. Українська мовознавча термінологія к. XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1995. 26 с.
15. Якимович-Чапран Д.Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2009. 19 с.
16. Дерба С.М. Українська термінологія в галузі прикладної (комп'ютерної) лінгвістики (логіко-лінгвістичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 16 с.
17. Tur O.M., Shabunina V.V. Lexical and semantic organization of Ukrainian terminology of land management and land cadastre. Traditional and innovative approaches to scientific research: theory, methodology, practice: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Pp. 474–505.
18. Тур О.М. Українська термінологія землеустрою та кадастру : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
19. Тур О.М. Уніфікація та стандартизація документознавчої термінології в Україні : дис. ... док. наук із соц. комунікацій: 27.00.02 / Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Київ, 2019. 447 с.
20. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови ; ред. В.М. Русанівський [та ін.]. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. 856 с.
21. Вакуленко М.О. Термін і термінологія: основні положення та методи дослідження. Проблеми семантики слова, речення та тексту. 2010. Вип. 25. С. 52–68.

УДК 811.161.2'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.8>

СПЕЦИФІКА ОПТАТИВНИХ НОМІНАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

SPECIFICITY OF THE OPTATIVE NOMINATIVE CONSTRUCTIONS

Умрихіна Л.В.,

*orcid.org/0000-0003-3888-342X**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри українознавства і лінгводидактики**Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

У статті здійснено спробу висвітлення особливостей репрезентації оптативного модального значення в номінативних конструкціях. Актуальність розробки пов'язана з важливістю розв'язання проблеми кваліфікації як оптативних конструкцій зокрема, так і номінативних загалом. Аналіз номінативних конструкцій оптативної семантики – односкладних іменних модально орієнтованих конструкцій – сприятиме заповненню лакун в цілісній концепції оптативної модальності в українській мові, а також доповненню теорії односкладного речення.

Акцентовано на важливості зіставлення формально-граматичної та семантико-синтаксичної структур оптативних номінативних конструкцій. Визначено основні формальні показники предикативності в питомих синтаксичних одиницях. Встановлено характер вихідного структурно-семантичного типу номінативних конструкцій як бази утворення оптативних. Визначено значущі формотворчі, а також факультативні елементи в структурі номінативних конструкцій оптативної модальності. Виявлено тенденцію до неповноти реалізації усіх компонентів предикативного центру, вказано на функційно-семантичну зумовленість цього явища. Звернено увагу на можливість семантичної модифікації аналізованого структурно-граматичного типу конструкцій. Оптативні номінативні конструкції диференційовано за функційно-семантичними особливостями, у межах кожного з різновидів виявлено окремі значеннєві відтінки, визначено їхні граматичні й лексичні показники. Простежено функцію суб'єктивно-модальної частки *би* в повноті її модифікацій як значущого форманта вираження оптативного значення та його різновидів. Аналіз функційно-семантичної специфіки оптативних номінативних конструкцій дозволив виявити явище переносного значення форми.

Проведені спостереження відкривають перспективи вивчення специфіки реалізації оптативної модальності в інших типах синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: оптатив, суб'єктивно-модальне значення, односкладна іменна конструкція, структурно-семантичний тип, функційно-семантичний потенціал.

The article attempts to highlight the peculiarities of the representation of the optative modal meaning in nominative constructions. The relevance of the development is related to the importance of solving the qualification problem of both

optative constructions in particular and nominative constructions in general. The analysis of nominative constructions of optative semantics – monosyllabic nominal modally oriented constructions – will contribute to filling the gaps in the holistic concept of optative modality in the Ukrainian language, as well as supplementing the theory of the monosyllabic sentence.

Emphasis is placed on the importance of comparing the formal-grammatical and semantic-syntactic structures of optative nominative constructions. The main formal indicators of predicativeness in specific syntactic units are defined. The nature of the original structural-semantic type of nominative constructions as a basis for the formation of optative constructions has been established. Significant form-forming as well as facultative elements in the structure of nominative constructions of optative modality are determined. The tendency to incomplete implementation of all components of the predicative center is revealed, and the functional-semantic conditioning of this phenomenon is indicated. Attention is drawn to the possibility of semantic modification of the analyzed structural-grammatical type of constructions. Optative nominative constructions are differentiated by functional-semantic features, within each of the varieties, separate shades of meaning are identified, and their grammatical and lexical indicators are determined. The function of the subjective-modal particle *би* traced in all its modifications as a significant formant of the expression of the optative meaning and its varieties. The analysis of the functional-semantic specificity of optative nominative constructions made it possible to reveal the phenomenon of the figurative meaning of the form.

The conducted observations open perspectives for studying the specifics of the implementation of optative modality in other types of syntactic constructions.

Key words: optative, subjective-modal meaning, monosyllabic nominal construction, structural-semantic type, functional-semantic potential.

Постановка завдання. Кваліфікація оптативних конструкцій залишається дискусійним питанням, що зумовлено складністю модального оптативного значення у своєрідності формування й вираження, здатністю реалізовуватися у різнофункційних виявах, відбиваючи непростий ірреальний світ суб'єкта мовлення. Потракування цього лінгвістичного явища позначено численністю підходів до вивчення, термінологічними розбіжностями й неоднозначними інтерпретаціями. Номінативні конструкції оптативної семантики належать до односкладних іменних модально орієнтованих конструкцій. Односкладність синтаксичних конструкцій, зокрема іменних, так само становить досі не розв'язану проблему щодо визначення компонентної структури, встановлення головного члена, здатності до парадигмоутворення, функційно-семантичного статусу. Серед науковців немає усталеної думки щодо тлумачення і цього непростого лінгвістичного феномена. Оптативні номінативні конструкції, виражаючи модальне значення, постають як граматична реалізація структурного типу номінативних конструкцій. Вивчення особливостей репрезентації семантики оптатива в цих граматичних одиницях посприяє заповненню лакун в цілісній концепції оптативної модальності в українській мові, побіжно доповнюючи теорію односкладного речення. Усе це зумовлює **актуальність** наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оптативні конструкції як репрезентант оптативної модальності – відносно нова наукова проблема в українському мовознавстві. Першим комплексним дослідженням семантики оптатива та способів її вираження в сучасній українській мові стала дисертаційна праця Л. В. Умрихіної,

у якій запропоновано детальну класифікацію суб'єктивно-модального значення оптатива. Дослідженню оптативної модальності та особливостей її граматичного вираження присвячено подальші наукові розробки, спеціальні, комплексні, а також студійні, які тією чи тією мірою висвітлюють питання структурно-граматичної організації оптативних конструкцій, специфіки комунікативної реалізації, функційно-семантичних властивостей (Я. А. Баранцев, І. І. Гордінська, Н. М. Костусяк, В. Ю. Маркітанова, В. Омеляненко, О. І. Приймачок, С. В. Скомаровська, З. Р. Тищенко, І. А. Шаповал та ін.). Популярним предметом наукових пошуків є функційно-семантична й комунікативна різноманітність оптативних конструкцій в мові художніх творів. Мовознавці розширюють сферу досліджуваного мовленнєвого простору й на основі наявної семантичної типології з'ясовують особливості функціонування оптативних висловлень в конкретних текстах. Цікавим для дослідників видається зіставлювальний аспект функціонування оптативних конструкцій в мовах різних груп. Досі спостерігається неоднозначність у потрактуванні оптатива й оптативних конструкцій. Відбувається підміна понять бажальності, оптативності, дезидеративності. До оптативних відносять будь-які конструкції, здатні виражати бажаність, не зважаючи на відмінність зовнішньо-синтаксичної і внутрішньо-синтаксичної модальностей.

Зі свого боку учені не полишають дослідження односкладних конструкцій у різних лінгвальних площинах: структурно-граматичній, семантико-синтаксичній, функційно-семантичній, комунікативній (М. Баган, А. П. Загнітко, Л. В. Зайко, Л. М. Коваль, Л. І. Лонська, М. В. Мірченко та ін.). Триває пошук нових критеріїв визначення

предикативного центру конструкцій, встановлення характеру предикативних відношень в їхній структурі, парадигмоутворювальних властивостей, відношень похідності/непохідності між типами двоскладних і односкладних конструкцій. Мовознавці акцентують на необхідності між'ярусного аналізу структури односкладної конструкції, виходячи за межі формально-граматичного опису. Вивчення оптативних конструкцій односкладної структури, а саме номінативних, дозволить простежити реалізацію вихідної односкладної конструкції у способово-парадигмальній площині із виявом функційно-семантичної своєрідності.

Постановка завдання. Завданням запропонованої статті є висвітлення особливостей репрезентації оптативного модального значення в номінативних конструкціях.

Виклад основного матеріалу. Оптативні конструкції – синтаксичні репрезентанти оптативного модального значення, що його особливість як центрального в бажальній модальності полягає в неактуальній імовірності здійснення ситуації, що взаємозумовлено немотивованим характером бажаності й високим рівнем афективності. Оптативну семантику конституують волітвність, ірреальність, оцінність, афективність, немотивованість.

Оптативні конструкції структуровані відповідно до форми синтаксичного бажального способу, що його основою творення є бажальний спосіб дієслова, а саме поєднані з модальною часткою *би* – носієм функційного навантаження –інфінітив або дієслово минулого часу. Вони являють собою реалізацію конструкцій синтаксичного бажального способу, що за ним у синтаксичній парадигмі закріплений відповідний структурно-семантичний тип утворення. В основі синтаксичного бажального способу лежить форма морфологічного бажального способу дієслова як основи формування предикативного центра речення: дієслово у формі минулого часу + *би* (функційно видозмінений кон'юктив), інфінітив + *би*. Значущим формальним засобом вираження оптативного значення є синтаксичні частки, утворені за допомогою модифікації основної формотворчої суб'єктивно-модальної частки *би*, що є виразником ірреальності: *якби, коли б, хоч би, аби, нехай би, тільки б, скоріше б, краще б, коли б тільки не, краще б не, нехай би, взятъ би*.

Оптативні номінативні конструкції належать до іменних конструкцій, що виражають бажану наявність предмета або предметно представленої дії, стану. Вони є граматичною реалізацією

вихідної структурної схеми N_1 у формі синтаксичного бажального способу, утвореного завдяки введенню дієвідмінюваного службового дієслова-зв'язки *бути* у формі минулого часу + *би*. Конститутивну роль відіграє службове дієслово, що виражає ірреальне значення за допомогою часу та способу. Структурна модель оптативних номінативних конструкцій – $Vf_{opt(cop)} N_1$.

Питання граматичної структури номінативних речень видається проблемним через специфіку формального вираження пропозиції. Тривалий час їх узагалі не виокремлювали як тип і вважали неповними двоскладними реченнями (О. О. Потебня, Д. М. Овсянико-Куликовський, П. Ф. Фортунатов). Проблему компонентного складу номінативних речень мовознавці намагаються розв'язати підміною понять, називаючи їх не односкладними, а одночленими або «одноядерними комунікативними варіантами речень буття, предикативна основа яких складається з називного відмінка чи називного відмінка і суб'єктного члена для вираження буття природи, навколишнього середовища, предметів, осіб, діяльності чи стану» [3, с. 242]. Проте серед номінативних речень дослідники виокремлюють такі, що «із семантичного погляду можуть бути двокомпонентними (за наявності суб'єктного члена), залишаючись одноядерними з формально-граматичного погляду» [10, с. 241]. На різнорідність репрезентації факту наявного явища в номінативних реченнях звертали увагу давно. Ще О. М. Пешковський розрізняв екзистенційні, вказівні та називні речення. На основі функційного підходу іменні односкладні конструкції диференціюють на власне номінативні та номінативи-експресиви: вокативи, репліки, команди [6, с. 17–28].

Неоднорідні за характером номінування, ці іменні конструкції різняться за компонентним складом семантико-синтаксичної структури. Номінативні речення прийнято ранжувати на буттєві (*Земля; Дощ*), вказівні (*Ось будинок; От і стіл*), оцінні (*Чудовий ранок!; Безліч років існування!*), власне називні (*Міністерство освіти і науки України*), вокативні (*Катерино!*) і називний уявлення (*Рідне село. Згадую кращі моменти мого дитинства...*). Серед зазначених типів лише буттєві номінативні речення – іменні конструкції, що виражають існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу – виявляють можливість парадигмоутворення, зокрема формування синтаксичного бажального способу: *Було б тільки вибавлення* (О. Ільченко); *Був би Тимофій!* (Н. Рибак); *Коли*

б тут було хоч маленьке віконце або дірочка... (З. Тулуб); *Хоч би Володимир Петрович був тут* (М. Кропивницький).

Номінативні оптативні конструкції демонструють особливий спосіб репрезентації ірреальної дійсності як бажаний образ буття, що має абсолютно недіяльнісний характер. Зайвими для мовця, який не може бути потенційним виконавцем названої ситуації, видаються будь-які деталі здійснення. Важливим для нього на момент мовлення є концентрація на самому об'єкті волевиявлення, тож структурування оптативного висловлення набуває макимально конденсованої форми. Тому регулярними є неповні реалізації конструкцій із незаміщеною позицією дієслівної зв'язки: *Коли б хоч певність!..* (М. Коцюбинський); *Хоч би вже ніч* (І. Багрянний); *І що з того прошення? Якби користь яка* (М. Коцюбинський). У разі потреби вказати на носія чи діяча (якщо вони є) бажаного буття явищ використовують конструкції із давальним суб'єктом, здебільшого неповні: *Коли б у мене така голова!* (О. Кониський); *Ех, кум би оце мені* (Остап Вишня); *Ба, коли б у мене така стара!* (О. Кониський).

Серед неповних реалізацій у сфері номінативних оптативних конструкцій частотними є заперечні – утворювані засобом уведення заперечної частки *не*. Вони виражають значення небажаності наявного явища буття. Заперечні оптативні конструкції позбавлені необхідності обов'язкової вербалізації службового дієслова *бути*: *Коли б не гроші* (Олесь Досвітній); *Хоч би не зима ця лиходійка, хоч би літо* (Ю. Збанацький); *Коли б не такий час...* (О. Кониський); *Якби не маневри...* (В. Земляк); *Е-е, коли б не те мале* (У. Самчук).

Кваліфікація заперечних номінативних речень позначена контрверсійністю поглядів. Їх вважають або семантичною модифікацією синтаксичних моделей з огляду на комунікативно-функційний аспект заперечення, або семантичним варіантом вторинної моделі. За висновками вчених, заперечення в номінативному реченні особливе тим, що заперечуваним є головний член, у якому нерозчленовано виражено суб'єкт і предикат. Тому такі речення не можна визнати ні загально-заперечними, ні частково-заперечними. Це своєрідний тип речення, що найкраще кваліфікувати як номінативне речення з факультативним запереченням [10, с. 250]. Оскільки «заперечні речення перебувають на перетині значень об'єктивної та суб'єктивної модальності, якоюсь мірою доповнюючи їх, але не збігаючись із ними» [3, с. 118], можна потрактовувати опта-

тивні заперечні конструкції не як форму граматичної парадигми, а як семантичну модифікацію структурного типу.

Номінативні оптативні конструкції найчастіше виявляють функційно-семантичний потенціал до репрезетації власне бажання або жалкування.

Оптативні номінативні конструкції зі значенням власне бажання здебільшого експлікують відтінок прискореного здійснення за допомогою часток *уже, швидше, скоріше*: *Льончик знову зиркає до вікна. Доці. Сльота. Вночі приморозки. Коли б уже сніг! Чистий, лапаний сніг. Давно підігнані і змащені лижі* (В. Кучер); <...> *многі були люті на короля та шляхту і тільки те й говорили, коли б швидше битва* (Н. Рибак); *«Ну, – було думає Оленка, коли б уже швидше те й місце: зароблю грошей* (А. Тесленко). На інтенсивність бажання прискореного здійснення вказує вигук *ой*: *Ой, швидше б уже весна!* (Г. Шиян). Обмежено-приєднувального відтінку значення надає частка *ще*: *<чоловік за порадою знахарки виконує усі бажання хворої жінки, щоб та не померла ><...> а далі й почне стогнати та охати і ледве каже: – Коли б ще мені... тепер... та п'ять кіп...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

В оптативних номінативних конструкціях власне-бажального значення здебільшого акцентовано на частковості бажаної ситуації. Пристрасно бажаючи чогось, мовець погоджується на здійснення якогось мінімуму, якщо неможливо отримати повну реалізацію: *О, хоч би ж хоч яке-небудь отут місце <працевлаштування>!* (А. Тесленко). Граматичним засобом такої акцентуації слугує частка *хоч*, препозитивна щодо семантичного об'єкта. Лексичним показником мінімізації бажання займенниковий прикметник типу *яке-небудь*. Комбінації часток *хоч би, хоч би ж хоч*, а також вигуки *о, ой* і под. сприяють підкресленню інтенсивності бажання.

Для оптативних номінативних конструкцій зі значенням жалкування характерні частки *коли б, якби*, що надають відтінку умовності, іноді підсиленого за допомогою частки *от*: *Коли б у мене така голова!* (О. Кониський); <...> *і так діла повели, що лядщина там взяла верх. Якби в нас наука друга! – а так і не диво, бо сліпому що? – скачи, бо рів!* (А. Свидницький); *Вони йшли мовчки по доріжці. Над головами у їх пролетів табун диких гусей. – От якби рушниця була, – сказав Горovenko* (О. Кониський). Емоційно насажені висловлення репрезентовані конструкціями, ускладненими вигуком *ех*: <...> *як скрикнуеш: «Ех, коли б мені сила та воля!» – а тут*

тебе, раба божого, зараз на лоба та на віз, та й гайда на мочарі! (О. Кониський); **Ех, кум би оце мені** (Остап Вишня).

У сфері номінативних оптативних конструкцій жалкувальної семантики помітним явищем є мінімізація бажаної ознаки, що вказує на неіснування позитивно оціненої мовцем ситуації. Ідеться про переносне значення форми, за якої відбується підміна дійсного предмета бажання у всій цілісності на його одиничний компонент. Разом із тим постає картина абсолютної відсутності певного стану речей: *Люди, звичаї їх, своє життя навіть спротивило їй. Все те таке обридле та непривітне, все те не має ніякої радості у її серці, ніякої втіхи. Навпаки – все те буде якийсь тасмний страх, котрого вона ніяк не позбуде, з котрим нігде не сховається. **І хоч би одна душа, перед котрою вона розкрила своє серце, котра злила хоч одну сльозину на її болочу виразку. Яка б та сльоза здалася їй і теплою, і цілющою. Ні, немає! Одинок, як стеблина в полі, як сиротливе стебло одно одним у степу серед снігу, так вона серед людей*** (Панас Мирний). Такі конструкції здебільшого відкриваються часткою **хоч би**: **«Я одинок» <...> **Хоч би слово! Одним одно слово!** (Л. Яновська); *Біля дякової школи – **хоч би один школяр!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Я бував навіть у таких місцях, де ні кущика! **Хоч би яка билиночка** – нічого нема. Ні коника, ні пташиного щибетання. Навіть ящірка не блисне перед очима; навіть гори порядної не побачиш, просто бозна-що!* (О. Ільченко). Лексично підкріплюють мінімізоване бажання кількісний числівник **один (одним одно)**, займенниковий прикметник **яка** в значенні **яка-небудь**.**

Висновки. Номінативні оптативні конструкції $Vf_{opt(cop)} N_1$ є граматичною реалізацією вихідної структурної схеми N_1 у формі синтаксичного

бажального способу, що в його утворенні головну роль відіграє службове дієслово *бути*. Незважаючи на формотворчий статус, ця дієслівна зв'язка здебільшого випускається, зумовлюючи функційно й семантично виправдану синтаксичну неповноту. Серед усіх семантичних типів номінативних речень лише буттєві можуть бути вихідними для творення оптативних конструкцій. Номінативні оптативні конструкції за функційно-семантичної потреби відкривають позицію для давального суб'єкта. Номінативні оптативні конструкції негаційного значення є семантичною модифікацією аналізованого структурно-граматичного типу. Найчастіше питомі синтаксичні одиниці виражають значення власне бажання або жалкування. Власне-бажальні оптативні конструкції виявляють семантику прискороженого здійснення за допомогою часток **уже, швидше, скоріше**, обмежено-приєднувальний відтінок засобом частки **ще**, препозитивної щодо семантичного об'єкта частки **хоч**, займенникового прикметника типу **який-небудь**. Вираженню інтенсивності бажання сприяють складені частки **хоч би, хоч би ж хоч**, а також вигуки **о, ой** і под. В оптативних номінативних конструкціях жалкувальної семантики превалюють частки **коли б, якби** як показники відтінку умовності, іноді в поєднанні з часткою **от**. Емоційного насаження жалкуванню надає вигук **ех**. Для оптативних номінативних конструкцій жалкування характерним є переносне значення форми, за якого бажальне значення субститує значення абсолютної відсутності чогось засобом кількісного числівника **один (одним одно)**, займенникового прикметника **який** у значенні **який-небудь**. Такі конструкції здебільшого відкриваються часткою **хоч би**. Дослідження відкриває перспективи вивчення специфіки реалізації оптативної модальності в інших типах синтаксичних конструкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баган М. Односкладні буттєві заперечні речення в сучасному українському мовленні та фольклорній традиції. *Проблеми гуманітарних наук. Вип. 34. Філологія*. 2014. С. 4–16.
2. Брицин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993.
4. Городенська К.Г. Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису. *Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В. Німчук*. Київ: Пульсари, 2002. С. 52–55.
5. Загнітко А. П. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Український синтаксис: навчально-практичний комплекс. Хрестоматія*. [в 2 ч.] / А.П. Загнітко, М.О. Вінтонів, Л.В. Сегін. Донецьк-Слов'янськ: ДонНУ, 2011. С. 336–342.
6. Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. Київ: Вища школа, 1985.
7. Коваль Л.М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015.

8. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 19 с.

9. Мірченко М.В. Синтаксичні категорії речення: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2002.

10. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994.

11. Умрихіна Л.В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2007.

УДК 811.161.2:81'38

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.9>

ГРАФОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ДІАЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

GRAPHICAL AND STYLISTIC MEANS OF DIALOGICITY OF A SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXT

Шабуніна В.В.,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Тур О.М.,

orcid.org/0000-0002-8094-687X

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,

професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Крот В.О.,

orcid.org/0000-0002-2926-6916

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики

Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія

імені А.С. Макаренка» Полтавської обласної ради

У статті підкреслено, що важливим аспектом комунікативного напрямку мовознавства є дослідження лінгвістичних засобів тексту, оскільки саме вони слугують для вираження смислів у текстовій діяльності та забезпечують продуктивне спілкування. Метою статті є поглиблення вивчення діалогічної структури науково-навчального підстилю, висвітлення графостилістичних ресурсів, що забезпечують його діалогічну організацію, посилюють увагу адресата, реалізують його прагматичні сподівання, а також підтримують комунікативну взаємодію між адресатом і адресантом.

Доведено, що комунікативну спрямованість науково-навчальних текстів забезпечує багатоманіття графостилістичних засобів. На конкретних прикладах продемонстровано, що адресант використовує такі комунікативні тактики, як *виділення слова, словосполучення, речення* за допомогою напівжирного шрифту, курсиву, підкреслення, рамки, величини літер, гарнітури та кегля – для логічного наголошування, попередження про різне функціональне призначення слів, надрукованих із використанням різних шрифтів і стилів, розмежування головної та другорядної інформації; *інтервал*, щоб розставити логічні акценти; *графічні скорочення*, які насичують лексико-граматичну структуру, прискорюють діалог між комунікантами; *субтекст іншої знакової системи*, що усуває повторення кількості назв, забезпечує інформаційність, унаочнює інформацію, полегшує сприйняття навчального матеріалу; *іншомовна графіка*, потрібна, щоб забезпечити експресивність науково-навчального тексту, привернути увагу адресата; *загальноприйняті розділові знаки*, використовувані з *експресивно-стилістичною метою* для акцентування проголошеної авторської ідеї, демонстрування мовної компресії, передавання авторської модальної семантики; *квадратні чи кутові дужки*, необхідні, щоб привернути увагу до інтертекстуальних включень; *графічні засоби зменшення одиниць плану вираження при збереженні кількості інформації*, які активізують механізм симультанного передавання інформації, забезпечують відносну легкість сприйняття й засвоєння повідомлюваного; *нумерований та маркований списки* – з метою оптимізації комунікативного впливу; *поділ тексту на колонки* – для забезпечення ефективної комунікації; *примітки* – з метою конкретизації чи уточнення висловленої думки, доповнення змісту

основного тексту; *виноски*, які забезпечують швидке ознайомлення з авторськими поясненнями; *покликання* – для актуалізації фонових знань адресата, стимулювання процесу творчого сприйняття; *поділ тексту на частини, розділи, підрозділи, пункти, підпункти, параграфи*, що забезпечує швидкий пошук потрібного матеріалу в тексті. Наголошено, що ці та інші засоби утворюють графостилістичне підґрунтя діалогічної структури науково-навчальних текстів.

Ключові слова: діалогічність, адресат, адресант, науковий текст, науково-навчальний підстиль, графостилістичні засоби.

The article emphasizes that an important aspect of the communicative area of linguistics is the study of the linguistic means of the text, since they are the ones that serve to express meanings in the textual activity and ensure productive communication. The purpose of the article is to deepen the study of the dialogic structure of the text of the scientific and educational substyle, to highlight the graphical and stylistic resources that ensure its dialogic organization, strengthen the addressee's attention, realize his pragmatic expectations, and also support optimal communicative interaction between the addresser and the addressee.

It has been proven that the communicative focus of scientific and educational texts is ensured by a variety of graphical and stylistic means. It was demonstrated by specific examples that the author uses such communicative tactics as *highlighting words, phrases, sentences* using bold, italics, underlining, frames, letter sizes, typefaces, and skittles – for logical emphasis, warning about the different functional purpose of words printed from using different fonts and styles, distinguishing main and secondary information; *spacing* to place logical emphasis; *graphical abbreviations* that enrich the lexical and grammatical structure, speed up dialogue between communicators; *the subtext of another symbolic system*, which eliminates the repetition of multi-word names, provides informativeness, visualizes information, facilitates the perception of educational material; *foreign language graphics*, needed to ensure the expressiveness of a scientific and educational text, to attract the attention of the addressee; *common punctuation marks used with an expressive and stylistic purpose* in order to emphasize the author's idea, demonstrate linguistic compression, and convey the author's modal semantics; *square or angle brackets* necessary to draw attention to intertextual inclusions; *graphic means of reducing the units of expressing data while preserving the amount of information*, which activate the mechanism of simultaneous transmission of information, ensure relative ease of perception and assimilation of the message; *numbered and marked lists* – in order to optimize the communicative impact; *dividing the text into columns* – in order to ensure effective communication; *notes* – for the purpose of concretizing or clarifying the expressed opinion, supplementing the content of the main text; *footnotes* that provide quick access to the author's explanations; *references* – to update the addressee's background knowledge and stimulate the process of creative perception; *text division into parts, sections, subsections, clauses, and paragraphs*, which ensures a quick search for the required material in the scientific and educational text.

It is emphasized that these and other means form the graphical and stylistic basis of the dialogical structure of scientific and educational texts.

Key words: dialogicity, addresser, addressee, graphical means, scientific text, scientific and educational sub-style.

Постановка проблеми. Важливим аспектом комунікативного напряму мовознавства є аналіз лінгвістичних засобів викладу матеріалу, оскільки саме вони забезпечують вираження смислів у текстовій діяльності та зумовлюють ефективність спілкування. Організуючи навчальний процес, викладачі часто зосереджуються на суті освітньої компоненти, а способу спілкування не надають належного значення. Однак при лінгвістичному аналізі текстів науково-навчального підстилю треба враховувати, що саме спосіб спілкування визначає ставлення до предмета обговорення.

Навчальний процес передбачає взаємодію двох комунікантів. Основою навчального дискурсу є відношення *викладач – студент*, у процесі якого викладач, що володіє професійним знанням, здійснює вплив на студента через усний чи писемний текст. Цей текст найширше представляє зміст певної навчальної дисципліни – навчальну інформацію, завдяки якій у студента формується система професійних знань і уявлень. Успіх комунікації студента й викладача у процесі навчання безпосередньо залежить від того, наскільки сприятливе підґрунтя має навчальна інформація. На процес її сприйняття й розуміння

впливає система уявлень, сформована у студента на певний момент. Вона визначає ставлення здобувача освіти до предмета обговорення, глибину й адекватність розуміння та інтерпретації навчального матеріалу [1, с. 122].

Автор, прагнучи донести інформацію, орієнтується на конкретного адресата як під час добору мовного матеріалу, так і під час побудови висловлення. Для розроблення оптимальної комунікативної стратегії мовець повинен враховувати не тільки власні інтереси та мотиви, а й усвідомлювати психологічні риси і потреби співрозмовника [2, с. 9].

Науково-навчальний текст є центральним компонентом системи «адресант – текст – адресат», специфіка якої зумовлена прагненням автора викласти основи певної науки, подати базову частину накопиченої науково-професійної інформації. Для цього автор використовує спеціальні засоби впливу на адресата, які залучають читача до діалогу, поступово розкривають хід авторських думок і в такий спосіб на кожному етапі викладу матеріалу сприяють взаємодії адресата й адресанта. Варто зауважити, що певний вплив на адресата здійснюється за допомогою

не лише лінгвальних, а й паралінгвальних засобів. Важлива роль в оформленні тексту належить графічним засобам, які дозволяють забезпечити комунікативну спрямованість і структурну організацію тексту на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому стилю та його жанрам присвятили свої розвідки І. Гавриш, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Л. Івашенко, А. Коваль, А. Медведєв, Н. Непийвода, Г. Онуфрієнко, П. Селігей, М. Тимошик, В. Шаркань, С. Ярема та інші дослідники, але графостилістичні засоби діалогічної організації текстів науково-навчального підстилю не знайшли спеціального лінгвостилістичного висвітлення.

Постановка завдання. Мовне повідомлення досягає комунікативної мети лише за умови його адекватного сприйняття відповідним адресатом. При створенні повідомлення під впливом фактора адресата та його передбачуваної відповіді відбувається оброблення цього висловлення задля досягнення максимального комунікативного ефекту й забезпечення контакту з отримувачем інформації. Стаття покликана поглибити вивчення діалогічності тексту наукового стилю, дослідити та схарактеризувати графостилістичні засоби підтримання комунікативного контакту між автором і читачем.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи стратегію мовленнєвого спілкування, автор науково-навчального тексту використовує багатоманітність графічних засобів. Вираження графічними засобами мови взаємодії комунікантів свідчить про діалогічність текстів науково-навчального підстилю, а діалогічне мовлення спрямоване на здобувача вищої освіти, від якого можна очікувати безпосередньої реакції.

Яскравою підказкою читачеві, якої не можна не помітити, виступає виділення слова, словосполучення, речення за допомогою напівжирного шрифту: **Прямий цикл Карно**, запропонований у 1824 р. французьким ученим С. Карно, є ідеальним циклом теплової машини, тому що забезпечує <...> [3, с. 39]; курсиву: *Цеоліти* – це алюмосилікати, які мають у своєму складі оксиди лужних і лужноземельних металів, характеризуються регулярною структурою пор, <...> [4, с. 78]; послання курсиву й напівжирного шрифту: При *частотній модуляції* використовуються приймачі з частотними детекторами [5, с. 397]; підкреслення: Позначення: T – обертовий момент, який передається колесом; z – кількість зубців колеса; m – модуль нормальний;

α – кут зачеплення; β – кут нахилу зубців до осі колеса <...> [6, с. 159].

Кожний розділ навчального видання починається з нової сторінки. Для назв розділів використовують шрифт, де відсутні відмінності між рядковими і прописними літерами: **ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ТА КЕРУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ** [5, с. 16].

У науково-навчальних текстах речення, слова, словосполучення, що стоять поруч, можуть бути надруковані з використанням різних шрифтів і стилів. Автор має на меті попередити читача про різне функціональне призначення таких слів: <...> показують, до яких результатів може привести аналіз динамічних властивостей ЕМСАК при спрощеному підході ($M_c = const$) і поширенні одержаних результатів на <...> [7, с. 14].

Використання автором різного розміру шрифту в межах одного речення вказує читачеві на те, що інформація, подана шрифтом більшого розміру, є основною, а подальша – конкретизує першу: Тепловий баланс абсорбційної холодильної машини записують так: $Q_0 + Q_r = Q_a + Q_k$ (18.23), де Q_0 , Q_r , Q_a , Q_k – відповідно кількості теплоти, відведеної від джерела низької температури, <...> [3, с. 267].

Шрифтове виділення слів, словосполучень або речень у науково-навчальному тексті на певному етапі комунікативної взаємодії слугує засобом логічного наголошування. Авторська підказка через шрифт, ймовірно, свідчить про прагнення адресанта досягти максимального перлокутивного ефекту, розставити логічні наголоси в контексті. Реалізуючи таку комунікативну інтенцію, автор повідомлення застосовує розріджений інтервал: **За способом передавання навантажень** рами поділяються на такі <...> [8, с. 52].

Аналіз підручників і навчальних посібників довів, що з метою комунікативного впливу автор використовує в текстах науково-навчального підстилю різні види графічних скорочень, які сприяють насиченню лексико-граматичної структури, уникненню повторення кількаслівних назв, цим самим прискорюючи діалог між комунікантами завдяки економії часу на читання та сприйняття. Наприклад: **Програмний пристрій керування (ППК)** позбавляється безпосереднього керування елементами структури [9, с. 56].

Маючи подібну комунікативну інтенцію, автор використовує в науково-навчальних текстах умовні позначення. Наприклад: Шорсткість поверхні $\text{Ø}64$ визначається стандартом на круглий прокат, <...> [10, с.157] (Ø – діаметр).

Тексти підручників, навчальних посібників для здобувачів вищої освіти насичені формулами, які уможливають практичні розрахунки: <...> при постійному тиску $p dv = R dT$, будемо мати $c_p - c_v = R$ [3, с. 22].

Зважаючи на те що процес комунікації читача з навчальним текстом передбачає отримання не лише інформації, а й способів її продукування та засвоєння, то досконалим засобом подання академічного знання є використання в текстах підручників і навчальних посібників таблиць, схем, рисунків тощо: Рис. 15.6. **Діаграма** деградації системи, <...> [9, с. 592]. Такі графічні засоби унаочнюють інформацію, полегшують її сприйняття, демонструють зацікавленість автора в ефективній передачі знань адресату. Отже, адресат при цьому впливає на вибір автором стратегії розгортання тексту.

Використання іншомовної графіки теж служить своєрідним прийомом привернення уваги адресата. Він передбачає читача, який володіє цією графікою та розуміє запропоноване автором. Іншомовна графіка, набуваючи певної експресивності в навчальному тексті, передає звучання терміна мовою, з якої він походить. Така мовленнєва стратегія свідчить про намагання автора максимально передати смислове навантаження слова. Наприклад: Допуск розмірів позначають двома літерами *IT* або скорочено *T* (**від англійського *tolerans***) разом з номером квалітету точності [10, с. 45]. Іншомовна графіка розкриває мовну індивідуальність автора, засвідчуючи його мовомислення та рівень мовної компетенції.

Автор науково-навчального тексту використовує виділення слова чи словосполучення за допомогою лапок, проголошуючи тим самим авторську ідею: Цей **«руйнівний момент»** визначається з умови рівноваги <...> [11, с. 117–118]. Крім того, виділене лапками слово часто вживається в переносному значенні: Зручний в експлуатації **«мокрій»** газгольдер низького тиску показано на рис. 25.25, б [3, с. 461]; відтворює ідеї певної науки (метафори при цьому мають узуальний характер): <...> порушити рівновагу в атмосфері і стати причиною виникнення так званого **«парникового ефекту»** [3, с. 493].

У навчальних текстах автор може використовувати знаки питання, оклику з експресивно-стилістичною метою: <...> через таку поверхню струм **не проходить (!?)**, циркуляція **дорівнює 0 (!?)** [12, с. 29]. Така комунікативна тактика демонструє прагнення автора підкреслити важливість повідомлюваного факту. Знак оклику також надає реченню певної емоційності й експресивності,

в окремих випадках передає авторську модальну семантику.

Задля привернення уваги до інтертекстуальних включень, зокрема посилань на використані в тексті підручника джерела, автор застосовує квадратні дужки. Наприклад: Інтегральний елемент (інтегральна мікросхема) [2.5] – електронний пристрій з високим ступенем мініатюризації та інтеграції, <...> [9, с. 38]. Така тактика демонструє читачеві діалогічну взаємодію текстів у процесі їхнього функціонування, забезпечує сприймання адресатом повідомлення в його діалогічній співвіднесеності.

Науково-навчальні тексти демонструють тенденцію до передавання більшої кількості інформації без збільшення обсягу плану вираження. У підручниках і навчальних посібниках автори використовують деякі технічні інноваційні тактики, що виробляють засоби для зменшення одиниць плану вираження при збереженні кількості переданої інформації. До таких явищ належить своєрідне «стягнення» сполуки слів з однорідними членами речення за моделлю редуплікації, чому сприяє семантико-синтаксична близькість одиниць нового утворення. Зв'язок між ними передається графічно – за допомогою традиційного дефісу (-) або нетрадиційної скісної риски (/), наприклад: <...> передача (**i/або** обробка) повинна повторюватись не менше ніж три рази [9, с. 394].

Виявом певної компресії плану вираження є використання дужок при вставлених конструкціях, які передають зміст окремих повідомлень, а все висловлення має вигляд інформаційної піраміди, яку можна розкласти на зв'язні речення. Наприклад: Оскільки в таких нагнітачах абсолютна швидкість більша, ніж у попередніх випадках (**особливо у насосів з лопатками, загнутими назад**), то втрати опору в таких нагнітачів більші <...> [13, с. 127].

Запропонована автором комунікативна тактика долає лінійність мовного коду та активізує механізм симультанного передавання інформації.

До явищ, які підтримують тенденцію до передавання більшої кількості інформації та мінімізації плану вираження, можна віднести й заміну атрибутивних, генитивних і деяких інших сполук номінативним утворенням із дефісом, наприклад: Найчастіше для знаходження оптимальних значень використовують **симплекс-метод**, призначений для розв'язання задач лінійного програмування будь-якої розмірності [14, с. 328]. У цьому прикладі «скорочений варіант» **симплекс-метод** семантично прозорий, що дозволяє

йому замінити атрибутивну конструкцію *смплексний метод*.

Одночасне використання автором тексту одиниць українського й англійського алфавітів теж сприяє симультанності передавання інформації, наприклад: <...> **WEB-повідомлення** може бути закрито паролем [15, с. 526].

Крім предметної інформації, яка ідентифікує позамовний об'єкт, така номінація містить прагматичну інформацію, що стосується моделювання автора й адресата спілкування. Вона вказує, наприклад, що автор і адресат володіють цими різними кодами, відкриті для контакту, здатні оцінити «інноваційну технологію» у створенні такої номінації [16, с. 335]. Крім того, чіткий виклад навчального матеріалу зі збереженням темо-рематичної структури, необтяженість орнаментальними елементами, опертя на структури первинного синтаксису забезпечують текстові умови для швидкого передавання інформації та відносну легкість її сприйняття й засвоєння [1, с. 132].

Текст на сторінці навчального посібника може бути розташований у двох колонках. Графічне оформлення й дизайн такої сторінки асоціюється з енциклопедичним стандартом. Авторська комунікативна тактика полягає в побудові цього висловлення з використанням певних ознак моделі довідково-інформаційного текстотипу, тобто поєднання в одному гіпертексті автономних фрагментів, об'єднаних однією темою, що передбачає співвідношення «питання – відповідь» [16, с. 328–333]. Застосування елементів моделі довідково-інформаційного текстотипу при побудові висловлення іншого функціонального спрямування інтенсифікує процес комунікації, відповідає сучасним стандартам пришвидшеного інформаційного обміну.

Задля посилення комунікативного впливу автор при перерахуванні пунктів правил або тез часто використовує маркований чи нумерований списки, які покращують орієнтування в навчальному матеріалі та забезпечують його легше сприйняття. Зазначена авторська тактика наголошує на необхідності розгляду адресатами кожного з маркованих елементів як самостійного твердження.

Носієм позатекстової інформації стає графічне виділення. Наприклад, це стосується такого інтертекстуального засобу вираження, як примітка: **Примітка**. ППР – постійне паралельне резервування, КР – ковзне резервування, МР – мажоритарне резервування, АМР – адаптивне мажоритарне резервування, <...> [9, с. 607]. Примітки

в підручниках реалізують інтенцію автора конкретизувати висловлену думку, доповнити зміст основного тексту, надати додаткові пояснення чи зробити зауваження.

У кінці сторінки підручника або навчального посібника автор може робити виноски, використовуючи знак * (астериск) або нарядкову нумерацію. Такий інтертекстуальний засіб дозволяє читачеві ознайомитися з авторськими зауваженнями, поясненнями, коментарями чи порадами. Наприклад: Внутрішня енергія складається з <...> коливального руху атомів і потенціальної енергії U_n сил взаємодії між молекулами¹ [3, с. 16].

Покликаючись на джерело, використане в тексті підручника чи варте ознайомлення, автор за допомогою цього інтертекстуального засобу актуалізує фонові знання читача та інтенсифікує процес творчого сприйняття: Повніші відомості **можна знайти в додатковій літературі [2.7–2.14]** [9, с. 32].

До графічних засобів активізації уваги адресата належать також прийоми зовнішнього вираження композиційної структури тексту, тобто демонстрування його політекстуальності: поділ на частини, розділи, підрозділи, пункти, підпункти, параграфи. З цією метою автор використовує відповідні цифрові чи буквені позначення. Індексована система нумерації структурних підрозділів вважається найбільш оптимальною для підручників і посібників, адресованих студентам ЗВО. Кожний субтекст, що відповідає поняттям частини, розділу, підрозділу, пункту, підпункту, отримує свій номер; номер кожної структурної частини вміщує всі номери відповідних складників більш високих рівнів поділу [17, с. 143]. Обираючи комунікативну тактику, що реалізує в структуруванні тексту прийоми зовнішнього оформлення, автор науково-навчального тексту допомагає адресату швидко знаходити потрібний матеріал.

Висновки. Таким чином, елементи зовнішнього оформлення навчального тексту реалізують смислорозрізнавальну функцію, слугують паралінгвальними засобами писемної наукової мови. Розглянуті графічні компоненти комунікації, надаючи повідомленню емоційних, експресивних і стилістичних відтінків, привертаять та активізують увагу адресата, реалізують його прагматичні сподівання, підкреслюють авторську позицію, підтримують оптимальний комунікативний контакт між автором і адресатом науково-навчального тексту.

¹ Для досліджуваних в подальшому процесів можна зневажити такими складовими внутрішньої енергії, як внутрішньоядерна енергія, внутрішньоатомна енергія електронів і ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шабуніна В.В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 221 с.
2. Непийвода Н. Інтерактивна стилістика. *Стиль і текст : Зб. наук. праць*. Вип. 4. Київ : Інститут журналістики, 2003. С. 6–18.
3. Теплотехніка : підруч. / Б.Х. Драганов та ін. Київ, 2005. 504 с.
4. Зубик С.В. Техноекологія. Джерела забруднення і захист навколишнього середовища : навч. посіб. Львів : Оріяна-Нова, 2007. 400 с.
5. Основи цифрових систем : підручник / І.П. Барбаш та ін. Харків : НАУ «Харківський авіаційний інститут», 2002. 672 с.
6. Бочков В. М. Розрахунок та конструювання металорізальних верстатів: підруч. / В.М. Бочков, Р.І. Сілін, О. В. Гаврильченко ; за ред. Р. І. Сіліна. Львів : Видавництво «Бескид Біт», 2008. 448 с.
7. Електромеханічні системи автоматичного керування та електроприводи : навч. посіб. / М.Г. Попович, О.Ю. Лозинський, В.Б. Клепиков та ін. ; за ред. М.Г. Поповича, О.Ю. Лозинського. Київ : Либідь, 2005. 680 с.
8. Бабіч Б.С. Технічне обслуговування й ремонт металевих кузовів автомобілів : підруч. / Б.С. Бабіч, В.В. Лущик. Київ : Либідь, 2001. 460 с.
9. Основи цифрових систем : підруч. / І.П. Барбаш, М.П. Благодарний, В.Я. Жихарев, В.М. Ілюшко, В.С. Кривцов, П.М. Куліков, М.В. Нечипорук, Г.М. Тимонькін, В.С. Харченко. Харків, 2002. 672 с.
10. Боженко Л. І. Стандартизація, метрологія та кваліметрія у машинобудуванні : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 328 с.
11. Прикладна механіка : підруч. / Е.М. Гуліда та ін. Львів, 2007. 384 с.
12. Чернишов П.М. Технічна електродинаміка : навч. посіб. / П.М. Чернишов, В.П. Самсонов, М. П. Чернишов. Харків, 2006. 290 с.
13. Срібнюк С.М. Гідролічні та аеродинамічні машини. Основи теорії і застосування: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 328 с.
14. Головка Д.Б. Надвисокочастотні методи та засоби вимірювання фізичних величин : навч. посіб. / Д.Б. Головка, Ю.О. Скрипник, О.П. Яненко. Київ : Либідь, 2004. 328 с.
15. Контроль та керування корпоративними комп'ютерними мережами : інструментальні засоби та технології : навч. посіб. / А.М. Гуржій, С.Ф. Коряк, В.В. Самсонов, О.Я. Склярів. Харків : «Компанія СМІТ», 2004. 544 с.
16. Радзієвська Т.В. Мовні зміни, час і соціум у контексті глобалізаційних процесів. *Мова і мовознавство в духовному житті суспільства*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. С. 310–347.
17. Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, видавця : практич. посіб. Київ : Наша культура і наука, 2006. 560 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

CURRENT ISSUES IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Шаповаленко Н.М.,

orcid.org/0000-0002-6653-0675

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена актуальним питанням розвитку комунікації в професійній діяльності правоохоронців в Україні. Автор звертає увагу на важливість вербальної та невербальної комунікації, міжособистісних відносин та конфліктних ситуацій у правоохоронній системі. У статті досліджується вплив комунікації на ефективність діяльності правоохоронців та можливі шляхи її покращення, включаючи підвищення кваліфікації та використання сучасних технологій комунікації. Автор стверджує, що взаємодія та співпраця між правоохоронцями та громадою є важливим елементом правоохоронної діяльності. У статті розглядається важливість розвитку комунікативних навичок у майбутніх правоохоронців під час їх професійної підготовки. Це може сприяти покращенню взаємодії та співпраці між правоохоронцями та громадою, що є необхідним елементом правоохоронної діяльності. Результати дослідження можуть бути корисні для практичного використання в діяльності правоохоронних органів та для подальшого наукового дослідження проблеми розвитку комунікації в правоохоронній сфері. Стаття містить важливу інформацію щодо розвитку комунікації в правоохоронній діяльності та наголошує на важливості підвищення рівня комунікативних навичок у правоохоронців та розвитку співпраці з громадою. Дослідження підтверджує, що якість комунікації в правоохоронній сфері є важливим чинником успішної діяльності правоохоронців та покращення взаємодії з громадою. Для підвищення рівня комунікативних навичок у правоохоронців можуть бути використані різноманітні підходи, включаючи спеціальні тренінги та семінари з комунікаційних навичок, використання відео та аудіо матеріалів для навчання, а також інших методів навчання та підвищення кваліфікації. Важливим є використання сучасних технологій комунікації, таких як соціальні мережі та месенджери, які можуть допомогти в покращенні взаємодії з громадою та забезпечити швидкий та ефективний обмін інформацією. Підвищення рівня комунікативних навичок у правоохоронців та розвиток взаємодії з громадою є важливим елементом успішної діяльності правоохоронних органів. Це може допомогти забезпечити більш ефективне виконання завдань правоохоронної системи та покращити відносини з громадою.

Ключові слова: вербальна комунікація, невербальна комунікація, міжособистісні відносини, конфліктна ситуація, співпраця з громадою, сучасні технології комунікації, комунікативні навички, професійна підготовка.

This article is devoted to the current issues of communication development in the professional activities of law enforcement officers in Ukraine. The author focuses on the importance of verbal and non-verbal communication, interpersonal relationships, and conflict situations in the law enforcement system. The article investigates the impact of communication on the effectiveness of law enforcement officers' activities and possible ways to improve it, including enhancing qualifications and using modern communication technologies. The author asserts that interaction and cooperation between law enforcement officers and the community are essential elements of law enforcement activities. The article discusses the importance of developing communication skills in future law enforcement officers during their professional training. This can help improve interaction and cooperation between law enforcement officers and the community, which is a necessary element of law enforcement activities. The research results can be useful for practical use in law enforcement agencies' activities and further scientific research on communication development in the law enforcement sphere. The article contains essential information on communication development in law enforcement activities and emphasizes the importance of improving communication skills among law enforcement officers and developing cooperation with the community. The study confirms that the quality of communication in the law enforcement sphere is an essential factor in the successful activities of law enforcement officers and improving interaction with the community. Various approaches can be used to enhance communication skills in law enforcement officers, including special training and seminars on communication skills, using video and audio materials for learning, and other methods of training and qualification improvement. The use of modern communication technologies, such as social networks and messengers, can help improve interaction with the community and ensure fast and efficient information exchange. Enhancing communication skills among law enforcement officers and developing interaction with the community is an essential element of law enforcement agencies' successful activities. This can help ensure more effective execution of law enforcement system tasks and improve relations with the community.

Key words: verbal communication, non-verbal communication, interpersonal relationships, conflict situation, community cooperation, modern communication technologies, communication skills, professional training.

Постановка проблеми дослідження. комунікація між правоохоронцями та громадою
Проблема, яка виникає в діяльності правоохоронних органів, полягає в тому, що ефективна є важливим елементом виконання їхніх обов'язків, але часто зустрічається недостатня взаємодія

та непорозуміння між цими сторонами. В цьому контексті виникає необхідність дослідження проблем, пов'язаних з розвитком комунікаційних навичок правоохоронців та покращенням взаємодії між правоохоронними органами та громадою. Дослідження може допомогти виявити ключові проблеми в цій сфері та запропонувати шляхи їх вирішення для покращення якості правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження та публікації з питань комунікації в професійній діяльності правоохоронців є досить обмеженими та фрагментарними. У статті «Професійна комунікація у діяльності правоохоронних органів» О. Литвиненко [6] розглядає важливість комунікації для ефективної діяльності правоохоронних органів та наводить приклади неефективних комунікаційних практик, але не досліджує конкретні шляхи покращення комунікації. У статті «Комунікаційні навички правоохоронців» І. В. Ковальова [3] звертає увагу на важливість комунікаційних навичок у професійній діяльності правоохоронців та описує деякі з них, проте не досліджує питання взаємодії з громадськістю. У статті «Комунікація в діяльності органів внутрішніх справ України» О. В. Марченко [8] аналізує комунікаційні практики правоохоронних органів та звертає увагу на їх вплив на сприйняття громадою діяльності правоохоронців, але не пропонує конкретних рекомендацій щодо покращення комунікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальні питання розвитку комунікації в професійній діяльності правоохоронців можуть включати різні аспекти, такі як: взаємодія з громадськістю: шляхи забезпечення ефективної комунікації з громадськістю, можливості зменшення конфліктів та побудови довіри між правоохоронними органами та громадою; використання нових технологій: можливість використання сучасних технологій для поліпшення комунікації в правоохоронній діяльності, побудови ефективної системи збору та аналізу інформації; комунікація між правоохоронними органами: забезпечення ефективної комунікації між різними правоохоронними органами, уникнення дублювання роботи та забезпечення координації дій; комунікаційні навички: підготовка правоохоронців до ефективної комунікації, розвиток комунікаційних навичок в рамках професійної підготовки та практики; культура комунікації: забезпечення побудови відкритої, прозорої та ефективної комунікаційної культури в правоохоронній сфері, визначення норм поведінки

та етики, яких мають дотримуватись у процесі комунікації.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану комунікації в професійній діяльності правоохоронців та визначення перспектив розвитку цього напрямку. **Завданнями статті є:** визначення основних проблем та недоліків комунікації в професійній діяльності правоохоронців; виявлення нових тенденцій та перспектив розвитку комунікації в цій сфері; розгляд можливих шляхів вдосконалення комунікації між правоохоронними органами та громадськістю; надання практичних рекомендацій з покращення комунікаційної діяльності правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. С. Мартиненко вказує, що комунікація в системі правоохоронної діяльності є складним і багатогранним процесом, який включає в себе спілкування між працівниками правоохоронних органів, спілкування з громадянами, засобами масової інформації тощо. За словами автора, ефективна комунікація між цими сторонами є важливим фактором для забезпечення правопорядку та захисту прав і свобод людей [7].

І. Яковлева розглядає поняття комунікативної культури, що складається з знань, умінь, цінностей, норм і правил, необхідних для успішної комунікації в професійній діяльності. Розвиток комунікативної культури є важливим елементом успішної професійної діяльності працівників правоохоронних органів, оскільки це дозволяє їм ефективно взаємодіяти з колегами, громадянами, іншими структурами та організаціями [10].

Структура комунікативної культури складається з таких складових як мовленнєва, соціальна, психологічна та культурна компетентності. Кожна з цих компетентностей є важливою для успішної комунікації та взаємодії з оточуючим світом [10].

Л. Пономарьова зазначає, що в сучасному світі для ефективного виконання професійних обов'язків необхідно мати розвинені комунікативні навички. Це особливо стосується працівників правоохоронних органів, які повинні забезпечувати правопорядок та захист прав і свобод громадян. Автор розглядає концепт комунікативної компетентності, який включає в себе знання, уміння та навички, необхідні для ефективної комунікації [9].

А. Крюкова стверджує, що саме професійна комунікація є основою ефективної діяльності правоохоронних органів, але в умовах сучасного інформаційного простору це стає ще більш актуальним [5]. Автор звертає увагу на те, що в умовах інформаційної війни необхідно створювати

ефективні механізми забезпечення інформаційної безпеки, які включають не лише захист від зовнішніх загроз, а й забезпечення довіри громадян до правоохоронних органів та інформаційної прозорості їх діяльності [5].

Проблеми комунікації у правоохоронних органах можуть мати серйозні наслідки, які можуть поширюватись на різні сфери життєдіяльності громадян. Наприклад, погіршення взаємин між поліцією та громадою може призвести до зниження довіри громадян до правоохоронних органів та збільшення кількості конфліктних ситуацій [9].

Однією з основних проблем, яку висвітлює Л. Дерюгіна, є необхідність підвищення рівня професійної комунікації правоохоронців, зокрема, у взаєминах з громадськістю. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах інформаційного простору правоохоронні органи повинні забезпечувати відкритість та прозорість своєї діяльності, а це неможливо без ефективної комунікації з громадськістю [1].

М. І. Жукова зазначає, що однією з основних проблем у цій сфері є низький рівень професійної комунікації між співробітниками правоохоронних органів та громадянами, що призводить до недовіри до правоохоронних органів та складнощів у виконанні службових обов'язків. Ще однією проблемою є відсутність системи комунікації та інформаційної взаємодії між різними підрозділами органів внутрішніх справ, що призводить до неефективності роботи та зниження рівня безпеки в країні [2].

Відповідно, основними проблемами та недоліками комунікації в професійній діяльності правоохоронців України є недостатня підготовка та низький рівень комунікативних навичок серед правоохоронців, непрофесійна взаємодія та співпраця між різними структурами правоохоронних органів, а також проблеми зі збором, обробкою та передачею інформації. Варто відзначити неефективність використання сучасних засобів комунікації та недостатнє застосування психологічних методів комунікації у професійній діяльності правоохоронців [2].

С. Мартиненко пропонує такі шляхи вирішення проблем комунікації в правоохоронній діяльності [7]:

1. Підвищення рівня комунікаційної культури серед працівників правоохоронних органів за допомогою проведення спеціальних тренінгів та семінарів, які допоможуть працівникам правоохоронних органів вдосконалювати свої комунікаційні навички.

2. Створення ефективної системи інформаційної безпеки для правоохоронних органів. Це включає захист від інформаційних загроз, які можуть завдати шкоди їх діяльності та довірі громадян.

3. Розвиток внутрішньої комунікації між працівниками правоохоронних органів, що забезпечить кращу координацію дій та співпрацю між ними.

4. Використання новітніх технологій у комунікації, наприклад, використання електронної пошти та спеціальних програм для обміну інформацією.

5. Забезпечення відкритості та прозорості діяльності правоохоронних органів перед громадянами, що допоможе підвищити довіру до них.

І. Яковлева розглядає шляхи розвитку комунікативної культури у працівників правоохоронних органів, серед яких варто виділити систематичну роботу з їх професійної підготовки та підвищення кваліфікації, проведення тренінгів та семінарів з розвитку ефективної комунікації та співпраці, а також впровадження новітніх технологій комунікації. Автор акцентує увагу на тому, що розвиток комунікативної культури у працівників правоохоронних органів є важливим елементом їх професійної діяльності, оскільки це дозволяє їм ефективніше взаємодіяти з громадянами та іншими структурами, а також підвищує рівень довіри до правоохоронних органів з боку населення [10].

Для вирішення цих проблем М. І. Жукова пропонує ряд заходів, зокрема, підвищення рівня професійної підготовки співробітників в галузі комунікації, створення єдиного інформаційного простору для всіх підрозділів органів внутрішніх справ та використання інноваційних технологій у комунікаційній діяльності. Також автор наголошує на важливості встановлення позитивного діалогу між правоохоронцями та громадянами, що забезпечить довіру до правоохоронних органів та сприятиме покращенню якості їхньої роботи [2].

В. Кравець пропонує проведення спеціалізованих тренінгів та семінарів з розвитку комунікативних навичок, використання сучасних методів навчання та підвищення рівня культури спілкування серед правоохоронців [4].

А. Крюкова пропонує такі шляхи вирішення проблем професійної комунікації в правоохоронних органах, як підвищення рівня підготовки, створення спеціалізованих комунікаційних підрозділів, розробка та впровадження програм з підвищення комунікаційної культури серед

співробітників та громадян, а також застосування сучасних інформаційних технологій в діяльності правоохоронних органів. Автор наголошує на важливості співпраці між правоохоронними органами та громадськістю, а також на потребі відкритості та прозорості в діяльності правоохоронних органів. Вона розглядає використання соціальних мереж та інших засобів комунікації як ефективний інструмент для взаємодії з громадою та інформування її про діяльність правоохоронних органів [5].

Розглянемо можливі шляхи вдосконалення комунікації між правоохоронними органами України та громадськістю:

1. Створення відкритих комунікаційних каналів: правоохоронні органи можуть створити відкриті канали комунікації з громадськістю, такі як електронна пошта, гаряча лінія, веб-сайт, соціальні мережі тощо. Ці канали дозволяють громадянам легко зв'язатися з правоохоронними органами та отримувати необхідну інформацію.

2. Розширення можливостей онлайн-комунікації: Інтернет-технології можуть значно полегшити взаємодію між правоохоронними органами та громадськістю. Наприклад, можна створити онлайн-платформу, де громадяни можуть звітувати про злочини, повідомляти про порушення правил дорожнього руху та інші порушення. Це дозволить правоохоронним органам швидко реагувати на порушення та забезпечувати безпеку громади.

3. Залучення громадськості до процесу прийняття рішень: правоохоронні органи можуть включити громадськість до процесу прийняття рішень, пов'язаних з поліцією та безпекою громади. Наприклад, можна створити раду з представників громадськості, яка буде консультувати правоохоронні органи з питань політики безпеки та участі громадян у забезпеченні порядку.

4. Навчання спілкуванню з громадськістю: правоохоронні органи можуть проводити тренінги зі спілкування з громадськістю для своїх співробітників. Це дозволить забезпечити ефективну взаємодію між правоохоронними органами та громадою та зменшити конфлікти, що можуть виникати в процесі комунікації.

5. Транспарентність: правоохоронні органи повинні забезпечувати відкритість та прозорість у своїй роботі. Це дозволить громаді бути в курсі подій та відчувати впевненість у тому, що їхні права та безпека захищені.

Ці рекомендації можуть допомогти покращити комунікацію між правоохоронними органами та громадою, що є важливим фактором забезпечення безпеки та довіри між ними. Забезпечення інформації про ситуацію з безпекою та інші події дозволить громадянам бути на високому рівні та приймати свої рішення на основі фактів та даних, а підвищення рівня професійної підготовки працівників допоможе ефективніше взаємодіяти з громадою та забезпечити безпеку. Розвиток культури відкритості та довіри сприятиме покращенню взаєморозуміння та співпраці між правоохоронними органами та громадою, що позитивно позначиться на забезпеченні безпеки та довіри.

Висновки. Комунікація між правоохоронними органами та громадськістю є надзвичайно важливим елементом демократичної системи. Правоохоронні органи повинні забезпечувати відкритість та прозорість у своїй роботі, створювати відкриті комунікаційні канали, розширювати можливості онлайн-комунікації, залучати громадськість до процесу прийняття рішень та навчати своїх співробітників спілкуванню з громадськістю. Ці заходи дозволять забезпечити ефективну взаємодію між правоохоронними органами та громадою та забезпечити безпеку та захист прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дерюгіна Л. Професійна комунікація правоохоронних органів в інформаційному просторі: проблеми та перспективи. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2019, №69 (1). С. 128–139.
2. Жуков М.І. Комунікація в органах внутрішніх справ України: проблеми та перспективи розвитку. *Наукові праці Національного університету внутрішніх справ*, 2018, № 2. С. 118–124.
3. Ковальова І.В. Комунікаційні навички правоохоронців. Соціальна психологія: актуальні проблеми та перспективи, 2016, № 1 (9). С. 111–115.
4. Кравець В. Комунікативні здібності правоохоронних органів: роль та значення. *Право і безпека*, 2018, № 2 (79). С. 86–92.
5. Крюкова А. Особливості професійної комунікації правоохоронних органів в умовах інформаційної війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 2020, №3 (71). С. 174–176.
6. Литвиненко О. Професійна комунікація у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник Полісся*, 2015, № 3 (7). С. 136–141.

7. Мартиненко С. Комунікаційний аспект діяльності правоохоронних органів в умовах сучасного інформаційного простору. *Збірник наукових праць Правничого факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 2017, № 31. С. 150–157.

8. Марченко О. В. Комунікація в діяльності органів внутрішніх справ України. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2019, №3. С. 191–197.

9. Пономарьова Л. Комунікативна компетентність працівників правоохоронних органів. *Економіка і соціум*, 2018, № 1(7). С. 82–88.

10. Яковлева І. Комунікативна культура працівників правоохоронних органів: поняття, структура, розвиток. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020, № 4. С. 88–93.

УДК 811.161.2'373.613:070.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.11>

АНГЛІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ: СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

ANGLICISMS IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE: SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS

Шрамко Р.Г.,

orcid.org/0000-0002-9258-9128

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської та німецької філології, асистент кафедри української мови
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Прийма Л.Ю.,

orcid.org/0000-0002-8956-2389

аспірантка кафедри української мови

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті розглянуто основні функції англізмів у сучасному українському масмедійному дискурсі. Проаналізовано конкретні особливості реалізації номінативної, дериваційної, компресійної та стилістичної функцій англізмів, а також їхні підфункції на базі текстів мас-медіа. Висвітлено, що номінативна функція полягає в найменуванні об'єктів дійсності, вона може реалізуватися в таких підфункціях, як власне-номінативна, когнітивна, уточнювальна, конотативна й термінологічна. Окреслено дериваційну функцію англізмів, репрезентовану в їхній словотвірній активності. Вона полягає в утворенні нових слів на основі англійських лексем за допомогою афіксації, осново- або словоскладання. Компресійну функцію запозичень з англійської мови вбачаємо в економії мовних засобів, це передусім уживання змістовно ємних англізмів замість кількох питомих слів чи описових зворотів. Стилiстична функція англiзмiв безпосередньо пов'язана зі створенням певного стилістичного ефекту в конкретному контексті. Вона може отримувати реалізацію через такі підфункції, як оцінна, евфемістична, соціолектна, статусна, емфатична, прагматична, естетична, підфункція створення комічного.

З'ясовано особливості семантичної адаптації англійськомовних запозичень у сучасному масмедійному дискурсі. За специфікою семантичного засвоєння виокремлюють лексеми з ідентичним значенням, розширенням, звуженням або трансформацією семантичної структури вихідної одиниці.

Обшир дібраного й проаналізованого матеріалу потверджує багатоаспектний семантико-функційний вимір англізмів в українському масмедійному дискурсі. Це виявляється в поліфункційності англізмів, зокрема, найменуванні об'єктів дійсності, творенні нових слів, реалізації різноманітних стилістичних ефектів та економії мовних засобів. Функціонування англізмів у текстах масмедійної площини може супроводжуватися трансформаціями вихідної семантичної структури. Досліджено, що подеколи англізми утруднюють процес перекладу й репрезентування семантичного відтінку, утворюючи певний семантичний бар'єр.

Ключові слова: англiзм, адаптація, функція, стилістичний ефект, масмедійний дискурс.

The article contains results of thorough examination of the main functions of anglicisms in modern Ukrainian mass media discourse. The specific features of individual functions of anglicisms, such as nominative, derivational, compressive, and stylistic, as well as their subfunctions as exemplified by the mass media texts were logically analysed. It was ascertained that the nominative function involves naming real objects and can be fulfilled in such subfunctions as proper nominative, cognitive, clarifying, connotative, and terminological ones.

The derivative function of anglicisms is expressed in their word-formation activity. It involves creating new words based on English etymons via affixation, composition, or compounding.

The compressive function of anglicisms reveals in minimizing linguistic means, which is realized in using semantically concise English loan words instead of several proper Ukrainian words or descriptive phrases.

Lastly, the stylistic function of anglicisms is associated with creating a certain stylistic effect in a particular context. It can be implemented through such subfunctions as evaluative, euphemistic, sociolectal, status-related, emphatic, pragmatic, and aesthetic, as well as the subfunction of creating a comedic effect.

The characteristic aspects of English loanwords' semantic adaptation in Ukrainian were studied in succession. Based on the specificity of semantic adaptation, lexemes are classified into those with an identical meaning, an expanded, narrowed, or transformed semantic structure of the original unit.

Thus, the amount and spectrum of the material analysed affirm the multifaceted semantic and functional dimension of English borrowings in mass media Ukrainian discourse, as evident in anglicisms' multifunctionality, which includes naming real objects, forming new words, creating a variety of stylistic effects, and minimizing linguistic means. The functioning of English loan words in mass media texts can potentially be accompanied by transformations in the original semantic structure. As a result, sometimes anglicisms complicate the process of translation and representation of a semantic nuance, forming a certain semantic barrier.

Key words: anglicism, adaptation, function, stylistic effect, mass media discourse.

Постановка проблеми. Однією з провідних тенденцій розвитку лексичної системи української мови є активне «освоєння» англійських запозичень. Такий процес зумовлений передусім употужненням економічних, культурних, соціальних і дипломатичних зв'язків України з англійськомовними країнами та світовою спільнотою загалом. Віддзеркалення найактуальніших суспільно-політичних і культурно-мистецьких трансформацій перебуває в колі неослабної уваги українських ЗМІ, саме тому, укажемо, вагому частку лексичного наповнення текстів масмедійного дискурсу формують запозичення з англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві ХХ – поч. ХХІ ст. питання механізму опрацювання англійських лексичною системою української мови, а також їхньої специфіки в текстах різностильового спрямування висвітлювали, зокрема, О. Пономаренко, Ю. Молоткіна, В. Печерська, Д. Верба, О. Ладика, М. Кухтик, Т. Шинкар, В. Лабунець, К. Вовк, Н. Босак, В. Леснова та ін. На сьогодні окремі риси функціонування англійських зазначеного вище зразка все ще не отримали повноцінного уточнення через неусталеність принципів уживання, а також різний ступінь семантичної адаптації. Цим і зумовлена актуальність пропонованої розвідки.

Постановка завдання. Мета роботи – схарактеризувати особливості та функції семантичної адаптації англійських у сучасному українському масмедійному дискурсі.

Об'єктом наукової розвідки слугують лексичні запозичення з англійської мови в українському дискурсі мас-медіа, а її предметом – механізм та реалізація конкретних функцій англійських, а також риси семантичної адаптації таких одиниць в українському масмедійному просторі поч. ХХІ ст.

Джерельну базу дослідження виформували тексти вказаного дискурсу, представлені в мережі Інтернет, це насамперед пости популярних українських блогів із тем ІТ-технологій, штучного інтелекту, моди, стилю життя, кулінарії тощо. Релевантність наданих результатів забезпечує низка методів, застосовуваних під час добору й прискіпливого аналізу семантичних рис лексем в англійській та українській мовах. Ідеться про компаративний метод, метод прямого лінгвістичного спостереження (уточнення функцій англійських у конкретних контекстах), метод стилістичного аналізу (окреслення шляхів творення різних стилістичних ефектів і прийомів за допомогою англійських). Метод компонентного аналізу залучено для з'ясування дериваційних рис окремих англійських, тоді як описовий метод – для характеристики отриманих показників.

Наукову новизну вбачаємо у поглибленні відомостей про функціонування англійських та механізм їхньої семантичної адаптації у масмедійному дискурсі сучасності. У межах класифікації англійських запропоновано виокремити чотири групи лексем залежно від особливостей семантичної їх адаптації, виявлено й деякі одиниці, які ще не були предметом системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. У науковому дискурсі натрапляємо на різні класифікації функцій запозичень. Так, З. Бандурко акцентує увагу на номінативній, експресивній, оцінній, функції економії мовних засобів, термінологічній та функції врізноманітнення висловлення [1, с. 577]. У представленій роботі спиратимемося на типологію Л. Архипенко, де вичленувано номінативну, дериваційну, стилістичну й компресійну (функція економії мовних засобів) функції запозичень у мові-реципієнті [2, с. 14] з подальшим доповненням деяких підфункцій у межах номінативної та стилістичної функцій.

Номінативна функція англїзму полягає в називанні об'єкта дійсності (денотата), де так само виокремлюємо власне-номінативну, когнітивну, уточнювальну, конотативну й термінологічну підфункції. Позаяк новітні технології стрімко стають частиною нашого повсякденного існування, а Україна йде в ногу з часом, то в українську мову надходить значна кількість запозичень з англійської. Особливо нагальною є потреба в опрацюванні тих лексем, що позначають абсолютно нові для пересічного українця об'єкти, які подеколи важко ідентифікувати засобами української мови. У цьому разі йдеться про **власне-номінативну** підфункцію, наприклад: *геймпад, екшн-камера, павербанк, дрон, VR-окуляри, віджет, кеш, хештег*. Її часто реалізують англїзми на позначення новітніх технологій, пристроїв, матеріалів тощо: *Junk Plastic Rehab виробляють окуляри з еконіла – переробленого пластику, збагаченого сріблом 925 проби* (1). Цю функцію виконують також одиниці не лише зі сфери технологій, але й мистецтва, якщо йдеться про унікальну авторську розробку чи витвір: *Дівчина створила унікальну авторську техніку live leaf tattoo* (2).

Інколи автори вдаються до експлікованого пояснення семантики англїзмів, коли вони ще не ввійшли до активного словника: *Він знімає веселі вайни (відеоролики тривалістю до 6 секунд) і іронізує на різноманітні повсякденні теми* (2). Особливо активно цей прийом застосовують, якщо англїзм подано в оригінальній графемній формі, він є аббревіацією чи акронімом: *Тема блогу: макіяж, DIY (Do It Yourself – «зроби це сам»), історії з життя* (2).

Якщо виникає ситуація засвоєння нового абстрактного поняття або концепту, що раніше були відсутні в мовній картині світу українців, відбувається реалізація **когнітивної** підфункції англїзмів. Загалом це назви абстрактних понять, які не існують у матеріальному світі як чітко окреслений денотат: *У базовій лінії Odnataka ви знайдете якісні та актуальні must have кожної жінки* (3). Так, словосполучення *must have* не позначає якийсь конкретний предмет, проте репрезентує ідею будь-якої речі, у якій може виникнути нагальна потреба. *Коли я дізналася про genARate, то зрозуміла, як круто буде ... апгрейдити традиційну газету, додати до неї елемент діджиталу та гейміфікації* (4) – англїзми *діджитал* і *гейміфікація* позначають цифровий простір і принцип організації чогось у формі гри відповідно, вони є цілком абстрактними поняттями, відтак, виконують когнітивну підфункцію.

Залежно від наявності в українській мові лексеми з аналогічним значенням говоримо про паралельне існування в мові власне-українського та запозиченого синонімів, пор.: *смарт-годинник – розумний годинник, смарт-пилосос – розумний пилосос*. У такому разі актуалізовано **уточнювальну** або **конотативну** підфункції англїзму. Важливою відмінністю між ними є наявність додаткових або відмінних від української лексеми значень, де уточнювальну підфункцію виконують денотативні компоненти значення, а конотативну – емоційно забарвлені чи оцінні компоненти.

Розглянемо приклади реалізації уточнювальної підфункції: *У близі будуть і панкейки без цукру та білого борошна, і розкішні равіоли з кроликом у грибному соусі* (5). Хоча в українській мові існує аналог *млинці*, проте ці кулінарні витвори дещо відрізняються від американських *панкейків*. Якщо *млинці* можна готувати на молоці, кефірі, ряжанці, йогурті чи навіть на воді, то *панкейки* готують лише на молоці з додаванням розтопленого масла. За смаковими властивостями *панкейки* нагадують бісквіт, тоді як *млинці* можуть не мати такого смаку або навіть бути кислуватими. *Панкейки* смажать лише на сухій сковороді, тоді як *млинці* можна готувати з використанням різних олій чи масла. Крім того, приготування *панкейків* часто передбачає використання фігурних форм, тоді як *млинці* не потребують додаткового приладдя, крім сковорідки. *Власники гаджетів в якийсь момент помічають, що ті починають розряджатися швидше, ніж зазвичай* (6) – хоча в українській мові існує слово *пристрій*, воно є лише частковим еквівалентом англїзму *гаджет*. За Академічним тлумачним словником української мови *пристрій* – це пристосування, обладнання, за допомогою якого виконується яка-небудь робота або спрощується, полегшується певний виробничий процес [3, с. 45]. На противагу цьому *гаджет* можна розглядати як підтип пристрою, який має такі додаткові характеристики: пов'язаний з інформаційними технологіями, використовує цифровий, а не аналоговий сигнал, має відносно невеликий розмір, є новинкою з використанням провідних технологій. Водночас англїзм *гаджет* виконує й конотативну підфункцію, адже містить у собі оцінний компонент «крутий, престижний» порівняно з власне-українським словом *пристрій*, де така конотація відсутня.

Конотативна підфункція англїзмів має місце тоді, коли питома українська лексема й англїзм мають однаковий денотат і співіснують у мові. Проаналізуємо функціонування слів *напій* і *дрінк*.

Лексема *напій* має значення «спеціально приготовлена рідина, призначена для пиття» [4, с. 150] та позначає той самий денотат, що й *дрінок*. *Дрінок*, проте, несе конотацію гламурності або «крутості», тоді як *напій* не є стилістично маркованою одиницею: *Солодкий полуничний смак в поєднанні з рожевим кольором напою створює ідеальний дрінок для справжніх дівчат* (7). Цікаво, що в українській мові існує кілька англізмів із цим коренем, які також мають подібну конотацію: *енерджі-дрінок, лонг-дрінок, шорт-дрінок, айс-дрінок*.

Інколи уточнювальна й конотативна підфункції зреалізовані паралельно. Яскравим прикладом є лексеми *чайлдфрі* та *бездітний*. Лексичне значення цих одиниць різняться у наявності / відсутності свідомого вибору певного способу життя. Конотативне значення цих одиниць є протилежним: *чайлдфрі* передає систему власних цінностей чи погляд на життя, тоді як *бездітний* сигналізує про відсутність вільного вибору щодо дітонародження (неможливість мати дітей за станом здоров'я) та переживання його людиною в конкретному випадку.

Термінологічну підфункцію застосовують для утворення термінів, вона представлена в масмедійному дискурсі в деяких текстах про науку й технології: *За часів брандмауерів, VPN-сервісів і додатків Tor, практичних методів маскуванню IP-адреси й прискорення інтернету, проксі-сервер стає незамінним для активного серфінгу в Інтернеті* (8). На відміну від питомих українських лексем терміни-англізми можуть надавати тексту атмосфери академічності, наближати його до високого регістру, пор.: *імплементація – впровадження, диверсифікація – урізноманітнення, девальвація – знецінення*. Особливо часто термінами-англізмами слугують абрєвіації: *Якщо ваш пристрій оснащений AMOLED-екраном, застосуйте темну тему* (6) – *AMOLED* розшифровуємо як «active-matrix organic light-emitting diode» (активна матриця на органічних світлодіодах); *Мишки ...для MMORPG ...мають особливий дизайн, розроблений спеціально для зручного керування ігрового процесу такого типу* (9) – *MMORPG* (massively multiplayer online role-playing game) – це глобальна онлайн-рольова гра, розрахована на багато користувачів, використовуємо в масмедійних текстах ігрової тематики.

Дериваційна функція англізмів пов'язана з їхнім високим словотвірним потенціалом, здатністю утворювати нові слова за допомогою українських дериваційних засобів, поповнюючи лексичну систему неологізмами. Розглянемо кілька

основних способів творення нових слів на основі запозичень. Суфіксальний спосіб є найпродуктивнішим серед англізмів-прикметників та іменників, інтегруючи такий арсенал суфіксів: **-ов-**: *Віка розширила тематику свого блогу та пише на «лайфстайлові» теми* (10); **-ськ-**: *Вже з назви зрозуміло, що геймерські мишки призначені насамперед для комп'ютерних ігор* (11); **-ивн-**: *Хоча технології штучного інтелекту поступово змінюють креативну індустрію, генеративна музика поки не зробила переворот у цій сфері* (12); **-к-**: *Тетяна Дудка – не тільки блогерка, а ще й фудфотографка* (5); **-ер-**: *Перевірити ємність акумулятора можна з допомогою USB-тестера або спеціальних додатків-контролерів* (6); **-ист-**: *Компанії «Цитрус», «Якіторія» та багато інших не гребують і сексистською рекламою, поглиблюючи гендерні стереотипи в суспільстві* (13); **-ова:** *Креативний штучний інтелект, тренд, який описав Діма Дюжев, продовжується в персоналізованій автоматизації* (14).

Другим за продуктивністю є суфіксально-префіксальний спосіб творення англізмів, який переважно зустрічаємо в прикметникових і дієслівних запозиченнях. Зокрема, суфіксально-префіксальним способом можна утворювати форми звичайного (...сьогодні його *позагендерні* речі у стилістиці *ранніх 2000-х хочуть по всьому світу* (1)) та найвищого (*10 подарунків чоловікам від найхайповіших брендів* (1)) ступенів порівняння прикметників. Досить незвичною виглядає грамама суперлатива *найтоповіший*, яка за своєю природою є плеоназмом, потверджуючи недоречно використання дериваційних засобів: *Acer Predator 21X – ноутбук для геймерів, в начинку якого потрапили всі найтоповіші компоненти* (15). Зазвичай суфіксально-префіксальним способом також утворюють дієслова доконаного виду, наприклад: *Поліція Великобританії, приміром, дедалі більше засмучує любителів *повейпиту* в машині* (16).

Для утворення англізмів використовують також основоскладання та словоскладання. До складу таких одиниць, однак, не зараховуємо англізми, вибудовані за цим принципом у мові-донорі, а лише ті, до яких додали нову основу на українському ґрунті. У разі основоскладання дві основи поєднують за допомогою інтерфікса, наприклад: *Важко уявити своє життя без якісних фотографій і всьому виною «інстаграмоманія»* (17). У деяких випадках кінцевий звук основи може збігатися за своїм фонетичним складом з інтерфіксом: *Кількість зливів відвертих фото вражає настільки, що*

Meta вирішила боротися з «**порноісткістю**» (14). Словоскладання (юкстапозицію) застосовують переважно до англійців прикладкового типу, наприклад, **інстаграм-слава**. Проміжну позицію між юкстапозитами та словами, утвореними префіксальним способом, займають англійці, утворені за допомогою афіксоїдів, зокрема *веб-*: *вебжурнал, вебмайстер, вебдодаток, вебпростір, вебпереглядач, вебенциклопедія, вебсадівник, вебринок, вебстудія* тощо. Унікальною вважаємо лексему *вебмакакінг / IT-макакінг*, утворену в українській мові за допомогою англійського суфікса **-інг-**. Під *макакінгом* розуміють виконання низькокваліфікованої роботи в IT-індустрії, особливо, не професіоналом. В англійській мові, уточнимо, відсутня відповідна лексема. Так, можемо засвідчити адаптацію не лише англійської лексики, але й подекуди дериваційних засобів до української мови.

Реалізація **стилістичної** функції англійців передбачає їхнє застосування з метою створення певного стилістичного ефекту у відповідному комунікативному контексті. Англійці мають досить високий експресивний потенціал, адже суб'єктивно сприймаються мовцями як оригінальні «новозапозичені» одиниці, які престижно застосувати в мовленні. Відтак, залежно від типу створюваного стилістичного ефекту вирізняємо такі підфункції англійців: оцінну, евфемістичну, комічну, емфатичну, прагматичну, естетичну, соціолектну, статусну.

Реалізація **оцінної** підфункції полягає в адекватній передачі ставлення мовця до описуваного явища. Можна розрізнити два основні види оцінності: меліоративну (позитивну) та пейоративну (негативну). Так, виразником пейоративної оцінності вважаємо англійців *лузерський*, утворений суфіксальним шляхом від слова *лузер* (невдаха) за допомогою продуктивного ад'єктивного суфікса **-ськ-**: *...українцям насамперед треба позбутися «якогось лузерського менталітету»* (18). Прикладом меліоративної оцінності є англійців *кул лук*, що перекладають як «крутий вигляд»: *Інстаграмні фільтри набувають все більшої популярності, легко надаючи кул лук вашим фото* (19). Прикметно, що словосполучення *кул лук* є паліндромом, адже читаємо однаково зліва направо й навпаки. Найвірогідніше, цей виразальний засіб використаний автором випадково, а не як паліндром у художньому дискурсі (наприклад, у раках літеральних Івана Величковського), спрямованих на створення стилістичного ефекту.

Евфемістична підфункція пов'язана з намаганням мовця зменшити конфліктогенність та

комунікативний дискомфорт у разі, якщо український відповідник набув у мові негативної конотації. Досить часто евфемістичні заміники-англійці використовують для надання більшої статусності представникам професій або соціальних груп, стосовно яких деякі носії української мови набули упередженості, наприклад: *...фахівці клінінгової служби швидко видаляють цвіль, грибок, складні плями зі стін і підлогових покриттів...* (20) – англійців *клінінг-майстер* сприймаємо як набагато статусніший, ніж *прибиральник*. У більшості випадків саме **офіс-менеджер** реєструє кореспонденцію, розподіляє документацію по відділах, веде облік дзвінків і звернень, стежить за постачанням працівників офісу всім необхідним, зустрічає відвідувачів (21) – стилістично нейтральний англійців *офіс-менеджер* часто використовують на заміну слова *секретар*, що може нести негативну конотацію внаслідок активного побутування в сучасному українському фольклорі анекдотів із певним контекстом. Евфемістична підфункція так само зреалізована під час заміни табуованої, дерогативної та обценної лексики на більш нейтральні англійці.

Соціолектну підфункцію вбачаємо у вживанні англійців як сленгізмів, жаргонізмів та арго або утворенні цих одиниць за допомогою англійців із застосуванням дериваційних засобів. Насправді це є одна з домінуючих підфункцій англійців в українській мові, адже переважна кількість її сленгових одиниць має англійськомовне походження: *читер, паті, грац, ріл, хайп, епік фейл, кріповий, лол, ізі, кул, бро, хардкор, найс, челендж* тощо. Серед жаргонних англійців найпопулярнішими є одиниці, що використовують у галузі комп'ютерних та інтернет-технологій: *вінда, апішка, деплой, драй, конфа, локалка, футер, грумйти, лагати, бекапити, копінастити, фіксити, юзати*. Англійці в українському арго використовують у кримінальній сфері: *джойнт, ейч, апер, бієф, драга, стаф, айс, сканк, кемел, спайс, крек*. Серед соціолектних одиниць в українському масмедійному дискурсі інколи використовують сленгові англійці, наприклад: *Отож, якщо ти вже взяв участь в Айс бакет челендж, не забувай про мету акції, і нагадуй про це своїм друзям* (22).

Статусна підфункція слугує засобом створення атмосфери престижу, вигідно підкреслюючи чийсь позицію. Особливо часто на цю функцію зважають бізнесмени для зміцнення статусності бренду або його позитивної репутації, наприклад: *20 відомих українських*

sustainable-брендів (23). І справді, із погіршенням показників довкілля принцип екологічного виробництва (*sustainability*) все потужніше впливає на позицію компаній. Цікаво, що зі статусною функцією пов'язані дві варіації запозичення однієї й тієї ж лексеми *identity*, пор.: 1) *Як створити ідентичність за допомогою нейронних мереж* (24); 2) *Ця айдендика здобула премію Best of the best у категорії Brand Design & Identity* (24). Йдеться насамперед про *brand identity* або *corporate identity*, що означає «сукупність візуальних складових компанії, які створені для того, щоб підвищити її впізнаваність та престиж» [5, с. 150]. Обидві варіації англїзму співіснують як синоніми, але надійшли до української мови різними шляхами (*айдентика* – за допомогою транскрипції з додаванням власне-українського суфікса, а *ідентичність* – через абсолютний еквівалент).

Комічна підфункція англїзмів виявляється тоді, коли вони є засобами для створення комічного (гумору, іронії чи сатири). Авторською настановою добродушного підсміювання, наприклад, просякнутий англїзм *крейзі герл*, тож класифікуємо його як гумор: *Загалом, оклигав Снатайко від пригоди з крейзі герл і пішов до своїх друзів* (25). У разі іронічного вживання англїзму фраза може набувати протилежного значення, особливо якщо автор хоче приховати своє глумливе ставлення: *Однією із «жертв алгоритму» стала американка Саманта Лі Джонсон* (13). Графічним маркером іронії в цьому реченні виступають лапки. Інколи джерелом комічності можуть слугувати трансформації фразеологічних одиниць за допомогою англїзмів. Так, в одному з українських інстаграм-блогів знаходимо таке: *Іноді бувають такі моменти, що ти просто стаєш крейзі на всю голову і робиш дивні вчинки...* (26). У цьому реченні спостерігаємо контекстуальну трансформацію українського вислову «хворий на всю голову» із заміною компонента «хворий» на «крейзі» (божевільний).

Емфатичну підфункцію репрезентовано в разі привернення уваги читача. Англїзми часто використовують тоді, коли мовець хоче наголосити на певному пункті або підвищити ступінь експресії у зв'язку зі стилістичною маркованістю таких лексем, наприклад: *Спойлер: вони залишаються депутатами* (27). Англїзм *спойлер* миттєво привертає увагу реципієнта завдяки своєму виразному звучанню та позиції в тексті, яка допомагає створювати логічний наголос. Емфатичному ефекту сприяє й синтаксична структура речення та відповідна пунктуація (двокра-

пка). Спостережено трансформацію традиційної темо-рематичної структури речення, йдеться про постановку реми перед темою. У цьому реченні англїзм маркує висловлення зі збереженням його структури: *Вражаюче відео підкорило мережу, однак виявилось фейком* (28).

Прагматичну підфункцію застосовують із метою здійснення впливу на читача. У своїй реалізації вона може мати різні відтінки (персуазивності, сугестивності, маніпулятивності), її використовують із метою «просування» певних поглядів у суспільстві або з рекламною метою: *Грандіозний sale у деяких виробників уже стартував і триватиме аж до кінця місяця* (29). У цьому разі автор обрав англїзм *sale*, зберігши його оригінальну графічну форму для підсилення прагматичного ефекту, на противагу більш нейтральній лексемі *розпродаж*. Крім того, прагматичний уплив може здійснюватися і тому, що деякі носії української мови недостатньо орієнтуються в семантиці англїзмів, суб'єктивно пов'язуючи їхнє вживання з чимось престижним, статусним, надзвичайним тощо: *Модні луки кежуал 2021–2022 – це ваша можливість сформувати бездоганний гардероб для впевненої і цілеспрямованої жінки, яка розуміється на моді* (30). Утім, англїзм *кежуал* означає «повсякденний стиль», що допускає простоту й деяку недбалість у вбранні. Прагматичний уплив у цьому прикладі забазований не лише на використанні стилістично маркованих англїзмів, але й апелюванні до образу жінки з високим статусом.

Естетична підфункція англїзмів у масмедійному дискурсі зреалізована в межах різних засобів виразності для підвищення експресії та досягнення відповідного художнього ефекту, це, зокрема, такі:

- епітет (*Шакет може комбінуватися із базовими речами у кежуальних образах* (31));
- порівняння (*Так само, як віртуальний друг, на відміну від реального, навряд чи зможе прийти на допомогу у важку хвилину* (32));
- метафора (*Як бренд Однатака входить у світову хвилю resale* (3));
- метонімія (*За 2 роки свого існування марка виросла ...до великого сучасного виробництва і трьох шоурумів* (33));
- гіпербола (*...до 2030-х років ми навчимося підключати наш мозок до Інтернету. Робитиметься це за допомогою новітніх нанороботів* (34));
- антитеза (*...варто пам'ятати, що це не просто одяг чи аксесуар – а справжній арт-об'єкт* (35); *Ще вчора ми захищували*

легінси до антитрендів, а вже сьогодні вони повертаються (35));

– інверсія та алітерація (*Кріново звучить сту- кіт кігтів круків по залізному даху*) (36));

– плеоназм (*Штани Long Pants підійдуть для трекінгу, піших прогулянок, знадобляться під час активних заходів аутдор*) (37));

– перифраз (*Віртуальні люди: хто вони, як живуть і скільки заробляють?*) (38));

– тавтологія (*Головні світові феїшніста та інфлюенсери носять вінтаж, тому що інтелектуальна мода на нинішньому етапі порядкує у fashion-індустрії*) (39)). Цікаво, що інколи тавтологія має місце тоді, коли поряд із графічно неадаптованим англійським зустрічаємо його калькований еквівалент (*Що таке digital fashion і як працює цифрова мода в Україні під час війни*) (40));

– ампліфікація (*Свій статус вже давно довела oversize сорочка. Варіантів її стилізації існує безліч: із джинсами (заправлена або виправлена), спідницею, брючним костюмом, як додатковий шар поверх лонгсліва, футболки або іншої сорочки*) (35));

– парадокс (*Табу змінюється на мастхев*) (33));

– риторичні запитання (*...чи є блогерство професією?*) (41));

– алітерація (*Ви можете просто ввести інструмент або настрої, і штучний інтелект створить семпл саме для вас*) (42)).

Отож, завдяки своїй маркованості англійські стають частиною різноманітних стилістичних прийомів, зокрема, фігур заміщення (метафора, епітет, іронія, гіпербола), суміщення (порівняння, антитеза), а також синтаксичних (тавтологія, інверсія, ампліфікація) і фонетичних (алітерація) засобів. Інтенсифікація естетичного впливу масмедійних текстів за участю англійських допомагає авторам досягти більшої виразності та ефектно представити своє повідомлення читачам.

Компресійна функція полягає в економії мовних засобів завдяки вживанню змістовно ємного англійського замість кількох питомих українських слів, наприклад: *Що таке артдирекшн...* (43). Лексему *артдирекшн* важко лаконічно передати засобами української мови, адже вона означає «виконання ролі наставника у творчих пошуках митця». Завдяки вечіркам у Zoom, побаченням у FaceTime та конференціям у Skype *statement-сережки, підвіски чи браслети стали улюбленим стилістичним прийомом* (29) – в англійській мові сполучення на зразок *statement jewelry, statement earrings, statement rings* тощо пов'язані з фразеологізмом *fashion statement*. Згідно з Cambridge dictionary *fashion statement* – це «одяг, який ви

носите, або щось інше, що ви маєте, аби привернути увагу та показати іншим, яка ви людина» [6]. Так, *statement-сережки* – це особливий тип сережок, що є засобом привернення уваги та уособлення особистих цінностей, естетичного смаку людини тощо. В українській мові відсутній аналог цього англійського, а намагання автора замінити його питомою українською лексемою вимагало би пояснення чи опису, що обтяжує масмедійний дискурс.

Із точки зору специфіки семантичної адаптації англійськи можна поділити на такі групи: 1) лексичні одиниці, семантика яких була повномірно засвоєна мовою-реципієнтом, 2) лексеми, що втратили якісь компоненти лексичного значення, 3) лексеми, які набули нових семантичних елементів, які не входили до семантичної структури відповідного слова в мові-донорі, 4) лексеми, які значно трансформували свою семантику, проте зберегли смисловий зв'язок із вихідною одиницею. До того ж, під «семантичним елементом» маємо на увазі будь-який компонент семантики слова, його денотативного чи конотативного значення. Із подібними групами працює й І. Воловенко, досліджуючи спрощення й розширення семантичної структури, а також зміну лексичного значення [7, с. 64].

Повної семантичної адаптації в українській мові зазнають моносемантичні англійські. Такі одиниці належать до першої групи та містять лексеми, пов'язані з технологіями (*IP-адреса, хешкод, AI, чатбот, дрон*), найменування популярних сайтів і сервісів (*Facebook, TikTok, YouTube, Telegram, Netflix*), запозичення у галузі бізнесу (*стартап, диджитал-маркетинг, SMM, SEO-просування, таргетинг, B2B*), моди (*аутфіт, тотал-лук, оверсайз, лонгслів, тренч, стріт-стайл, кіттен хіл*), назви видів діяльності та професій (*мерчендайзер, інфлюенсер, влогер, тімлідер, автодетейлер, копірайтинг, рекрутинг, UX/UI-дизайн*), їжі (*смузі, сендвіч, фастфуд, чизкейк, трайфл, курд*), речей побутового вжитку (*бейдж, вейп, шредер, клатч, мерч*), реалій спорту (*кросфіт, хот айрон, тейкдаун, плей-оф, бодікомбат*), деяких соціальних явищ (*мейнстрім, кампейн, локдаун, мілітаризація*) тощо.

До другої, третьої та четвертої груп переважно зараховують полісемантичні слова, лексичне значення яких неповністю «прижилося» в українській мові або зазнало певної трансформації. З-поміж прикладів англійських другої групи розглянемо лексему *майнінг*, яку вживають в українській мові в контексті роботи з криптовалютою із застосуванням особистих комп'ютерів або крип-

товалютних ферм: ...курс криптовалюти зростає, і все більше людей намагається долучитися до майнінгу без занурення в нетрі блокчейн-архітектури (44). Водночас в англійській мові слово *mining* зберігає своє традиційне значення (видобуток корисних копалин) поряд із сучаснішим, яке й було запозичене українською мовою (видобуток криптовалюти). Запозичення *бабочка* уживають в українській мові на позначення стилю плавання та спеціального різновиду розкладної клавіатури, проте воно не прижилося як *метелик*. Українська мова асимілює переважно найновіші компоненти значення англізмів другого типу, не запозичуючи основного чи більш «традиційного» значення з мови-донора у зв'язку з наявністю власне-української лексеми на позначення відповідного денотата.

До третьої групи зараховуємо лексему *art*: *Красуня створює так звані «арти» – картинки, які вона малює з фотографій своїх клієнтів* (10). В англійській мові слово *art* уживають у значенні «мистецтво або його різновид», проте воно не позначає окремий витвір мистецтва чи роботу майстра. На українському ґрунті англізм набув додаткового значення, не властивого семантиці цієї лексеми в мові-донорі, це також віддзеркалене у специфіці граматичної адаптації англізму в українській мові, який почали вживати в множині значно частіше, ніж у мові-оригіналі. Іншим прикладом є англізм *fast food*, який розширив своє значення в українській мові стосовно вихідної одиниці та може позначати не лише продукти швидкого харчування, проте й заклад, де можна скуштувати такі страви: *На стаціонарний фаст-фуд ніяк не впливає сезонність, а також у таких кафе можна зробити великий асортимент страв* (45). Як бачимо, основою розширення семантичної структури англізмів третьої групи часто слугує метонімія або її різновид – синекдоха.

До четвертої групи належить лексема *lunatic*: *Часто лунатики не просто тиняються по житлу, але нібито щось шукають, відкривають дверцята шаф, висувають ящики* (46). В англійській мові лексема *lunatic* функціонує у значенні «божевільна людина», тоді як в українській мові *лунатиками* називають сновид (хворих на сомнамбулізм) [8, с. 555]. Обидва явища пов'язані з розладами функціонування нервової системи людини, тому запозичення зберігає частковий віддалений зв'язок із вихідною одиницею.

До четвертої групи також зараховуємо лексему *give*: *Алгоритм гівів зазвичай виглядає так* (47). Носії англійської мови ніколи не використовують слово *give* у значенні «розі-

граш призів», проте лексема все-таки зберігає смисловий зв'язок із цим дієсловом, адже організатори розіграшів безкоштовно віддають призи підписникам за виконання певних умов. Вірогідно, що англізм *give* походить від слова *giveaway* (розіграш), проте в мові-оригіналі такого усічення не відбулося, тож можемо засвідчити певну трансформацію, яка мала місце в цьому разі на українському ґрунті. У перекладацькій практиці англізми другої, третьої, а особливо четвертої групи з відповідними вихідними одиницями мови-донора часто розглядають як «хибні друзі перекладача».

Процес семантичної адаптації англізмів може ускладнювати випадкова омонімія, що постала внаслідок запозичення з англійської мови, яке збігається за своїм фонетичним складом із власне-українським словом, наприклад: *Зеді потрапляла в best-dressed листи Vanity Fair, a fashion-журналіст Террі Ньюман назвав її «Кейт Мосс у літературі»* (48). Лексема *лист* існувала в українській мові як «писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь» [8, с. 491] задовго до надходження до неї англізму з аналогічним фонетичним складом у значенні «список, перелік». Водночас через неусталеність фонетичної адаптації цього англізму в багатьох джерелах можна прослідкувати варіацію *ліст*, а також однокореневі англізми *вішліст*, *шортліст*, *лонгліст* та *блекліст*, які допомагають пересічному мовцю зрозуміти семантику відповідної лексеми, пов'язаної з переліком.

Іншим аспектом, що може ускладнити процес семантичної адаптації, слугує явище «повторного» запозичення. Воно відбувається тоді, коли до мови-реципієнта потрапляє запозичення, яке було вже раніше засвоєне мовою, проте в іншому значенні: *Зібрати лояльне ком'юніті – одне з головних завдань бренду* (49). Наявність усталеної семантики, що міцно асоціюється у носіїв української мови з певним англізмом, може стати на заваді засвоєнню ними іншого значення цього слова, викликаючи «семантичний конфлікт». У цьому разі йдеться про труднощі в розмежуванні значень «такий, що коректно, доброзичливо ставиться до кого-, чого-небудь» [8, с. 551] і «вірний».

Висновки. Отже, у сучасному українському медіадискурсі англізми відіграють низку вагомих функцій, серед них виокремимо номінативну, дериваційну, стилістичну й компресійну. Номінативну функцію вбачаємо в називанні об'єкта чи явища дійсності, що реалізується в межах власне-номінативної, когнітивної,

уточнювальної, конотативної й термінологічної підфункції англізмів. Дериваційна функція виявляється в утворенні нових лексичних одиниць на основі англізмів за допомогою українських дериваційних засобів. Стилїстична функція передбачає застосування англізмів із метою створення певного стилїстичного ефекту. Залежно від характеру цього ефекту виокремлюємо оцінну, евфемістичну, соціолектну, статусну, комічну, емфатичну, прагматичну й естетичну підфункції. Компресійну функцію застосовують

для лаконізації висловлення завдяки вживанню англізмів.

Різний характер семантичної адаптації англізмів дозволяє виокремити семантично еквівалентні одиниці, а також ті лексеми, семантична структура яких зазнала звуження, розширення або повної трансформації. Семантико-функційний вимір англізмів в українському масмедійному дискурсі має комплексну природу, що виявляється у мультифункційності таких одиниць та різних особливостях адаптації їхньої семантичної структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандурко З. В. Особливості функціонування запозичених слів у складі сучасної німецької мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 126. 606 с. С. 576–579.
2. Arkhynenko L. M. About the reasons for borrowing and functional manifestations of the latest anglicisms in the Ukrainian language. *International scientific conference «Philological sciences and translation studies: European potential»* : conference proceedings (November 3–4, 2022. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 344 p. P. 11–16. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-1>.
3. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. : І.К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8. Природа–Ряхтливий / ред. тому : В.О. Винник та ін. 1977. 927 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 5. Н–О / ред. тому : В.О. Винник, Л.А. Юрчук. 1974. 840 с.
5. Гальчинська О.С. Дизайн-проекування основних компонентів айденітики бренду. *Графічний дизайн в інформаційному та візуальному просторі* : монографія / за заг. ред. М.В. Колосніченко. К. : КНУТД, 2022. 226 с. С. 149–169.
6. Cambridge Dictionary. Fashion statement. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fashion-statement> (дата звернення: 07.06.2023).
7. Воловенко І. Англїцизми на тлі словотвірної та лексико-семантичної підсистем сучасної української літературної мови. *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 07–08 квітня 2016 р.). К. : Міленіум, 2016. 280 с. С. 63–64.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 4. І–М / ред. тому : А.А. Бурячок, П.П. Доценко. 1973. 840 с.
9. Дяченко Олена. 10 подарунків чоловікам від найхайповіших брендів. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/10-podarunkiv-cholovikam-vid-nayhaupovishih-brendiv/> (дата звернення: 07.06.2023).
10. Зірки з мережі. Найпопулярніші блогери України. *Focus*: веб-сайт. URL: https://focus.ua/uk/lifestyle/461294-samyе_populiarnye_blogery_ukrainy (дата звернення: 07.06.2023).
11. «У нас немає сезону знижок, у нас цілий рік одяг з червоними цінниками». Як бренд Odnataka входить у світову хвилю resale. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/u-nas-nema-sezonu-znizhok-u-nas-cliy-rk-odyag-z-chervonimi-cnnikami-yak-brend-odnataka-vhodit-u-svtovu-hvilyu-resale/> (дата звернення: 07.06.2023).
12. AR для внутрішніх комунікацій: як це влаштовано в Донбасенерго. *KONICA MINOLTA*: веб-сайт. URL: <https://www.konicaminolta.ua/uk-ua/success-stories/business-innovation/donbasenergo> (дата звернення: 07.06.2023).
13. Готуй натхненно: 10 українських фудблогерів у інстаграмі – Історії. *Вікенд*: веб-сайт. URL: <https://projects.weekend.today/foodblogers> (дата звернення: 07.06.2023).
14. Чому смартфон швидко розряджається і як це виправити. 5 корисних порад. *МТА.БЛОГ*: веб-сайт. URL: <https://blog.mta.ua/chomu-smartfon-shvidko-rozryadzhayetsya-i-yak-ce-vipraviti-5-korisnix-porad/> (дата звернення: 07.06.2023).
15. San Mare. Spirito Italiano. *San Mare*: веб-сайт. URL: <https://san-mare.com/> (дата звернення: 07.06.2023).
16. Що таке проксі сервер? *Хостинг Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.ukraine.com.ua/uk/blog/virtualnyj-server/chto-takoe-proksi-server.html> (дата звернення: 07.06.2023).
17. Що подарувати хлопцеві на Новий рік: кращі ідеї від МТА. *МТА.БЛОГ*: веб-сайт. URL: <https://blog.mta.ua/shho-podaruvati-xlopcevi-na-novij-rik-krashhi-idei-vid-mta/> (дата звернення: 07.06.2023).

18. Instagram дня: арт- і лайфстайл-блог від луцької майстрині. *Таблоїд Волині*: веб-сайт. URL: <https://volyn.tabloyid.com/privatnezhittia/instagram-dnia-art-ta-lifestyle-vid-blogerki-z-lutska> (дата звернення: 07.06.2023).
19. Звягінцева Наталя. Чим відрізняється геймерська мишка від звичайної. *Алло Блог*: веб-сайт. URL: https://blog.allo.ua/ua/chim-vidriznyayetsya-gejmerska-mishka-vid-zvichajnoyi_2021-11-40/ (дата звернення: 07.06.2023).
20. Червінська Надія. Як штучний інтелект створює музику і змінює креативну індустрію. *Depositphotos*: веб-сайт. URL: <https://blog.depositphotos.com/ua/yak-shtuchnyj-intelekt-stvoryuye-muzyku.html> (дата звернення: 07.06.2023).
21. Гур'єва Марія. Штучний інтелект: у пошуках об'єктивності – блог Марії Гур'євої. *Куншт*: веб-сайт. URL: <https://kunsht.com.ua/shtuchnij-intelekt-v-poshukakh-obyektivnosti/> (дата звернення: 07.06.2023).
22. Дюжев Діма. Диджитал-маркетинг штучного інтелекту: тренди на 2022 рік. *OMG agency*: веб-сайт. URL: <https://omgagency.me/blog/didzhytal-marketyng-shtuchnogo-intelektu-trendy-na-2022-rik/> (дата звернення: 07.06.2023).
23. Ноутбуки – цікаві та оригінальні. Як продовжити їх термін експлуатації. *Trium*: веб-сайт. URL: <https://trium.com.ua/noutbuki-cikavi-ta-originalni-yak-prodovzhati-yih-termin-ekspluatsiyi> (дата звернення: 07.06.2023).
24. Паріння вейпу за кермом. *Cloudy*: веб-сайт. URL: <https://cloudy.com.ua/news/parenie-veypa-za-rulem> (дата звернення: 07.06.2023).
25. Корисні програми для айфона для дівчат. *Uchis*: веб-сайт. URL: <https://uchis.com.ua/korisni-programi-dlya-ajfona-dlya-divchat/> (дата звернення: 07.06.2023).
26. Українцям треба позбутися лузерського менталітету – Клімкін. *Укрінформ*: мультимедійна платформа іномовлення України: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2749803-ukraincam-treba-rozbutisa-luzerskogo-mentalitetu-klimkin.html> (дата звернення: 07.06.2023).
27. Інстаграмні фільтри набувають усе більшої популярності. *Instagram*: веб-сайт. URL: <https://www.instagram.com/p/CtlwBghoXo0/> (дата звернення: 07.06.2023).
28. Що таке клінінг? Що таке клінінгова компанія? *Вісник Розділля*: веб-сайт. URL: <https://visrozdil.lviv.ua/2021/05/03/shho-take-klining-shho-take-kliningova-kompaniya/> (дата звернення: 07.06.2023).
29. Офіс-менеджер. *Education.ua*: веб-сайт. URL: <https://www.education.ua/professions/office-manager/> (дата звернення: 07.06.2023).
30. Рушак Валентина. Цитрина 5. *Issuu*: веб-сайт. URL: https://issuu.com/cytryna_ua/docs/ _____ 5 (дата звернення: 07.06.2023).
31. Родигіна Алла. 20 відомих українських sustainable-брендів. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/20-vidomih-ukrainskih-sustainable-brendiv/> (дата звернення: 07.06.2023).
32. Шкіль Любомир. Як штучний інтелект допомагає створювати креатив. 12 способів застосування. *Ain*: веб-сайт. URL: <https://ain.ua/2022/01/28/shtuchnij-intelekt-dopomagaye-kreativ/> (дата звернення: 07.06.2023).
33. Брелок від крейзи-герл або Крейзи бій (Досвід звіту про вплив речей крейзанутих на якість гвинта). *Ni.biz.ua*: веб-сайт. URL: http://www.ni.biz.ua/11/11_21/11_210712_brelok-ot-kreyzi-gerl-ili-kreyzi-boy-opit-otchetat-o-vliyanii-veshchey-kreyzanutih-na-kachestvo-vinta.html (дата звернення: 07.06.2023).
34. Іноді бувають такі моменти, що ти просто стаєш крейзи на всю голову. *Picnob*: веб-сайт. URL: <https://www.picnob.com/post/6835482415717133606119/> (дата звернення: 07.06.2023).
35. Політичні наслідки саморозпуску фракції ОПЗЖ у Вінницькій облраді. Спойлер: вони залишаються депутатами. *Політична арена Вінниччини*: веб-сайт. URL: <https://politarena.info/analitika/politychni-naslidky-samoroopzsku-fraktsii-opzh-u-vinnitskii-oblradi-spoiler-vony-zalyshaiutsia-deputatamy/> (дата звернення: 07.06.2023).
36. Киселева Анна. Всі в захваті від відео маневру літака ВСУ навколо бомбардувальників США. Але це фейк. *РБК Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/istrebitel-vsu-sdelal-bochku-bombardirovshchika-1600175155.html> (дата звернення: 07.06.2023).
37. Кравченко Світлана. Чорна п'ятниця від українських брендів: обираємо круті прикраси, сумки та взуття. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/black-friday-znizhki-ud-ukrainskih-brendv-na-prikrasi-sumki-ta-vzuttya/> (дата звернення: 07.06.2023).
38. Стиль кежуал: фото луків, тенденції та особливості, види. *NAZARELLA*: веб-сайт. URL: <https://nazarella.com.ua/stil-kezhual-foto-lukiv-tendenci%D1%97-ta-osoblivosti-vidi/> (дата звернення: 07.06.2023).
39. Анастасія Коваленко. Шакет, кімоно, шубка тедді: обираємо трендові пальта на осінь. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/shaket-kmono-shubka-tedd-obiramo-trendov-palta-na-osn/> (дата звернення: 07.06.2023).
40. Без справжньої дружби – життя ніщо. *Полтава*: офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету: веб-сайт. URL: <https://rada-poltava.gov.ua/news/16062/> (дата звернення: 07.06.2023).

41. Ставка на жіночність: стильні образи від українського бренду MonBlanche. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/trendy/stavka-na-zhinochnist-stilni-obrazi-vid-ukrainskogo-brendu-monblanche/> (дата звернення: 07.06.2023).
42. Олександр Рудяченко. Курцвайл, футуролог: Коли людський мозок буде викладений на Хмару. *Українформ*: мультимедійна платформа іномовлення України: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3021971-kurcvajl-futurolog-koli-ludskij-mozok-bude-vikladenij-na-hmaru.html> (дата звернення: 07.06.2023).
43. Єрмоленко Аліса. Як зрозуміти, що річ ніколи не вийде з моди. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/yak-zrozumiti-shcho-rich-nikoli-ne-viyde-z-modi/> (дата звернення: 07.06.2023).
44. Кріпово звучить стукіт кігтів круків по залізному даху. *Instagram*: веб-сайт. URL: <https://www.instagram.com/p/CtlyCISoALt/> (дата звернення: 07.06.2023).
45. Штани 4F SPMT002. *SportFly*: журнал: веб-сайт. URL: <https://sportfly.com.ua/products/bryuki-spmt002ss19-4f-m> (дата звернення: 07.06.2023).
46. Баловсяк Надія. Віртуальні люди: хто вони, як живуть і скільки заробляють. *Gazeta.ua*: веб-сайт. URL: https://gazeta.ua/articles/economics/_virtualni-lyudi-hto-voni-yak-zhivut-i-skilki-zaroblyayut/1066483 (дата звернення: 07.06.2023).
47. Гончарова Ганна. Як комбінувати вінтаж із новими колекціями? Обговорюємо з експерткою. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/yak-kombinuvati-vintazh-iz-novimi-kolekciyami-obgovoryuemo-z-ekspertkoju/> (дата звернення: 07.06.2023).
48. Чорненька Таня. Що таке digital fashion і як працює цифрова мода в Україні під час війни. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/shcho-take-digital-fashion-i-yak-pracyue-cifrova-moda-v-ukraini-pid-chas-viyuni/> (дата звернення: 07.06.2023).
49. Богдан Вікторія. Блогери, влогери та тітокери: як зірки соцмереж з Прикарпаття стали популярними. *Firtka: агенція новин*: веб-сайт. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/blogeri-vlogeri-ta-tiktokeri-ia-k-zirki-sotsmerez-z-prikarpattia-stali-populiarnimi> (дата звернення: 07.06.2023).
50. Мусієнко Олена. Що таке генеративна музика та які існують інструменти для її створення. *Blog.imena.ua*: веб-сайт. URL: <https://www.imena.ua/blog/what-is-generative-music/> (дата звернення: 07.06.2023).
51. Дивисенко Олексій. Що таке артдирекшн і що роблять артдиректори? *The Village Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/business/new-words/287983-business-words-art-direction-banda-agency-cosmopolitan-ukraine> (дата звернення: 07.06.2023).
52. Коростелкін Сергій. Як почати майнінг криптовалют. *Hotline*: веб-сайт. URL: <https://hotline.ua/guides/yak-rochati-majnng-kriptovalyut/> (дата звернення: 07.06.2023).
53. Акастелова Анастасія. Як відкрити фаст фуд. *Poster*: веб-сайт. URL: <https://joinposter.com/ua/post/yak-vidkryty-fast-fud-u-torhovomu-tsentri#:~:text=Стационарный%20фаст-фуд&text=Але%20вкладення%20у%20цей%20формат,дозволяє%20готувати%20у%20великих%20обсягах> (дата звернення: 07.06.2023).
54. Чому люди ходять уві сні і хто такі «сновиди». *Сьогодні*: веб-сайт. URL: https://lifestyle.segodaya.ua/ua/lifestyle/food_wellness/pochemu-lyudi-hodyat-vo-sne-i-kto-takie-lunatiki-741369.html (дата звернення: 07.06.2023).
55. Пеганов Володимир. Чому ваш акаунт заблокують після гівеєя в Instagram. *PRO ідеї*: веб-сайт. URL: <https://www.proidei.com/giveaway-2509/> (дата звернення: 07.06.2023).
56. Єрмоленко Аліса. Як одягаються ті, кого ми читаємо? 5 стильних жінок зі світу літератури. *ELLE*: веб-сайт. URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/yak-odyagayutsya-ti-kogo-mi-chitaemo-5-stilnih-zhinok-zi-svitu-literaturi/#:~:text=Зеді%20потрапляла%20в%20best-dressed,«Кейт%20Мосс%20у%20літературі».&text=«Ми%20так%20звикли%20ховатися%20від,ховаємося%20й%20від%20самих%20себе»> (дата звернення: 07.06.2023).
57. Діджитал-маркетинг штучного інтелекту: тренди на 2022 рік. *CASES*: веб-сайт. URL: <https://cases.media/article/didzhital-marketing-shtuchnogo-intelektu-trendi-na-2022-rik> (дата звернення: 07.06.2023).

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.12>

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ В РОМАНАХ ДЖ. К. РОУЛІНГ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА

MEANS OF NONCE WORDS FORMATION IN HARRY POTTER NOVELS BY J. K. ROWLING

Лелет І.О.,

orcid.org/0000-0002-0865-9358

доцент кафедри філології

Одеського національного морського університету

Представлене дослідження представляє собою спробу визначити основні способи утворення okazionalizmів в романах Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера. Вибір матеріалу дослідження зумовлено насиченістю творів про юного чаклуна «новаторською та унікальною» термінологією, що значно збагатила англійську мову. Okazionalizmi – це авторські неологізми, які утворюються за правилами словотвору та лише в умовах певного контексту як лексичний засіб художньої виразності. Вони відображають особливості світобачення автора твору, розширюють образні засоби і слугують одним із способів творення мовної гри. Okazionalizmom притаманна низка характерних рис: незафіксованість у словнику, спонтанність створення, порушення норм вживання, короткочасність та одноразовість вживання, однозначність, експресивність значення, залежність від контексту. Okazionalizmi є безеквівалентними лексичними одиницями, тому, як правило, вони не перекладаються, а «передаються» засобами цільової мови, що вимагає від перекладача значної ерудованості та креативності. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що найпоширенішим способом утворення okazionalizmів в романах про Гаррі Поттера є афіксація. Знання значень суфіксів і префіксів допомагає визначити значення незнайомих слів, утворених від вже знайомих. Важливо, що в okazionalizmi словотворенні зовсім необов'язково використовувати афікси англійської мови. Трапляються випадки, коли okazionalizmне слово утворено за допомогою граматик інших мов. Також зафіксовані okazionalizmi, що з'явилися завдяки скороченню (аббревіації). Окрім цього, мають місце такі словотвірні процеси як контамінація та конверсія. Поширено вживання запозичень з латинської, грецької, французької та інших мов.

Ключові слова: аббревіація, афіксація, деривація, конверсія, контамінація, okazionalizm.

The given research is an attempt to establish the major means of nonce words creation in Harry Potter novels by J. K. Rowling. The choice of the material for investigation is due to the fullness of the stories about the young wizard with "innovative" terminology that has greatly enriched the modern English language. Nonce words are the author's neologisms that are created according to the word-formation rules and are used only in a particular context as a lexical expressive means. They reflect the peculiarities of the author's world outlook, expand figurative means and serve as one of the ways of creating play on words. Nonce words are characterized by the following traits: they are not fixed in dictionaries, their creation is spontaneous, their usage violates language standards, they are employed only once within a short period of time, they are monosemantic, but have expressive meaning, they depend on the context. Nonce words are non-equivalent lexical units, that's why they are not translated but interpreted with the help of lingual means of the target language. This task demands much creativity and wide knowledge of the realia translated from interpreter. The carried out investigation allows to say that the widest spread ways of nonce words formation in Harry Potter novels is affixation. Knowing the meaning of suffixes and prefixed added helps to define the meaning of unknown words that have been created from the already known ones. It is important to emphasize that occasional word-formation does not always require the English affixes. It sometimes occurs that a nonce word is created with the help of grammars of other languages. Besides affixation, we have fixed nonce words created by means of shortening (or abbreviation). Such word-formation processes as contamination and conversion take places as well. Wide usage of Latin, Greek, French, etc. borrowings is fixed too.

Key words: abbreviation, affixation, contamination, conversion, derivation, nonce word.

Постановка проблеми. Авторські новоутворення, або okazionalizmi, завжди привертати увагу дослідників, однак, активне дослідження okazionalizmності почало розвиватися відносно недавно. Як правило, матеріалом досліджень слугують літературні твори, оскільки індивідуаль-

но-авторське словотворення є яскравою особливістю, передусім, художньої мови. Okazionalizmi не входять до загального вжитку й не фіксуються в словниках. Аналіз новотворів в текстах поттеріани, а саме особливостей утворення okazionalizmів слів, представляється *актуальним*, адже

література жанру фентезі сприяє збагаченню складу англійської мови лексичними новоутвореннями, які передають реалії світу художнього твору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Динамічні та інноваційні процеси в мові привертають увагу мовознавців до проблем індивідуально-авторського словотворення. Серед численних праць, присвячених питанням неологізмів, слід відзначити роботи І. В. Андрусяк [1], М. В. Белозорової [2], М. О. Жулінської [4], А. Е. Левицького [6], С. І. Нешко [7], А. В. Янкова [13] та ін. Проблеми словотвору в англійській мові проаналізовано в праці Ю. А. Зацного [5]. Проблематика оказіоналізмів підіймається О. М. Турчаком [11]. Дослідженню творчості Дж. К. Роулінг присвячені роботи О. Винарчик [3], О. С. Солодової [10], І. В. Шпака [12].

Постановка завдання. *Об'єктом* представленого дослідження є оказіоналізми, відібрані з романів Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера. *Предметом* вивчення слугують особливості словотворення оказіоналізмів у вищезгаданому романі.

Мета роботи полягає у визначенні основних способів утворення оказіоналізмів в романах Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера. Для досягнення поставленої мети розв'язано низку наступних *завдань*:

- вивчено лінгвістичну літературу за темою дослідження,
- описано поняття «оказіоналізм»,
- окреслено особливості та відмінні риси оказіоналізмів,
- проаналізовано суцільну вибірку оказіональних слів з досліджуваного літературного твору.

Матеріалом дослідження є тексти романів англійської письменниці Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера. Їх вибір зумовлено насиченістю творів «новаторською та унікальною» термінологією, адже Дж. К. Роулінг збагатила англійську мову й продемонструвала креативність у сфері термінотворення [3, с. 156].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз лінгвістичної літератури показує, що в сучасному мовознавстві існує багато поглядів на сутність явища оказіональності.

В термінологічному словнику О. О. Селівановою під оказіоналізмами (від лат. *occasionalis* – випадковий) розуміються мовні одиниці, які відносяться до складу стилістичних неологізмів, створені в ідіостилі певних авторів текстів і не набули поширення. Оказіоналізми

увиразнюють індивідуально-авторське мовлення, надають йому експресивності, емотивної забарвленості, образності, іноді служать способом створення концепту художнього твору [8, с. 424].

Іншими словами, оказіоналізми є авторськими неологізмами, які використовуються за правилами словотвору лише в умовах певного контексту, як лексичний засіб художньої виразності. Вони є тими словами, котрі утворюються за прикладами вже наявних у мовній системі слів. Вони відображають особливості світобачення автора твору, розширюють образні засоби і слугують одним із способів творення мовної гри. Вивчення нових слів та аналіз способів їх виникнення відображають найбільш характерні тенденції у зміні словникового складу мови [9, с. 239].

В *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* у визначенні оказіоналізмів звертається увага на *спонтанність* створення такої лексичної одиниці, яка зазвичай залежна від контексту та спрямована на позначення нового чи поки невідомого об'єкта, явища, стану [14, с. 805]. Відповідно до *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, англійський варіант терміну – *ponce word* – характеризується *короткочасністю* та *одноразовістю* вживання, адже походить від виразу *for the once* – на один раз [15, с. 132].

Ще однією характерною рисою оказіоналізмів є їхня *однозначність*, при цьому вони завжди багатші від звичайних слів з узуальним змістом.

Отже, серед ознак, що відрізняють оказіональне слово виділяємо наступні:

- незафіксованість у словнику,
- спонтанність створення і, як результат, порушення норм вживання,
- невідтворюваність у «готовому вигляді» в акті комунікації (тобто належність певному автору),
- короткочасність та одноразовість вживання,
- однозначність,
- експресивність значення,
- залежність від контексту.

Вивчення способів утворення авторських оказіоналізмів дуже захоплюючий процес, де нове слово розкладається на компоненти, і кожен компонент, у свою чергу, змінює значення, «трансформуючи» його в оказіональне. Оказіоналізми відсутні в мовному узусі, але створюються з певною метою за законами словотвору або порушуючи їх [8, с. 424].

Далі проведемо аналіз оказіоналізмів, обраних методом суцільної вибірки з романів Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера з погляду способів словотвору.

Найпоширенішим способом утворення оказіоналізмів є деривація, а саме – **афіксація**, тобто утворення нових слів від основ існуючих слів за допомогою суфіксів та префіксів. Знання значень суфіксів і префіксів допомагає визначити значення незнайомих слів, утворених від вже знайомих. Важливо, що в оказіональному словотворенні зовсім необов'язково використовувати афікси англійської мови. Трапляються випадки, коли оказіональне слово утворено за допомогою граматик інших мов.

Прикладами цього типу окказіоналізмів слугують *власні імена*, такі як: *Pius Thickness*, де прізвище *Thickness* утворено шляхом додавання суфікса *-ness* до основи прикметника *thick*; *Scabior* утворено за допомогою додавання до основи *scabby* суфіксу *-o*.

Назви *заклять* також утворені шляхом застосування афіксації:

- *Apparation* поєднує латинську основу *appareo* (з'являтися) й англійський суфікс *-tion*;

- *Muffiato* об'єднує основу *muffle* й суфікс *-iato*;

- *Petrificus Totalus*: в першій частині окказіоналізму до основи дієслова *petrify* додано суфікс *-us*, в другій частині основа прикметника *total* поєднується із суфіксом латинського походження *-us*;

- *Obliviate* об'єднує англійську основу *oblivion* й суфікс *-ate*, проте, в даному випадку, основою так само може служити латинське слово *oblivio* (забуття);

- дієслово *to de-gnome (a garden)* утворено шляхом додавання до основи *gnome* префікса *de-*, тим самим, утворюючи значення «позбутися гномів».

Запозичення є ще одним способом збагачення мови художнього твору окказіоналізмами. Наприклад, французький вислів *vol de mort*, що в перекладі означає *полім смерті*, об'єднуючись, утворює ім'я найлютішого ворога молодого чаклуна Гаррі – *Волдеморт*.

Ім'я батька однієї з подружок Гаррі – *Xenophilus Lovegood* – об'єднує грецькі основи *xenos* (дивний) і *phile* (любов), таким чином, ім'я характеризує персонажа як людину, що любить дива.

Поєднання французької основи *mer* та англійської *people* утворює окказіоналізм *merpeople*, тобто *морські жителі*.

Не менш важливим способом утворення окказіоналізмів є **скорочення** чи **аббревіація**, тобто утворення окказіонального слова шляхом скорочення вихідних слів. Даний спосіб відносять до галузі мовної економії, він відображає сучасні тенденції

глобалізації й пов'язаний із прагненням сучасного суспільства до універсалізації й уніфікації мовних засобів вираження сенсу. В тексті досліджуваного роману зафіксовані такі приклади аббревіації:

- **NEWT** – *Nastily Exhausting Wizarding Tests* (злісно виснажливий чарівний іспит): таку назву отримав іспит, який склали випускники Гогвортсу наприкінці свого навчання у школі й потім, відповідно до результатів іспиту, отримували роботу. про Гаррі Поттера, котрий допомагає отримати відповідну роботу і складається наприкінці сьомого року навчання.

- **S-P-E-W** – *Society for the Promotion of Elfish Welfare* (товариство сприяння ельфового добробуту) – Громадська Асоціація Відновлення Незалежності Ельфів була заснована у Гогвортсі Герміоною Грейнджер через, адже до ельфів ставилися несправедливо, і дівчинка прагнула захищати їхні права.

Перший з наведених прикладів є випадком акронімії, тобто це ініціальна аббревіація, що вимовляється як слово, тоді як другий приклад – власне ініціальна аббревіація.

Ще один спосіб утворення окказіоналізмів – **контамінація**, сутність якої полягає в наступному: при з'єднанні двох узуальних основ народжується окказіоналізм. При «злитті» частина одного слова не входить в окказіоналізм, але несе в собі фонову інформацію. Дане явище характерне для розмовної мови та є порушенням літературної норми. В творах про Гаррі Поттера окказіоналізмами, що утворені шляхом контамінації, є: *Dementor* – поєднання основ *dement* і *tormentor*, в результаті чого окказіоналізм набуває значення «мучителя, що зводить з розуму»; *Wizengamot* – слова *wizard* і *witenagemot* утворюють окказіоналізм, який означає «раду найстаріших чарівників»; *to be splinched* – окказіоналізм, утворений за допомогою *split* і *inch*, набуває значення «відокремлення частини від чогось».

Утворення окказіоналізмів відбувається і шляхом **конверсії** – безафіксний, морфолого-синтаксичний шлях словотвору, при якому «переміщення» новостворених слів з однієї частини мови в іншу відбувається без будь-яких змін [стаття]. Проілюструємо прикладом: *Many of the girls 'ooooohed!' at the sight of the unicorn* [16, с. 436], – в якому має місце випадок окказіональної вербалізації, тобто семантично-синтаксичний перехід вигуку у дієслово.

Важливо зауважити, що окказіональні слова не мають еквівалентів в інших мовах, тобто вона є безеквівалентною, яку доречніше не

перекладати, а саме «передавати». Тому для повного розуміння okazіоналізмів необхідно вникати до до їхнього складу, розкладаючи на компоненти.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти наступних висновків. Okazіоналізми представляються багатофункціональними лексичними новоутвореннями, що описують явища художньої реальності. Вони є невід’ємною частиною жанру фентезі, адже підкреслюють унікальність створеного письменником світу.

Романи Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера дуже багаті на okazіональні слова, які стосуються всіх сфер життя магічного світу. Вони утворені різними способами. Встановлено, що найпошире-

нішим способом є деривація (а саме афіксація). Okрім афіксації, зафіксовані okazіоналізми, що утворені шляхом скорочення (чи абревіації), контамінації, конверсії. Поширено вживання запозичень з різних мов (зокрема, латинська, грецька, французька) задля створення нового слова.

Взагалі, процес створення okazіоналізмів є творчим. Він спрямований не на підпорядкування правилам і нормам мови, а навпаки, на випробування її можливостей. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у вивченні перекладацьких технік передачі okazіональної лексики українською мовою на матеріалі романів Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусак І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 20 с.
2. Белозьоров М.В. Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки: структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 19 с.
3. Винарчик О. «Магічна» термінологія «Гаррі Поттера» у творчості Джоан Кетлін Роулінг. *Актуальні проблеми сучасної термінології. Збірник наукових праць: Матеріали регіонального науково-практичного семінару*. Дрогобич, 2009. С. 156–159.
4. Жулінська М.О. Концептуальна парадигма інформаційних неологізмів (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2011. 20 с.
5. Зацний Ю.А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя, 2001. 385 с.
6. Левицький А.Е. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. Вип. 23. Житомир, 2005. С. 16–21.
7. Нешко С.І. Афіксальне вираження конотації в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2002. 19 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава: Дозвілля-К, 2006. 716 с.
9. Сеньків О.М. Індивідуально-авторське словотворення у творах жанру фентезі. *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Вип. № 3, 2015. С. 238–244.
10. Солодова О.С. Лінгвокогнітивні характеристики композиції тексту англійських казок Дж. К. Роулінг : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2008. 20 с.
11. Турчак О.М. Okazіоналізми як об’єкт лінгвістичного дослідження. *Українська мова*. Вип. 2. 2004. С. 47–55.
12. Шпак І.В. Літературна пародія як форма творчого сприйняття книг Дж. К. Роулінг: проблема перекладу та рецепції. *Література в контексті культури*. Вип. 23(1). 2013. С. 123–128. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/lvk_2013_23\(1\)_23.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/lvk_2013_23(1)_23.pdf)
13. Янков А.В. Соціально-політичні неологізми та okazіоналізми в американському варіанті англійської мови: структура – семантика – функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : Львів, 2004. 20 с.
14. Bussmann H. *Routledge Dictionary of language and Linguistics*. Taylor & Francis e-Library, 2006. 1304 p. URL: https://www.academia.edu/21666719/Routledge_Dictionary_of_Language_and_Linguistics
15. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, 1997. 495 p.
16. Rowling J.K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*. London : Bloomsbury, 2000. 636 p.
17. Rowling J.K. *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury, 2010. 831 p.

ONE PERSON: SEVERAL PERSONALITIES (INFLUENCE OF GENDER IDENTITY CHANGE ON SPEECH BASED ON MOVIE “SPLIT” 2016)

ОДНА ЛЮДИНА: ДЕКІЛЬКА ОСОБИСТОСТЕЙ (ВПЛИВ ЗМІНИ ГЕНДЕРУ НА МОВЛЕННЯ, НА ОСНОВІ ФІЛЬМУ «СПЛІТ» 2016)

Lozovska K.,

orcid.org/0000-0003-2197-3824

*Postgraduate Student at the Department of English Translation Theory and Practice
Zaporizhzhia National University*

This article explores the distinct speech patterns between male and female characters in multimedia text, based on an analysis of protagonist's speech from the movie “Split” released in 2016. The main character, Kevin, has dissociative identity disorder (DID), resulting in him having 23 different identities, many of which are female. The article aims to investigate whether the character's speech patterns are affected by identity change. We conducted research by analyzing the speech of three of his identities: Patricia, who acts as a mother figure for all identities, Dennis, a perfectionist who cannot tolerate the sight of dirt, and Barry, an artistic personality who enjoys designing clothing. As we delved deeper into the research, we discovered that it was Dennis all along who pretended to be Barry to hide from their therapist, Dr. Fletcher, that they wanted to awaken the 24th identity named “The Beast”. We used LIWC-22 (Linguistic Inquiry and Word Count) for conducting our research. We compared the results obtained and analyzed which category indexes increased or decreased by referring to the numbers provided in LIWC. The article presents the categories that underwent the most significant changes. The results were largely consistent with our expectations, but there are still some questions that require further analysis. One character's results were quite controversial, as the indexes did not align with the previous conclusions about gender speech features made by other researchers. For Patricia and Dennis, the indexes obtained mostly aligned with the expectations. However, Barry's indexes were closer to female instead of male, potentially due to his artistic personality. Also, it's essential to note that it was actually Dennis who was pretending to be Barry, and his pretense may have influenced the index shift as well.

Key words: gender differences of speech, female and male speech, dissociative identity disorder (DID), LIWC, Split.

У статті досліджуються відмінні моделі мовлення чоловіків та жінок у мультимедійному тексті на основі аналізу мовлення головного героя фільму «Спліт», який вийшов у 2016 році. Головний герой, Кевін, має дисоціативний розлад ідентичності, в результаті чого він ділить свою свідомість із 23 різними особистостями. Багато з цих особистостей є жінками. Мета статті дослідити, чи впливають на мовлення персонажа зміна особистості. Ми провели дослідження, проаналізувавши мову трьох ідентичностей Кевіна: Патриції, яка відіграє роль «матері» для всіх інших особистостей; Деніса, перфекціоніста, який не зносить бруду; Баррі, артистичної людини, що любить розробляти дизайнерський одяг. Слід зазначити, що Деніс весь час прикидався Баррі, щоб приховати від доктора Флетчер той факт, що вони намагаються пробудити 24 особистість «Звіра». Для проведення нашого дослідження ми використали програму LIWC-22. Отримані результати були порівняні та надалі було проаналізовано чи індекси різних категорій зросли, чи знизилися, посилаючись на цифри, надані програмою LIWC. У статті представлено категорії, які зазнали найбільш істотних змін. Результати в основному відповідали нашим очікуванням, але все ще є деякі питання, які потребують додаткового дослідження. Результати одного персонажа виявилися досить суперечливими, оскільки індекси не збігалися з попередніми висновками щодо гендерних особливостей мовлення, виведені іншими дослідниками. Для Патриції та Деніса отримані індекси у більшості збіглися з очікуваннями. Однак індекси Баррі були ближчими до жіночих, ніж чоловічих, можливо, через його мистецьку натуру. Також, важливо зазначити, що насправді Деніс прикидався Баррі, і це також могло вплинути на зміну показників у мовленні.

Ключові слова: гендерні особливості мовлення, мовлення чоловіків та жінок, дисоціативний розлад ідентичності, LIWC, Спліт.

Problem statement. The study of gender linguistics is a relatively new field that originated from Robin Lakoff's works. It focuses on analyzing speech differences between men and women. However, what happens when a character with dissociative identity disorder (DID) has an identity of a different gender? Would writers adjust the speech patterns or maintain consistency since it is the same person? To explore this further, we conducted an analysis speech of a character with DID and compared the results with existing research on gender-based speech characteristics.

Literature review. Since gender linguistics has been of researchers' interest for 50 years already, there are lots of works discussing the matter. The first works in the field were, as it was mentioned above, studies of Lakoff R. with her numerous articles and a book published in 1973 “Language and Woman's Place”, who was the first researcher to point out the differences between how women and men speak. Further many other researchers introduced their findings, such as Holmes J., Tannen D., etc. With the development of new technologies, it has become easier to perform

speech analysis using computing programs, that is how many other modern researches appeared in the field. As a result, we can see many new works on the topics, made by researchers who used such means to show the results obtained from a different angle: Pennebaker J. W., Newman M. L., Groom C. J., Handelman L. D., Leaper C, Ayres M., etc.

The aim of the paper is to understand whether the change in gender identity influences the way the character speaks and in what way. To reach the goal quantitative research method was used. The analysis was conducted using LIWC-22 (Linguistic Inquiry and Word Count) [1]. To compare the results obtained and to realize which category indexes increased or decreased we refer to numbers about each of the measures provided by LIWC. The dataset was constructed from randomly selected subsets of text from across 15 different types of English language sets [2, p. 8]. For the research, indexes related to movies were used from the presented table.

Main findings. The article is based on the movie "Split" [3]. It tells a story of a man called Kevin who shares his body with 23 different identities with one more new "collective" personality coming on the way. For the analysis, only three of them were taken, namely: Patricia, a "mother" of all personalities, who keeps order among them; Dennis, a perverted guy who likes to watch young girls dance and who is obsessed with cleanliness; Barry, a designer of clothes who is allowed to use the physical body only to speak to their psychologist (Dr. Fletcher) to assure her that they are doing fine and do not need any interference from her side. As we further find out, Dennis pretended to be Barry, to not let Dr. Fletcher find out about their trying to bring "The Beast" to the world.

Despite being fiction where many features shown have been exaggerated, directors followed "Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders" [4] to make the diagnosis of the character look closer to reality, which is why we can see some features of dissociative disorder (DD) that are consistent with what is written in the manual. The authors state that the individuals might report feeling their bodies differently, for example feeling like a small child or the opposite gender [4, p. 293]. That is the case for Kevin, as many of his personalities are female.

Individuals with DID, as explained by the authors, may display sudden changes in their preferences for food, clothing, and activities [4, p. 293]. This is evident in the distinct way that Patricia favors dresses, Dennis prefers glasses and neatly buttoned shirts, and Barry always wears gloves, hoodies, and

a ski hat. Their behavior also varies greatly; Dennis shows indications of OCPD (Obsessive-compulsive personality disorder), making him an extreme perfectionist, Patricia acts as an overcontrolling woman who experiences sudden outbursts of frustration when things do not go according to her plan, and Barry behaves like a kind, cheerful, and smiling young man who is always happy to share his new artistic designs with Dr. Fletcher.

In the article "Chronic complex dissociative disorders and borderline personality disorder: disorders of emotion dysregulation?", the authors also agree that psychological tests showed that DD patients were most likely to have "a range of psychological difficulties that likely developed as a result of severe childhood abuse and disturbances in attachment" [5]. As a child, Kevin was severely punished if he did not keep things neat and clean, this aspect was portrayed in Denis, since he feels extremely traumatized when sees dirt or spots anywhere around him. This can be also seen in the category "Memory" since Dennis is the only personality out of the three who has an index higher than 0 and slightly higher than the mean, which is 0.29. It refers to the situation when he tells Dr. Fletcher his memories about Kevin's abusive mother and that it was the reason why he appeared as an alter identity to protect him.

We shall refer now to the usage of pronouns. Patricia's index of first-person plural pronouns is greatly higher than the mean, which is 5.39 compared to 3.17 index retrieved from Dennis' speech which is also considered higher than the mean. In Barry's case, the index is within the norm. When it comes to the usage of second-person plural pronouns only Dennis has a higher number, Patricia's index is within the norm, while Barry underuses them. These findings mostly confirm the statement made by Xia, who in her research "Gender Differences in Using Language", states that: "Women prefer to use first person plural pronouns when they suggest something, even when she suggests the other person, while men tend to use the first person singular pronoun, and when he is suggesting the other person, he will directly use the second person pronoun" [6, p. 1486]. Dennis frequently uses the pronoun "we" in his speech, which may be attributed to his tendency to refer to all identities rather than just himself. This could also appear from his and Patricia's shared fixation on their perceived extraordinary nature and their belief that they can unleash "The Beast", the 24th identity, who is believed to possess superior strength and speed compared to an average individual.

If we refer to the third and first-person singular pronouns, Newman, Groom, Handelman, and

Pennebaker in their work “Gender Differences in Language Use: An Analysis of 14,000 Text Samples” found out that women in their speech used more first- and third-person singular pronouns [7, p. 220]. When it comes to the usage of the third person pronouns, we can see that both Dennis and Patricia have higher indexes from the mean: 3,17 and 4,17 accordingly. It is possible to explain this by noting that both individuals frequently mention “The Beast”, which they are attempting to awaken to demonstrate their true potential to the world. However, Barry tends to use these pronouns less frequently, as we can see from the index of 0.37, as he does not acknowledge the existence of the 24th identity and therefore does not refer to it.

Upon analysis of the usage of first-person pronouns, a notable difference is observed. While Dennis and Patricia display average indexes of 4.61 and 4.66, respectively, Barry’s index is significantly higher at 10.68, surpassing the standard deviation. This finding aligns with previous research by Rude S., Gortner E. M., and Pennebaker J., who discovered that individuals with depression tend to use more negative emotion and first-person singular words [8, p. 1121]. As we uncover later, Barry is actually Dennis who assumes his identity due to his fear of Dr. Fletcher discovering his true self and preventing the manifestation of “The Beast”.

Another thing pointed out in “Gender Differences in Language Use: An Analysis of 14,000 Text Samples” is that females in their speech have higher use of social words [7, p. 37]. Our research material partially confirms the statement regarding the index scores of Dennis and Patricia, which are above the mean at 21.04 and 20.59, respectively. However, Barry’s index is the lowest at 12.71, possibly due to his speaking to the therapist and being suppressed by Patricia and Dennis.

According to the research mentioned earlier, men tend to use more large words, articles, and prepositions. Dennis has the highest index for the category of large words, at 13.83, while Patricia and Barry have indexes within the normal range, at 10.29 and 10.68, respectively. In terms of article usage, all three identities have indexes within the norm, with Barry, Dennis, and Patricia having 5.71, 5.62, and 5.39, respectively. However, Patricia’s index is still lower than those of the male identities. As for prepositions, Dennis’ index is within the norm at 11.38, while Barry and Patricia have 9.21 and 8.82, respectively, indicating the underuse of prepositions. These discrepancies warrant further investigation.

Let us turn now to research by Leaper and Ayres. In their work, they show that women were

likely to use more affiliative language, while men had more assertive speech [9, p. 353]. Patricia has the highest index that goes far beyond the mean: 6,86. When discussing other individuals and the kidnapped girls, she uses language that falls under the category of “Affiliation”. This is likely because the girls temporarily become part of the “family”, which is necessary for the awakening of “The Beast”. Dennis has a slightly higher index: 3.46, which may be caused by his feeling like a part of the group due to the multiple personalities that live within Kevin’s body. Barry’s category index falls within the normal range.

Another category to consider is “Food”. In Patricia’s case, the category can also be associated with affiliation, as her index is well above the mean at 1.47. This is because she cares for the kidnapped girls as if they were her own children, ensuring they do not starve to death before “The Beast” is awakened, as they are needed for the ceremony. Barry’s index is slightly above the mean, but this is because he wanted to intentionally dirty his clothes with ice cream to prove to Dr. Fletcher that he was not Dennis in disguise. Dennis’ index falls within the normal range, and he only refers to the kidnapped girls as “food” for “The Beast” when speaking to them.

If we refer to the category “Certitude”, we can see that Dennis has the highest index among them all, which is 1.59. This is connected with his being confident about their greatness, that “The Beast” actually exists, and that they can awaken him. Patricia, on the other hand, shows underuse of the words connected to the category, which is 0,25, since she is not that concerned about proving the point to others that “The Beast” will come to existence. Barry’s index is within the norm.

At the same time, if we take a look at the category “Clout”, we will see that Barry has the lowest score of all of them, which is: 18.69. Such number suggests that Barry acquires more tentative, humble, and anxious speaking style [10, p. 22]. At the same time, Patricia’s and Dennis’ indexes are slightly higher than the mean: 98.75 and 98.3, respectively. This is most probably connected to the fact that both Dennis and Patricia are in control of Kevin’s physical body now. They have suppressed all other personalities, including Kevin under the pretext of protecting him from the outer world. Both of them want to show to other personalities that they were right about the existence of “The Beast” and want to prove the world that they are not the ones to be mocked of but to be feared of.

One more category to distinguish is “Emotions”. According to the findings of Parkins, women are more

likely to express happiness, sadness, and fear, while men would more likely to express anger [11, p. 53]. For Patricia positive emotions index is within the norm: 0.98, but negative emotions and anxiety go beyond the mean: 0.98 and 0.74 accordingly. As for anger, she has a 0 index. Almost the same situation we can see in Barry's case: his negative emotions and expression of anxiety are higher than the mean: 1.84 and 1.1. His anger index is also 0 as Patricia's. The only difference is that he underuses words for expressing positive emotions: 0.37. Dennis, on the other hand, has almost all indexes within the norm: positive emotions: 0.58, negative: 0.72, anger: 0.14, while his anxiety index is equal to 0. According to the numbers, Barry and Patricia are more emotional than Dennis, since their indexes are higher than the mean: 2.21 for both of them and Dennis' has 1.3 which is within the norm.

Conclusions. Based on the results, the category that showed significant change after the identity switch was "Pronouns". While most findings

matched those of other researchers, some deviations were observed, particularly in the use of first-person singular pronouns, which may have been influenced by the plot. The "Emotion" category also showed some inconsistencies, which can be attributed to the storyline. "Affiliation" and "Certitude" categories, on the other hand, aligned with the results of earlier works of other researchers. At the same time, the category "Clout" showed some dissimilarities in Patricia's case, but this can also be explained by the plot line. Other discrepancies were found in the categories "Prepositions" and "Large words". Most differences from the expected results were found in Barry's speech. Notably, he showed results similar to Patricia's, possibly due to his artistic profession. However, in this case, it is important to remember that it was actually Dennis who played the role of Barry, and his pretense may have affected the index shift. The inconsistencies found in the categories during the research performance need further investigation.

REFERENCES:

1. LIWC. URL: <https://www.liwc.app/es>
2. Boyd R.L., Ashokkumar A., Seraj S., Pennebaker J. W. (2022). The development and psychometric properties of LIWC-22. Austin, TX : University of Texas at Austin. URL: <https://www.liwc.app>
3. Split (2016). URL: <https://ww4.fmovies.co/film/split-19131/>
4. The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.; DSM-5). American Psychiatric Association, 2013. 947 p.
5. Brand B., Lanius R. Chronic complex dissociative disorders and borderline personality disorder: disorders of emotion dysregulation?. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation*, 2014. DOI: <https://doi.org/10.1186/2051-6673-1-13>
6. Xia X. Gender Differences in Using Language. *Theory and Practice in Language Studies*. 2013. 3(8). Pp. 1485-1489. <https://doi.org/10.4304/tpls.3.8.1485-1489>
7. Newman M.L., Groom C.J., Handelman L.D., Pennebaker J. W. Gender differences in language use: An analysis of 14,000 text samples. *Discourse Processes*, 45, 2008. Pp. 211–236.
8. Rude S., Gortner E.M., Pennebaker J. Language use of depressed and depression-vulnerable college students. *Cognition & Emotion*, 18, 2004. Pp. 1121-1133.
9. Leaper C, Ayres M. M. A meta-analytic review of gender variations in adults' language use: Talkativeness, affiliative speech, and assertive speech. *Personality and Social Psychology Review*. 11(4), 2007. Pp. 328–363. DOI: <https://doi.org/10.1177/1088868307302221>
10. Pennebaker, J. W., Booth, R. J., Boyd, R. L., & Francis, M. E. *Linguistic Inquiry and Word Count: LIWC2015*. Austin, TX : Pennebaker Conglomerates. URL: https://s3-us-west-2.amazonaws.com/downloads.liwc.net/LIWC2015_OperatorManual.pdf
11. Parkins, R. Gender and prosodic features in emotional expression. *Griffith Working Papers in Pragmatics and Intercultural Communication* 5, 1, 2021. Pp. 46–54.

ПОВТОР ЯК СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА МОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТУ

REPETITION AS A STYLISTIC DOMINANT OF THE MODERNIST TEXT

Матковська Г.О.,

orcid.org/0000-0002-0823-7905

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Карачун Ю.Г.,

orcid.org/0000-0002-5171-8704

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування стилістичного повтору в художньому тексті. Розглянуто його основні структурні типи, стилістичні функції та специфіку взаємодії з іншими експресивними засобами. Повтор визначається як стилістичний прийом, заснований на розширенні моделі речення та полягає у використанні тотожних або подібних за формою або семантикою мовних елементів з метою емоційного впливу на читача й актуалізації важливої інформації в тексті. Матеріалом дослідження слугували тексти романів В. Вулф «Jacob's Room», «Orlando: A Biography», «The Waves», «To the Lighthouse», «The Years», з яких методом суцільної вибірки здійснено відбір контекстуалізованих фрагментів, що містять повторювані мовні одинці. Використовуючи компонентний, лінгвостилістичний, текстово-інтерпретаційний аналіз, встановлено головні лінгвальні параметри актуалізації цього прийому в тексті. За способом розташування в тексті розрізняємо контактні, дистантні й кільцеві повтори. За внутрішньою будовою повтори можуть складатися зі слова, словосполучення або речення. За особливостями відтворення форми повторюваної одиниці повтори поділяються на повні, часткові й параповтори або синонімічні повтори (*para-repetition*). Наукова розвідка підтвердила, що повтор є одним із найбільш продуктивних засобів експресивного синтаксису з точки зору забезпечення структурно-змістової єдності в межах окремих контекстуалізованих фрагментів і на рівні тексту загалом. У досліджених контекстуалізованих фрагментах цей засіб тяжіє до конвергенції з лексико-семантичними засобами виразності, такими як епітети, порівняння, в окремих випадках – з метафорою, гіперболою та метонімією. Конвергенція засобів виразності створює посилену експресивність тексту, регулюючи емоційний вплив на читача відповідно до задуму автора. Перспектива подальших досліджень пов'язана зі встановленням прагматичного потенціалу й нарративних функцій засобів експресивного синтаксису, заснованих на редукції вихідної моделі речення.

Ключові слова: повтор, експресивний синтаксис, жанрово-стилістична домінанта, художній текст, композиція.

The article is focused on the study of the peculiarities of stylistic repetition in a literary text. Its main structural types, stylistic functions and specifics of interplay with other expressive means are considered. Repetition is defined as a stylistic device based on the expansion of the sentence model and consists in the use of identical or similar, formally or semantically, linguistic elements with the aim of having an emotional impact on the reader and actualising crucial information in the text. The research material included the texts of the novels by V. Woolf «Jacob's Room», «Orlando: A Biography», «The Waves», «To the Lighthouse», and «The Years», from which contextualised fragments containing repeated linguistic units were selected using the method of continuous sampling. Employing component, linguistic, linguistic-stylistic, textual and interpretive analysis, the main linguistic parameters of the actualisation of repetition in the text were determined. We distinguish between contact, distant and ring repetitions according to their arrangement in the text. By their internal structure, repetitions can consist of a word, phrase or sentence. Depending on the peculiarities of reproducing the form of the repeated unit, repetitions are divided into full, partial and para-repetitions (*synonymous repetitions*). The research has confirmed that repetition is one of the most productive means of expressive syntax in terms of ensuring structural and semantic unity within individual contextualised fragments and at the level of the text as a whole. In the studied contextualised fragments, this means tends to converge with lexical and semantic expressive means, such as epithets, similes, and in some cases – metaphor, hyperbole and metonymy. The convergence of expressive means creates an enhanced expressiveness of the text, regulating the emotional impact on the reader in accordance with the author's intention. The prospect of further research is related to the establishment of the pragmatic potential and narrative functions of expressive syntax based on the reduction of the original sentence model.

Key words: repetition, expressive syntax, genre and stylistic dominant, literary text, narrative structure.

Постановка проблеми. Вивчення стилістичних особливостей художніх текстів, зокрема стилістичного прийому повтору, визначається необхідністю глибинної інтерпретації тексту

як маніфестації авторського ідіостилю й феномену світової культури. Домінантними структурними й стилістичними рисами художнього модерністського тексту є його неоднорідність

і фрагментарність, які забезпечують створення багатовимірного художнього простору тексту, в якому взаємодіють плани мовлення оповідача з планами мовлення персонажів твору, які не реалізують оповідну точку зору. В основі ефекту неоднорідності лежить взаємодія палітри стилістичних засобів, серед яких чільне місце посідає повтор – засіб виразного синтаксису, що ґрунтується на розширенні початкової моделі речення. Попри значну увагу науковців до проблем стилістичних особливостей художніх текстів, їхнього прагматичного впливу й особливостей функціонування стилістичних засобів і прийомів у них, питання впливу повтору на наративну прогресію, а також особливості його конвергенції з іншими стилістичними засобами висвітлені у наукових студіях фрагментарно. Ці фактори необхідні для всебічної інтерпретації художнього оповідного тексту й дослідження специфіки його впливу на читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цього засобу експресивного синтаксису привертало увагу численних науковців через його широкий функціональний потенціал. Насамперед, повтор мовних одиниць різного рівня є одним з ключових засобів досягнення когезії – формальної зв'язності тексту. На цю особливість вказували зокрема М. А. К. Холідей і Р. Хасан, зазначивши, що повторюваними можуть бути як тотожні мовні одиниці, так і синонімічні, що мають спільний референт, забезпечуючи тим самим лексичну зв'язність [4, с. 319]. Р. де Богранд і В. Дреслер, підкресливши роль повтору у формуванні зв'язності тексту, звертають увагу і на його експресивну функцію, яка полягає в акцентуації важливої інформації в тексті. При цьому, повторюваними можуть бути лексичні одиниці й синтаксичні конструкції [3, с. 57].

Досліджуючи роль повтору в досягненні зв'язності мовлення, С.-К. Тансканен зазначає, що повтор лексичної одиниці може бути тотожним або видозміненим, тобто повторювана одиниця може мати форму синоніма, гіпоніма, гіпероніма, а також синонімічної конструкції [5, с. 12]. Такий тип повтору М. Тулан називає параповтором. Науковець зауважує, що повтори загалом відіграють ключову роль у наративній динаміці й структурному оформленню оповіді [6, с. 53].

Прагматичний потенціал повтору підкреслив у своїй науковій розвідці А. Кейнк, вказуючи на його роль у створенні асоціативних образів у читача й оформленні наративної структури твору, шляхом акцентування уваги на значущих елементах наративу через збільшення кількості

використання повторюваних одиниць [2, с. 19]. Разом з тим, автор зауважує, що такий прагматичний потенціал впливу на читача має не лише лексичний повтор, а й дослівне відтворення синтаксичних одиниць [2, с. 20].

Постановка завдання. Завданням наукової розвідки є встановлення особливостей функціонування повтору у художніх текстах В. Вулф і вплив інших стилістичних засобів на його прагматичний потенціал.

Виклад основного матеріалу. Повтор визначається як стилістичний прийом, заснований на використанні в межах певного контексту тотожних або подібних за формою або семантикою мовних одиниць. Повтор є ключовим елементом виразного мовлення, який бере участь у створенні ритму тексту, емоційного впливу на читача й актуалізації важливої інформації в тексті.

У проаналізованих романах В. Вулф («Jacob's Room», «Orlando: A Biography», «The Waves», «To the Lighthouse», «The Years») активно функціонують різні структурні типи повторів. За способом розташування у тексті розрізняємо а) контактні, б) дистантні й в) кільцеві повтори. За внутрішньою будовою повтори можуть складатися зі а) слова, б) словосполучення або в) речення.

За особливостями відтворення форми повторюваної одиниці повтори поділяються на а) повні, б) часткові й в) параповтори або синонімічні повтори (para-repetition). У представленому фрагменті роману «Orlando: A Biography» спостерігаємо функціонування *повного повтору* лексеми *hand* як компоненту опису руки королеви Єлизавети I. За сюжетом герої твору низько вклоняються королеві, тому його поле зору вкрай обмежене. У зв'язку з цим суб'єктивне сприйняття образу монаршої особи, з перспективи Орlando, обмежується властивостями її руки:

Such was his shyness that he saw no more of her than her ringed hands in water; but it was enough. It was a memorable hand; a thin hand with long fingers always curling as if round orb or sceptre; a nervous, crabbed, sickly hand; a commanding hand too; a hand that had only to raise itself for a head to fall; a hand, he guessed, attached to an old body that smelt like a cupboard in which furs are kept in camphor; which body was yet caparisoned in all sorts of brocades and gems; <...> And in truth, his mind was such a welter of opposites – of the night and the blazing candles, of the shabby poet and the great Queen, of silent fields and the clatter of serving men – that he could see nothing; or only a hand [8, с. 31].

Семантичне розгортання образу здійснюється шляхом додавання до повторюваної лексеми *hand*

епітетів й описових зворотів, створюючи цілісний образ її зовнішності (*a memorable hand; a thin hand with long fingers*), характеру (*a commanding hand too*), владності (*ringed hands; a thin hand with long fingers always curling as if round orb or sceptre; a hand that had only to raise itself for a head to fall*), а також уявлення про вік та здоров'я (*a hand, he guessed, attached to an old body...; a nervous, crabbed, sickly hand*).

Зауважимо, що повний повтор не обмежується кількаразовим вживанням окремих лексем в межах контекстуалізованого фрагменту тексту. Повторюваними також можуть бути предикативні словосполучення або окремі речення:

They sang as if the song were urged out of them by the pressure of the morning. They sang as if the edge of being were sharpened and must cut, must split the softness of the blue-green light [9, с. 131].

Повний повтор лексичних одиниць й синтаксичний паралелізм структури речень створює додатковий фокус на предметі зображення.

Парановтор або синонімічний повтор полягає у використанні синонімічних лексичних одиниць на позначення певного поняття в обмеженому контексті. Наступний уривок містить іронічний роздум щодо значення доброчесності в житті жінки:

In normal circumstances a lovely young woman alone would have thought of nothing else; the whole edifice of female government is based on that foundation stone; chastity is their jewel, their centrepiece, which they run mad to protect, and die when ravished of [8, с. 152–153].

Ефект іронії актуалізує використання трикомпонентного синонімічного повтору поняття, пов'язаного з вагою і значущістю – *foundation stone, jewel, centrepiece*. Крім того, посилення загальної експресії здійснюється за рахунок конвергенції повтору з метафорою (*edifice of female government*) й гіперболами (*they run mad to protect, and die when ravished of*).

Контактний повтор актуалізується шляхом множинного використання в рамках одного речення слова або словосполучення, поєднаних за допомогою сполучника *and* або безсполучниковим зв'язком. В наступному фрагменті спостерігаємо втілення експресивної функції цього засобу виразного синтаксису: *'I hear something stamping,' said Louis. 'A great beast's foot is chained. It stamps, and stamps, and stamps* [9, с. 7].

У своєму монолозі головний герой роману «The Waves» Луїс описує нав'язливий звуковий образ, що переслідує його протягом усього життя. Створена асоціація гуркоту хвиль з важким посту-

пом тварини-велетня або чудовиська, а посилення акустичного образу реалізується шляхом конвергенції різних типів повторів. Багаторазове повторення дієслова *stamp* у різних формах фокусує увагу на повторюваності та нав'язливості дії, утворюючи частковий кільцевий повтор. Обрамлення фрагменту монологу створює ефект циклічної амплітудності, пов'язаної з повторюваним рухом хвиль до берега.

Аналогічний звуковий образ, пов'язаний зі сприйняттям Луїса, повторно фігурує у тексті роману:

'The beast stamps; the elephant with its foot chained; the great brute on the beach stamps,' said Louis [9, с. 9].

...but I hear always the sullen thud of the waves; and the chained beast stamps on the beach. It stamps and stamps [9, с. 69].

But the chained beast stamps and stamps on the shore [9, с. 80].

I find relics of myself in the sand that women made thousands of years ago, when I heard songs by the Nile and the chained beast stamping [9, с. 154].

Суб'єктивне сприйняття дійсності героєм пов'язане з його тривогою, на що вказує асоціація вільної морської стихії з прикутим звіром. Тривожність героя уособлює комплексна анімалістична метафора прикутої тварини, яка актуалізується шляхом конвергенції трьох компонентів. Ревіння і тупіт прикутого звіра порівняно з гуркотом хвиль (*the elephant with its foot chained; the great brute; the chained beast*). Головним компонентом акустичного образу, який характеризує сприйняття звуку героєм, є дієслово *to stamp*; номінативною складовою метафори виступають синонімічні лексеми *beast / brute / elephant*; означувальний компонент *chained*, який характеризує номінативний центр, виражений за допомогою дієприкметника в формі минулого часу.

Слід зауважити, що згадана асоціація не притаманна іншим персонажам роману, а останній випадок використання цього образу зафіксовано у п'ятій інтерлюдії роману, яка належить до плану авторського мовлення (*The sun had risen to its full height...): The waves fell; withdrew and fell again, like the thud of a great beast stamping* [9, с. 182]. Отже, проаналізовані зразки демонструють поєднання прийомів контактного повтору в межах речення або абзацу, які створюють складний метафоричний образ, і дистантного повтору цієї метафори у тексті, який виконує сюжетну функцію.

Художнім текстам також притаманне використання дистантного повтору в коротких текстових фрагментах, таких як окремі абзаци або

композиційно-мовленнєві форми. Структурно цей повтор може утворюватися окремими словами, словосполученнями або реченнями. Один із важливих аспектів дистантного повтору в досліджених текстах полягає у створенні центрального сюжетного образу. Приклад такого використання можна побачити в уривку з роману «Jacob's Room»:

The post for which she was waiting (strolling up Dods Hill while the random church bells swung a hymn tune about her head, the clock striking four straight through the circling notes; the glass purpling under a storm-cloud; and the two dozen houses of the village cowering, infinitely humble, in company under a leaf of shadow), the post, with all its variety of messages, envelopes addressed in bold hands, in slanting hands, stamped now with English stamps, again with Colonial stamps, or sometimes hastily dabbed with a yellow bar, the post was about to scatter a myriad messages over the world [7, с. 74].

У представленому абзаці спостерігаємо повторення лексичної одиниці *the post*, яка виступає як організуючий елемент оповіді. Важливо відзначити, що при кожному згадуванні пошти у цьому абзаці її роль змінюється, переходячи від вторинної до головної. Хоча лексична одиниця не змінюється на структурному рівні, ми можемо спостерігати певні функціонально-семантичні трансформації. При першому згадуванні, лексема *the post* є стилістично нейтральною, вона також контрастує з відокремленою дужками парентезою, синтаксично-стильовим прийомом, який у цьому контексті розкриває хронотоп оповіді. Виразальний потенціал парентези посилено шляхом конвергенції прийому з метафорами *a leaf of shadow* та *the glass purpling under a storm-cloud*.

У наступному контексті лексема *the post* функціонує як складова повтору й набуває експресивного забарвлення. Її домінуюча роль у цій частині абзацу підкреслена шляхом додавання характеристик, які загалом деталізують художній образ (*with all its variety of messages, envelopes addressed in bold hands...*). Слід зауважити, що посилену експресивність в цьому контексті створює конвергенція кільцевого повтору з іншими засобами виразального синтаксису, як от контактний повтору (... *envelopes addressed in bold hands, in slanting hands...*) й синтаксичного паралелізму, який актуалізується в результаті використання сполучника *in* й протиставлення манери письма (*bold / slanting*).

У третьому випадку лексема *the post* займає особливо важливу позицію, оскільки воно є тре-

тім елементом повтору й супроводжується семантичною градацією (від вторинного до головного). Його статус підкреслюється тим, що воно виконує синтаксичну функцію підмета (*the post was about to scatter a myriad messages over the world*). За допомогою гіперболи (*a myriad messages*) посилюється виразність образу.

Повторюваними елементами в тексті можуть також виступати самостійні речення. Наведений нижче монолог Лілі Бріско з роману «To the Lighthouse» демонструє використання повторюваного речення як лейтмотиву, що організовує навколо себе роздум героїні:

She was dead. Here was Lily, at forty-four, wasting her time, unable to do a thing, standing there, playing at painting, playing at the one thing one did not play at, and it was all Mrs. Ramsay's fault. She was dead. The step where she used to sit was empty. She was dead [11, с. 125].

Внутрішній монолог Лілі Бріско, актуалізується у формі невластне-прямого мовлення; плин її роздуму про власне життя переривається короткими повторюваними твердженням *She was dead*, створюючи ритм оповіді. Виразність цього фрагменту посилює використання контактних повторів (*playing at painting, playing at the one thing one did not play at*) й часткового синтаксичного паралелізму (*Here was Lily, ...wasting her time, ...standing there, playing at painting...*). Роздуми й спогади, оформлені засобами невластне-прямого мовлення й насичені повторюваними одиницями, а також конструкціями синтаксичного паралелізму, контрастують з компактною структурою речення-лейтмотиву, підкреслюючи тим самим межу між внутрішнім світом героїні та її об'єктивною дійсністю.

Кільцевий повтор характеризує розміщення повторюваних одиниць (слів, словосполучень або речень) на початку й в кінці уривку тексту. У наступному фрагменті повторюваною одиницею є речення "*She was one of the unlucky ones*", завдяки якому здійснюється обрамлення оповіді:

She was one of the unlucky ones. She had been thinking it was a safe job, sure to last the summer out anyhow. The lady was dead; the gentleman too. She had got the job through her son the policeman. The house with its basement would never let this side of Christmas – so they told her. She had only to show parties round who came with orders to view from the agent. And she always mentioned the basement – how damp it was. 'Look at that stain on the ceiling'. There it was, sure enough. All the same, the party from China took a fancy to it. It suited him, he said. He had business in the city. She was one of the unlucky

ones – after three months to turn out and lodge with her son in Pimlico [10, с. 193].

Специфіка повтору цього типу ґрунтується на зміні риторичної функції повторювальних компонентів; тобто перший складник виступає в якості тези, а другий компонент виконує роль висновка.

У досліджених художніх текстах також спостерігаємо використання конструкцій епанаси або повтору-підхоплення, при якому відбувається повторення останнього елемента одного речення на початку наступного [1, с. 225]: *Rhoda had inherited her father's cold grey eyes. Cold grey eyes George Plumer had, but in them was an abstract light* [9, с. 16]. Важливо зауважити, що повторюване словосполучення *cold grey eyes* набуває додаткового значення у другому реченні шляхом уточнення їхньої особливості (*in them was an abstract light*), а загальна експресивність висловлювання посилюється за рахунок конвергенції повтору з інверсією.

Окремим типом повтору є полісиндетон, тобто повтор однакових сполучників перед однорідними членами простого речення або предикативними комплексами у складному реченні. В досліджених текстах використання цього засобу нерідко пов'язане з динамічним зображенням пейзажів, які швидко змінюються: *Now she saw heavy carts coming along the roads, laden with tree trunks, which they were taking, she knew, to be sawn for firewood;*

and then appeared the roofs and belfries and towers and courtyards of her own home [8, с. 74].

Багатосполучниковість поєднано зі стилістичним прийомом переліку. Конвергенція цих прийомів додає динамічності опису, традиційно статичному з точки зору наративної прогресії. Використання елементів невластиво-прямого мовлення у цьому фрагменті поєднує плани оповіді наратора й внутрішнього мовлення персонажа, створює ефект суб'єктивного сприйняття руху в системі координат художнього простору тексту.

Висновки. Дослідження підтвердило, що повтор є одним із найбільш продуктивних засобів експресивного синтаксису з точки зору забезпечення структурно-змістової єдності в межах окремих контекстуалізованих фрагментів і на рівні тексту загалом. У досліджених контекстуалізованих фрагментах цей засіб тяжіє до конвергенції з лексико-семантичними засобами виразності, такими як епітети, порівняння, в окремих випадках – з метафорою, гіперболою та метонімією. Конвергенція засобів виразності створює посилену експресивність тексту, регулюючи емоційний вплив на читача відповідно до задуму автора.

Перспектива подальших досліджень пов'язана зі встановленням прагматичного потенціалу й наративних функцій засобів експресивного синтаксису, заснованих на редукції вихідної моделі речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ріжко Р. Повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2009. Вип. 86. С. 219–230.
2. Caink, A. The Art of Repetition in Muriel Spark's Telling. *Pragmatic Literary Stylistics. Palgrave Studies in Pragmatics, Language and Cognition* / eds. Chapman, S., Clark, B. London : Palgrave Macmillan, 2014. 229 p.
3. De Beaugrande, R., Dressler, W. Introduction to text linguistics. London, New York : Longman, 1981. 243 p.
4. Halliday, M.A.K., Hassan, R. Cohesion in English. London : Routledge, 2013. 392 p.
5. Tanskanen, S-K. Collaborating towards Coherence. Amsterdam : John Benjamins, 2006. 207 p.
6. Toolan, M. Narrative Progression in the Short Story: A Corpus Stylistic Approach. Amsterdam : John Benjamins, 2009. 212 p.
7. Woolf, V. Jacob's Room. Oxford : Oxford University Press, 2008. 308 p.
8. Woolf, V. Orlando: A Biography. Oxford : Oxford University Press, 1998. 345 p.
9. Woolf, V. The Waves. Ware : Wordsworth Editions Ltd, 2000. 192 p.
10. Woolf V. The Years. London : Penguin Random House UK, 2016. 416 p.
11. Woolf, V. To the Lighthouse. Ware : Wordsworth Editions Ltd, 2002. 159 p.

СИНТАКСИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИСЛОВЛЕНЬ ОБУРЕННЯ

SYNTACTIC PROPERTIES OF INDIGNATION UTTERANCES

Мусійчук Т.І.,

orcid.org/0000-0002-6948-0861

*кандидат філологічних наук, старший викладач,
завідувач кафедри міжнародної мовної комунікації
Національного університету «Острозька академія»*

Коляда Е.К.,

orcid.org/0000-0002-5437-1320

*кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри практики англійської мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті виокремлено синтаксичні моделі, що використовуються для оформлення висловлень обурення. Мовець керується своїми уявленнями про справедливість, коли оцінює інших і свою взаємодію з ними. Керуючись моральним інстинктом, мовець робить швидкі судження з приводу того, що правильно або хибно з точки зору моралі. Усяка несправедливість і бажання відновити справедливість породжує обурення. За допомогою висловлень обурення мовець виявляє своє сильне невдоволення, гнів і огиду до тих подій та вчинків інших людей, які відбулися чи відбуваються в його оточенні. Механізмом вербалізації обурення є синтаксичні конструкції. Синтаксис має великі можливості для вираження смислових й емоційних відтінків мовлення, оскільки він пов'язаний із структурою мислення, нормами комунікації та позначуваною дійсністю. Висловлення трактуємо як мовленнєвий варіант речення, його реалізацію в конкретному мовленнєвому акті.

Для вираження обурення в англомовному художньому дискурсі використовуються різні комунікативні типи речень: розповідні, питальні, спонукальні та окличні, які представлені різними синтаксичними моделями. Розповідні речення повідомляють про факт, явище, стан справ, що викликав у мовця обурення. Питальні речення репрезентують не тільки власне-питальне значення, а й передають весь спектр семантики, пов'язаної з емоцією обурення. З-поміж питальних речень можна виокремити риторичні, які виражають емотивно-оцінне значення несхвалення і містять у своєму складі занижено-конотативні лексеми. Такі висловлення свідчать про вербальну агресію мовця і характеризують його як інвективну особистість. За допомогою спонукальних речень обурений мовець мовець нав'язує співрозмовнику свою волю і своє бачення проблеми. Розповідні, питальні і спонукальні речення, вимовлені з посиленою емоціональністю й особливою інтонацією, стають окличними.

Ключові слова: висловлення обурення, речення, комунікативні типи речень, синтаксична модель, мовець.

The article deals with the syntactic models used to design utterances of indignation. The speaker is guided by his/her ideas of justice when he/she evaluates other people and his/her interactions with them. Guided by the moral instinct, the speaker makes quick judgments about what is morally right or wrong. Any injustice and the desire to restore justice evokes indignation. With the help of utterances of indignation, the speaker expresses his/her strong dissatisfaction, anger and disgust towards the events and actions of other people that have happened or are happening in his/her environment. The meaning of indignation is verbalized through syntactic constructions. Syntax has great potential to express semantic and emotional shades of speech, since it is connected to the structure of thinking, norms of communication and a designated reality. We treat an utterance as a speech version of the sentence, its manifestation in a specific speech act. To express indignation in English literary discourse, different communicative types of sentences are used: declarative, interrogative, imperative and exclamatory, which are represented by different syntactic models. Declarative sentences report a fact, a phenomenon or a state of affairs that caused indignation in the speaker. Interrogative sentences represent not only their proper interrogative meaning, but also convey the entire range of semantics associated with the emotion of indignation. Among the interrogative sentences, one can single out rhetorical ones that express the evaluative emotive meaning of disapproval and contain lexemes with derogatory connotation. Such utterances testify to the verbal aggression of the speaker and characterize him/her as a person who behaves in an insulting manner. With the help of imperative sentences, the indignant speaker imposes his/her will and his/her vision of the problem on the interlocutor. Declarative, interrogative and imperative sentences, pronounced with greater emotionality and a definite intonation, become exclamatory.

Key words: utterances of indignation, sentence, communicative types of sentences, syntactic model, speaker.

Постановка проблеми. В останні десятиліття у сучасній лінгвістиці особливої актуальності набули дослідження всебічного аналізу емотивних висловлень, скільки емоції є фундаментальною складовою повсякденного життя людини. В емоціях відображається пристрасне переживання жит-

тєвого сенсу явищ як суб'єктивного, так і об'єктивного світів [4, с. 16]. За допомогою емоцій людина висловлює своє ставлення до предметів та подій навколишнього світу. Вербалізувати наявні емоції дозволяють людині засоби мови, а саме: фонетичні, лексичні та граматичні [6, с. 151–155].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багатогранна й неповторна емоційна сфера особистості, яка охоплює емоції, почуття, емоційні реакції, емоційні властивості та стани, викликає значний інтерес науковців. Доволі часто лінгвісти фокусують свою увагу на негативних емоційних станах. Зокрема, увага приділяється емоціям гніву, страху, суму й відрази, актуалізованим в комунікативних ситуаціях сучасного англомовного художнього кінодискурсу [7], особливостям вербалізації емоційного стану відрази в сучасному англомовному художньому тексті [2], іменниковій репрезентації емоції «страх» у сучасній англійській мові [5], структурі та змісту емоційного концепту DISTRESS / ДИСТРЕС [3].

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення синтаксичних характеристик висловлень обурення. Для реалізації зазначеної мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виявити висловлення обурення, зафіксовані в прозових творах сучасної англомовної художньої літератури; 2) охарактеризувати структурні особливості цих висловлень; 3) побудувати синтаксичні моделі досліджуваних одиниць; 4) простежити функціонування цих висловлень в аналізованих творах. При цьому застосовуються такі методи: структурно-типологічний, описовий, функціональний і моделювання. Матеріалом дослідження слугували висловлення обурення, вилучені шляхом суцільного вибирання з текстів сучасної англомовної художньої літератури.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєве спілкування – це передусім соціальна взаємодія [1, с. 33]. У взаємодії з іншими людиною сприймає суспільні норми та «переносить» їх у власний внутрішній світ як стандарти поведінки, які відповідають панівним цінностям і нормам. Цінності і норми здійснюють коригувальний вплив на поведінку людини в процесах міжособистісної взаємодії, де і реалізується неформальний соціальний контроль [10, с. 43].

Люди керуються своїми уявленнями про справедливість, коли оцінюють інших і взаємодіють з ними [14, с. 70]. Принцип соціальної справедливості визначає вимоги відповідності між практичною роллю певних соціальних суб'єктів у житті суспільства та їхнім статусом, між правами та обов'язками, вчинками та відплатою за них, працею та винагородою, злочином та покаранням, заслугами людей і суспільним визнанням. Йдеться про відносини розподілу та надання не тільки різноманітних соціальних благ, пільг, а й різних соціальних

обов'язків, відповідальності та нестатків, які виникають у процесі спілкування соціальних суб'єктів [8, с. 23].

Американський вчений М. Хаузер трактує справедливість як природний феномен, інстинкт, закладений в людині. На його думку, у людини є моральний інстинкт – здатність робити швидкі судження з приводу того, що правильно або хибно з точки зору моралі. Ця здатність природним чином формується у кожної дитини і ґрунтується на неусвідомлюваних алгоритмах поведінки, так званій «граматиці моральності». Ця граматики може бути представлена як універсальний набір абстрактних принципів, відповідно до яких людина підсвідомо й «автоматично» оцінює, які дії заборонені, а які допустимі [16, с. 2].

В історії людства у справедливості вбачали ідею й ідеал, до якого прагне кожна окрема людина і людство в цілому, як принцип, згідно з яким людина будувала своє життя, свої відносини з близькими, з навколишнім соціумом. Протилежністю справедливості є несправедливість. До несправедливих подій відносять такі: приниження когось (порушення угоди, неповага до почуттів, потреб і бажань інших, використання переваг партнера для власного збагачення), неввічливість (нещирість, кепкування, зневага), егоїстична поведінка, необґрунтоване застосування влади (порушення або обмеження автономії людини і її незалежності, покарання), крадіжка, недружня або агресивна поведінка, свавілля владних особистостей (невизнання помилок, заниження оцінки чийось зусиль), неправильний розподіл благ або покарань [17]. Усяка несправедливість породжує обурення і бажання відновити справедливість.

За допомогою висловлень обурення мовець виявляє своє сильне невдоволення, гнів і огиду до тих подій та вчинків інших людей, які відбулися чи відбуваються в його оточенні [12, с. 230]. Механізмом вербалізації обурення є синтаксичні конструкції. Синтаксис має великі можливості для вираження смислових й емоційних відтінків мовлення, оскільки він пов'язаний із структурою мислення, нормами комунікації та позначуваною дійсністю. Синтаксична структура речення співвідноситься з її певними змістовими можливостями.

Синтаксичний аспект вираження обурення становить формальний бік вираження комунікативної інтенції, тобто ті способи й форми, за допомогою яких мовець виражає свій одинименний емоційний стан. Висловлення – це

мовленнєвий варіант речення, його реалізація в конкретному мовленнєвому акті [13, с. 651]. Аналіз мовного матеріалу показав, що для вираження обурення в англomовному художньому дискурсі використовуються різні комунікативні типи речень: розповідні, питальні, спонукальні, окличні, які представлені різними синтаксичними моделями.

Емоційний стан персонажа, його вербальну і невербальну поведінку характеризують слова автора, які у наведених нижче прикладах містять номінативні одиниці (іменники, прикметники, прислівники, дієслова), закріплені в англomовному узусі для позначення обурення. До них належать, наприклад, іменник *indignation*, прикметник *indignant* і прислівник *indignantly*.

Речення є структурно-семантичною інваріантною одиницею мовної системи та характеризується комунікативною, змістовою й інтонаційною завершеністю [13, с. 651]. Щодо типів речень, що поділяються за емоційним забарвленням, то за нашими підрахунками, превалюють окличні речення – 72%, відповідно неокличні становлять 28% [9, с. 9]. Окличним може бути будь-яке розповідне, питальне або спонукальне речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією і наприкінці якого на письмі ставиться знак оклику. Речення зі звичайною інтонацією називають неокличними.

Розповідні речення містять у собі повідомлення про факт, явище, стан справ, що викликав у мовця обурення. За нашими спостереженнями, для оформлення висловлень обурення використовуються такі синтаксичні моделі:

1. Модель Pron/N + V be (+ not) + Adj

(1) “*You are impossible.*” *Tamara stood. Her body bristled with fiery anger and indignation* (35, с. 124);

(2) “*I’m not drunk,*” *said Joe indignantly* (27, с. 79).

2. Модель Pron/N + V be (+ not) (+just) + N

(3) “*But they are bandidos, my father!*” *Kitante indignantly protested* (24, с. 233);

(4) “*Bridget isn’t just a girl to me,*” *he said indignantly* (39, с. 53).

Розповідні речення можуть експлікувати причини виникнення обурення.

3. Модель Pron/N + V notional + Obj

(5) “*You’re talking about my father,*” *I say indignantly* (41, с. 25).

4. Модель Pron/N + V auxiliary + not + Inf + Obj

(6) “*Paul didn’t order me to stay here!*” *Eve’s cheeks were flushed with indignant anger* (36, с. 87).

5. Модель Pron/N + V (emotional attitude) + N/Pron

(7) “*Ugh! I hate brothers!*” *exclaimed Margery indignantly* (33, с. 46).

У реченнях цієї групи трапляються вигуки, що виступають передусім як стилістичні засоби і посилюють емоційне звучання речень. Експресивно-модальні значення вигуків розкриваються через слова автора. У досліджуваних висловленнях емоційно-оцінне значення вигуків містить відтінок обурення.

6. Модель You ought to know + Obj. Clause

(8) “*You ought to know that I won’t do a mean thing,*” *returned Kidd indignantly* (37, с. 135).

Як показують наші спостереження, обурені мовці схильні до вживання особового займенника другої особи *you*, що характерно для агресивного стилю спілкування [15, с. 61], та особового займенника першої особи однини *I*. Зазначені займенники локалізують та ідентифікують особи, співвідносять їх із конкретним комунікативним контекстом [11, с. 4].

7. Модель Pron/N + might/could + V (Perfect Infinitive)

(9) “*I suppose you might have mentioned something like that, yes...*” (23, с. 95);

(10) “*You could have just told me what you’d done!*” (26, с. 142).

Автори практичної граматики англійської мови А. J. Thomson і А. V. Martinet зазначають, що *might/could + Perfect Infinitive* вказує на те, що мовець відчуває засмучення або обурення через невиконання якоїсь дії [19, с. 226].

Наші підрахунки свідчать, що частотність використання наведених вище синтаксичних моделей розповідних речень становить 36,3% від усіх проаналізованих моделей [9, с. 9]. Щодо структурно-змістової організації, то висловлення обурення, які мають респонсивну природу і репрезентують емоційну реакцію мовця на несправедливі, на його думку, твердження співрозмовника, базуються на операції логіко-граматичного заперечення.

Питальні речення – речення, які містять запитання – представлені такими синтаксичними моделями:

8. Модель V be + Pron/N + Adj? – модель загального запитання.

(11) “*Are you pleased with yourself?*” *she asked indignantly* (42, с. 124).

9. Модель Do you think/mean/assume + Obj. Clause?

(12) “*Do you mean,*” *she asked indignantly, “that you think he did not do it?*” (20, с. 104);

(13) “*Do you assume, Detective,*” *Edwards asked indignantly, “that I care any less about the unknowns*

in this city than the biggest mogul?" (29, с. 112).

10. **Модель What/When/Where/Why/How + V auxiliary + Pron/N + Inf?** – модель спеціального запитання.

(14) *"What do you mean?" Monica asked indignantly* (28, с. 65);

(15) *"When did I romp?" I asked indignantly* (21, с. 194);

(16) *"Where did you hear that?" Mariel asked indignantly* (22, с. 97);

(17) *"Why do you laugh?" she asked indignantly* (30, с. 149);

(18) *"How do you know?" he asked indignantly* (39, с. 312).

11. **Модель Why + should + Pron/N + Inf?** – модель спеціального запитання.

(19) *"Why should I do that?" she asked indignantly* (25, с. 194).

У цьому риторичному запитанні емоційний аспект повідомлення домінує над логічним, оскільки структуру *Why should ...?* використовують для вираження гніву [18, с. 621].

12. **Модель How + dare + Pron/N + V?**

(20) *"How dare you treat me like this?"* (44, с. 49).

Стійкі вирази *How dare(d) you? How dare(d) he/they* можуть виражати обурення [19, с. 150].

13. **Модель Who + V notional (+ Obj)?** – модель спеціального запитання.

(21) *"Who says?" Lila asked indignantly* (31, с. 197).

14. **Модель V auxiliary + Pron/N + Inf + or + not?** – модель альтернативного запитання.

(22) *"Do you want us or not?" Perkins asked indignantly* (46, с. 109).

15. **Модель Pron/N (+V auxiliary) (+ not) + Inf +..., + tag?** – модель розділового запитання.

(23) *"You don't know, do you?" the boy cried indignantly* (34, с. 14).

Проведений нами аналіз ілюстративного матеріалу дав змогу виявити певні емотивні структури-кліше, які мають форму питальних речень. За ними закріплене емотивно-оцінне значення «вираження несхвалення» і до їхнього складу входять такі занижено-конотативні лексеми, як *devil, hell* тощо. Такі висловлення обурення характеризують мовця як інвективну особистість, яка знімає напруження за допомогою вербальної агресії.

16. **Модель Why the hell... + would + Pron/N + Inf?**

(24) *"Why the hell else would I be going through all of this?" he asked indignantly* (38, с. 157).

17. **Модель Who on earth... + would + Inf?**

(25) *"Who on Earth would shoot without the suppressor?" she said indignantly* (45, с. 273).

18. **Модель What the devil... + make + Pron/N + Inf?**

(26) *Shaking his head with a huff, Tom asked indignantly, "So just what the devil makes you think I'm a virgin, er, a virgil?"* (40, с. 315).

Наші підрахунки показують, що частотність використання виокремлених синтаксичних моделей питальних речень становить 48,7% від усіх проаналізованих моделей [9, с. 9]. Питальні речення передають весь спектр семантики, пов'язаної з емоцією обурення, а саме: несуть в собі інформацію про невдоволення мовця якоюсь несправедливістю і спонукають співрозмовника до якихось дій або відповіді.

Спонукальні речення виражають спонукування до дії (наказ, вимога, заклик, побажання, порада й інші волевиявлення) і супроводжуються емоцією обурення. Наведемо приклади синтаксичних моделей спонукальних речень:

19. **Модель Don't + V**

(27) *"Don't be ridiculous," I said indignantly, though I knew already that the battle was lost* (43, с. 60).

20. **Модель V + Pron/N**

(28) *"Now listen," Mazzioli said indignantly* (32, с. 110).

За підрахунками нашого дослідження, частотність використання синтаксичних моделей спонукальних речень становить 15% від усіх проаналізованих моделей [9, с. 9]. За допомогою таких конструкцій обурений мовець нав'язує співрозмовнику свою волю і своє бачення проблеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Мовець, послуговуючись засобами мовного коду, формує висловлення обурення, за допомогою якого виражає своє негативне ставлення до неприйнятної, на його думку, поведінки комунікативного партнера, третьої особи або до ситуації, що склалася, у якій він вбачає несправедливість.

Проведений аналіз синтаксичних засобів вираження обурення демонструє широке варіювання структурно-синтаксичних моделей залежно від комунікативної ситуації. Обурені мовці, послуговуючись виокремленими 20-ма синтаксичними моделями, передають основний зміст повідомлення водночас із їхнім негативним суб'єктивно-емоційним ставленням до предмета думки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні стилістичних особливостей висловлень обурення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Ботвінко-Ботюк О. М., Коляда Е. К. Вербалізація емоційного стану відрази в англійському художньому тексті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3(71). С. 59–62.
3. Вербицька А. Е. Фреймові моделі емоційного концепту DISTRESS/ДИСТРЕС. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2017. Вип. 15. С. 23–33. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2017_15_6 (дата звернення: 21.05.2023).
4. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
5. Коляда Е. К., Янков А. В. Іменникова репрезентація емоції «страх» у сучасній англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 52. С. 137–139. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_52_48 (дата звернення: 23.05.2023).
6. Крикун В. «Емоційна мова» як засіб ефективного впливу в комунікації. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2021. Вип. 42. С. 148–162. URL : <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/111/107> (дата звернення: 21.05.2023).
7. Крисанова Т. А. Мультимодальна актуалізація негативних емоцій в англійському кінодискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2020. Вип. 92. С. 16–22. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhipMB_2020_92_4
8. Мінченко Р. М. Принцип справедливості як основний критерій взаємодії особистості та державної влади. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін.; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 21–26.
9. Мусійчук Т. І. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні характеристики висловлень обурення в сучасній англійській мові : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 20 с.
10. Налуцишин В. В. Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2018. 403 с.
11. Палійчук А. Л. Інтимізуючі властивості особових дейктичних займенників YOU/WE. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. № 7. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 42–46.
12. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
14. Сіверс З. Ф. Особливості контекстів змісту соціальних уявлень сучасної молоді про «справедливість-несправедливість». *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2017. Вип. 39 (42). С. 69–77.
15. Тараненко К. В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовної особистості (на матеріалі української мови). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 10(2). С. 60–64. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2017_10\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2017_10(2)_15) (дата звернення: 23.05.2023).
16. Hauser M. *Moral Minds: The Nature of Right and Wrong*. New York : Harper Collins, 2009. 528 p.
17. Mikula G. On the Experience of Injustice. *European Review of Social Psychology* / Ed. by W. Stroebe & M. Hewstone. Chichester : Wiley, 1993. Vol. 4. P. 223–244.
18. Swan M. *Practical English Usage*. 2nd Ed. Oxford : Oxford University Press, 1996. 654 p.
19. Thomson A. J., Martinet A. V. *A Practical English Grammar*. Oxford : Oxford University Press, 1997. 383 p.
20. Barrie J. M. *Tommy and Grizel*. Stoughton, WI : Books on Demand, 2019. 352 p.
21. Bashkiroff Z. *Nights are Longest There*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1961. 280 p.
22. Brook A. *Read and Gone*. Alcove Press : Crooked Lane Books, 2018. 320 p.
23. Crichton M. *Sphere*. New York : Random House, Inc., 2012. 384 p.
24. De Jourlet M., Marie De M. *Windhaven's Crisis*. New York : Kensington Publishing Corporation, 1981. 448 p.
25. De S. *Speedpost: Letters to My Children about Living, Loving, Caring and Coping with the World*. London : Penguin UK, 2015. 296 p.
26. Dunscombe F. *The Triple Point of Water*. Edinburgh : Polygon, 2007. 275 p.
27. Francis D. *Three to Show : A Trilogy*. New York : Harper & Row, 1969. 774 p.
28. Graham H. *Do You Fear What I Fear?: A Paranormal Holiday Novella*. Toronto : Harlequin, 2017. 78 p.
29. Graham H., Sokoloff A., Harley J. K. *The Keepers*: L. A. Box Set. Toronto : Harlequin, 2013. 304 p.
30. Irvine W. *The Polygamist*. Leicester, UK : Troubador Publishing Ltd, 2016. 384 p.
31. John L., Pascal F. *SS Heartbreak*. New York : Bantam, 1996. 229 p.
32. Jones J. *From Here to Eternity*. New York : Collins, 1955. 766 p.
33. Kinde C. J. *The Blue Door*. Grand Rapids, MI : Zondervan, 2012. 208 p.
34. Marlyn J. Putzi, *I Love You, You Little Square*. Toronto : Coach House. Press, 1981. 88 p.

35. Monkou M. *Passionate Game*. Toronto : Kimani Press, 2013. 224 p.
36. Mortimer C. *Elusive as the Unicorn*. Toronto : Harlequin, 2017. 192 p.
37. Optic O. *All Taut*. Stoughton, WI : Books on Demand, 2018. 176 p.
38. Rosemoor P. *Cowboy Protector*. Toronto : Harlequin Books, 2002. 250 p.
39. Russell S.T. *Under Enemy Colors*. London : Penguin Group, 2007. 512 p.
40. Silvey A. *Everything I Need to Know I Learned from a Children's Book : Life Lessons from Notable People from All Walks of Life*. London : Roaring Brook Press, 2009. 240 p.
41. Simmons P. G. *Gathering Shadows*. Bloomington, IN : Xlibris Corporation, 2013. 782 p.
42. Varesio K. *Infectus*. Bloomington, IN : iUniverse, 2012. 384 p.
43. Weaver D. G. *NavCad*. Bloomington, Ind. : Author House, 2012. 304 p.
44. Wood S. *Threads of Destiny*. New York : Harlequin Books, 1996. 188 p.
45. Zito C. *A Habit for Death*. Woodbury, MN : Llewellyn Worldwide, 2006. 279 p.
46. Zweig P. L. *Wriston: Walter Wriston, Citibank and the Rise and Fall of American Financial Supremacy*. New York : Crown Publishers, 1995. 952 p.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.16>

ВАРІАТИВНІСТЬ ВИМОВИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

PRONUNCIATION VARIATION AS A FACTOR OF SOCIAL INTERACTION

Окулова Л.О.,

*orcid.org/0000-0002-8798-0034**доцент кафедри філології**Одеського національного морського університету*

Представлене дослідження присвячене вивченню варіативності вимови як фактору соціальної взаємодії, що є актуальним питанням сьогодення як у лінгвістиці, так і соціології, а також на стику обох наук – соціофонетики. Пояснення закономірностей варіативності звукового боку мови надає змогу розв'язувати різні прикладні та методичні завдання. Об'єктом дослідження обрано соціальну та ситуативну вимову як фактор соціальної взаємодії, предметом – семантично-функціональні ознаки фонетичних характеристик, що притаманні мовленню представників різних прошарків населення. Мета роботи полягала у вивченні чинників, що впливають на ефективність соціальної взаємодії між учасниками комунікації. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що варіативність вимови англійської мови розглядається сучасними соціолінгвістами у двох аспектах: як прояв тенденцій розвитку мови і як засіб ідентифікації та когнітивного розвитку особистості мовця та слухача в соціумі. Вживання у мовленні певних соціальних маркерів надає індексу інформацію про мовця. Соціальна та ситуативна варіативність вимови базується на зіставленні акцентів із загальноприйнятою нормою мови. У британському варіанті англійської мови цієї нормою є Received Pronunciation. Однак, елементи акцентів низького престижу, наприклад, «кокні», який є найвідомішим діалектом робітничого класу Лондону, вживаються як засіб оптимізації соціальної взаємодії, особливо в молодіжному середовищі, що налаштовує людей на більш позитивне ставлення до них. Більш того, під впливом «кокні» у мовленні сучасних лондонців зафіксовано явище «кокніфікація». Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що в сучасній Великобританії варіативність вимови дійсно є не тільки індикатором приналежності мовця до того чи іншого соціального прошарку, але і способом адаптації мовця до комунікативної ситуації.

Ключові слова: акцент, вимова, кокні, мовна норма, соціолінгвістика.

The present research is devoted to the study of pronunciation variation as a factor of social interaction which is considered to be a burning issue in linguistics as well as in sociology nowadays, thus, contributing to appearance of sociophonetics. Explanation of regularities of variation of the language sound side allows to solve different applied and methodic tasks. Social and situational pronunciation as a factor of social interaction has been chosen as the object of the research. Its subject embraces semantic and functional traits of phonetic characteristics that are peculiar to the speech of representatives of different strata of population. The aim of the paper is to study the factors that influence the efficacy of social interaction between communicants. The carried out analysis of scientific literature allows to assume that pronunciation variation of the language is regarded by modern social linguists in two aspects: as a tendency of language development and as a means of identification and cognitive development of a speaker's and hearer's personality in society. Usage of certain social markers gives index information about the speaker. Social and situational pronunciation variation is based on comparison of accents with commonly accepted language norm. Received Pronunciation is considered such a norm for the British variant of the English language. Nevertheless, elements of low prestige accents such as cockney, for example,

which is the most famous one among working class Londoners, are used as a means of social interaction optimization, especially among young people. This fact develops a more positive attitude of people to such accents. Moreover, under the influence of cockney the speech of modern Londoners undergoes the process of the so-called "cocknification". Thus, the conducted research allows to state that in today's Great Britain, pronunciation variation does not only indicate a certain population stratum which the speaker belongs to, but it also serves as a means for the speaker to adapt to a particular communicative situation.

Key words: accent, cockney, language norm, pronunciation, sociolinguistics.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми варіативності вимови належить до *актуальних* напрямів сучасних соціофонетичних досліджень, адже варіативність є фундаментальною властивістю мови. Вона носить соціальний характер, тому що пов'язана із спілкуванням людей у певному соціально обмеженому мовному співтоваристві.

Варіативність вимови вважається невичерпним джерелом різних досліджень. Вивчення варіативності вимови отримує належне висвітлення у працях сучасних лінгвістів, оскільки без прояснення закономірностей варіативності звукового боку мови неможливо розв'язання багатьох прикладних та методичних завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню варіативності вимови присвячені праці вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: Дж. Уеллз, У. Лабов, Т. Шевченко, Д. Шахбагова, Н. Григорян, ін. До фокусу досліджень вітчизняних вчених належать регіональна та соціальна варіативність англійської інтонації. А. Петренко, О. Валігура, О. Присяжнюк та ін. розробили методи розпізнавання мов і діалектів на основі набору інтонаційних засобів. Завданням соціофонетики є вивчення варіативності вимови, зумовлене впливом комплексу зовнішніх щодо мови чинників, які істотно впливають на процес соціо-економічного спілкування та сприяють поширенню мовних інновацій.

Основою британської вимовної норми, яка використовується на телебаченні, у навчальних закладах, прийнято вважати вимову південного сходу Англії. Однак, О. Присяжнюк, Т. Скопінцева вважають, що поширення мовних змін на території Великобританії відбувається під впливом географічної віддаленості від центру та пов'язано з історичними чинниками міграції населення, мовними контактами, у зв'язку із чим відбувається інтерференція інтонаційних систем.

Н. О. Коваль, вслід за зарубіжними дослідниками варіативності англійської вимови, висловлює думку, що варіативність має соціальний характер, бо вона «пов'язана зі спілкуванням людей у певному соціально обмеженому мовному співтоваристві» [3, с. 133].

Незважаючи на велику кількість праць, проблема варіативності вимови, особливо її просодичних параметрів, у регіональній мові жителів Великобританії недостатньо вивчена та потребує

детального аналізу в ситуації диглосії. Складність і багатоаспектність комплексного аналізу британської інтонації пов'язана зі складністю чинників, що взаємодіють і визначають характер інтонаційної варіативності мовлення.

Постановка завдання. *Об'єктом* представленого дослідження обрано соціальну та ситуативну вимову як фактор соціальної взаємодії, *предметом* – семантично-функціональні ознаки фонетичних характеристик, що притаманні мовленню представників різних прошарків населення.

Мета представленої роботи полягає у вивченні чинників, що впливають на ефективність соціальної взаємодії між учасниками комунікації. З поставленої мети витікають наступні *завдання*:

- окреслити соціальну та ситуативну варіативність вимови;
- проаналізувати поняття «мовна норма»;
- описати характеристики, притаманні *Received Pronunciation*;
- охарактеризувати акцент «кокні»;
- встановити відмінності між «кокні» та *Estuary English*;
- описати явище «кокніфікації».

Виклад основного матеріалу дослідження. Варіативність вимови англійської мови розглядається сучасними соціолінгвістами у двох аспектах: як прояв тенденцій розвитку мови, з одного боку, і як засіб ідентифікації та когнітивного розвитку особистості мовця та слухача в соціумі, з іншого. Як правило, якщо згодом із двох конкуруючих варіантів перемагає новий варіант та закріплюється у мові, то таким чином у мові затверджуються зміни. Історія розвитку мови показує, що вживання другого варіанта, доки він широко не поширився, засуджується і протиставляється більш престижному варіанту, що існує в мові. Через це люди, які вживають його усвідомлено чи неусвідомлено, мають у мовленні соціальний маркер, що характеризує їхній соціокультурний рівень. Та інформація, що проявляється у мовленні, називається *індексною*: вона спрямована на впізнавання або ідентифікацію особистості» [3, с. 133].

Варіативність вимови поділяється на географічну, соціальну та ситуативну. Фокус уваги представленого дослідження зосереджено на соціальній і ситуативній варіативності. Соціальна

варіативність обумовлена соціально-статусними та соціально-рольовими характеристиками мовця; ситуативна – пов'язана з особливостями ситуації спілкування.

У цій роботі під *соціально обумовленою варіативністю* вимови розуміємо як акцентні зміни у мові, що слугують засобом ідентифікації особистості мовця, так і прояв тенденції розвитку мови, який детерміновано соціально-статусними характеристиками учасників дискурсу.

Необхідно відзначити, що вивчення соціальної та ситуативної варіативності вимови базується на зіставленні акцентних варіантів із загальноприйнятою нормою вимови. У зв'язку з цим важливо проаналізувати визначення мовної норми. Під *мовною нормою* розуміється сукупність явищ, дозволених системою мови, відібраних та закріплених у мовленні носіїв мови та є обов'язковими для всіх, хто володіє літературною мовою у певний період часу [2, с. 152]. У британському варіанті англійської мови цієї нормою є *Received Pronunciation* (далі – RP). Іноді RP називають «діалектом» англійської мови, але діалектом особливого типу, оскільки він позбавлений будь-якої регіональної культурної основи. Однак, ми не погоджуємося з цим твердженням, адже ніщо ні в граматиці, ні в лексиці не вказує на регіональне походження цього «діалекту» [там само, с. 21].

Як відомо, Англія є однією з тих країн, в яких тип вимови виступає індикатором цілого ряду соціальних факторів і відносить людину до того чи іншого прошарку населення. Тип вимови – це те, що людина отримує від своєї родини, те, що передається генетично, і залежить від того, де людина народилася і виросла. Стратифікація у сфері мови може виявлятися на різних рівнях. На рівні вимови деякі звуки сприймаються як престижний чи правильний варіант звучання, інші, навпаки, неправильний, відштовхуючий. Характерно, що таке саме ставлення може переноситися на людей, які мають той чи інший акцент.

Так, RP у Великій Британії є маркером високого рівня освіти людини. Цей акцент притаманний випускникам приватних шкіл із вищих верств суспільства, а також випускникам престижних університетів Сполученого Королівства. RP досі є стандартом вимови, який вживається членами Королівської родини, представниками англійської церкви, членами Парламенту та виконавчої влади. Тому RP у британців асоціюється з високим походженням мовця, його високим освітнім рівнем, а також з такими престижними професіями як адвокат, біржовий маклер, дипломат.

Слід зазначити, що існує консервативніша форма RP, яка може асоціюватися з такими професіями, як священнослужитель, викладач Оксфорда або Кембріджа, офіцер з вищого кола, директор приватної школи. Більше того, за традицією, акторська професія теж вимагає володіння RP [19]. Однак, як стверджують лінгвісти, відсоток носіїв даного акценту з кожним днем зменшується, і сьогодні вони становлять лише 3–5% британців [8].

На думку Дж. Уеллса, RP поділяється на чотири типи:

- «рафінований» (Upper RP – мова вищого соціального шару),
- «загальноприйнятій» (mainstream – диктори BBC),
- «наближений» (near-RP – з незначними рисами регіонального акценту),
- «набутий» (adoptive – як правило, вже в зрілому віці при переході в більш вищий соціальний прошарок, а не засвоєний з дитинства) [19, с. 279].

Значимо, що розрізняються також *територіальні* діалекти – це різновиди мови, які вживаються на певній території як засіб спілкування місцевого населення, та соціальні діалекти – варіанти вимови літературної мови, на яких говорять певні соціальні групи. Однак, описуючи фонетичні характеристики регіональних та соціальних діалектів прийнято оперувати поняттям «акцент».

В Британії існує три рівні акцентного престижу. Перший рівень включає RP, деякі іноземні акценти, а також акценти, властиві шотландському та ірландському діалектам. Другий рівень поширюється на англійські регіональні акценти. Найнижчий престиж мають акценти, властиві співтовариствам у великих промислових містах (соціолектам) [10, с. 27].

Пітер Традгілл графічно представив відносини між соціальними та регіональними акцентами у вигляді конусу, де представники вищих соціально економічних класів є носіями мовної норми, тобто RP, а представники нижчих соціальних класів використовують нестандартні регіональні акценти [17].

Ставлення до акцентів поза норми завжди негативне, особливо із боку носіїв престижного акценту RP. Але, як показують численні дослідження, за останні десять років ставлення до регіональних акцентів суттєво змінилося і сьогодні воно не є таким однозначним, яким було на початку ХХ століття.

Численні експерименти з порівняння сприйняття мови тих самих дикторів, що говорять на RP і на одному з регіональних акцентів Англії

(йоркширському, шотландському, сомерсетському, кардиффському, ланкаширському), дозволили встановити, що носії регіональних акцентів сприймаються слухачами як менш компетентні й розумні, нездатні зайняти високий соціальний стан у суспільстві, але при цьому вони більш привабливі в людському відношенні, менш егоїстичні й честолюбні, менш агресивні, більш щирі й добрі. Однак слухачі готові прийняти до дії лише той аргумент, що висловлено з тим акцентом, на якому говорять вони самі, і таким чином проявляється їхня класова та групова солідарність.

Сьогодні багато лінгвістів (Дж. Уеллз, П. Гарретт та інші) констатують зростання популярності акцентів низького престижу. Велика кількість публічних людей, наприклад, Деймон Олборн, Софі Елліс Бекстор, Метію Беллами не приховують своїх регіональних акцентів. Це пояснюється явищем «прихованого» престижу вимови робітничого класу, що асоціюється з такими рисами чоловічого характеру, як твердість, грубість та сила. Дж. Уеллс навіть припускає, що багато форм вимови проникають у RP з лондонського просторіччя завдяки збільшеному авторитету певних прошарків робітничого класу, що «визначають моду», тобто напрямок звукових змін [цит. за 3, с. 134].

Одним із найвідоміших діалектів робітничого класу є лондонський діалект «кокні». Зважаючи на те, що фокус нашої уваги зосереджено на акцентних характеристиках «кокні», то далі оперуватимемо поняттям «акцент», а не «діалект».

Від початку бути істинним «кокні» означало народитися і провести своє життя недалеко від церкви Святої Марії Ле Бей (*St. Mary-le-Bow*) у Чіпсайді (*Cheapside*), на схід від центрального Лондона та недалеко від Лондонського мосту, від Біллінггейтського рибного ринку (*Billingsgate fish-market*) та Резиденції Лорда Мера Лондонського Сіті (*the Mansion House*). «Кокні» називали білошкірих людей, що належали до робітничого класу. Зараз кокні розташовуються у районах Вайтчейпл (*Whitechapel*). Однак існують також безліч інших районів, відомих акцентом «кокні»: Бермондсі (*Bermondsey*), Ламбет (*Lambeth*), Мілвол (*Milnhall*) та Тотенхем (*Tottenham*).

Необхідно згадати, що цей акцент збагатив англійську мову явищем *Rhyming Slang*, коли кожне слово замінюється на риму з ним, але в результаті виходило далеке за змістом словосполучення. Вважається, що ця вимова була притаманною вуличним торговцям, які вдавалися до неї як до таємного шифру, недоступного сторон-

нім. Справді, важко здогадатися, що *Rosie Lee* насправді означає *cup of tea, apples and pears* – це *stairs*, а *Mother Hubbard* насправді є *cupboard* [6].

Найяскравіші акцентні риси «кокні», складені з урахуванням аналізу результатів різних вітчизняних і зарубіжних наукових фонетичних досліджень (Д. Крістала, П. Траджилла та інших), наведені нижче:

- опущення звуку “h” на початку слів: *not 'alf*;
- заміна міжзубних звуків [ð] та [θ] на губно-зубні [f], [v]: *thousand* [fauzand];
- вокалізація сонанта [ɪ];
- використання гортанної змички «ʔ» замість приголосного [t], якщо другий з них є наголошеним: [liʔl];
- дифтонг [ei] замінюється на [ai];
- редукція закінчення *ing* – [in]: *dancing* [ˈda:nsin];
- опущення звуку [j]: *new* [nu:];
- дифтонг [ou] замінюється на [au]: *told* [tauld].

Цікаво, що згідно опитування 1970 року, найнеприємніший акцент, на думку британців, – саме лондонський кокні. Л. Андерссон пояснює це тим, що міські акценти асоціюються у англійців з димом, брудом, важкою індустрією, роботою, тоді як регіональні акценти нагадують про чисте повітря і канікули [5, с. 134].

Однак, не всі сприймають кокні в негативному ключі. Американці вважають цей акцент досить привабливим і на шкалі від 1–10 ставлять його на друге місце за красою звучання після «англійської BBC» [там само].

Слід зазначити, що у мовленні сучасних носіїв кокні відсутнє *Rhyming slang*, а у фонетичному плані їхнє мовлення мало відрізняється від мовлення носіїв *Estuary English*, регіонального акценту південної частини Англії. Іноді кокні навіть прирівнюють до *Estuary* та стверджують, що сьогодні за своїми акцентними показниками вони абсолютно ідентичні. Спільними рисами *кокні* та *Estuary English*, насамперед, є глотталізація (glottal stop), редукція закінчення *-ing*, вокалізація [ɪ]. Тим не менш, на відміну від кокні, *Estuary English* не має своєї власної «особливої» граматики.

На думку Д. Крістала, *Estuary English* виник у результаті злиття двох протилежних соціальних тенденцій: перша – полягала у підвищенні соціального статусу людей, які спочатку говорили на кокні, друга – у свідомому прагненні середнього та вищого класів приховати свою пихатість і неприступність відмовою від «шикарного RP» [8, с. 3].

Вочевидь, ця тенденція поширюється в сучасній Великій Британії у зв'язку з процесами демо-

кратизації та глобалізації. Одночасно змінюються уявлення про шкалу престижності регіональних акцентів.

Проте вживання певного акценту в межах певної соціальної групи не залежить від рівня його престижності. Ця характеристика може варіюватися в залежності від тих вимог, які пред'являє та чи інша соціальна група до вимови своїх членів. Р. Л. Траск наводить такий приклад: «Якщо механіка, що є носієм кокні, запитати, як би він описав свою «англійську» (тобто акцент), то він охарактеризував би його як «не дуже гарний» [16]. Вчений зазначає, що ця відповідь є типовою для всіх представників робітничого класу, адже кокні не вважається престижним акцентом. У той же час виникає питання, чому носій кокні не намагається імітувати більш престижний акцент (наприклад, RP) [16, с. 37]. Р. Л. Траск пояснює це наступним чином: якщо він спробує заговорити на більш престижному акценті, то в його родині це сприйматиметься з роздратуванням й навіть ворожо, а для представників соціальної групи, до якої він належить, він вже не буде цінним [там само]. Цей факт говорить про те, що престижність акценту може змінюватись в залежності від уявлень тієї чи іншої соціальної групи. Як відомо, мова є «перепусткою» у певну соціальну групу і для того, щоб стати членом соціальної групи або відновити позицію в соціальній групі, слід говорити з членами цієї групи тією мовою, якою розмовляють її представники. Так проявляється чинник «групової солідарності».

Сьогодні на фонетичній карті Великобританії акцент лондонського робітничого класу «кокні» існує в іншій формі, ніж на початку ХХ століття. У мовленні сучасних лондонців зафіксовано явище «кокніфікація» або «мокні» (*mockney*). Термін *mockney* об'єднує дієслово *mock*, що перекладається як глузування, та *cockney*. Він вживається в сучасній журналістиці для опису мовлення тих, хто намагається говорити як носій кокні, хоча сам таким не є. Зазвичай, люди, які говорять на «мокні», є представниками вищого класу або вищого прошарку середнього класу з найближчих до Лондона графств. «Мокні» метафорично називають *маскою*, яка одягається представниками вищого класу під час спілкування з нижчим класом [18].

Британські дослідники стверджують, що «мокні» є проявом певних елементів кокні у будь-якому акценті Англії, зрощення кокні з елементами інших акцентів; це явище отримало назву «кокніфікація» акценту. Деякі соціологи та лінгвісти вважають, що через сто років «кокніфіко-

вані» акценти стануть мовною нормою, оскільки все більше публічних людей, людей мистецтва та масової культури використовують елементи «кокні» у своєму мовленні.

Дж. Уеллс вважає «мокні» популярною тенденцією в сучасній англійській мові й підкреслює, що «мокні» за своєю формою, вокабуляром, фразеологією нагадує кокні [20].

Річард Хатт, англійський письменник і журналіст, зазначає, що мокні – це акцент сучасних представників «вершків суспільства», новий Есперанто сучасності [12].

Слід зазначити, що явище «кокніфікації», або «мокні», сьогодні є дуже популярною тенденцією серед молоді: вони вживають елементи кокні в мовленні для того, щоб здаватися моднішими. На підтвердження цього наведемо наступний уривок із роману популярного британського белетриста Джонатана Коу:

She had an English accent, quite posh, but with that hint of Mockney that posh young people these days seem compelled to affect [7, с. 31].

Героїня роману належить до середнього класу і має вищу освіту, проте її акцент не відповідає її соціальному стану: вона навмисно імітує знижений акцент відповідно до вимог молодіжної моди.

В іншому британському романі головний герой книги також говорить на «мокні»:

At the moments of stress Daren's mockney accent slipped a little, revealing faintest trace of Surrey, the merest whiff of tennis lessons and cucumber sandwiches and rugger [15, с. 210].

Хоча головний герой твору говорить на «мокні» у хвилини стресу та нервової напруги, його акцент трохи «зісковзує», експлікуючи елементи престижного RP (поширеному на території графства Суррей), а також видає його походження, виховання, освіти та соціальний статус.

Ці приклади підкреслюють, що «мокні», по-перше, модна тенденція, особливо серед молоді; по-друге, маска, яку часто надягають люди високого походження, щоб здаватися менш зарозумілими і привабливішими в очах слухача.

Явище «кокніфікації» у комунікативно-прагматичному аспекті має за мету:

- навмисно знизити свій соціальний статус та інтелектуальний рівень відповідно до соціального та інтелектуального рівня слухача (досить часто риси кокні «одягаються» як маска для того, щоб приховати високе походження);

- скоротити дистанцію між мовцем та слухачем і встановити більш довірчі взаємовідносини, інакше кажучи, створити імідж «свого хлопця»;

• не «відставати» від сучасних тенденцій і звучати як людина, яка «йде в ногу з часом»;

«омолодити» свій реальний вік (характерно для представників поп-культури).

Безумовно, використання елементів «кокні» може бути не тільки навмисним, а й мимовільним, і зумовлене як впливом субкультури, так і впливом процесу демократизації мови, а також засобів масової комунікації.

Висновки. Таким чином, ставлення до акцентів, зокрема до акцентів низького престижу, змінилося і стало більш позитивним, що говорить про демократизацію британського суспільства сьогодні.

Однак демократизація суспільства призвела не лише до того, що носії RP стали більш терпимо ставитися до регіональних та міських акцентів, а й до того, що деякі з них, дотримуючись сучасних тенденцій, змінюють своє мовлення. Це явище М. А. К. Халлідей називає *dialect switching* [11, с. 34]. Лінгвіст стверджує, що перемикання з одного діалекту на інший відбувається тоді, коли ситуація спілкування не дозволяє користуватися невідповідним діалектом. Наприклад, у випадку,

коли у формальному контексті діалект, яким володіє мовець, має неформальну конотацію, тому мовець вдається до діалекту або елементам діалекту, що будуть відповідати умовам спілкування. Вчений наголошує на тому, що, коли діалекти несуть різні значення, вибір потрібного діалекту зводиться до вибору відповідного значення.

Отже, в сучасній Великобританії акцент є не тільки індикатором приналежності мовця до того чи іншого соціального прошарку, але і способом адаптації мовця до комунікативної ситуації.

Підсумовуючи вищесказане, підкреслимо, що шкала престижності акцентів сучасної англійської мови змінилася протягом останніх десятиліть і продовжує змінюватися зараз. Одним із джерел таких змін є вплив регіональних акцентів, зокрема *Estuary* чи *мокні*. Як зазначалося, акцент є «ярликом», що дає уявлення про походження, освіту та соціальне середовище, до якого належить людина. Проте таким «ярликом» можуть бути як фонетичні риси сегментного рівня, а й просодичні характеристики мовлення, в дослідженні яких вбачаємо *перспективу* нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валігура О. Методологія формування комплексної парадигми напрямків дослідження фонетичної інтерференції. *Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал*. Одеса, 2015. Вип. 6. № 4. С. 9–13.
2. Григорян Н.Р. Проблеми та перспективи територіальної варіативності мовлення. Одеса, 2020. 63 с.
3. Коваль Н.О. Інтонаційна регіональна варіативність (на матеріалі спонтанного монологу). *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3. Том 1. С. 132–136.
4. Присяжнюк О.Я. Соціальне ситуативне варіювання мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. С. 381–387. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.33>
5. Andersson L., Trudgill P. *Bad language*. Cambridge : Penguin books, 1990. 202 p.
6. *Cockney Rhyming Slang*. URL : <http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/> (дата звернення : 24.12.2022).
7. Coe J. *The Terrible Privacy of Maxwell Sim*. London : Penguin Group, 2010. 352 p.
8. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English language*. Cambridge : CUP, 1995. 489 p.
9. Garret P. *Attitudes to Language*. Cambridge : CUP, 2010. 268 p.
10. Giles H., Powesland P. F. *Speech Style and Social Evaluation*. London : Academic Press, 1975. 218 p.
11. Halliday M.A.K. *Language as Social Semiotic : The Social Interpretation of Language and Meaning*. London : Arnold, 1978. 256 p.
12. Hutt R. *Mockney for Mods* [Електронний ресурс]. URL : <http://www.uppers.org/showArticle.asp?article=231> (дата звернення : 24.03.2023).
13. Labov W. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D. C. : Center for Applied Linguistics, 1966. 655 p.
14. Labov W. *The Study of Language and Its Social Context*. *Advances in the Sociology of Language* / ed. by J. A. Fishman. Vol. 1. The Hague : Mouton, 1976. P. 92–151.
15. Sutcliffe W. *Whatever makes you happy*. London : Bloomsbury, 2009. 304 p.
16. Trask R. L. *Why do languages change?* Cambridge : CUP, 2010. 198 p.
17. Trudgill P. *Dialects in Contact*. Oxford : Blackwell Publishers, 1986. 174 p.
18. *Urban Dictionary*. URL : <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=mockney> (дата звернення : 12.01.2023).
19. Wells J. *Accents of English*. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. Vol. 2 : The British Isles. 465 p.
20. Wells J. C. *Phonetic blog* [Електронний ресурс]. URL : <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/blog0711.htm> (дата звернення : 05.02.2023).

РОЛЬ ЧАСТОТНОГО ПАРАМЕТРУ ІНТОНАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕНЦІЇ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**THE ROLE OF PITCH COMPONENT OF INTONATION IN COMMUNICATIVE INTENTION REALIZATION IN ENGLISH DIALOGICAL DISCOURSE****Пеліван О.К.,***orcid.org/0000-0002-2708-9514**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова***Євдокимова І.О.,***orcid.org/0000-0002-7235-6466**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова***Хапіна О.В.,***orcid.org/0000-0002-8533-4602**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Статтю присвячено аналізу частотного параметру інтонації в реалізації комунікативної інтенції в різних типах діалогів.

Метою статті став системний опис процесу діалогічної інтеракції та уявлення про ієрархічність компонентів, що беруть участь у розгортанні природного мовленнєвого спілкування. В рамках цього дослідження комунікативна інтенція мовця є базовим поняттям розгляду.

Найзагальніша характеристика інтенції мовця полягає в тому, що вона лежить в основі мовленнєвого акту, мотивує його, втілюється за допомогою різноманітних способів мовного вираження у висловленнях. У свою чергу, комунікативна інтенція – це перетворення проблемної ситуації спілкування в комунікативне завдання; це інтенція, призначена мовцем для мовленнєвого вираження. В роботі феномен інтенції обмежується розглядом безпосередньо в контексті функціонування мовленнєвих процесів.

Критеріями класифікації фактичного матеріалу дослідження є: 1) інтенція, яка покладена в основу класифікації, 2) ступінь успішності/неуспішності комунікації і 3) ступінь участі комунікантів у взаємодії. Згідно з цими критеріями досліджувані діалоги класифікувалися як: 1) інформаційні, переконувальні, спонукальні, діалоги-самопрезентації та змішані діалоги; 2) комунікативно успішні й комунікативно неуспішні; 3) діалоги, в яких обидва учасники комунікації рівноцінно активні; діалоги, в яких учасники комунікації поперемінно активні, і діалоги, де активним є один учасник комунікації. Вдосконалена методика проведення фонетичного аналізу за допомогою сучасних комп'ютерних програм дала змогу виявити й унаочнити особливості частотної організації різних типів діалогів.

Результати дослідження показали, що інтонація є найважливішим механізмом реалізації комунікативної інтенції у досліджуваних діалогах. Серед акустичних ознак, які найбільш чітко диференціюють досліджувані діалоги, виділяються: діапазон ЧОТ та максимуми ЧОТ діалогічної єдності. Значну роль реалізації основного сенсу висловлювання, отже, і безпосередньо самої інтенції, грають максимуми частоти основного тону, які збігаються з семантичним центром діалогічного єдності. Результати дослідження пікових значень частоти основного тону в діалогах дають змогу стверджувати, що пікові значення ЧОТ разом з діапазоном ЧОТ значною мірою беруть участь у реалізації інтенції. Залежність між величиною пікового значення і відсотком реалізованої інтенції в діалогах має характер зворотної пропорційності: що більше пікове значення ЧОТ, то менша ймовірність успішної комунікації.

Проведене дослідження свідчить про існування низки частотних показників інтонації, які беруть участь у реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Перспективним вважаємо порівняльний аналіз інтенційного критерію в різних фоностилях – діловому, академічному і побутовому.

Ключові слова: комунікативна інтенція, англомовний діалогічний дискурс, діалогічна єдність, частотний параметр інтонації, частота основного тону.

The article presents an experimental phonetic investigation, which deals with a comprehensive analysis of English-language dialogues. It focuses on the study of prosodic means of communicative intention realization in various types of the investigated dialogues.

The criteria for the practical material classification are: 1) intention that is considered basic; 2) the communication outcome; 3) the degree of collocutors' participation in communication. According to these criteria the investigated dialogues are classified as 1) informative, convincing, incentive, self-presenting and mixed dialogues; 2) communicatively successful

and communicatively unsuccessful dialogues; 3) dialogues showing equal activity of both collocutors, dialogues showing in turn activity of the collocutors and dialogues showing one participant's activity only.

The recorded speech was studied with the help of computer and statistical analyses which allowed to reveal those elements of prosody that actualize communicative intention in various types of the investigated dialogues.

The results of the study showed that intonation is the most important mechanism in communicative intention realization in the studied dialogues. Among the acoustic features that most clearly differentiate the studied dialogues, the following stand out: the pitch range and the pitch peaks of the analysed dialogues. The most significant role in intention realization is played by the pitch peaks, which coincide with the semantic center of dialogues.

The research proves the functional relevance of melodic component of intonation in communicative intention realization in English dialogical discourse.

Key words: communicative intention, English dialogical discourse, prosodic means, melodic component of intonation, pitch, pitch peaks.

Сьогодні у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці спостерігається тенденція до широкого дослідження мовленнєвого спілкування, що трактується як складне, багатоаспектне явище і вивчається в цілій низці наук, у тому числі соціолінгвістиці, паралінгвістиці і комунікативної лінгвістиці. Для всіх цих напрямів характерним є прагнення відійти від лінгвістичного редуціонізму, в рамках якого об'єкт дослідження обмежувався виключно мовленнєвими текстами, ізольованими від умов їх породження, від людської діяльності, заради якої вони, власне, і були продуковані. Із 70-х років ХХ століття в зоні пильної уваги лінгвістів перебуває діяльнісний аспект мови, а саме взаємодія комунікативних цілей мовців і мовних виразів, що використовуються для їх досягнення. Досліджувані проблеми знаходяться на стику кількох філологічних дисциплін (психолінгвістики, соціолінгвістики та ін.). При цьому аналізуються процеси породження висловлення [1; 2], розробляються концепції використання мови в повсякденній мовленнєвій практиці і пропонуються правила мовленнєвої поведінки [3; 4; 5], висвітлюються стратегії і тактики мовленнєвої поведінки [6; 7]. З огляду на це інтерес сучасних лінгвістів у першу чергу концентрується на соціально-мовленнєвій взаємодії комунікантів [8; 9; 10], у зв'язку з чим об'єктом дослідження виступає саме усний діалог як основна форма вербальної комунікації, де кожне висловлення мовця є певною акцією, що викликає й зумовлює зворотну реакцію, створюючи особливий діалогічний дискурс.

Діалогічний дискурс інтерпретується в сучасній лінгвістиці як мовленнєва взаємодія двох (або більше) комунікантів, динамічна послідовність їхніх реплік, скерованих на вирішення того чи іншого завдання спілкування, визначеного певною стратегією та певною інтеракційною **інтенцією**. Наявність спільної комунікативної інтенції, глобальної мети та теми, представленої у вигляді макропропозиції, або макроструктури є однією з основних характеристик діалогічного дискурсу.

У пропонованій роботі **інтенція** розглядається як найважливіший компонент мовленнєвої діяльності, що впливає на успішність або неуспішність комунікації, ефективну реалізацію практичних цілей учасників спілкування. Дослідженням ролі інтенції в організації мовленнєвої діяльності займалося багато вітчизняних і зарубіжних лінгвістів [8; 9; 4]. Значна кількість робіт у цій царині належить також соціологам і психологам [11; 12; 13].

Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених аналізу феномену інтенції, що проводяться як в Україні, так і в Західній Європі й Америці, саме **просодичні засоби** актуалізації комунікативної інтенції в акторському мовленні залишилися практично не дослідженими, що і визначило доцільність даної проблематики.

Актуальність роботи зумовлено необхідністю систематизації існуючих уявлень про місце і роль феномену інтенції в межах теорії мовленнєвих актів, а також важливістю з'ясування специфіки її вияву в усному англійському дискурсі. Актуальність роботи увиразнюється і ретельним аналізом **просодії** як засобу реалізації комунікативної інтенції в усному діалогічному дискурсі.

Метою дослідження є вияв просодичних засобів реалізації комунікативної інтенції в англійському діалогічному дискурсі.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- узагальнити наявні дефініції понять «діалогічний дискурс», «інтенція», «комунікативна інтенція»;
- класифікувати досліджувані діалоги відповідно до запропонованих критеріїв: інтенція, успішність/неуспішність комунікації, ступінь участі (активності) комунікантів;
- схарактеризувати інтонаційні особливості кожної з аналізованих груп діалогів на основі слухового аналізу;
- виявити просодичні параметри, що беруть участь у реалізації комунікативної інтенції досліді-

джуваних діалогів на основі інструментального аналізу мелодичних характеристик.

Об'єкт дослідження становить усний англomовний діалогічний дискурс.

Предметом дослідження є просодичні засоби реалізації комунікативної інтенції в усному англomовному діалогічному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували саундтреки і транскрипти 630 діалогічних епізодів, відібраних із чотирьох англomовних фільмів («Bridgit Jones's Diary», «Bridgit Jones's Diary: the Edge of Reason», «The Thomas Crown Affair», «Four Weddings and a Funeral»). Для проведення лінгвістичного аналізу діалогічного дискурсу використано загальні та спеціальні методи дослідження. Із **загальних методів** застосовувались описовий метод і метод спостереження, які в сукупності із суб'єктивним (перцептивним) аналізом матеріалу дослідження, що містить слуховий і аудиторський аналізи, уможливили виявлення просодичних засобів реалізації комунікативної інтенції в діалогічному дискурсі; індуктивне узагальнення й аналіз фактичного матеріалу сприяли систематизації й об'єктивній лінгвістичній кваліфікації фактичного матеріалу. В роботі також використано метод кількісного аналізу, за допомогою якого встановлено обсяг діалогів різних типів. Найважливішими **спеціальними методами** дослідження у роботі є метод інструментального аналізу (комплексний метод фонетичного дослідження, що базується на електроакустичному методі), використання якого уможливило опис об'єктивних фізичних особливостей досліджуваних діалогів; метод статистичного аналізу, застосований для обробки даних, отриманих у результаті перцептивного й електроакустичного видів аналізу, сприяв ідентифікації релевантних просодичних параметрів, що беруть участь у реалізації інтенції в усному діалогічному дискурсі. Використаний у роботі метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу дав змогу не лише виявити провідні просодичні засоби реалізації комунікативної інтенції, але й інтерпретувати результати експериментально-фонетичного дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше: виокремлено просодичні параметри, які беруть участь у реалізації комунікативної інтенції; визначено і проаналізовано дистинктивні просодичні особливості діалогів, що експлікують різні інтенційні типи; методом електроакустичного й інструментального аналізу зафіксовано об'єктивні акустичні характеристики досліджуваних діалогів, що реалізують різні

типи інтенцій; феномен інтенції в діалогічному дискурсі досліджено на матеріалі англomовних автентичних квазіспонтаних діалогів.

Інтерес сучасних лінгвістів концентрується на соціально-мовленнєвій взаємодії, а не на ізольованих монологічних висловах. Отже, основним об'єктом дослідження стає діалогічний дискурс, одним з критеріїв успішності/неуспішності якого є реалізація/нереалізація інтенції мовця. В теоретичній літературі існує безліч визначень феномену «інтенція» і підходів до його вивчення. Так, у лінгвістичній філософії під інтенцією розуміється суб'єктивне значення, яке мовець вкладає у своє висловлення, а інтенційність є основоположним чинником мовленнєвого механізму і продюкованого ним мовлення.

В теорії мовленнєвих актів інтенція розглядається в контексті ілокутивних сил висловлення та ілокутивних аспектів мовленнєвих актів. Розрізняються стандартні, формальні, діалогічно-орієнтовані, ілокутивні акти, а також типології ілокутивних актів у контексті соціальної взаємодії комунікантів. Робиться висновок про те, що в цілому ілокуція характеризується перш за все цілеспрямованістю мовленнєвого акту, тобто його інтенційністю [1; 2].

Соціолінгвістика аналізує реалізацію інтенції в аспекті соціальної належності учасників комунікації. Зазначено, що оптимальний вибір мовленнєвого вираження комунікативної інтенції мовця (адресанта) повинен узгоджуватись із соціальними характеристиками адресата [11]. Найважливішим вважають параметри віку, суспільного стану комунікантів, ступеня близькості їхніх стосунків.

У психолінгвістиці інтенцію зараховують до характеристик початкового етапу породження висловлення. Вона розташовується на проміжній стадії між формуванням мотиву висловлення і його внутрішнім програмуванням. Таким чином, процес опосередкування комунікативних інтенцій уможливорює перехід від планування до безпосередньої мовленнєвої реалізації задуму висловлення [8; 13].

В теорії мовленнєвого впливу інтенція розглядається в аспекті її оптимальної вербалізації. Успішність реалізації комунікативної інтенції безпосередньо залежить від вибору найефективнішої стратегії і тактики мовленнєвої поведінки для кожного конкретного типу інтенції, що демонструє рівень комунікативної компетенції суб'єкта спілкування. Дотичним також є поняття про правила побудови й умови успішності мовленнєвого акту і досягнення перлокутивного

ефекту (дотримання/порушення принципів кооперативності і ввічливості) [3; 5].

Комунікативна інтенція передбачає перетворення проблемної ситуації спілкування в комунікативне завдання, призначене мовцем для мовленнєвого вираження. В роботі феномен інтенції розглянуто як один з найважливіших компонентів мовленнєвої діяльності, ситуативно і контекстно зумовленої.

Загальна інтенція є одночасним виявом кількох окремих інтенцій, що нашаровуються одна на одну. За етапом і часом реалізації вони поділяються на початкові і кінцеві.

Недотримання комунікантами правил кооперативної поведінки, порушення процесів породження і сприйняття, а також конфлікт комунікативних намірів інтерактантів може призвести до неповного здійснення комунікативних інтенцій. У цьому випадку фіксують комунікативний дискомфорт у спілкуванні. Якщо наявне повне нездійснення комунікативних інтенцій, то це тлумачиться як комунікативна невдача.

Інтенція становить собою суб'єктивний фактор мовленнєвої взаємодії, який виявляється після усвідомлення суб'єктом мотивів породження мовлення і прогнозує його можливий результат.

Діалог як найприродніша класична форма соціально-мовленнєвої взаємодії, є однією з найважливіших форм реалізації мови як засобу людського спілкування. Класифікації діалогів зазвичай базуються не на одному, а на декількох критеріях, серед яких можна виокремити такі: характер реакції співрозмовника на попередню репліку, семантичне наповнення діалогу, його зовнішня форма, структура, екстралінгвістичні чинники тощо.

Вивчення структури діалогу дало змогу ідентифікувати його структурні елементи двох рівнів. По-перше, це репліки – найменші, структурно не самодостатні одиниці діалогу, що володіють характерними ознаками й об'єднані мовленнєвими зв'язками з попередніми висловами. По-друге, це одиниці вищого рівня – а саме діалогічні єдності, що становлять структурно самодостатній комплекс реплік, об'єднаних тематично, зв'язаних лексично й граматично.

В роботі пропонується авторська класифікація діалогів, що ґрунтується на трьох принципах: 1) інтенції комунікантів, 2) ступені успішності/неуспішності комунікації, 3) ступені участі комунікантів у взаємодії.

Основним критерієм класифікації фактичного матеріалу дослідження виступає *інтенція*. Згідно із цим критерієм у роботі виокремлено та досліджено

п'ять типів діалогів: *інформаційні, переконувальні, спонукальні, діалоги-самопрезентації і змішані* діалоги. В даних п'яти типах діалогів вивчалася реалізація/нереалізація п'яти інтенційних типів, а саме: бажання отримати/передати інформацію, бажання впевнити/переконати співрозмовника, бажання змусити/попрохати співрозмовника здійснити певну дію, бажання самовиразитись і змішані або різнорідні інтенції.

За критерієм *успішності/неуспішності комунікації* діалоги поділялися на: 1) комунікативно успішні й 2) комунікативно неуспішні. Виходячи з того, що в роботі досліджується переважно позитивна інтенція, необхідно зазначити, що успішність/неуспішність комунікації безпосередньо залежить від реалізації/нереалізації інтенції в аналізованих діалогах.

Залежно від інтенції учасників акту комунікації спостерігається і різний *ступінь участі комунікантів* у взаємодії. Дослідження експериментального матеріалу уможливило виокремлення трьох основних груп діалогів за цією ознакою, в яких: 1) обидва учасника комунікації рівноцінно активні, оскільки метою їх спілкування є переконати, наполягти на власній позиції (дискусія, суперечка, конфлікт, сварка); 2) учасники комунікації поперемінно активні (наприклад, під час обміну думками або інформацією один комунікант веде себе активніше при запиті інформації, інший – при відповіді або наданні інформації); 3) активний лише один учасник комунікації, оскільки у нього домінує бажання самовиразитися, функція іншого комуніканта – слухати.

У дослідженні застосовувалася комплексна методика експериментально-фонетичного аналізу просодії, що містить методи вивчення суб'єктивних особливостей інтонації на перцептивному рівні та об'єктивних акустичних параметрів звучного мовлення. До суб'єктивних акустичних особливостей частотного параметру інтонації належать висотні характеристики; до об'єктивних – частота основного тону.

Аудиторському аналізу передувало перцептивний аналіз, основним завданням якого було класифікувати й типізувати аналізовані діалогічні єдності за інтенційним критерієм. Власне аудиторський аналіз відбувався в 2 етапи.

Перцептивний аналіз полягав у попередньому лінгвістичному аналізі і був проведений самими дослідниками, перед якими стояло завдання класифікувати й типізувати діалогічні єдності за інтенційним критерієм.

На **першому** етапі аудиторського аналізу аудиторам було запропоновано узалежнити прослухані

діалоги до запропонованих згідно з класифікацією типів, визначити в діалогічній єдності репліку-стимул, репліку-реакцію та фінальну репліку, зазначити, чи ці репліки позитивними або негативними. На **другому** етапі експерименту перед аудитором були поставлені завдання визначити основні просодичні характеристики досліджуваних діалогічних єдностей на рівні сприйняття.

Матеріалом аудиторського аналізу слугували 630 діалогічних єдностей, відібраних із саундтреків до 4 англійських фільмів обсягом 303 хвилини звучного мовлення. Відсоткове співвідношення аналізованих діалогів представлено на рисунку 1.

Аналіз матеріалу роботи виявив відсоткове співвідношення діалогів: інформаційні діалоги складають 56% із загальної кількості, переконувальні – 17%, спонукальні – 10%, діалоги-самопрезентації – 5% і змішані – 12%. Таке співвідношення діалогічних єдностей свідчить про те, що в більшості випадків (56%) комуніканти вступають у спілкування, намагаючись отримати інформацію або ж передати її. Другими за частотністю є переконувальні діалоги (17%), за ними йдуть змішані діалоги (12%), в яких наміри комунікантів різняться або змінюються під час спілкування. Це свідчить про те, що досить часто, вступаючи в комунікацію, співрозмовники переслідують одну ціль, але під час взаємодії під впливом реакції співрозмовника і власне комунікативної ситуації їх вихідна інтенція змінюється. Рисунок свідчить також про те, що нерідко (10%) головною метою спілкування є бажання змусити або попросити партнера з комунікації щось зробити. Найменш частотними, на думку аудиторів, що цілком природно для англійської культури, є діалоги-самопрезентації, які можна назвати монологіями активних комунікантів з окремими вкрапленнями стислих реплік їхніх співрозмовників.

Відповідно до результатів аудиторського аналізу основними просодичними засобами реалізації інтенції в цих діалогах є висотний рівень, мелодія, темп та гучність. Головним просодичним засобом актуалізації інтенції в інформаційних, спонукальних і змішаних діалогах виступає висотний рівень, у переконувальних діалогах, а також в діалогах-самопрезентаціях домінуючим просодичним засобом реалізації інтенції є *мелодія*.

На подальшому етапі застосовувався метод електроакустичного аналізу, що містить інтонографічний та осцилографічний види аналізу. Електроакустичний аналіз дав змогу виокремити частотні диферентори чотирьох типів діалогів.

Рис. 1. Відсоткове співвідношення досліджуваних діалогів, класифікованих за інтенційним критерієм

Отримані дані за частотним параметром, узагальнено завдяки математичній обробці даних, а саме – методиці статистичного аналізу результатів фонетичних досліджень.

Проведене дослідження дало змогу констатувати, що частотний компонент інтонації в цілому і значення частотного діапазону та пікової частоти основного тону (ЧОТ) зокрема відіграють важливу роль у реалізації інтенції в досліджуваних діалогах. Існує яскраво виражений взаємозв'язок між показниками частоти основного тону й успішністю/неуспішністю комунікації, яка носить характер *зворотної пропорційності*: чим вище значення діапазону частоти основного тону та її пікових точок, то нижче відсоток комунікативної успішності в діалогах.

Дані порівняльного аналізу показників діапазону частоти основного тону з даними аудиторського аналізу стосовно успішності/неуспішності досліджуваних діалогів (аналіз позитивності/негативності фінальної репліки), виявили певний взаємозв'язок між показником діапазону ЧОТ і відсотком успішності/неуспішності комунікації: діалоги з високим показником діапазону частоти основного тону, як правило, є комунікативно неуспішними, і, навпаки, діалоги з нижчими показниками діапазонних значень ЧОТ характеризуються комунікативною успішністю.

Таким чином, встановлено, що діапазон частоти основного тону відіграє важливу роль у реалізації інтенції, а отже, значною мірою впливає на успішність/неуспішність комунікації.

Результати дослідження пікових значень частоти основного тону в діалогах дають змогу стверджувати, що пікові значення ЧОТ разом з діапазоном ЧОТ значною мірою беруть участь у реалізації інтенції. Залежність між величиною пікового значення і відсотком реалізованої інтенції в діалогах має характер *зворотної*

пропорційності: що більше пікове значення ЧОТ, то менша ймовірність успішної комунікації.

В результаті виявлення локалізації пікових значень у синтагмі було встановлено, що в інформаційних, переконувальних і спонукальних діалогах пікові значення ЧОТ переважно локалізуються на 1 наголошеному складі (84%, 62% та 57% відповідно); в діалогах-самопрезентаціях 47% пікових ЧОТ припадають на ядро, 41% – на 1 наголошений склад; у змішаних діалогах 86% пікових ЧОТ локалізуються на ядрі.

Переважає локалізація пікових значень ЧОТ на 1 наголошеному складі в інформаційних діалогах пояснюється тим, що, як правило, запит інформації здійснюється за допомогою спеціальних питань (наприклад, “*What does he know about it?*”), у яких найбільшим просодичним виділенням характеризується питальне слово. Ці дані уможливають припущення про те, що діалоги, в яких пікові значення припадають на 1 наголошений склад, є комунікативно успішними частіше, ніж діалоги, в яких пікові значення локалізуються на ядрі.

Отримані результати дослідження локалізації максимумів ЧОТ свідчать про те, що в більшості випадків семантичний центр висловлення збігається з піковим значенням ЧОТ, висвітлюючи провідну роль мелодійного компонента інтонації в реалізації основного змісту висловлення, особливо в інформаційних діалогах, де збіг семантичного центру з піковим значенням ЧОТ набуває тенденції функціональної залежності, тобто прямого зв'язку. Отже, пікове значення ЧОТ є *обов'язковим* параметром в реалізації інтенції в діалогах, що слугують для отримання/передачі інформації, і відіграє важливу роль в її реалізації в інших 4 типах діалогів.

Метод узагальненого тонального контуру (УТК) дав змогу отримати динамічний інтонаційний портрет ЧОТ кожного типу діалогів і порівняти узагальнену динаміку руху ЧОТ у п'яти типах діалогів.

Статистична обробка отриманих даних за критерієм Стьюдента довела достовірність спостережуваних відмінностей діапазону частоти основного тону в п'яти групах діалогічних єдностей.

Найзагальніша характеристика інтенції мовця полягає в тому, що вона лежить в основі мовленнєвого акту, мотивує його, втілюється за допомогою різноманітних способів мовного вираження у висловленнях. У свою чергу, комунікативна інтенція – це перетворення проблемної ситуації спілкування в комунікативне завдання; це інтенція, призначена мовцем для мовленнєвого вираження. В роботі феномен інтенції обмежується розглядом безпосередньо в контексті функціонування мовленнєвих процесів.

Інтонація є одним з найважливіших механізмів реалізації комунікативної інтенції в досліджуваних діалогах. Серед акустичних ознак, що найчіткіше диференціюють діалоги, виокремлюються діапазон ЧОТ та максимальна ЧОТ діалогічної єдності. Велике значення в реалізації основного змісту висловлення, а отже й самої інтенції, відіграють максимальні показники частоти основного тону, що збігаються з семантичним центром діалогічної єдності.

Отримані висновки доводять існування цілої низки частотних параметрів, що беруть участь у реалізації комунікативної інтенції в англійському діалогічному дискурсі.

Перспективним вважаємо порівняльний аналіз інтенційного критерію в різних фоностілях – діловому, академічному і побутовому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Grice G. H. Logic and conversation. Eds. Cole & Morgan. 1975. PP. 41–58.
2. Austin J. L. How to do things with words. Cambridge : Harvard University Press, 1968. 176 p.
3. Leech G. Principles of Pragmatics. London : Longman Publishing Group, 1983. PP. 131–139.
4. Scollon R., Scollon S. Intertextual communication: a discourse approach. Oxford : Blackwell, 2000. 177 p.
5. Yule G. Pragmatics. Oxford : OUP, 1996. 138 p.
6. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ : Спілка рекламистів України, Українська асоціація публік рілейшнз, 1996. 175 с.
7. Почепцов О. Г. Комунікативний статус як параметр мовленнєвої взаємодії. *Мовознавство*. Київ, 1989. № 4. С. 40–45.
8. Goffman E. Interaction ritual: Essay on face-to-face behavior. Garden City, New York : Anchor Books, 1967. 270 p.
9. Blum-Kulka S., House J. Cross-cultural and situational variation in requesting behavior in cross-cultural pragmatics: Requests and apologies. Ablex : Norwood, NJ, 1989. 289 p.
10. Tsui A. English Conversation. Oxford : OUP, 1995. 298 p.
11. Ferguson Ch. A. Sociolinguistic perspectives. *Papers on language in society*. 1959-1994. New York, 1996. 348 p.
12. Filley A. Interpersonal Conflict Resolution. Glenview, 1975. 318 p.
13. Goffman E. Interaction ritual: Essay on face-to-face behavior. Garden City, New York : Anchor Books, 1967. 270 p.

МОВНЕ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ GENIUS / ГЕНІАЛЬНІСТЬ У НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ

LANGUAGE EMBODIMENT OF THE ENGLISH CONCEPT GENIUS IN THE SCIENTIFIC WORLDVIEW

Строченко Л.В.,

orcid.org/0000-0003-3619-3484

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Єрмоєнко С.В.,

orcid.org/0000-0002-8145-9483

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню мовного втілення концепту GENIUS/ ГЕНІАЛЬНІСТЬ у науковій картині світу англосмовного соціуму. Актуальність роботи зумовлена загальною антропоцентрично науковою парадигмою сьогодення, пріоритетною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних досліджень на вивчення процесів концептуалізації дійсності та відсутністю комплексних досліджень феномену геніальності в аспекті лінгвальної репрезентації. Матеріалом дослідження слугували загальні тлумачні словники англійської мови, спеціалізовані словники й енциклопедії, англосмовні художні, публіцистичні та наукові тексти, а також Британський національний корпус. Загальна вибірка за цими джерелами становить близько 100 словникових та енциклопедичних дефініцій та більше 1000 контекстів вживання ключової номінативи досліджуваного концепту. Вибірка зі спеціалізованих словників, енциклопедій та наукових публікацій утворила фрагмент наукової картини світу. До ядра концепту GENIUS / ГЕНІАЛЬНІСТЬ в англосмовній науковій картині світу уналежнюємо ознаки, які виокремлено в ході аналізу мовного матеріалу (спеціалізовані словники та енциклопедії): надзвичайність, розумові здібності, творчі здібності, досягнення, які було продемонстровано, доведено, досконалі знання у певній сфері, майстерність, самостійність, яка дає змогу не лише працювати наодинці, а й висловлювати новаторські думки, витривалість, натхнення, відмінність від інших, завзяття, працьовитість, оригінальність. До периферії уналежнюємо контекстуальні ознаки, зафіксовані у проаналізованих монографіях, статтях та інших наукових публікаціях (наполегливість, впевненість, сила характеру, гнучкість, сміливість, унікальність, образність мислення, стратегічність мислення, досяжність, системність, божественність VS немістичність, зникнення, маскулінність, протиставленість почуттям, елітарність, невизнання суспільством). Принагідно зазначимо, що у науковому мовленні доволі часто актуалізуються і ядрові концептуальні ознаки.

Ключові слова: наукова картина світу, концепт, концептуальна ознака, геніальність.

The article is devoted to the study of the linguistic embodiment of the concept GENIUS in the scientific worldview of the English-speaking society. The relevance of the work is determined by the general anthropocentric scientific paradigm of today, the priority focus of modern linguistic-cognitive research on the study of the processes of conceptualization of reality, and the lack of comprehensive studies of the phenomenon of genius in the aspect of linguistic representation. The research material was general explanatory dictionaries of the English language, specialized dictionaries and encyclopedias, English artistic, publicist and scientific texts, as well as the British National Corpus. The total sample according to these sources is about 100 dictionary and encyclopedic definitions and more than 1000 contexts of use of the key nominative unit of the studied concept. A selection from specialized dictionaries, encyclopedias and scientific publications formed a fragment of the scientific worldview. The core of the concept of GENIUS in the English-speaking scientific picture of the world includes the features that were identified during the analysis of language material (specialized dictionaries and encyclopedias): extraordinary, mental abilities, creative abilities, achievements that have been demonstrated, proven, perfect knowledge in a certain field, skill, independence, which allows not only to work alone, but also to express innovative thoughts, endurance, inspiration, difference from others, zeal, hard work, originality. The periphery includes the contextual features recorded in the analyzed monographs, articles and other scientific publications (perseverance, confidence, strength of character, flexibility, courage, uniqueness, imaginative thinking, strategic thinking, achievement, systematicity, divinity VS non-mysticism, disappearance, masculinity, opposition to feelings, elitism, non-recognition by society). We should note that in scientific communication, core conceptual features are also actualized quite often.

Key words: scientific worldview, concept, conceptual feature, genius.

Постановка проблеми. Геніальність визначається як вищий ступінь творчих проявів і здібностей особистості. Діяльність генія має видатне значення для життя суспільства. Геній здатний

створити нову епоху, зробити основне відкриття у сфері, якою він займається. Людина, що володіє такими якостями, здатна глибоко опанувати культурною спадщиною і, одночасно з цим,

виходити за рамки стереотипних або традиційних норм і рамок сприйняття і мислення. Наше дослідження спрямоване на комплексне вивчення лінгвальної репрезентації концептуального поля GENIUS у межах нового напрямку наукових пошуків – лінгвогеніоніки, яка досліджує тлумачення феномену геніальності у мові загалом і, зокрема, в англійській мові [1].

Актуальність роботи зумовлена загальною антропоцентричною науковою парадигмою сьогодення, пріоритетною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних досліджень на вивчення процесів концептуалізації дійсності та відсутністю комплексних досліджень феномену геніальності в аспекті лінгвальної репрезентації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

І. Штерн пише: «Лінгвістичний підхід до вивчення картини світу розриває два її типи: наукову, що опосередкована науковим знанням, та наївну, яка формується у свідомості носія мови в ході безпосереднього пізнання реального світу під впливом і в категоріях його національно-мовного, історичного та культурного досвіду» [2, с. 156–157].

Картина світу містить найбільш важливі характеристики самої людини та її буття. В якості глобального образу картина світу постійно формується в процесі контактування людини з навколишнім середовищем та з іншими членами соціуму. Вона об'єктивується не тільки у мові, але й в образотворчому мистецтві, музиці, ритуалах, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей тощо. Загальноприйнятим у лінгвістиці є розмежування мовної і концептуальної картин світу. Концептуальна картина світу є системою понять про сукупність реалій довкілля, а також системою смислів, втіленою в ці реалії через слова, а відтак – і через концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення. Мовна картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває стан речей як навколишнього світу, так і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді мережі концептів, які утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді мовних знаків, чий значення утворюють сукупний семантичний простір мови [3].

Аналізуючи різноманітні підходи до вивчення концептів, А. Мартинюк зазначає, зокрема, що дослідження вербалізованого концепту відбувається на основі ономазіологічного підходу, який передбачає визначення мовних засобів, що його об'єктивують, максимально повний опис семан-

тики цих одиниць та моделювання змісту концепту як глобальної ментальної одиниці через її національну своєрідність. Основними доцільними методами вчена вважає компонентний аналіз, етимологічний аналіз, виявлення синонімічного ряду лексеми-репрезентанта концепту, а також вивчення способів концептуалізації як вторинного переосмислення, зокрема, в пареміях та афоризмах [4].

Постановка завдання. *Мета статті* полягає у дослідженні мовного втілення концепту GENIUS/ ГЕНІАЛЬНІСТЬ у науковій картині світу англійськомовного соціуму.

Матеріалом дослідження слугували загальні тлумачні словники англійської мови, спеціалізовані словники й енциклопедії, англійськомовні художні, публіцистичні та наукові тексти, а також Британський національний корпус. Загальна вибірка за цими джерелами становить близько 100 словникових та енциклопедичних дефініцій та більше 1000 контекстів вживання ключової номінативи досліджуваного концепту. Вибірка зі спеціалізованих словників, енциклопедій та наукових публікацій утворила фрагмент наукової картини світу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернімося до аналізу дефініцій лексичної одиниці-номінанта досліджуваного концепту в англійськомовних спеціалізованих словниках з психології.

[**genius**: the demonstrated exceptional achievement in a person. Different theories: born with, environmental reasons, overcompensation for inferior feelings. Generally seen as a joint product of hereditary and environment] [5].

Наведена дефініція містить коротке визначення феномену геніальності, що проявляється у виняткових, надзвичайних досягненнях людини, та наводить три основні теорії виникнення цього феномену та загальноприйняте його тлумачення як поєднання спадковості та оточення.

Впливовий словник *APA dictionary of psychology* наводить таке визначення:

[**genius** – an extreme degree of intellectual or creative ability, or any person who possesses such ability] [6].

Один з онлайн-медичних словників у своїму визначенні підкреслює надзвичайність інтелектуальних здібностей, які проявляються у креативній активності:

[**genius** – extraordinary intellectual power especially as manifested in creative activity].

Слід зазначити, що деякі енциклопедичні словники спершу наводять визначення людини-генія, а потім розкривають сутність власне феномену

геніальності, як от наступне тлумачення в англійському професійному словнику, яке містить визначення людини-генія, зазначаючи притаманні їй надзвичайні здібності та креативність, зокрема, інтелект, причому одним із показників виступає рівень IQ – 140 і вище:

[**genius**: a term used to describe a person with exceptional ability and creativity within a particular field, for instance intellect (by defining IQs of 140 + as the guideline for genius)].

Отже, наведені дефініції актуалізують такі концептуальні ознаки GENIUS як **винятковість** (вербалізується лексемами *exceptional, extreme degree*), **розумові здібності** (*intellect, defining IQs of 140+*), **творчі здібності** (*creativity*), **досягнення, які було продемонстровано, доведено** (*demonstrated achievement*).

Слід зазначити, що контекстуальна актуалізація тих чи інших концептуальних ознак залежить від напрямку, в якому виконане те чи інше дослідження феномену геніальності. Так, наприклад, у монографії *Prenatal Origin of Genius* Раймонд Бернارد, американський психолог, досліджує можливості народження людей, наділених геніальними здібностями, беручи до уваги рівень інтелекту батьків. Вчений відштовхується від дослідження свого колеги, професора М. Шлаппа, який стверджує, що розумова відсталість зумовлена несприятливими факторами ще до народження дитини, під час вагітності матері. Р. Бернارد вважає, якщо несприятливі фактори призводять до проблем з розумовою діяльністю дитини, то кращі умови вагітності тощо сприяють появі геніальності чи ментальної переваги, надзвичайності:

[*It is interesting to review the outstanding researches of Prof. Max Schlapp of the New York Post Graduate Hospital on the prenatal origin of mental defectiveness, as this will give us a clue to the solution of the problem of the prenatal origin of genius or mental superiority. If adverse conditions lead to the former, superior prenatal conditions should lead to the latter*] [7].

Отже, для вченого геніальність – це, перш за все, **надзвичайні розумові здібності**.

Ще одним аспектом наукових розвідок феномену геніальності є дослідження спорідненості геніальності та різноманітних психічних розладів. Однією з таких праць є публікація *Sounds from the bell jar: ten psychotic authors* – результат співпраці між оксфордським психологом та двома літературознавцями. Вперше дослідження було опубліковане у 1990 році. Книга досліджує життя та творчість десяти авторів, серед яких Вірджинія

Вульф та Сільвія Плат, які, на думку авторів, мають як серйозні психічні захворювання, так і велику оригінальність думок. Книга спирається на особисті щоденники, історичні архіви, клінічні записи та літературні твори, а також досліджує чи можуть різні способи мислення, різні думки, надмірна інклюзивність, аутизм, психоз та творчість мати щось спільне. В одному з уривків з цієї книги фіксуємо вербалізацію цілої низки концептуальних ознак *геніальності*:

[*The picture that Cox paints of the prevailing personality of these' heroes of the past', as she calls them, is glossed in the most adulatory terms, emphasising their extraordinariness in every respect: their single-mindedness, their'... persistence of motive and effort, confidence in their abilities, and great strength or force of character.'* Furthermore, she notes: *How do we reconcile Cox's impression of genius as superior, adjustive mental health with that which the medical biographers give, remembering that both are referring to a similar set of individuals?*] [7].

У цьому випадку виокремлюємо такі вербалізовані концептуальні ознаки як **надзвичайність** (*extraordinariness in every respect; superior*), **наполегливість** (*persistence of motive and effort*), **впевненість у своїх здібностях** (*confidence in their abilities*), **сила характеру** (*great strength or force of character*). Крім цього, фіксуємо актуалізацію ще однієї характеристики розумових здібностей, що є вираженням феномену геніальності – **гнучкість**, можливість пристосовуватися (*adjustive mental health*).

Одним із найвідоміших дослідників феномену геніальності у царині психології є американський вчений Дін Кіт Сімонтон, професор Каліфорнійського університету, автор понад 300 публікацій, лівова частка яких присвячена креативності та геніальності. В одній із них, статті під назвою *After Einstein scientific genius is extinct* [8] вчений наголошує, що на сучасному етапі наука розвивається таким чином, що в ній майже неможливо є прояви феномену геніальності:

[*Of course, I hope that my thesis is incorrect. I would hate to think that genius in science has become extinct and that my research speciality has become obsolete. It takes only one new scientific genius to prove me wrong*] [8].

Автор далеко не в захваті від цієї тези, оскільки подібна ситуація робить сферу його власних досліджень застарілою. У цьому випадку фіксуємо актуалізацію концептуальної ознаки **зникнення**.

Протилежної думки Дін Сімонтон дотримується у випадку із творчою геніальністю. На

самому початку статті автор зазначає, що геніальність може визначатися або в рамках надзвичайних розумових здібностей, або як досягнення певних висот у творчості:

[*Genius first became the subject of scientific inquiry in the early 19th century, and it has continued to attract research interest to the present day. Although genius can be defined as either superlative intelligence or achieved eminence, this review is restricted to the latter definition, and is further confined to creative achievement*] [8].

Таким чином, виокремлюємо вербалізовані концептуальні ознаки **надзвичайність, розумові здібності, досягнення** (*superlative intelligence, achieved eminence, creative achievement*).

Окрім різниці між творчою, художньою й науковою геніальністю, науковці також звертають свою увагу на гендерний аспект цього феномену. В межах літературної критики феномен геніальності трактується як дискурсивне утворення, тобто як поняття, що було сформовано соціальними, політичними та історичними обставинами певної епохи:

[*Literary criticism was dominated in the latter half of the twentieth century by poststructuralism, a critical school the major by-product of which is the critique of discourse. The meaning of any linguistic utterance always exceeds the utterance itself; there is always more meaning in any text than may be apprehended by simply understanding the words. This excess meaning, the poststructuralists say, is socially, historically, and politically determined and produced. With this critical apparatus, critics have reconsidered the category of **genius** of the eighteenth and nineteenth centuries as a discursive formation. That is, current critics see the notion of **genius** as an idea that was shaped, indeed constructed, by the social, political, and historical circumstances of the Enlightenment*] [7].

Висновки. До ядра концепту GENIUS / ГЕНІАЛЬНІСТЬ в англійській науковій картині світу уналежнюємо ознаки, які виокремлено

в ході аналізу мовного матеріалу (спеціалізовані словники та енциклопедії):

- надзвичайність (вербалізується лексемами *exceptional, superior*),
- розумові здібності (*intellect, defining IQ of 140+*),
- творчі здібності (*creativity*),
- досягнення, які було продемонстровано, доведено (*demonstrated achievement*),
- досконалі знання у певній сфері (*specific knowledge of a domain*),
- майстерність (*mastery of the skills*),
- самостійність (*autonomy, which is needed for working alone and for daring to express novel or divergent points of view*), яка дає змогу не лише працювати наодинці, а й висловлювати новаторські думки,
- витривалість (*endurance, which involves an ability to persist, to complete tasks, and to follow through*),
- натхнення (“*flow*”),
- відмінність від інших (*deviance*),
- завзяття (*zeal*),
- працьовитість (*power of working*),
- оригінальність (*originality, the ability to think and work in areas not previously explored*).

До периферії уналежнюємо контекстуальні ознаки, зафіксовані у проаналізованих монографіях, статтях та інших наукових публікаціях (*наполегливість, упевненість, сила характеру, гнучкість, сміливість, унікальність, образність мислення, стратегічність мислення, досяжність, системність, божественність VS немістичність, зникнення, маскуліність, протиставленість почуттям, елітарність, невизнання суспільством*). Принагідно зазначимо, що у науковому мовленні доволі часто актуалізуються і ядрові концептуальні ознаки.

Перспективу роботи вбачаємо у можливості подальших досліджень геніальних особистостей в парадигмі лінгвоперсонології, контрастивної лінгвістики, психолінгвістики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Строченко Л.В. Концептуальне поле GENIUS в англійському мовленні. *Одеська лінгвістична школа: кола реконструкцій*: колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т.Ю. Одеса: ПолиПринт, 2020. С. 170–176.
2. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. К.: АртЕк, 1998. 237 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
4. Мартинюк А.П. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. № 837. С. 14–18.
5. Genius. URL: <https://psychologydictionary.org/pseudoprodigy> (дата звернення 10.05.2023)
6. Genius. URL: <https://dictionary.ara.org> (дата звернення 10.05.2023)
7. British National Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/> (дата звернення 10.05.2023)
8. Simonton D. Scientific genius is extinct. *Nature*. 2013. P. 493-602 <https://doi.org/10.1038/493602a>

МЕДІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗВЕРНЕНЬ ПУБЛІЧНОЇ ОСОБИ: ФОНОВА ІНФОРМАЦІЯ

MEDIA REPRESENTATION OF PUBLIC ADDRESS: BACKGROUND INFORMATION

Талавіра Н.М.,

orcid.org/0000-0002-5600-5893

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Стаття присвячена вивченню процесу міжжанрової трансформації публічного виступу у новинний текст. Крім відбору ключових ідей та аргументів з промови, журналісти модифікують її зміст за рахунок уточнення певних даних, пояснення незрозумілих реалій, конкретизації відомостей для заповнення можливих прогалів у читачів. Метою запропонованої розвідки є виявлення критеріїв відбору фонові інформації у новинних текстах, що висвітлюють звернення Володимира Зеленського до американського Конгресу 16 березня 2022 року. Матеріалом для аналізу слугували дві американські та одна британська статті. Встановлено, що цільова аудиторія цих новинних текстів визначає додаткові відомості, які автори включають у фоновий блок. Всі три новинні повідомлення містять дані про час і місце виступу, згадують відео матеріал, показаний присутнім у залі, стан справ на фронті та в тилу, а також відображають допомогу, яку США вже надало Україні та планує передати найближчим часом із зазначенням конкретних видів зброї. Проте наявні певні відмінності між трьома текстами. Обидві американські статті подають вербальні реакції президента США, сенаторів-демократів та республіканців. Проте міжнародне видання www.washingtonpost.com акцентує критичність останніх, які вимагають звіт про витрачені кошти, тоді як демократи і Байден говорять про всіляку підтримку України. Натомість сайт www.latimes.com, що орієнтується на місцевих читачів і має більш консервативні погляди, репрезентує коментарі республіканців, що закликають до більш рішучих дій і активнішої підтримки, тоді як демократ у цьому новинному тексті наголошує, що США допомагатимуть, поки це не становитиме загрози інтересам їхніх громадян. Британський сайт www.bbc.com пропонує новинний текст, який містить додаткову інформацію про заходи, що проходять у Євросоюзі на підтримку України, нагадує своїм читачам про попередній візит трьох європейських лідерів в Київ. Крім того, британське видання відсилає до американських ЗМІ як джерела інформації про надану та обіцяну допомогу Україні з боку США для створення ефекту об'єктивності.

Ключові слова: публічний виступ, новинний текст, медіатизація, фонові інформація, цільова аудиторія.

The article studies the process of cross-generic transformation of a public speech into a news text. In addition to selecting key ideas and arguments from the address, journalists modify its content by clarifying certain data, explaining obscure realia, specifying information to fill possible knowledge gaps of their readers. The purpose of the proposed research is to identify criteria for selecting background information in news texts covering Volodymyr Zelensky's address to the US Congress on March 16, 2022. The material for the analysis was two American and one British articles. It has been established that the target audience of these news texts determines the additional information included in the background block. All three news texts contain information about the time and place of the speech, mention the video material shown to those present in the hall, the current state of affairs at the front; specify the aid the USA has already provided to Ukraine and enumerate particular types of weapons to be given in the near future. However, there are certain differences between the three texts. Both American articles provide verbal reactions of the US president, Democratic and Republican senators. However, the international publication www.washingtonpost.com emphasizes that republicans demand a report on the spent funds, while Democrats and Biden talk about all kinds of support for Ukraine. In contrast, the news text published on www.latimes.com represents comments of Republicans calling for greater engagement and more military support, while a Democrat emphasizes that the US will help until it threatens the security interests of their citizens. The British site www.bbc.com offers a news text that contains additional information about the measures taking place in the European Union in support of Ukraine, and reminds its readers about the previous visit of three European leaders to Kyiv. In addition, the British publication refers to American mass media as a source of information about the aid provided and promised to Ukraine by the United States in order to create the effect of objectivity.

Key words: public speech, news text, medialization, background information, target audience.

Постановка проблеми. Звернення публічної особи, будь то політик, видатна людина, громадський діяч, актор чи прославлений спортсмен, завжди привертає увагу аудиторії. Сучасні виступи опосередковані новими технічними засобами, котрі доносять ідеї риторика до великої кількості слухачів, глядачів та користувачів інтернету. Крім того, ці промови висвітлюються у новинних

текстах, де журналісти повідомляють ключові аргументи, місце і час самого виступу, реакцію публіки на нього, тощо.

Новинний текст, що повідомляє про публічний виступ президента України, спрямований, як і будь-яке медійне повідомлення, на інформування читача про важливу подію, що відбулася у світі. Звернення Володимира Зеленського до

американського Конгресу на початку активних військових дій навесні 2022 року привернуло велику кількість адресатів не лише з числа політиків, але й пересічних людей за рахунок значущості події для всього людства у різних кутках планети. Тому його слова репрезентувалися у новинах різноманітних видань шляхом прямого та непрямого цитування для акцентуації об'єктивності відображення події. Порядок представлення його аргументів проаналізований нами у попередній розвідці [див.: 1]. Водночас Україна була досить далекою і незрозумілою країною для більшості читачів іноземних публікацій, тому новинні тексти містять згадки про події, що відбувалися в цей час у нашій державі, реакцію інших країн на агресію, надану допомогу у боротьбі з ворогом. Обрані факти та реалії, яку надають окремі новинні повідомлення для заповнення можливих лакун у читацької аудиторії, можуть різнитися залежно від видання та країни, де воно публікується. Постає питання, що впливає на вибір конкретних відомостей та фактів у фоновому блоці статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міжжанрових трансформацій – у нашому випадку перетворення публічного виступу у новинний текст – викликає інтерес лінгвістів, які аналізують засоби перекодування омовленого змісту та шляхи залучення екстралінгвістичного матеріалу під час медіатизації. Останню тлумачать як процес, під час якого головні складники соціальної чи культурної активності отримують медійні форми [11, с. 48]. При цьому оригінальний текст зазнає певних змін, тому що відбувається фільтрування змісту виступу [3, с. 121], коли журналіст обирає певні аргументи з промови та вдається до тлумачення реалій та явищ, котрі потенційно можуть викликати непорозуміння у цільовій аудиторії. Під час «міграції» лінгвального матеріалу з публічного звернення до його медійного висвітлення [6, с. 9] здійснюється модифікація мовних одиниць, заміна певних елементів або включення нових складників. Висвітлюючи матеріал виступу у новинному тексті, автор апелює до обізнаності адресата з представленими подіями та фактами [13, с. 8]. Водночас можливе розширення змісту промови шляхом обробки даних [4, с. 2], додавання фактів для репрезентації соціальних практик та взаємодії [5, с. 581]. З метою ефективного подачі ідей адресанта журналісти вдаються до конкретизації або узагальнення аргументів [9, с. 62], а також змінюють порядок їхнього викладу з опертям на ступінь актуальності для цільової аудиторії [див.: 1].

Усе це призводить до того, що промова зазнає істотних змін під час висвітлення у новинному повідомленні.

Метою нашої розвідки є встановлення критеріїв відбору фонові інформації при висвітленні звернення Володимира Зеленського до Конгресу США 16 березня 2022 року в американських та британських новинних текстах. **Завдання** полягають у виявленні особливостей відбору додаткового матеріалу і визначенні впливу цільової аудиторії на подані фонові факти, відомості та явища.

Виклад основного матеріалу. Новинний текст, як надрукований у паперовому форматі, так і викладений на сайті видання, містить структуру, ретельно проаналізовану Т. ван Дейком для газетного повідомлення [8, с. 53-54] з опорою на новинні схеми, підпорядковані певним правилам та утворені з ієрархічно упорядкованих категорій [12, с. 3]. Композиція новинного тексту включає такі компоненти: Коротке Повідомлення, що містить Заголовок і Вступ, які функціонують як резюме тексту і встановлюють контакт з читачем; Головне Повідомлення, котре розширює зміст Короткого Повідомлення; Фон, що містить інформацію про попередні чи наступні події, включаючи Історію, Попередні події, Контекст; Вербальні Реакції або Коментарі, котрі описують висновки, припущення, роздуми [8, с. 53]. Однак така структура притаманна не всім новинним повідомленням, зокрема ті тексти, що висвітлюють деталі виступу публічної особи, містять цитати, авторські аргументи або їхній стислий виклад, з одного боку, та додаткову інформацію, з іншого. Остання заповнює можливі прогалини у знаннях читачів стосовно контексту, тобто місця, часу виступу та його учасників; попередніх подій, які можуть бути причиною або безпосередньою умовою для промови; наслідків публічного звернення, як реальних, так і гіпотетичних; вербальних реакцій, що охоплюють вислови політичних лідерів, опонентів, експертів, відображають схвалення, осуд чи оцінку. Критерієм для відбору додаткової інформації, що слугує фоном при висвітленні промови у новинному тексті, є цільова аудиторія, коли враховується її вік, освіта, соціальний статус, політичні інтереси, ментальність, етичні та моральні цінності, тощо. Оскільки читачі кожного видання різняться, журналісти використовують різні моделі заповнення лакун.

Звернення Володимира Зеленського до Конгресу США містить шість фрагментів: жорстокість до пересічних українців; доля української держави в аспекті демократії; апеляція до загрозливих подій з історії США; прохання

про допомогу; вдячність американському народові та його керівництву; заклик до американського лідерства [2]. Представлення цієї промови і фонова інформація у новинному тексті варіюються залежно від країни, де опублікована новина, а також від фокусування на місцевих новинах і відповідно адресаті чи глобальних подіях та міжнародній аудиторії.

У міжнародному новинному повідомленні на сайті www.washingtonpost.com [7], яке є однією з найбільших і найстаріших газет США, включено декілька аспектів у фоновий блок. Стосовно контексту виокремлено місце події, детально описано відео, продемонстроване президентом для відображення страждань пересічних громадян України, стан військових дій на момент виступу Володимира Зеленського та представлено опитування пересічних американців щодо їхнього ставлення до війни та підтримки. Попередні події репрезентують інформацію про вже надану допомогу і втрати українців. Наслідки звернення президента до американського Конгресу виражені в обіцяній допомозі і видах озброєння, неможливості надання літаків та описі санкцій. Коментарі широко представлені у новинному тексті. По-перше, подана реакція американського лідера на промову, коли він заявляє про свою цілковиту підтримку та називає конкретні види зброї, що нададуть Україні. По-друге, виокремлено висловлення республіканців, котрі, з одного боку, схвалюють надання військової допомоги, а з іншого боку, вимагають звіт про необхідне озброєння. По-третє, процитовано слова Йенса Столтенберга про неможливість відкриття безпольотної зони через потенційну ескаляцію за межами України.

Американський сайт www.latimes.com хоч і є онлайн версією популярної та авторитетної газети, першочергово відображає події у межах країни, орієнтуючись на американську аудиторію. Під час опису контексту вказано на місце та час промови, її тривалість, зовнішній вигляд Володимира Зеленського та коротко згадано відео, яке було показане наприкінці звернення [10]. Стаття вказує на присутніх у залі і очевидну орієнтацію виступу на відсутнього Байдена. До блоку попередніх подій входить інформація про зв'язок Зеленського з колишнім президентом США та імпічмент Дональду Трампу через тиск на українського лідера. Пакет військової допомоги Україні з детальним переліченням озброєння та відмовою у забезпеченні безпольотної зони репрезентують наслідки промови. Вербальні реакції включають пряме цитування американського президента про надання найсучасніших видів зброї для боротьби

і захисту та обіцянка підтримувати українців перед лицем аморальних та неетичних атак Путіна на цивільне населення. Крім того, наведені слова сенатора-демократа, який визнає право Зеленського просити світ зробити все можливе заради порятунку його країни, хоча пряма конфронтація з росією не в інтересах Білого дому та законодавців. Новинний текст посилається на двох республіканців, налаштованих більш войовниче, ніж демократи: тодішнього лідера меншості в Конгресі, котрий закликає дати українцям літаки для захисту, та сенатора з Небраски, який вимагає надання більшої кількості озброєнь.

Як бачимо, хоча обидва новинні тексти надруковані в американських ЗМІ, вони містять відмінності у фактах та відомостях, включених у фонові блоки. Міжнародне видання містить опитування для відображення ставлення пересічних громадян до війни в Україні, тоді як місцевий сайт акцентує колишній зв'язок Зеленського та Трампа, що ближче до картини світу американців. Обидва видання подають реакцію трьох сторін – президента, демократів та республіканців – на промову українського лідера, проте новинний текст, що орієнтується на міжнародну аудиторію, відображає схвалення і підтримку з боку демократів та президента і вимогливість та прискіпливість з боку республіканців, оскільки це цілком очікувано для глобального адресата. Натомість сайт www.latimes.com, відомий своїми консервативними поглядами, відображає налаштованість республіканців до рішучих дій та цитує їхні заклики до більш активної підтримки.

Британський сайт www.bbc.com є всесвітньо відомим сайтом новин, що має багатомільйонну аудиторію у різних куточках планети, позиціонує себе як джерело об'єктивної інформації. Водночас редколегії цього видання треба зважати на прогалини у знаннях великої кількості людей на іншому континенті, тому у фоновий блок новинного тексту включені факти, які орієнтуються на картину світу європейців. Контекст містить інформацію про представлений під час виступу відеоряд та поточну ситуацію в Україні [14]. Крім того, заповнено лакуну про поняття «безпольотна зона»: пояснено значення, повідомлено про неодноразове звернення як до США, так і до Євросоюзу про забезпечення безпольотної зони над Україною та вказано про відмову надати її.

Для європейської аудиторії представлено відомості про зустріч в Брюсселі міністрів оборони НАТО та саміт лідерів Євросоюзу для обговорення їхньої відповіді на вторгнення, а також

зустріч Володимира Зеленського напередодні з лідерами європейських країн – Польщі, Словенії та Чехії, чії президенти першими відвідали Україну після початку повномасштабних дій. З метою створення ефекту об'єктивності новинний текст подає факти про попередню допомогу Україні з боку США з переліком наданого озброєння, зазначаючи джерело інформації – the New York Times reports, а також відомості про заплановану допомогу з переліком конкретного озброєння та фонди, які виділять на це гроші, відображаючи джерело отриманих даних – US media report. Серед представлених вербальних реакцій є цитата тодішнього спікера Палати представників Ненсі Пелосі, яка виразила своє захоплення і непохитність у підтримці України, а також коротке посилання на слова прес секретаря Білого дому про плани Байдена підтримати нашу країну на саміті у Брюсселі. Окремо слід зазначити, що британський новинний текст містить аналіз промови Володимира Зеленського їхнім постійним кореспондентом BBC News у Північній Америці Ентоні Зукером, котрий виокремив ключові ідеї промови та згадав про колишній акторський досвід президента, що допоміг йому справити враження на адресатів.

Висновки. Дослідження новинних текстів, що висвітлюють звернення українського президента, засвідчило, що фонова інформація репрезентується з урахуванням цільової аудиторії, а саме її національності, політичних поглядів, території проживання та загальної обізнаності з описаними подіями. Усі три проаналізовані повідомлення містять інформацію час і місце виступу, актуальні для будь-якого читача, про надану та заплановану військову допомогу Україні, описують відео про бомбування міст, вбитих і поранених дітей, оскільки ці відео образи мали глибокий і тривалий вплив на присутніх. Водночас існують певні відмінності. Американські видання надають розлогі цитати власних політичних лідерів: президента, демократів та республіканців, оскільки їхні висловлення актуальні для місцевої аудиторії. Британський новинний текст додатково повідомляє про діяльність європейських лідерів та організацій, оскільки для картини світу їхнього цільового адресата значущим є вклад і плани власних лідерів, навіть якщо Володимир Зеленський звертався до американського Конгресу. Подальше дослідження вбачаємо у вивченні особливостей представлення у ЗМІ промов інших політичних діячів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Талавіра Н. Медійне висвітлення звернення Володимира Зеленського до американського Конгресу: диспозиційна варіативність. *Актуальні питання іноземної філології*. 2023. № 18. у друці.
2. Address by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy to the US Congress. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pered-kong-73609> (дата звернення 30.05.2023).
3. Blackledge A. Discourse and Power in a Multilingual World. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2005. 252 p.
4. Bondi M., Cacchiani S., Mazzi D. Discourse in and through the Media: Recontextualizing and Reconceptualizing Expert Discourse. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing. 2016. 350 p.
5. Busch B. Media, politics and discourse interaction. *Concise Encyclopedia of Pragmatics* / ed. by J. L. Mey, 2nd edition. Amsterdam : Elsevier, 2009. P. 577–583.
6. Cap P., Okulska U. Analyzing genres in political communication : An introduction. *Analyzing genres in political communication*. Amsterdam : John Benjamins, 2013. P. 1–28.
7. DeBonis M. Addressing Congress, Ukrainian president Zelensky pleads for military aid. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/03/16/zelensky-speech-congress/> (дата звернення 30.05.2023).
8. Dijk Teun A. van. News as Discourse. Hillsdale, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1988. 200 p.
9. Gruber H. Genres in political discourse: The case of the 'inaugural speech' of Austrian chancellors. *Analyzing genres in political communication*. Amsterdam : John Benjamins, 2013. P. 29–72.
10. Haberkorn J. Zelensky prods Biden to pledge more Ukraine aid in emotional speech to Congress. URL: <https://www.latimes.com/politics/story/2022-03-16/zelensky-addresses-congress-ukraine-russia> (дата звернення 30.05.2023).
11. Hjarvard S. The mediatization of society. A theory of the media as agents of social and cultural change. *Nordicom Review*. 2008. № 29 (2). P. 105–134.
12. Pajunen J. Linguistic Analysis of Newspaper Discourse in Theory and Practice. Tampere : University of Tampere Press, 2008. 80 p.
13. Schäffner Ch., Bassnett S. Introduction. Politics, Media and Translation: Exploring Synergies. *Political Discourse, Media and Translation* / ed. Ch. Schäffner. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2009. 260 p.
14. Ukraine War: Zelensky Invokes 9/11 in Plea to US Congress. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60762022> (дата звернення 30.05.2023).

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГУМОРУ

MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF HUMOUR

Тарасова С.О.,

orcid.org/0000-0002-6585-6163

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сироватенко А.О.,

orcid.org/0009-0008-4707-1590

студентка IV курсу факультету іноземних мов

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті на матеріалі жартів зі сценарію англійського комедійно-драматичного серіалу «Погань» з'ясовано доцільність застосування виокремлених лінгвістичного, психологічного та культурологічного підходів до вивчення гумору.

Гумор має важливе значення в комунікації, оскільки він впливає на якість та ефективність взаємодії між людьми. Кумедні жарти, коментарі або спільне кепкування допомагають створити відкриту та дружню атмосферу, сприяючи більш глибокому розумінню між адресатом та адресантом. Вміле використання гумору може зменшити ворожість та допомогти знайти шляхи до конструктивного вирішення проблем. Людина сама стає суб'єктом, об'єктом та темою комічного дискурсу. Таким чином, жарти знаходять собі місце у численних галузях людської діяльності та формують якісне спілкування.

З лінгвістичної точки зору жарти серіалу «Погань» гармонійно поєднує вербальні та невербальні засоби комунікації: пародії, омонімію, нагромодження слів та нові слова утворені шляхом злиття. Серіал «Погань» є чудовим відображенням цінностей британського народу. Велика кількість жартів побудована на чорному гуморі, так званій візитній картці англійської ментальності. Переважають жарти на тему смерті та релігії, особливо у другому сезоні завдяки появі героя священика. З психологічної точки зору, через маніпулятивну функцію жарту, його часто використовують у прапаганді та рекламі для просунення власних ідей. Це, наприклад, можна побачити на рекламних афішах серіалу. Попри поодинокі випадки використання афіліативних форм гумору, все ж таки провідне місце займає гумор агресивного стилю, цілі мовні особистості побудовані виключно на жартах з негативною конотацією. Якщо ж говорити про культурний гумор, то він дозволяє поглянути на світ через картину світу окремої нації, виявити та підкреслити проблеми того чи іншого суспільства. Британський гумор відрізняє своєю абсурдністю, стриманістю, інтелектуальністю та чорним гумором, який може важким для сприйняття звичайному українцю. Чорний гумор становить одну з найголовніших особливостей британської ментальності. Він відрізняється своєю витонченістю та гостротою.

Ключові слова: гумор, пародія, жарт, лінгвістика, психологія, культурологія, комунікація, мовна особистість.

In the article, the usefulness of applying identified linguistic, psychological and cultural approaches to the study of humour, are clarified in the article on the basis of the jokes from the script of the English comedy-drama series "Fleabag".

Humour is important in communication because it affects the quality and effectiveness of human interaction. Funny jokes, comments or mutual mockery contribute to an open and friendly atmosphere, resulting in a deeper understanding between the speaker and the recipient. The skilful use of humour can reduce hostility and help to find ways to resolve problems in a constructive way. The individual becomes the subject, object and topic of comic discourse. Thus, jokes find their place in numerous areas of human activity and form a quality communication.

From a linguistic point of view, the jokes of the series "Fleabag" successfully combine verbal and non-verbal means of communication: parodies, homonymy, wordiness and new words formed by merging. The series is an excellent representation of the values of the British people. A large number of jokes are based on black humour, the so-called "trademark" of the English mentality. Jokes about death and religion are dominant, especially in the second season due to the presence of the priest as a character. From a psychological point of view, due to the manipulative function of a joke, it is often used in propaganda and advertising to promote one's own ideas. For example, this can be seen on the advertising posters of the series. Despite rare cases of using affiliative forms of humour, the leading place is still held by aggressive style humour, entire language personalities are built exclusively on jokes with negative connotations. Speaking of cultural humour, it allows us to view the world through the worldview of a particular nation, to identify and highlight the problems of a certain society. British humour is distinguished by its absurdity, restraint, intellectuality and black humour, which can be difficult for an ordinary Ukrainian to understand. Black humour is one of the most important features of the British mentality. It is distinguished by its elegance and sharpness.

Key words: humour, parody, joke, linguistics, psychology, culturology, communication, linguistic personality.

Постановка проблеми. Процес комунікації та у побудуванні контакту між індивідами у соціумі. Формування думок загалом грає змістовну роль Різні соціальні ситуації та конфлікти потребують

різних способів вирішення, іноді навіть зовсім нестандартних. Одним з таких засобів регулювання мовленнєвого потоку є використання елементів комічного. Таким чином, вдале використання гумору полегшує сприйняття реципієнтом інформації та налагоджує формування належного та бажаного ставлення слухача до мовця. Дослідження полягає у виокремленні трьох підходів до вивчення гумору на основі антропоцентричної природи створення гумору та на основі великої кількості досліджень жартів у галузі гуманітарних наук, таких як лінгвістика, психологія та культурологія. **Актуальність** роботи зумовлюється стрімким розвитком та популяризацією англійського гумору у медіа-просторі та у культурі суспільства загалом, що здатні посилити вплив на особистість та її моральні принципи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У роботі були проаналізовані дослідження за темами лінгвістики, психології та культурології відповідно. З лінгвістичного боку особлива увага приділялася вербальним та невербальним засобам створення комічного (Лобова О. К. [5], Тарасова С. О. [8], Dynel M. [9], та інші), з психологічного боку – функціям гумору (Квасник Г. В. [4], Зайва О. О. [3], Скоцеляс К. [7], Eisend M. [10], Purseigle P. [12] та інші), а з культурологічного – особливостям англійських жартів, особливо чорного гумору (Голяд Н. [1], Діденко І. А. [2], Самохіна В. О. [6], Fox K. [11] та інші).

Під час аналізу, змістовними та вагоми є дослідження класифікацій одиниць гумору – жартів. Якщо звернутися до робіт Лобової, то аналізуючи жарти авторка виокремлює наступні чотири форми жартів:

- Однорядковий жарт;
- Наративний жарт;
- Гумористичний монолог;
- Інвектива [5].

Але й вищезазначена класифікація не є беззаперечним рішенням проблеми оцінки жартів. Так, наприклад, у своєму дослідженні Дінель звертає увагу на наступні форми гумористичних висловів:

- Дотепність;
- Іронія;
- Каламбур;
- Репліка;
- Кепкування (взаємне глузування та самознущання);
- Анекдот [9].

З психологічної точки зору гумор є нейтральною одиницею комічного. Емоційне позитивне чи негативне забарвлення воно отримує коли потра-

пляє у контекст, ситуацію. Квасник, проаналізувавши роботи Мартіна та його колеги, стверджує що існує чотири основні стилі гумору з відповідними функціональними особливостями:

- афіліативний;
- самостверджувальний;
- агресивний;
- самопринижувальний [4].

Попри різноманітність стилів, жарти слід вживати обережно звертаючи увагу на те, яку саму функцію вони виконують у тому чи іншому контексті, та як то цього може поставитися адресат.

Отже, попри різноманітні дослідження теми гумору у українських та зарубіжних наукових колах, проблема підходів до вивчення гумору є актуальною, варте особливої уваги та більш глибокого аналізу.

Постановка завдання. Гумор є складним феноменом з низкою нюансів. Важким завданням є виокремити конкретні межі гумористичного, бо на сьогоднішній день існує велика кількість змішаних жартів що мають негативну, або навіть агресивну конотацію. Жарти відрізняються за розміром та змістовим наповненням, наявністю вербальних та невербальних засобів комунікації. До того ж, гумористична культура є специфічною для кожної окремої країни, бо будується на моральних цінностях окремих народів. Результати роботи стануть корисними у науково-дослідницькій галузі та можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях. Також дослідження може бути використаним під час підготування гумористичного рекламного матеріалу для просування продукту або послуги у медіа просторі, бо під час застосування гумору на практиці у жарт можуть вкладатися різні мотиви та цілі які має на думці адресант.

Виклад основного матеріалу. Для практичного застосування відокремлених підходів до вивчення гумору було обрано комедійно-драматичний серіал «Погань» британського виробництва. Головна героїня є незвичайною відкритою дівчиною з чудовим почуттям гумору, самоіронією та атеїстичними поглядами на життя, що також стає підґрунтям для дотепностей.

Жарти у серіалі «Погань» мають форму реплік, іноді монологів. Вони будуються на неочікуваності протиставлених фактів. Елементи одного жарту мають схожість будови, але відрізняються за смисловим значенням, через що й стається гумористичний ефект.

У англійській мові через складнощі зіставлення орфографії та фонетики слова іноді виникають непорозуміння між учасниками розмови.

Феномен омофонії лягає у основу низки жартів, як наприклад:

«CLAIRE

(laughing) *Let's go fucking crazy tonight, then.*

/He catches the end of it and turns and comes back. Claire is mortified. She shakes her head./

KLARE

(friendly) *What did you say?*

CLAIRE

No I just said ... it's not-

KLARE

No, what did you say?

CLAIRE

Erm, er. I just said let's go fuck like crazy tonight» [13].

Ще одним прикладом омонимії є наступний жарт:

«PRIEST

Oh, no no no no. I write er, restaurant reviews for the parish magazine. I was just finishing up the last one and I actually just came up with a really good title.

FLEABAG

Ah! What is it?

[...]

PRIEST

I'd spend forty days and forty nights in THAT dessert.

/Long pause. He looks slightly vulnerable./

FLEABAG

(to camera, deadpan) Oh God, I fancy a priest» [13].

У жарті можна простежити зв'язок із Біблійним сюжетом, а саме із Ісусом яких провів 40 днів та ночей у пустелі. Тут відбувається заміна слова «desert» на «dessert», що зумовлюється контекстом ситуації.

Крім того, у сценарії є поодинокі випадки створення кумедних слів шляхом злиття коренів двох інших слів:

«FLEABAG (CONT'D)

Do you know what the lesbian app for Grindr is called?

/Claire doesn't respond./

FLEABAG (CONT'D)

Twat-nav.» [13].

Тут у слові «*Twat-nav*» поєднуються корень слова «*satnav*», що означає супутникову навігацію у автомобілі, та корень слова «*twat*», що є сленговим позначенням для жіночих статевих органів.

Невербальними засобами у серіалі «Погань» є різноманітні пародіювання, що включають міміку, особливу інтонацію вимови. Так наприклад, Бу, подруга Флібег, використовує мовчазне

кривляння та позування аби зобразити расову приналежність хлопця:

«BOO

My neighbour is really fit. ... He's like ... he's like ... Ok. I'm gonna hold his face in my head so you can see him.

FLEABAG

Ok.

/Fleabag frowns but totally goes with it. Boo really thinks hard./

FLEABAG

I'm not getting anything. (beat) Make your face his face.

BOO

Yeah Ok.

/She tries really hard to morph her face into his. Her face doesn't change that much./

FLEABAG

Is he mixed race? I'm getting mixed race.

*/Boo gasps with joy – he is!/
BOO*

BOO

Yes he is!» [13].

Дівчина показуючи пародію не має не мети принизити усю націю, вона лише доброзичливо кепкує з її представника.

У наступному випадку пародіювання увага приділяється особливостям вимови та експресивності. Сестри пародіюють голос, темп та інтонацію своєї матері, яка у свою чергу колись пародіювала білок:

«*Later. Dad has relaxed a bit. He is at the end of a conversation with Claire about Mum./*

DAD

(laughing) It was the voice she used for the pigeons. She always made them sound so rude. But very, very funny. She used to take the girls round the park and point at the um ...

FLEABAG

Oh the squirrel voices were the best-

CLAIRE

(doing squirrel voice) RUN RUN RUN RUN» [13].

Таким образом, серед вербальних засобів вираження гумору можна виділити використання різних видів омонимів, нагромадження слів однієї категорії та злиття кількох слів у одне. З паралінгвістичної ж точки зору, гумор цікавий своїми елементами імітації особливостей вимови.

Успішне просування продукту сильно впливає на попит та ефективно бореться з конкуренцією. А вдалий гумор може покращити ці показники у разі. Окрім промороліків та тизерів рекламна компанія другого сезону шоу «Погань» запам'яталася аудиторії використанням афіші з провокативним гумором (рис. 1). Вона мала вигляд

Рис. 1. Рекламні афіші серіалу «Погань»

церковного вітражу. Акторка Фібі Воллер-Брідж зображена на ній у позі святої постаті: над головою ореол що світиться, а руки складені у відповідний жест. На горі вибит напис «*The Second Coming*», що проводить паралель з «пришестям», поверненням другого сезону серіалу. Можна припустити, що така ідея реклами була запропонована через появу у другому сезоні священника.

Наведена реклама гарно демонструє менталітет англійців, їх хист до інтелектуальних жартів. Англійці не соромляться покепкувати над релігійними цінностями, не бояться використовувати самокритику, проводити неочікувані паралелі та поєднувати протилежні речі (еротична статуетка у руках святої).

Якщо перейти до розгляду жартів, то можна простежити певну тенденцію використання різних стилів гумору у репліках персонажів. Таким чином, жарти агресивного стилю переважають, наприклад, у мові Мартіна та мачухи. Мартін є чоловіком Клер. Він часто випиває та використовує знижену лексику. Чоловік особливо полюбає принижувати жінок, ставити їх у незручне становище:

«*FLEABAG (to camera) He's one of those men who is explosively sexually inappropriate with everyone but makes you feel bad if you take offence because he was just 'being fun'. Honestly, you could tell him you were going to pop to the loo. And he'll say-*

INT. FLASHBACK, PARTY – NIGHT

/Martin is sitting with Claire, Fleabag and two other women./

MARTIN (jovially) Yesss you pop to the loo, pull down your knickers and I will come in and FUCK YOU!

/He laughs uproariously. Everyone sort of half-laughs, including Claire./» [13].

Жарти цього персонажу втілені у формі інвективи та мають агресивну негативну конотацію. Мартін використовує неформальні вирази, знижену лексику, та акцентує на ній окрему увагу завдяки інтонації.

Наприклад, у поданому нижче прикладі використовується метафоричне порівняння викиду з рибкою, невербальна імітація риби, риторичні запитання виконані з інтонацією невинності сказаного:

«*MARTIN*

Just – you know. It's like a goldfish out the bowl sort of thing. (he mimes a jumping fish) If it didn't want to be in there, it didn't want to be in there. Something wasn't right. WHAT? It's the kid's choice if it wants to jump ship right?» [13].

Другий варіант агресивного стилю гумору проявляється у мовній особистості мачухи. На відміну від жартів Мартіна, дотепність мачухи є скритою та у більшості своїй невербальною:

«*GODMOTHER*

Oh are those freesias?

FLEABAG

Yeah they were always a sort of favourite of Mum's-

GODMOTHER

Oh gosh how special, how lovely. Aren't they stunning. Let's just leave them ...

/She just puts them on the step. She looks at them./

GODMOTHER

There. (looks at them) Lovely!» [13].

Особливо сильне презирство вона відчуває по відношенню до Флібег:

«/Godmother places a tray of champagne glasses in Fleabag's hands. Fleabag looks confused./

GODMOTHER

Hold on to that. And there are bottles for topping up on the little bar just inside. I am the luckiest thing to have you. (remembers something) And um –

/She puts a sticky badge on Fleabag that says 'Here to help'. Godmother takes a drink off the tray./

GODMOTHER

You're a natural» [13].

На протизагу агресивно налаштованим персонажам, у серіалі все ж таки велика увага приділяється гумору афіліативного стилю. Втім, зазвичай, його вживають більше епізодичні персонажі, яким надано менше часу хронометражу. Таким, наприклад, є один з хлопців Флібег, який відрізняється дитячою наївністю. У наступному монологічному жарті він пояснює причину чому він запізнівся на побачення. Чоловік видає абсурдну репліку повну клішованих анекдотів, використовує неозначено-особові займенники бо вигадує виправдання тут і зараз:

«FLEABAG

Oh no, it's fine. It was last-minute! It's really nice to see you-

BUS RODENT

No no I'm such a toolbox. I'd like to say I was trying to save a puppy or something, but I just got my coat caught on someone else's coat outside the tube – we had to separate ourselves. It was fucking intense. I had to give him my coat. What are we doing?» [13].

Вся ця нісенітниця скоріш за все викликає добродушну посмішку ніж обурення, що у свою чергу пришвидшує вирішення конфліктної ситуації.

До мовних особистостей афіліативного стилю комічного можна також віднести батька двох сестер. Не зважаючи на смерть дружини та непорозуміння з новою жінкою, батько продовжує бути опорою для своїх дітей, вислуховувати їх проблеми, тішити їх увагою та подарунками. Батько використовує риторичні грайливі критичні

вислови та завершує усе протилежною своїм словам жартівливою дією:

«/He accidentally knocks over a tray of canapés./

DAD

Oh no! Dad goes into a panic.

FLEABAG

(laughing) Jesus Dad.

DAD

Pick it up pick it up! Help me.

FLEABAG

It's Ok!

DAD

She mustn't – see it – she mustn't find out.

/They get on their knees and start scooping up the canapés. Fleabag eats one./

FLEABAG

Mmm five-second rule!

DAD

NO! I've never bought into that rule! It's disgusting!

/He looks up at her. He eats one. They both laugh./» [13].

Батько продовжує піддаватися на дитячі пустощі своїх дівчат та насолоджуватися моментом з родиною.

У комедійному шоу «Погань», як у серіалі англійського виробництва, можна простежити використання жартів які відображають світогляд та ментальність британця. Культурологічний відтінок гарно, але достатньо гіперболізовано, відтворений у лінгвістичній особистості Клер, сестри Флібег. Клер є зображенням успішної леді: вона має гарну роботу, чоловіка, завжди організована, холодна та закрита.

Майже увесь час Клер виглядає вкрай холодною та неприступною, вона дещо байдуже сприймає життєві труднощі інших та не демонструє свого співчуття. Тому це іноді стає перешкодою для Флібег аби поділитися своїми проблемами з сестрою та попросити її про допомогу, що зображено у повторенні дівчиною однакових фраз:

«FLEABAG

(to camera) I'm just gonna ask her. I'm just gonna ask her. I'm just gonna ask her. I'm just gonna come-

CLAIRE

Do you need to borrow money?

FLEABAG

(petulant) NO.

(to camera) Can't do it. Can't do it. Can't do it.» [13].

Однак, Клер, як будь-яка інша англійська дівчина, цінує та підтримує тісні родинні стосунки. Попри свій холодний, але анітрохи не байдужий характер, вона продовжує цінувати підтримку своєї сестри, приймає та користується

усіми подарунками її батька, піклується про пасинка який має психічні вади. Навіть на кладовищі, коли вони з сестрою відвідують свою матір, Клер не забуває про повагу до рідних та етикет:

«/Claire's phone rings./

CLAIRE

(to the grave) Sorry.

(to Fleabag) Sorry.

/She picks it up and walks away out of shot./» [13].

У серіалі надмірна улесливість та ввічливість Клер стають приводами для ще більшої кількості жартів. Британка усіма можливими засобами будує гідний образ успішної леді та підтримує належну репутацію у суспільстві. Вона як і будь-яка людина дає волю емоціям через знижену лексику, але намагається тримати марку:

«CLAIRE

(taking a bite) This sauce is disgusting.

/The Needy Waitress appears./

NEEDY WAITRESS

Is everything Ok?

CLAIRE

Delicious thank you!» [13].

Британська ментальність також відображається у гіперболізованій організованості Клер. Через страх втрати репутації вона готова брати на себе відповідальність за організацію свята-сюрпризу з нагоди власного дня народження. Її не цікавлять подарунки та сама атмосфера свята, їй важливо щоб усе пройшло чітко за планом та щоб вона зарекомендувала себе з гарного боку перед знайомими:

«CLAIRE

Listen, I don't want to know anything about this party. But if you could just um ... Have it at mine this Friday at 7:30 that'd be great. I can organise it and act surprised but if you could just – you know what why don't I just do it. I can organise it, do the food, and act surprised and just to take it off your hands. I can see that you're busy so ...» [13].

Вона й надалі продовжує нагадувати сестрі про святкування, давати накази щодо організаційних моментів, аби бути впевненою, що усе буде як вона собі уявляє:

«CLAIRE

So it's a 7 p.m. arrival tonight for a 7:30 surprise, Ok?

FLEABAG

Yeah, I got your email.

CLAIRE

It's really a business birthday thing. It won't be much fun so just – don't expect a party-party.

FLEABAG

I won't.

CLAIRE

And maybe just wear trousers and don't drink too much. There's this huge promotion in Finland. So this party – is quite a serious – I mean it's basically a business meeting.» [13].

Чорний гумор складає значну частину гумористичної спадщини англійців. У монофільмі «Погань» він також є поширеним та часто зустрічається у репліках персонажів серіалу, особливо у другому сезоні у якому фігурує священник. Сценаристка Фібі Воллер-Брідж особливу увагу приділяє темам смерті та релігії.

Таким чином, наприклад, головна героїня серіалу захоплюється пробіжками по кладовищу для підтримки фізичного здоров'я. Тоді як британці насолоджуються кумедністю скетчу, для українців подібні жарти є неприпустимими та більше здаються на паплюження пам'яті по померлим предкам:

«EXT. CEMETERY – DAY

/Fleabag is jogging through the cemetery. She stops to stretch./

FLEABAG

(to camera) Jogging.» [13].

Далі у цій же сцені Флібег кепкує з чоловіка що стоїть біля могили та оплакує свою близьку людину. Для неї побачена сцена виглядає занадто трагічно та награно:

«CLAIRE

Christ. Look at that man. Tragic.

/A MAN cries heavily by a grave./

FLEABAG

Nah he's a con.

CLAIRE

You can't call someone who is grieving a con.

FLEABAG

That is shit grieving! No one grieves like that unless they're in a film or from Italy!» [13].

Окрім людської смерті, сценаристка не забуває звертатися до теми вбивства та смерті тварин:

«CLAIRE

Is that fur?

GODMOTHER

Yes, but it's Ok because it had a stroke.

CLAIRE

Oh, lovely.

GODMOTHER

(joking to Priest) I can't go to hell for that can I, Father?

PRIEST: No, no, as long as you confess →» [13].

Переходячи до другого сезону, у якому задіяний Ендрю Скотт у образі католицького священника, з'являється нова тема для гумору – релігія. Беручи до уваги досить хиткий стан репутації

священників, обігрується проблема випадків педофільії серед служителів церкви:

«DAD

Do you see your brother?

PRIEST

I don't really speak to my brother.

GODMOTHER

(over-devastated for him) Oh no! That's desperately sad.

[...]

GODMOTHER

Is it because he's Mummy's favourite?

PRIEST

Because he's a paedophile.

/There is an enormous silence./

GODMOTHER

Oh.

PRIEST

I'm aware of the irony of that» [13].

До того ж на контрасті комічно протиставляється всемогутність та пильність Бога та атеїстичні релігійні поглядів головної героїні:

«FLEABAG

No, I'm a pretty normal person.

PRIEST

A normal person?

FLEABAG

Yeah, a normal person.

PRIEST

Oh really, and what makes you a normal person?

FLEABAG

Well I don't believe in God-

/In that moment the hot painting of Jesus falls off the wall. Fleabag jumps. She looks at the Priest. He laughs./

PRIEST

I love it when He does that.» [13].

Таким чином, дотепність будується завдяки простим однорядковим жартам з застосування візуального супроводу для ефективності жарту.

Висновки. Отже, наукове дослідження описує проблему сучасних підходів до вивчення гумору у культурі та суспільстві. Тема жартів є особливо популярною та перспективною завдяки інтересу до неї з боку як молоді так і дорослої аудиторії. Також гумор часто стає складовою медіа контенту та істотно збільшує попит на запропонований товар, допомагає йому виділитися серед конкурентів.

У роботі були розглянуті як вербальні, так і невербальні засоби побудови гумору, особлива увага приділяється пародіюванню. Також підкреслюється роль жартів у формуванні мовної особистості та її світогляду. З психологічної точки зору, у дослідженні описуються різноманітні функції гумору та особливості стилів що мають окреме емоційне забарвлення. Через призму культурології, була виділена особлива подача дотепних висловлювань та схильність британців до чорного гумору.

Використовуючи практичний аналіз жартів із серіалу «Погань» було доведено доцільність та ефективність застосування лінгвістичного, психологічного та культурологічного підходів до вивчення гумору. Текст сценарію наповнений жартами, особливо агресивного стилю, що включають пародію, омонімію, створення нових слів та риторичні питання. Герої відрізняються використанням типічного англійського чорного гумору на тему католицтва та смерті.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна стверджувати що питання дослідження підходів до вивчення гумору є актуальним для подальших наукових розробок. Наукова робота має міцне підґрунтя для розвитку майбутніх систем класифікацій та оцінок дотепностей, сприяє підтримці комедійного надбання що постійно збагачується та еволюціонує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голянд Н. Особливості англійського та українського гумору. *Лінгвостилістика. Соціолінгвістика. Лінгвокультурологія*. 2019. С. 25–28.
2. Діденко І. А. Особливості національного англійського гумору. Наукова думка сучасності і майбутнього: зб. статей учасників двадцять сьомої всеукраїнської практично-пізнавальної конференції. Дніпро, 2019. С. 3–6.
3. Зайва О. О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання: автореф. дис.... на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Дніпро, 2006. С. 11–19.
4. Квасник Г. В. Багатовимірність гумору: актуальні дослідження психологічного феномену. Донецьк: Донецький національний університет, 2013. 9 с.
5. Лобова О. К., Найдіна Є. С. Жанрова система комічного інституційного дискурсу. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство)*: Збірник наукових праць. № 7. 2017. С. 217–218.
6. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: монографія / за ред. А. Д. Белової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 479 с.

7. Скоцеляс К. Чорний гумор у рекламі: переваги та недоліки використання. Актуальні питання документознавства та інформаційної діяльності: теорії та інновації : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 2(Київ, 3–24 березня 2017 р.). Київ, 2017. С. 286–287.

8. Тарасова С. О., Самохіна В. О. Пародія як «епіцентр» карнавалізації. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2022. Вип. 95. С. 52–59. DOI : 10.26565/10.26565/2227-8877-2022-95-07 (дата звернення: 22.02.2023).

9. Dynel M. Beyond a Joke: Types of Conversational Humour. *Language and Linguistics Compass.* 2009. Vol. 3, № 5. 16 p. DOI : 10.1111/j.1749-818X.2009.00152.x (дата звернення: 05.02.2023).

10. Eisend M. Explaining the Use and Effects of Humour in Advertising: An Evolutionary Perspective. *International Journal of Advertising.* 2017. 22 p. DOI : 10.1080/02650487.2017.1335074 (дата звернення: 05.02.2023).

11. Fox K. *Watching the English: The International Bestseller Revised and Updated.* London, 2014. 157 p.

12. Purseigle P. Mirroring Societies at War: Pictorial Humour in the British and French Popular Press During the First World War. *Journal of European Studies.* 2001. Vol. 31, № 123. P. 289-328. DOI : 10.1177/004724410103112304 (дата звернення: 05.02.2023).

13. Waller-Bridge P. *Fleabag: The Scriptures.* London, 2019.

УДК 811.235/72

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.21>

ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНИХ АНГЛОМОВНИХ КОМАНД В СУДНОПЛАВНОМУ ДИСКУРСІ

DYNAMIC PECULIARITIES OF ENGLISH COMMANDS IN SHIPPING DISCOURSE

Харькова Г.В.,

orcid.org/0000-0002-5200-878X

кандидат філологічних наук.,

доцент кафедри англійської мови № 2

Національного університету «Одеська морська академія»

Стаття присвячена вивченню динамічних особливостей вимовлення аутентичних морських команд, що належать до шести функціональних груп, а саме: морські команди на кермо, у машинне відділення, команди при швартуванні, при постановці на якор, команди, що віддаються при небезпеці на судні та за його бортом, команди при бункеруванні. Морська команда в роботі розглядається як невід'ємна частина судноплавного дискурсу і характеризуються точністю та однозначністю. Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи 125 автентичних морських команд загальною тривалістю 87 хвилин. Дослідження проводилось у два етапи: перцептивний аналіз мовленнєвих відрізків та інструментальний аналіз з використанням програмного пакета PRAAT. Основною одиницею дослідження виступає тональна група або синтагма. Встановлено, що більшість морських команд вимовляється з підвищеною та помірною гучністю. Помірна гучність найбільше маркує команди при швартуванні, а найменше – команди при небезпеці на судні або за бортом. Найбільший відсоток морських команд, що характеризуються широким діапазоном, становлять команди, що віддаються при небезпеці на судні або за бортом; середнім діапазоном – морські команди, що віддаються при постановці на якор; вузьким діапазоном – морські команди при швартуванні. Відзначено, що морські команди при небезпеці на судні або за його бортом вирізняються найвищим показником середньоскладової інтенсивності, а також найвищим значенням пікової інтенсивності. Дослідження усереднених показників розподілу максимумів інтенсивності продемонструвало, що відсоток локалізації I_{\max} на першому наголошеному та ядровому складах є приблизно однаковим, а відсоток локалізації I_{\max} у шкалі є найменшим. Смисловий або емоційний центр у морських команд частіше локалізується на першому наголошеному та ядровому складах. Таким чином, для кожної групи морських команд характерним є певний репертуар динамічних характеристик, що диференціюють її за функціональною належністю.

Ключові слова: морські команди, перцептивний аналіз, інструментальний аналіз, динамічні особливості, тональна група.

The article is devoted to the study of the dynamic peculiarities of the pronunciation of authentic maritime commands belonging to six functional groups, namely: steering commands, engine room commands, mooring commands, anchorage, and bunkering commands, emergency commands. The maritime command is considered an integral part of the shipping discourse and is characterized by precision and unambiguity. Audio recordings of 125 authentic maritime commands with a total duration of 87 minutes were chosen as the research material. The study was conducted in two stages: perceptual

analysis of speech segments and instrumental analysis using the PRAAT software package. The main unit of research is a tonal group or syntagm. It has been established that the majority of maritime commands are pronounced with high and moderate loudness. The highest frequency of moderate loudness is used when pronouncing anchorage commands, and the lowest one when pronouncing emergency commands. The largest percentage of maritime commands, characterized by a wide dynamic range, are emergency commands; a middle dynamic range – anchoring commands; a narrow dynamic range – maritime commands during mooring. It has been noted that maritime emergency commands are distinguished by the highest percentage of mean intensity, as well as the highest figure of peak intensity. The study of the mean indicators of the distribution of intensity maxima showed that the percentage of localization of I_{max} on the first accented and nuclear syllables is approximately the same, and the percentage of localization of I_{max} in the scale is the smallest. The semantic or emotional centre in maritime commands is more frequently localized on the first stressed and nuclear syllables. Thus, each group of maritime commands is characterized by a certain repertoire of dynamic characteristics that differentiate it according to its functional affiliation.

Key words: maritime commands, perceptual analysis, instrumental analysis, dynamic peculiarities, tonal group.

Постановка проблеми. Морська англійська (МА) є різновидом спеціалізованої мови [6], що поширюється на низку академічних і професійних секторів, а також охоплює зв'язок між суднами, судно – берег і бортовий зв'язок. П. Тенкнер [10, с. 7] визначає її як «сукупність усіх засобів англійської мови, які, будучи використаними як засіб для зв'язку в рамках міжнародного морського співтовариства, сприяють безпеці судноплавства та морській торгівлі». Отже, МА можна розглядати як мову, що використовується в середовищі моряків та під час комунікації між моряками і береговим персоналом з метою безпеки, а також у різних ситуаціях у морській сфері, в яких англійська є засобом спілкування. Повідомлення, пов'язані із судноводінням і безпекою, що передаються чи то із судна на берег і навпаки, чи із судна на судно, чи ж на судні, повинні бути точними й однозначними. Це зумовлює необхідність стандартизації застосовуваних мовних засобів.

Морська команда є однією з найважливіших складових частин інституційного дискурсу (у більш вузькому сенсі – судноплавного дискурсу). «Оскільки комунікація на морі відрізняється специфічністю ще й внаслідок її міжнародного характеру, англійська мова обрана і закріплена нормативними актами ІМО в ролі базової мови міжнародного спілкування. Тому англійські морські команди повинні бути точними й однозначними. Це зумовлює необхідність стандартизації застосовуваних мовних засобів» [2, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, які займаються проблемами дослідження інституційного дискурсу, слід виділити праці І. Корольова [1], Дж. Гамперца [7], Ч. Лінде [8], Дж. Сонбороу [11], М. Стабс [9], Е. Фред [5] та ін.

Однак вивченню особливостей судноплавного дискурсу, як одного із типів інституційного дискурсу, не було приділено достатньої уваги, що обумовлює актуальність цієї роботи.

Метою статті є дослідження динамічних особливостей морських команд, що використовуються в автентичному судноплавному дискурсі.

Відповідно до мети в роботі було вирішено **такі завдання:**

1) проаналізовано динамічні особливості в окремих синтагмах та морських командах загалом; 2) визначено спільні та відмінні просодичні особливості мовлення в межах досліджуваних груп морських команд.

Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи 125 автентичних морських команд загальною тривалістю 87 хвилин. У роботі розглядалося 6 видів морських команд, а саме морські команди на кермо, у машинне відділення, команди при швартуванні, при постановці на якір, команди, що віддаються при небезпеці на судні та за її бортом, команди при бункеруванні.

Дослідження проводилось у два етапи: 1) перцептивний аналіз мовленнєвих відрізків; 2) інструментальний аналіз з використанням програмного пакета PRAAT 6.1.05 [3].

Виклад основного матеріалу. Основною одиницею виступає тональна група або синтагма, під якою розуміємо фонетичну єдність, що виражає єдине смислове ціле в процесі мовлення-думки [4].

Для опису гучності виголошення морських команд було використано таку перцептивну градацію: 1) низька; 2) знижена; 3) помірна; 4) підвищена; 5) висока.

Дані, представлені у таблиці 1, свідчать, що розподіл гучності є нерівномірним та має істотні розбіжності.

Результати аналізу показують, що морські команди вимовляються з підвищеною гучністю (33%) та помірною гучністю (42%). Високий відсоток підвищеної гучності свідчить про важливість інформації, яка надається екіпажем судна. Низька та висока гучність є не рекурентною (4% та 8,5% відповідно).

Промінатною особливістю є високий відсоток вимовлення морських команд при небезпеці на

Частота актуалізації гучності вимовляння морських команд

Морські команди	Гучність мовлення (%)				
	Низька	Знижена	Помірна	Підвищена	Висока
На кермо	7	18	49	20	6
У машинне відділення	3	10	37	42	8
При швартуванні	4	8	57	27	4
При постановці на якір	2	16	34	40	8
При небезпеці на судні або за бортом	0	3	29	50	18
При бункеруванні	8	20	46	19	7
Усереднені показники	4	12,5	42	33	8,5

судні або за бортом з підвищеною (50%) та високою гучністю (18%).

Помірна гучність найбільше маркує команди при швартуванні (57%), а найменше – команди при небезпеці на судні або за бортом (29%), для яких більш характерним є підвищений рівень гучності (50%).

Результати ідентифікації аудитором динамічних змін в аутентичних морських командах представлено в таблиці 2.

Згідно з результатами, представленими в таблиці 2, вузький діапазон гучності є характерним для 49% аутентичних морських команд. 32% аутентичних морських команд характеризуються середнім діапазоном гучності, а 19% – широким. Найбільший відсоток морських команд, що характеризуються: 1) широким діапазоном, становлять команди, що віддаються при небезпеці на судні або за бортом (34%); 2) середнім діапазоном – морські команди, що віддаються при постановці на якір (40%); 3) вузьким діапазоном – морські команди при швартуванні (72%).

Усі перераховані динамічні характеристики більш детально розглянуто при проведенні інструментального аналізу, який надає кількісні дані інтенсивності.

Проведений інструментальний аналіз динамічного компонента просодії, якому на акустичному рівні відповідає інтенсивність, а на перцептив-

ному рівні – гучність, доводить, що деякі параметри цієї просодичної характеристики можуть визначати приналежність морської команди до тієї чи іншої групи за їхньою функціональною належністю.

Основними динамічними характеристиками, які розглядаються в нашому дослідженні, є: 1) максимальні (I_{max}), мінімальні (I_{min}) і середньоскладові (I_{mean}) показники інтенсивності всієї синтагми (в дБ); 2) динамічний діапазон синтагм (I_{Δ}) (в дБ); 3) локалізація максимуму інтенсивності в синтагмі (перший наголошений склад, шкала, ядровий склад).

Одним з етапів аналізу динамічних характеристик морських команд було визначення середньоскладової інтенсивності, а також максимальних показників середньоскладової інтенсивності в морських командах.

Як свідчать результати, представлені на рис. 1, середньоскладова інтенсивність у представлених групах команд різниться в межах 14 дБ. Усереднений показник середньоскладової інтенсивності становить 71 дБ, а усереднене значення пікової інтенсивності складає 81 дБ.

Аналіз окремих значень вищевказаних показників дозволяє стверджувати:

1. Морські команди при небезпеці на судні або за його бортом вирізняються найвищим показником середньоскладової інтенсивності

Таблиця 2

Результати ідентифікації аудитором діапазону гучності в аутентичних морських командах

Морські команди	Діапазон гучності (%)		
	Широкий	Середній	Вузький
На кермо	15	26	59
У машинне відділення	23	39	38
При швартуванні	9	19	72
При постановці на якір	15	40	45
При небезпеці на судні або за бортом	34	36	30
При бункеруванні	18	32	50
Усереднені показники	19	32	49

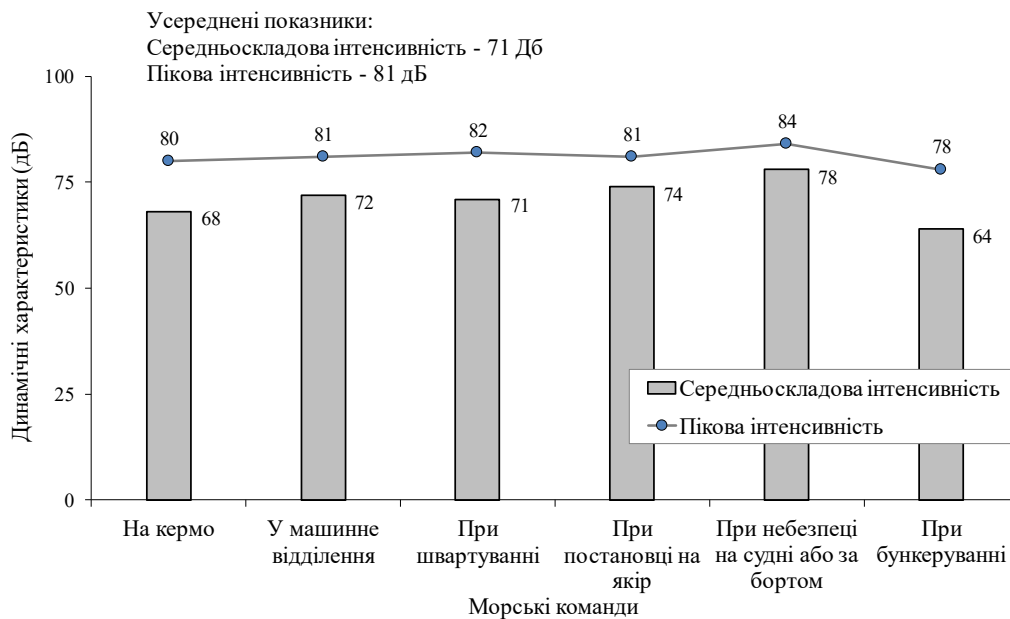

Рис. 1. Середньоскладова та пікова інтенсивність у морських командах

($I_{\text{mean}} = 78$ дБ), а також найвищим значенням пікової інтенсивності ($I_{\text{max}} = 84$ дБ).

2. Найнижчі значення середньоскладової інтенсивності, а також найнижчий показник пікової інтенсивності зафіксовано у морських командах, що віддаються при бункеруванні ($I_{\text{mean}} = 64$ дБ та $I_{\text{max}} = 78$ дБ).

3. Середньогрупові значення пікової інтенсивності в морських командах у машинне відділення та в командах при постановці судна на якір є однаковими та складають 81 дБ.

Наступний динамічний параметр, що підлягав дослідженню, – це діапазон інтенсивності (I_{Δ}) морських команд (рис. 2).

Аналізуючи діапазон інтенсивності морських команд, представлений на рис. 2, визначаємо, що найбільш широкий діапазон інтенсивності маркує морські команди при небезпеці на судні або за бортом ($I_{\Delta} = 23$ дБ), а найбільш вузький – морські команди при швартуванні ($I_{\Delta} = 16$ дБ). Середній діапазон інтенсивності за всіма групами морських команд складає 19 дБ.

Результати аналізу доводять незначні коливання пікової інтенсивності в межах досліджуваних морських команд, тому доцільним убачається визначення локалізації семантичного центру в динамічному контурі синтагми (табл. 3).

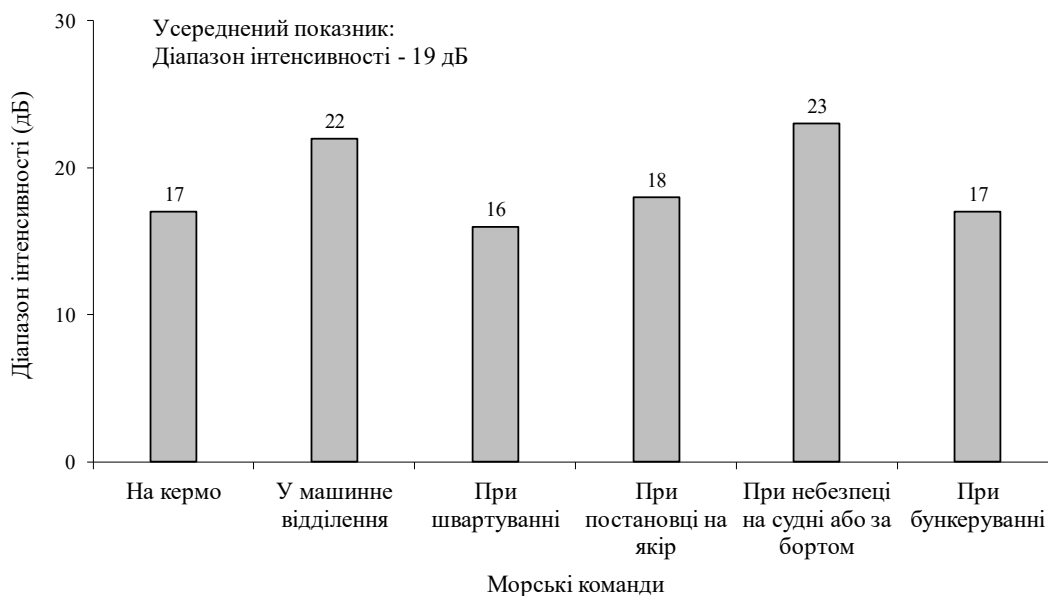

Рис. 2. Діапазон інтенсивності морських команд

Розподіл пікових значень інтенсивності в морських командах

Морські команди	Локалізація максимумів інтенсивності (%)		
	Позиція		
	Перший наголошений склад	Шкала	Ядровий склад
На кермо	49	18	33
У машинне відділення	46	11	43
При швартуванні	35	27	38
При постановці на якір	56	23	21
При небезпеці на судні або за бортом	30	16	54
При бункеруванні	30	25	45
Усереднені показники	41	20	39

Результати таблиці 3 унаочнюють такі результати: максимум інтенсивності в морських командах може локалізуватися у всіх трьох позиціях, а саме: на першому наголошеному складі, шкалі та ядрових складах синтагми. Оскільки інтенсивність виступає засобом акцентування емоційних або смислових центрів висловлювання, відсоткові значення, що виражають локалізацію максимумів інтенсивності в трьох позиціях контуру, різняться в межах досліджуваних груп. Дослідження усереднених показників розподілу максимумів інтенсивності продемонструвало, що відсоток локалізації I_{\max} на першому наголошеному та ядровому складах є приблизно однаковим і складає 41% та 39% відповідно. Відсоток локалізації I_{\max} у шкалі є найменшим (20%). Таким чином, смисловий або емоційний центр у морських командах частіше локалізується на першому наголошеному та ядровому складах.

Унаочнимо вищезазначені динамічні особливості морських команд прикладами. Нижче наведено криву інтенсивності (рис. 3) морської команди, що віддається при постановці судна на якір.

Three shackles. Pay out the cable. Inform me when four shackles are in the water.

Команда є трисинтагменною. Кожна синтагма починається з дієслова в наказовому способі, за яким слідує іменник та займенник в об'єктному відмінку. Пікові показники інтенсивності локалізовано на перших наголошених складах у перших двох синтагмах ($I_{\max} = 83,2$ дБ та $I_{\max} = 80,5$ дБ). В останній синтагмі (*Inform me when four shackles are in the water*) зафіксовано найвищий показник пікової інтенсивності, що складає 84,5 Гц. Середній рівень інтенсивності всієї команди становить 68 дБ, а діапазон інтенсивності складає 36 дБ.

Висновки. Проведений перцептивний аналіз динамічних характеристик автентичних морських команд у межах досліджуваних груп свідчить про те, що більшість морських команд вимовляється з помірною гучністю, за винятком групи команд при небезпеці на судні або за бортом, гучність вимовлення яких є підвищеною (50%). Середній діапазон інтенсивності за всіма групами морських команд складає 19 дБ. Найширший діапазон інтен-

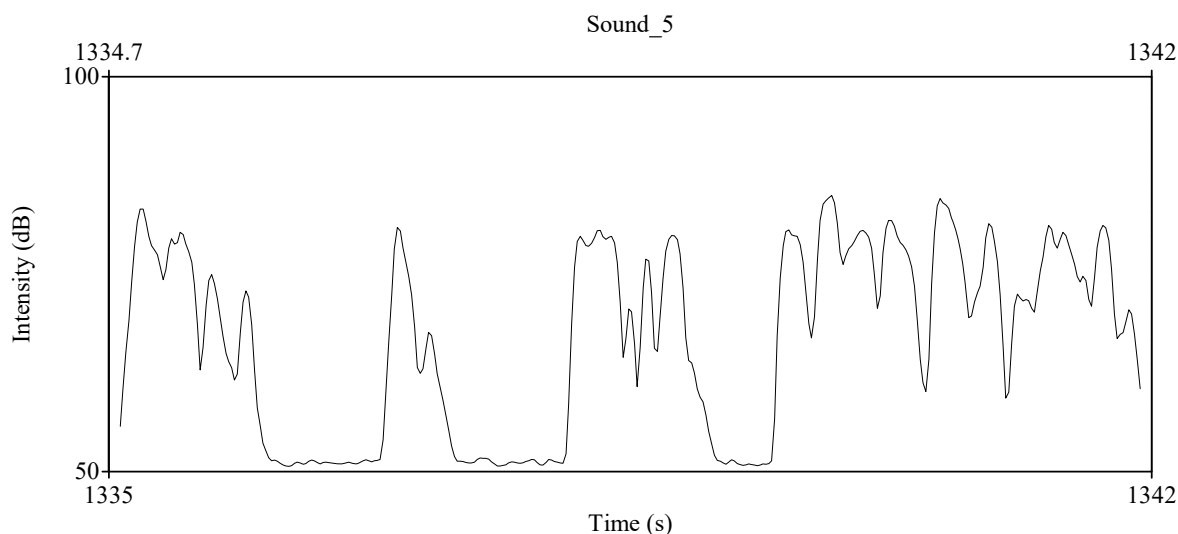

Рис. 3. Крива інтенсивності вищезазначеної морської команди

сивності маркує морські команди при небезпеці на судні або за бортом, а найвужчий – морські команди при швартуванні. Дослідження усереднених показників розподілу максимумів інтенсивності продемонструвало, що відсоток локалізації

I_{\max} на першому наголошеному та ядровому складах є приблизно однаковим. Отже, для кожної групи морських команд характерним є певний репертуар динамічних характеристик, що диференціюють її за функціональною належністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корольов І.Р. Типологія дискурсу в сучасній лінгвістиці. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2011. Вип. 15. С. 109–119.
2. Харькова Г.В. Просодичні особливості команд в англomовному судноплавному дискурсі та художньому кінодискурсі (інструментально-фонетичне дослідження) : дис. ... к.філол.н. : спец.. 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2019. 196 с.
3. Boersma P., Weenink, D. Praat : doing phonetics by computer [Computer program], version 6.1.05. URL.: <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
4. Cruttenden A. Intonation. Cambridge: CUP, 2003. 214 p.
5. Fred F.A. Institutional Discourse. *The International Encyclopedia of Language & Social Interaction*. 2015. Boston : John Wiley & Sons. P. 809–826.
6. Gotti M. Investigating Specialized Discourse. Bern, Switzerland : Peter Lang, 2005. 232 p.
7. Gumperz J. Discourse strategies. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 225 p.
8. Linde C. Narrative in institutions. *The handbook of discourse analysis*. 2003. Malden, MA: Blackwell. P. 518–535.
9. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford, 1983. 288 p.
10. Tenkner P. Maritime English. An attempt at an imperfect definition. *Proceedings of the Second IMLA*. 2000. P. 1–8.
11. Thornborrow J. Power talk: Language and interaction in institutional discourse. London, UK : Pearson Education, 2002. 145 p.

РОЗДІЛ 3 ТЮРКСЬКІ МОВИ

UDC 81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.22>

THE WAY OF DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE

ШЛЯХ РОЗВИТКУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ

Nazarova Afag Tarlan,

orcid.org/0000-0002-1515-2205

*Associate Professor at the Department of the Azerbaijani Language
and Methods of its Teaching
Baku Slavic University*

The article examines the way of development of Azerbaijani language in different historical period. The aim of the education reform carried out in our republic is to ensure the effectiveness of the learning process, the upbringing of an active and proactive personality, mastering national and universal values, capable of thinking creatively and critically.

The Azerbaijani language in the development of education, as well as through teaching as a subject, fulfills the excellent task of achieving the mastery of this language by the people, its subtleties, grammatical features.

It was only after our people gained state independence that our language gained the right to be a “state language” in the literal sense, in practice. On November 12, 1995, the first independent Constitution of the independent Autonomous Republic was adopted by popular vote-referendum. It came into force on November 27. A radical change in the socio-political landscape and ideological views after the restoration of state independence, increased integration with developed countries, and a rapid increase in demand for specialists with universal knowledge and skills in the labor market led to reforms in the field of education. Azerbaijani linguistics reflects the language, linguistic units, phonetics, vocabulary, grammar, stages of language learning, methods, ways of studying it. Here, a concrete, consistent, systematic consideration of such topics as the formation of language, the direction of its development is always a requirement of the day. The role of education in their study is great. The education system is an area in which the interests of both the state and society, as well as each individual citizen, converge. The development of the education sector has made it possible to carry out significant work that is considered relevant for the general education system of our country.

Key words: education, language, Azerbaijani language, language units, the role of language.

У статті розглядається шлях розвитку азербайджанської мови в різні історичні періоди. Метою реформи освіти, що проводиться в нашій республіці, є забезпечення ефективності процесу навчання, виховання активної та ініціативної особистості, яка оволодіває національними та загальнолюдськими цінностями, здатної творчо та критично мислити.

Азербайджанська мова в розвитку освіти, як і через викладання як предмет, чудово виконує завдання досягнення оволодіння народом цією мовою, її тонкощами, граматичними особливостями.

Лише після здобуття нашим народом державної незалежності наша мова на практиці отримала право бути «державною мовою» в прямому сенсі. 12 листопада 1995 року всенародним голосуванням-референдумом була прийнята перша незалежна Конституція незалежної Автономної Республіки. Він набрав чинності 27 листопада. Докорінна зміна суспільно-політичного ландшафту та ідеологічних поглядів після відновлення державної незалежності, посилення інтеграції з розвиненими країнами та стрімке зростання попиту на спеціалістів з універсальними знаннями та навичками на ринку праці призвело до реформ у сфері освіти. Азербайджанська лінгвістика відображає мову, мовні одиниці, фонетику, лексику, граматику, етапи вивчення мови, методи, способи її вивчення. Тут завжди вимогою дня є конкретний, послідовний, системний розгляд таких тем, як формування мови, напрямки її розвитку. Роль освіти в їх вивченні велика. Система освіти є сферою, в якій сходяться інтереси як держави і суспільства, так і кожного окремого громадянина. Розвиток освітньої галузі дав змогу проводити значну роботу, яка вважається актуальною для системи загальної освіти нашої країни. Азербайджанська мова в розвитку освіти, як і через викладання як предмет, чудово виконує завдання досягнення оволодіння народом цією мовою, її тонкощами, граматичними особливостями.

Ключові слова: освіта, мова, азербайджанська мова, мовні одиниці, роль мови.

The problem statement. By joining the new information policy, our state requires a high level of professional training for new reforms – the areas of its application, in particular, the approach to education and its content, globalization and

integration of education, the creation of a single educational space and so on. The skillful use of available information and technologies sets itself as a task the joint efforts of researchers, creative educators and scientists, specialists in this field,

guiding the path of applied methodology, from the first stage of education to the last.

The new organization of a high-quality, modern educational process, methods of its use, the content of an active lesson, a responsible approach of educators, and also require a high level of cognitive and psychological completeness of a specialist. He sets himself a new qualitative approach to the criteria of education and upbringing and other problems. A researcher is a creative professional who will meet individual skills and requirements, helps to grow a person that society demands.

The purpose of article is to show history of development of Azerbaijani language.

The main material. The aim of the education reform carried out in our republic is to ensure the effectiveness of the learning process, the upbringing of an active and proactive personality, mastering national and universal values, capable of thinking creatively and critically.

The Azerbaijani language in the development of education, as well as through teaching as a subject, fulfills the excellent task of achieving the mastery of this language by the people, its subtleties, grammatical features.

It was only after our people gained state independence that our language gained the right to be a “state language” in the literal sense, in practice. On November 12, 1995, the first independent Constitution of the Independent Republic of Armenia was adopted by popular vote-referendum, which entered into force on November 27.

This is the first Constitution of independent Azerbaijan, developed under the chairmanship of national leader Aliyev. The articles of the Constitution of the Republic of Armenia concerning civil rights, human rights, the right to education, etc., have broad socio-pedagogical significance.

A radical change in the socio-political landscape and ideological views after the restoration of state independence, increased integration with developed countries, and a rapid increase in demand for specialists with universal knowledge and skills in the labor market led to reforms in the field of education. All this gave an impetus to the development of our native language, the emergence of a new generation of educators and the activities of established teachers. Our native language, which was once banned, and then with a small number of hours was allowed to be taught only in a madrasah, the alphabet of which changed several times, has already begun its extensive activity. They tried to destroy this language at every opportunity, but they could not achieve it. The historical path of development of our native

Azerbaijani language once again confirms our opinion.

The alphabet plays an important role in the development of the literary language, as it is the most important area in the language of all peoples. There are more than 250 alphabets on earth. Due to their specific characteristics, alphabets have benefited from each other. The history of alphabets is very ancient. People managed to use the alphabet to express their relationships through writing, as well as verbally express their speech, their thoughts. The expression of the sages “writing is half of science” has always been considered an important component of pedagogical work in our history of ideas. Some scientists have expressed the opinion that the alphabet originated from the ancient Egyptian script. However, in this area, it is considered to be grounded in other opinions.

Considered the first poetic pearls of Turkic thinking that have reached the peak of perfection, the Goyturk, Gultekin, Tonyukuk, Orkhan-Yenisei alphabets are considered their sacred pages.

In 1893, the Danish scientist Thomson proved that this is the Turkish alphabet. It is considered the beginning of the world written culture. According to G.D. Polivanov, it was the Turkic alphabet that caused the emergence of the world alphabet. Other studies related to this have proved that the Turkic alphabet dates back 2500 years ago. Professor Bekir Chobanzade wrote in his notes that in the XIV century Rashidaddin in his work “Jami at-Tavarih” indicates that long before the Orhan inscriptions there were inscriptions of the Turks. Thus, they proved the spread of the alphabet from the Turks all over the world.

Every researcher knows that peoples have historically tried to create an alphabet. But not all nations were able to create a special alphabet for themselves. Peoples who did not have their own alphabet used existing alphabets to create their own alphabet. Our people, historically the creator of the first alphabet, were subjected to certain pressure, invasions, various social and political forces that always sought to crush, dismember, and make this powerful state dependent. In this regard, separate alphabets were used at different times. These are the following:

1. From the ancient national Turkic alphabets (from ancient times to the second half of the VII century)
2. Alphabet on Arabic graphics (from the second half of the VII century to 1929 of the XX century)
3. Latin alphabet (1929–1940)
4. Cyrillic alphabet (1940–1992)
5. Again in the alphabet with Latin graphics (6, p. 55)

There were Turkic-Uighur and Orhan-Goyturk alphabets used by the Azerbaijani people, who had ancient historical traditions, mainly spiritual culture, and were subjected to severe pressure and persecution.

The Arabs, having occupied Azerbaijan in the middle of the VII century, forcibly introduced their alphabet. This alphabet is very complex in its nature and structure. In the Arabic alphabet, letters are distinguished by dots. The most important thing was that it burdened the training. The children could not accept this teaching. To this end, the great thinker M.F.Akhundov developed a new alphabet. It is a pity that it was not possible to implement it. But time has spoken its word.

In the 20s of the XX century, the question of the alphabet arises again. Since 1922, certain measures have been taken. In 1929, this alphabet was excluded from our orthography.

Since 1922, the alphabet on the Latin chart has prevailed. Finally, the Azerbaijani alphabet, developed on the basis of the Latin alphabet, retained its strength and functioned until 1940.

As the Soviet power strengthened, the issue of its independence, freedom of speech, and free thought among peoples was seriously considered. From this point of view, in fact, apart from some changes, a new Azerbaijani alphabet of 32 letters was created on the basis of the same Russian alphabet. Since January 1, 1940, this has been carried out. However, important changes in the accepted alphabet itself occurred between 1947 and 1958. These changes have been improved in the name of the development of our alphabet and language.

In terms of independence, freedom, efforts and struggle were manifested in all spheres. It also influenced the culture of writing, the formation of our language. It was also realized as an unforgettable, unfinished dream of representatives of the intelligentsia of the people. We can also accept this as a necessity. Strengthening and establishing the alphabet and the native language, as well as other rights of an independent state, is our right. On the other hand, it was an opportunity to restore relations, to establish ties between the Turkic peoples, who had separated over the years. The establishment of ties between the Turkic peoples, the establishment of historical relations, the recognition of the role of written culture in the revival of forgotten traditions, the restoration of our Latinized alphabet, which is the fruit of our newfound independence, is the cornerstone of our cultural wealth.

New studies of the 90s of the XX century prove that the Latin alphabet also has its roots in the Turkish

people. The owners of this alphabet are two Turkic tribes Tur and Saklarmysh. They united to create a strong state and contribute to the world in a cultured and beautiful alphabet. But Latsis, a neighboring state, waged war and defeated them, taking possession of their alphabet, as well as other riches. History has delivered its verdict. The alphabet on the Latin script was reintroduced by the peoples of Turkic origin.

The alphabet commission, established under the chairmanship of Afad Gurbanov, has started working with the involvement of some linguists. After much discussion, a new Latin alphabet was adopted. Thus, in our newly independent country, since August 1, 2001, the alphabet on Latin graphics has been introduced in all regions. The most important area of our life is just as important in our writing as our language. Always emphasizing that communication between people is priceless, we must take into account that writing is of great importance at times when communication is unavailable. People who have found a way out of every difficulty have also overcome this difficulty by creating an alphabet. The reflection of the alphabet signs, as we know, is called graphics. The graphics also tell you what phoneme each letter is, determines how it is read, how many tasks each letter performs, how the letter images are scratched and how they are combined. Considering that each nation has its own alphabet and graphics, it becomes obvious that it is impossible to master the graphics, the writing system of each language without knowing its graphics, alphabet.

The task of the alphabet is to reflect phonemes in writing and how the sounds of the language are pronounced. That is, the alphabet also teaches us how to pronounce the sounds of our language, as a rule, forms the idea that the fluency of our language is of great importance, if not an entity that every person should master. Just as it is impossible to imagine writing separately from language, it is impossible to separate language from words and other rules of special significance.

In the monograph "General linguistics" A.Gurbanov considered writing as one of the most important problems of Azerbaijani linguistic science, spoke about its features, progress, great role in society, drew attention to the types of writing, its formation, connection with punctuation marks and other qualities and gave it a definition: "Writing is a system of signs perceived through vision that help in expressing an idea as the main means of communication".

The adopted modern Azerbaijani alphabet provides writing to the necessary extent, since it is composed in accordance with the sounds of the Azerbaijani

language. The task of each reflected letter exists. Since it is not a letter that is used incorrectly, the basic phonemes can be reflected. This project, along with the drafting of a draft law on the language, is important for the more active functioning of the Azerbaijani language, as well as for expanding its functions in the public sphere. In order to expand the scope of our language in society, printed publications with Latin graphics, the printing of works, the provision of office work in central and local authorities meant its absolute use as one of the attributes of our statehood.

Language, being such a necessary means of communication as spiritual and cultural enrichment, is an important area in strengthening national being and unity. Our language is a mirror of our spirituality, the existence of our perfect world, a factor of our existence and national wealth. For the fact that it occupies a worthy place among the languages of the world, for its commitment to state policy in the field of linguistics, for its richness, modernity and other features, the great leader wrote that this is a great achievement that we have our own language, we can express our opinion.

“The language of every nation is its language, which lives, develops its nationality, spiritual values”, said our great leader, one of the great speakers of his time. H. Aliyev was a wise statesman, whose wise decisions and speech were the most vigilant guardian of our language.

H. Aliyev said that “Every citizen of Azerbaijan, every Azerbaijani should know his native language perfectly – Azerbaijani”, because this language was dear and sacred to him. He spoke to various audiences, used all the subtleties of the language, repeatedly emphasized its richness, fluency, the presence of a valuable vocabulary, valued artistry on a par with philosophical ideas.

As in other spheres in the socio-political arena of Azerbaijan, the recognition of our language, its independence, the proclamation of the state language is a pride. Article 21 of the Constitution of our independent State, adopted on November 12, 1995 under the title “State language”, states that the State language of the Republic of Azerbaijan is the Azerbaijani language. The Republic of Azerbaijan ensures the development of the Azerbaijani language. This law paved the way for the growth of the authority of our language, to ensure that it occupies one of the honorable places among the languages of the world and the Turkic languages, acquired a political status, sounded at international diplomatic negotiations.

Heydar Aliyev’s vital fire and love for this sphere led him to further development and progress. The

operational solution of the necessary aspects of our native language, which are of a conceptual nature, and the problems associated with the language in a conflict situation, was solved on the personal initiative of our national leader. He always stressed the importance of preserving the purity of our language, which is our spiritual wealth, stressed the importance of observing this necessary condition in public administration. The language policy pursued during the period of integration into the world in the field of national state-building, the embodiment of respect for our historical roots, the historical past in the rise of our national linguistic thinking, were highly raised by the example of H. Aliyev’s activities in this area. In each of his speeches, the riches of our language were revealed, and there was an amazing observance of the laws of orthoepy.

The historical injustice that occurred in the fate of our people disappeared after a certain struggle, there was a transition to the Latin alphabet, the law of our state on language joined the system of common law of the peoples of the world.

Taking into account the connection of language with speech, style, word, the peculiarity of a single and stable division of language, the researchers came to a consensus that the study of functional styles and linguistic units of the Azerbaijani literary language in the new classification is at the level of significant sources. The study of their origin from a historical point of view, the laws of development, a systematic analysis of general theoretical issues is the duty of every dedicated scientist considering the present and future of language.

Azerbaijani linguistics reflects the language, linguistic units, phonetics, vocabulary, grammar, stages of language learning, methods, ways of studying it. Here, a concrete, consistent, systematic consideration of the issues of language formation, directions of its development, etc. is always a requirement of the day. Education also plays an important role in their study. The education system is an area in which the interests of both the state and society, as well as each individual citizen, converge.

The main goal of the ongoing reform in the field of education is to ensure quality education of citizens. Here, along with the content of education, learning strategies, evaluation issues, education management occupies an important place. Improving the mechanism of education management is one of the issues being implemented as part of the reform. Interest is the main condition for learning, the main incentive. To do this, it is important to create favorable learning conditions. Especially at the present stage of our development, its creation on the basis of the most

modern equipment is required. The teacher-student relationship should be based on mutual understanding and humanistic ideas. The teacher must penetrate into the inner world of each person-student, student, study their feedback, benefit from their idea.

Conclusion. In the type of training aimed at a person, its development, the attitude to the content of training is changing. Education in this case is more aimed at increasing the level of his education, becoming a perfect person, finding himself in it, than at

transferring knowledge to the student, the educational material does not act as an object of assimilation, the task of creating an educational environment is set for the student. As can be seen, the content is given to the student for his assimilation, acts as an educational product and regulates the organization of activities. So, in a sense, it can be assumed that the content of education becomes its attribute as a product of the student's activity and, as a result, creates conditions for the formation of skills and abilities.

REFERENCES:

1. Axundov A. Müasir Azərbaycan dili. Bakı : Adiloğlu, 2011, 328 s.
2. Əhmədov B.A. Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları. Bakı. "Maarif", 1974.
3. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dil tarixi, II hissə, 1986.
4. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili, I cild. Bakı: 2003.
5. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. II cild, Bakı, 2004.6
6. İsrailov V. Afad Qurbanov və Azərbaycan əlifbası. Bakı, 2019. 384 s.

РОЗДІЛ 4 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'373,46:791

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.23>

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕКСТІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

PROBLEMS OF TRANSLATING ECONOMIC TEXTS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

Білогорка Л.В.,

*orcid.org/0000-0002-1930-0818**викладач кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету*

Стаття присвячена проблемам перекладу економічних текстів з англійської мови на українську, а також аналізу труднощів, з якими стикаються перекладачі, працюючи з англійськими економічними текстами. Актуальність дослідження обумовлена зростаючою потребою у вивченні особливостей перекладу українською мовою термінології англійських текстів економічної тематики, оскільки економіка міцно увійшла майже в усі сфери діяльності людини. На думку автора статті, саме терміни є основою спеціального перекладу та становлять найбільшу складність для перекладачів.

Під час перекладу економічних документів мета полягає в тому, щоб забезпечити максимальну точність з урахуванням різних економічних реалій у кожній країні. На думку автора статті, цього можна досягти тільки в тому разі, якщо знайти еквівалентні терміни. З'ясовано, що українська мова рясніє термінами, які з'явилися не так давно або були запозичені з англійської мови, а відповідні поняття або взагалі не існують, або формуються під впливом українських економічних реалій. У статті доводиться думка про те, що під час перекладу англійських економічних термінів необхідно перекладати поняття, які лежать у смисловій основі висловлювання, а не слова.

Зважаючи на полісемічність англійських слів, вони несподівано розкривають поняття, що лежить в основі їхнього застосування в економічному контексті. При цьому високо частотними є слова, які мають кілька варіантів перекладу залежно від контексту економічного тексту. Автор статті доводить, що найскладнішими для перекладу є терміни, які складаються з декількох слів і позначають одне поняття або явище економічної діяльності. Окремо взяті складові частини цих словосполучень зазвичай не становлять труднощів для перекладу, а використовуються для опису простих понять, які знають навіть нефахівці. Автор наголошує, що без глибоких знань економічної галузі прості, на перший погляд, словосполучення не можуть бути адекватно перекладені українською мовою без втрати свого смислового наповнення.

Ключові слова: економіка, контекст, поняття, словосполучення, термін.

The article is devoted to the problems of translating economic texts from English into Ukrainian, as well as to analyzing the difficulties faced by translators when working with English-language economic texts. The relevance of the study is due to the growing need to study the peculiarities of translating into Ukrainian the terminology of English-language economic texts, since economics has become a firm part of almost all spheres of human activity. According to the author of the article, it is the terms that are the basis of special translation and pose the greatest difficulty for translators.

When translating economic documents, the goal is to ensure maximum accuracy, taking into account the different economic realities in each country. According to the author, this can only be achieved if equivalent terms are found. It is found that the Ukrainian language is replete with terms that appeared not so long ago or were borrowed from English, and the corresponding concepts either do not exist at all or are formed under the influence of Ukrainian economic realities. The article argues that when translating English-language economic terms, it is necessary to translate the concepts that underlie the meaning of the expression, not the words.

Given the polysemous nature of English words, they unexpectedly reveal the concept underlying their use in an economic context. The most frequent words are those that have several translation options depending on the context of the economic text. The author of the article proves that the most difficult to translate are terms consisting of several words and denoting one concept or phenomenon of economic activity. The individual components of these phrases usually do not pose difficulties for translation, but are used to describe simple concepts that even non-specialists know. The author emphasizes that without an in-depth knowledge of the economic sector, simple, at first glance, phrases cannot be adequately translated into Ukrainian without losing their semantic content.

Key words: economy, context, concept, phrase, term.

Постановка проблеми. Нині спостерігається зростаючий інтерес з боку різних груп населення України до економіки, оскільки багато людей починають серйозно займатися малим і середнім бізнесом. Глобалізація посприяла появі необхідності у створенні життєздатної уніфікованої економічної структури в різних умовах, зокрема пандемії та воєнного стану. Цю мету не можна досягти без знання англійської мови як інструменту ділового спілкування, що найширше використовується в усьому світі.

Поєднання англійської мови та економіки є актуальним через те, що робить процес опанування ключовими знаннями нашого життя більш ефективним. Нові економічні моделі породили нові термінологічні системи та створили труднощі під час перекладу хвилі економічних текстів з-за кордону, які становлять особливий інтерес для лінгвістів і практиків. Ніколи ще економіка не розглядалася так широко: вона стала сьогодні наукою, яка охоплює і включає в себе багато інших наук. Економіка відображає різноманітні відносини між людьми, що склалися внаслідок обміну товарами протягом століть. Фінанси та банківська справа, фондові біржі та інвестиції, бізнес-інформатика, системи управління та багато іншого – це різні аспекти економічної діяльності.

З точки зору лінгвістики, кожна система має свою термінологічну структуру, яка може бути спільною для кількох систем одночасно. У результаті термінологія виходить на перший план як особливий лінгвістичний шар, що забезпечує ділове спілкування. Під час перекладу економічних документів мета полягає в тому, щоб забезпечити максимальну точність перекладу з урахуванням різних економічних реалій у кожній країні. Цього можна досягти тільки в тому разі, якщо знайти еквівалентні терміни. Це завдання не завжди просте, оскільки українська мова рясніє термінами, що з'явилися зовсім недавно або були запозичені з тієї самої англійської, а відповідні поняття або взагалі не існують, або формуються під впливом українських економічних реалій. З огляду на це, можна стверджувати, що абсолютно точно перекласти той чи інший термін практично неможливо, оскільки ситуація економічної діяльності в різних країнах різна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу на перекладі економічних текстів зосереджують як українські, так і зарубіжні фахівці. Існує низка робіт присвячених дослідженню особливостей перекладу економічних текстів на українську мову з англійської [5; 7], німецької [10], грецької [8] та інших мов. Особливості

перекладу англійських запозичень в українській фінансово-економічній термінології розглядала Т. Дуднік [3]. Зі свого боку, О. Муравйова, Т. Кравцова та О. Обозна вивчали особливості перекладу фінансово-економічних термінів іншомовного походження [6]. І. Гумовська [2] розглядала дериваційні процеси правничої термінології в економічних текстах. Дослідження Л. Борсук [1] присвячені міжмовним впливам та іншомовним запозиченням в англійську термінологію банківського бізнесу. У розвідках О. Кобзар розглянуто основи економічного перекладу [4].

Попри низку робіт, присвячених різним аспектам перекладу економічних текстів та термінів, недостатньо вивченим залишається питання аналізу труднощів, з якими стикаються перекладачі під час відтворення англійського економічного тексту українською мовою.

Постановка завдання. Актуальність дослідження обумовлена зростаючою потребою у перекладі економічних текстів з англійської мови на українську, адже ця сфера діяльності міцно увійшла у життя майже кожного українця через необхідність пошуку шляхів відбудови нашої країни, тому люди намагаються розвивати малий та середній бізнес. Розвиток бізнесу вимагає контактів з міжнародними партнерами, а англійська мова – це інструмент ділового спілкування. З огляду на це, метою нашої розвідки є аналіз тих складнощів, з якими стикаються перекладачі під час відтворення англійських економічних текстів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Без глибокого знання економічних процесів та їхніх особливостей в тій чи іншій країні, переклад термінів, що є основою будь-якого економічного тексту, так чи інакше буде неадекватним. Термін, як відомо, – це слово або словосполучення, що використовується для вираження поняття або опису предмета [12]. Тобто, термін може бути визначений і має свою дефініцію. Зі свого боку, дефініція – це словосполучення, що визначає поняття, яке позначається тим чи іншим терміном [13]. У цьому контексті доходимо висновку, що необхідно перекладати поняття, які лежать у смисловій основі висловлювання, а не слова. Цим висновком користуються всі без винятку професійні перекладачі. Однак складність перекладу економічних текстів полягає саме в тому, щоб дати точний переклад того чи іншого терміна, при цьому відмінності в поняттях не завжди призводять до однакового перекладу. Розглянемо, наприклад, термін «хедж». Він запозичений з англійської мови, оскільки точного аналога цьому економіч-

ному поняттю в українській мові не знайдено. Слово «хедж» у відомому англійському прислів'ї має значення «жива огорожа; перешкода»: «*A hedge between keeps friendship green*». Однак зовсім несподіваним чином розкривається поняття, що лежить в основі використання цього слова, в економічному контексті під час перекладу: *Hedging* – «хеджування – укладання термінових угод на продаж товарів або іноземної валюти із зазначенням фіксованих цін на товари чи валюту з метою уникнення цінового ризику» [9, с. 40]. Наступний приклад: слово «ліквід». Первісне значення цього слова – «рідкий». В економіці останнім часом значного поширення набули терміни «ліквідний» та «ліквідність», які описують зовсім інше поняття, а саме: *Liquidity* – «ліквідність – здатність активу швидко та без перешкод бути обміненим на гроші або на будь-який інший засіб платежу, або ж бути використаним в якості такого засобу» [9, с. 49].

З практичного досвіду відомо, що найскладнішими для перекладу є терміни, які складаються з декількох слів і позначають одне поняття або явище економічної діяльності. Взяті окремо складові частини цих словосполучень зазвичай не становлять труднощів для перекладу, а використовуються для опису простих понять, які знають навіть нефахівці. Частотність вживання цих слів настільки висока, що вони створюють певні труднощі, особливо під час усного перекладу, якщо перекладач недостатньо кваліфікований або не володіє глибокими знаннями в галузі економіки. Наприклад, у словниках існує безліч словосполучень із тлумаченням замість перекладу. Наведемо деякі з них, що мають практичний інтерес.

Built-in stability – вмонтована стабільність – «явище притаманне фіскальній недискреційній політиці автоматичної стабілізації, що здійснюється за допомогою податків. Воно полягає в тому, що податкові надходження змінюються в тому ж напрямку, що й обсяги валового національного (або валового внутрішнього) продукту, і бюджетні дефіцити (або надлишки), які виникають під час занепадів (або зростань), допомагають їх подолати; зростання обсягу податкових надходжень сприятиме зниженню рівня безробіття під час зростання інфляції через механізм автоматичної стабілізації. Вмонтована стабільність зменшує рівень негативного впливу на економіку від змін ВВП, але не ліквідує їх» [9, с. 14];

Command economy – командна або командно-адміністративна економіка – «тип економічної системи, у якій власність на засоби виробництва належить державі, а всі виробничі, розподільчі

та споживчі процеси здійснюються через механізм централізованого планування і контролю; командна економіка є антиподом ринкового господарювання» [9, с. 18];

Economy of participation – економіка участі – «сукупність характеристик трансформації відносин власності і процесів в організації праці та управлінні виробництвом. Існують три форми економіки участі: участь у прибутку, участь у власності та участь в управлінні підприємством; один з прикладів еволюційного впливу соціального фактору на економічну владу» [9, с. 29];

Reserve ratio – резервна норма – «розмір обов'язкових резервів, який комерційний банк повинен тримати в Центральному банку на випадок відшкодування збитків вкладникам у разі його банкрутства; визначення норми обов'язкових резервів – один із методів грошово-кредитної політики, що може збільшувати або зменшувати обсяг грошової маси в обігу» [9, с. 69].

У словнику «Collins COBUILD Business Vocabulary in Practice» [13] знаходимо такі приклади:

Accrued dividend – дивіденд, який ще не оголошено і не виплачено, але який фактично існує і враховується;

Accumulative dividend – кумулятивний (накопичуваний) дивіденд, який не був виплачений вчасно, перетворився на пасив компанії і має бути розподілений у майбутньому;

Acid-test ratio – відношення поточних активів компанії мінус запаси і незавершене виробництво до поточних пасивів: показник фінансового стану компанії (буквально: коефіцієнт лакмусового папірця); водночас автор словника робить посилання на споріднені економічні поняття: «*current assets, current liabilities, current ratio, quick ratio*» [13].

Очевидно, що без поглибленого знання предмета економіки або без наявності тлумачного словника такі, здавалося б, прості, на перший погляд, словосполучення не можуть бути адекватно перекладені українською мовою без втрати свого смислового наповнення.

Використання понять, що позначають співвідношення, пропорції та показники в англійській економічній літературі, представляє особливі труднощі під час перекладу українською мовою, почасти тому, що не всі показники економічної діяльності застосовуються однаково в нашій країні та за кордоном, тому ця категорія мовних одиниць природним чином відокремлена від інших. Такі терміни, крім перекладу, «майже завжди мають додаткові роз'яснення:

current ratio – коефіцієнт ліквідності;
quick ratio – коефіцієнт критичної оцінки ліквідності;

profit margin ratio – коефіцієнт прибутковості;
earnings per share ratio – коефіцієнт доходу в розрахунку на акцію;

price/earnings ratio – відношення ринкової ціни акції до чистого прибутку компанії в розрахунку на акцію;

debt/equity ratio – відношення заборгованості до власного капіталу компанії;

market-to-book ratio – відношення ринкової ціни акції до її бухгалтерської оцінки (за сумою активів за мінусом зобов'язань), і багато інших термінів» [11].

Слід зауважити, що труднощі перекладу цих термінів виникають, насамперед, через недостатні знання економічної галузі, а не як результат незнання англійської мови.

Високу частотність уживання мають «слова, які мають кілька варіантів перекладу залежно від контексту: *accompanying, accrue, acquire, affairs, afford, annum, brighten, conviction, deductible, merely, obey, publicly, refer, retire, secrecy, superior, surrender, swing* та ін. Необхідно відзначити і складно-складові терміни, що становлять труднощі під час перекладу з огляду на свою специфіку: *blanket mortgages, bracket, call features, call provision, collateral trust bond, debentures, deep-discount bonds, floating-rate bonds, funded debt, income bonds, indenture, junk bonds, mezzanine financing, rebound, redeem, sinking funds, trust deed* та багато інших» [12]. Аналізуючи ці терміни, можна дійти висновку, що ці мовні одиниці позначені як специфічні терміни саме сектору економіки, а відтак збільшують складність перекладу українською мовою.

Дослідження та практика в галузі перекладу економічних документів проводяться не лише в Україні, а й за кордоном. Як вже згадувалося раніше, глобалізація відбувається повсюдно, а англійська мова є основним інструментом ділового спілкування. До теперішнього часу з'явилася безліч словників, покликаних допомогти

в досягненні цієї мети. Вивчення таких словників виявляє безліч прикладів фраз термінологічного характеру, які потребують адекватного пояснення, як-от «*Collins Cobuild Business Vocabulary in Practice*». Автори цього словника помістили в розділ «Business & Businesses» «слова та фрази, які важко зрозуміти та нерозуміння яких може призвести до порушення комунікації, як-от: *boom-bust cycle, bull market, bubble, bear market*» та ін. У словнику наводяться також приклади вживання цих слів та словосполучень у контекстах, наприклад: «*City analysts describe emerging markets as bubble economies. We are on the edge of a bear market in technology shares. Economic boom set to run for years*» [13, с. 25].

Причина, через яку терміни детально описані в прикладах, полягає в їхньому вузькому застосуванні. Як уже згадувалося, економіка – це наука, яка охоплює велику кількість суміжних і несуміжних галузей. З огляду на це, в статті представлено здебільшого напрям, пов'язаний із труднощами перекладу відповідної термінології. Однак слід зазначити, що цей напрям є лише невеликою ланкою в ланцюзі взаємодій, які представляють економічне життя загалом, і що економічне життя постійно змінюється та вдосконалюється, що, зі свого боку, змінює термінологію, характерну для цих змін, а тому призводить до постійно зростаючих труднощів перекладу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Труднощі перекладу англійських текстів економічної тематики пов'язані не з недостатнім володінням мовою, а, у першу чергу, зі специфікою економічної термінології та відсутністю глибоких економічних знань перекладачів у галузі економіки. Основні складнощі під час перекладу англійських економічних текстів полягають у полісемічності економічних термінів та у перекладі словосполучень, що позначають економічні феномени.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у виявленні способів перекладу словосполучень, що трапляються в текстах економічної тематики, на українську мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борсук Л. Ф. Міжмовні впливи та іншомовні запозичення в англійську термінологію банківського бізнесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 46. С. 59–41.
2. Гумовська І. Дериваційні процеси правничої термінології в економічних текстах. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*. 2000. С. 99–104.
3. Дуднік Т. Англійські запозичення в українській фінансово-економічній термінології та особливості їх перекладу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2013. № 20. С. 245–248.

4. Кобзар О. І. Основи економічного перекладу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2016_1_3
5. Ланова О. В., Каплун С. Д. Переклад спеціальної лексики сфери економіки з англійської мови на українську. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2010. № 10. С. 47–52.
6. Муравйова О. М., Кравцова Т. А., Обозна О. В. Особливості перекладу фінансово-економічних термінів іншомовного походження. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. Київ, 2013. № 2 (1). С. 246–253.
7. Савицька Л. В. Особливості перекладу англійських економічних термінів українською мовою. *Лінгвістичні дослідження*. 2013. Вип. 35. С. 252–257.
8. Столярова А. А. Структурно-семантичні особливості новогорецьких економічних термінів. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2013. Вип. 23. С. 395–402.
9. Яковенко Р. В. Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики. Дідактичний довідник [Вид. 2–ге, випр.]. Кіровоград: видавець Лисенко В. Ф., 2015. 130 с.
10. Яслинська К. М. Деякі особливості перекладу фінансово-економічних текстів. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 75(3). С. 191–193.
11. McGraw-Hill Primis. *Fundamentals of Corporate Finance, Sixth Edition, Alternate Edition*, Ross et al. 2003. 922 p.
12. Roberts M. *English for Economics in higher education studies*. Reading: Garnet Education. 2012.
13. Sue Robbins. *CollinsCobuild Business Vocabulary in Practice*. HarperCollins Publishers, Glasgow, 2005. 248 p.

УДК 81'367.355.1-116

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.24>

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ КИТАЙСЬКИХ БЕЗПІДМЕТОВИХ РЕЧЕНЬ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

THE SPECIFICS OF TRANSLATING CHINESE NON-SUBJECT SENTENCES INTO ENGLISH

Война М.О.,

orcid.org/0000-0002-0447-7928

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу та способам перекладу англійською мовою специфічного типу речення у сучасній китайській мові, а саме безпідметового речення. Безпідметове речення – це термін на позначення різновиду не суб'єктно-предикативного речення у граматиці сучасної китайської мови, що характеризується відсутністю підмета. Функція даного типу речення полягає у тому, щоб описати дію, зміну стану чи ситуації, а не вказати на безпосереднього виконавця дії. Безпідметове речення слід відрізнити від суб'єктно-предикативного з опущеним підметом, чи таким, що мається на увазі. Неповні суб'єктно-предикативні речення не можуть сповна виражати думку поза контекстом чи мовленнєвою ситуацією, в той час як сенс безпідметового речення не залежить від цих умов. Відтак, проблема розрізнення та перекладу таких речень викликає певні труднощі і вимагає ґрунтовних знань з граматики і синтаксису китайської мови. Дослідники та перекладачі пропонують ряд дієвих перекладацьких стратегій та технік, покликаних компенсувати всі відмінності між мовою оригіналу та мовою перекладу та трансформувати речення в найбільш ефективний спосіб, дотримуючись вимог адекватності та повноцінності перекладу. Оскільки китайська та англійська мова належать до різного морфологічного типу, основні відмінності лежать в межах паратаксису та гіпотаксису. Підмет в китайській мові часто може бути не виражений як синтаксично, так і прагматично, в той час як у англійській мові підмет є обов'язковим і часто «керує» всім реченням. Відтворення нормативної граматичної структури англійського речення має починатися з компенсації підмета, і тут існує кілька варіантів, починаючи від використання формального підмета, ввідної конструкції, до прямого використання займенників чи іменників. Структурно-граматичний тип речення, притаманна йому модальність, контекст та мовленнєва ситуація – все це слід зауважувати у процесі китайсько-англійського перекладу безпідметових речень.

Ключові слова: синтаксис, китайська мова, англійська мова, переклад, безпідметове речення.

The article is devoted to the analysis of a specific type of sentence in the modern Chinese language, namely the non-subject sentence, and methods of its translation into English. A sentence without a subject is a term for a type of non-subject-predicative sentence in the grammar of the modern Chinese language, which is characterized by the absence of a subject. The function of this type of sentence is to describe an action, change of state or situation, and not to indicate the immediate performer of the action. A sentence without a subject should be distinguished from a subject-predicative one with an omitted subject, or one that is implied. Incomplete subject-predicative sentences cannot fully express an opinion outside the context or speech situation, while the meaning of a non-subject sentence does not depend on these conditions. Therefore, the problem of distinguishing and translating such sentences causes certain difficulties and requires thorough knowledge of grammar and syntax of the Chinese language. Researchers and translators offer a number of effective translation strategies and techniques designed to compensate all the differences between the original language and the target language and to transform the sentence in the most effective way, complying with the requirements of adequacy and completeness of the translation. Since Chinese and English belong to different morphological types, the main differences lie within parataxis and hypotaxis. The subject in Chinese can often be unexpressed both syntactically and pragmatically, while in English the subject is obligatory and often "rules" the entire sentence. The reproduction of the normative grammatical structure of an English sentence must begin with the compensation of the subject, and here there are several options, ranging from the use of a formal subject, an introductory construction, to the direct use of pronouns or nouns. The structural and grammatical type of the sentence, its inherent modality, context and speech situation – all these should be noted in the process of Chinese-English translation of non-subject sentences.

Key words: syntax, Chinese language, English language, translation, non-subject sentence.

Постановка проблеми. Безпідметове речення (无主句) – це специфічний тип речення в китайській мові, в якому відсутній підмет. Проблема цього аспекту в процесі китайсько-англійського перекладу вагома, і розуміння основних перекладацьких стратегій та технік може значно полегшити роботу перекладача, а також сприятиме дотриманню вимог адекватності перекладу. Через культурні відмінності, спосіб мислення носіїв, синтаксис двох мов значно різняться. Для китайської мови характерним є паратаксист, для англійської – гіпотаксист, тому наявність підмета у реченні є обов'язковою, і винятків майже не буває [1, с. 13–18]. Перед перекладачем постає завдання, керуючись відповідним перекладацьким інструментарієм, максимально точно передати зміст висловлювання при збереженні граматичних та мовленнєвих традицій мови перекладу. Часто при перекладі безпідметових речень з китайської на англійську мови ми маємо відмовитися від дослівного перекладу і залучити різноманітні перекладацькі трансформації (які майже не використовуються ізольовано) і надати максимально якісний переклад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми китайсько-англійського перекладу піднімалися у низці праць китайських дослідників, серед них Ван Маньян/王满良 «Принципи китайсько-англійського перекладу безпідметових речень/汉语无主句的英译原则» (2000), Чжан Шуцзянь/张书健 «Аналіз перекладацьких стратегій в контексті безпідметових речень китайської мови/汉英无主句翻译策略探究» (2010), Чжан Сичзе/张四节洁 «Міркування щодо паратаксисту та гіпотаксисту/形合与意合的哲学思维反思» (2001), Сюн Бін/熊兵 «Проблема диференціації понять «перекладацька стратегія», «способи перекладу» «техніка перекладу/翻译研究中的概

念混淆-义翻译策略, 翻译方法和翻译技巧为例» (2014)

Постановка завдання. Головною метою дослідження є надати вичерпну характеристику безпідметовим реченням в сучасній китайській мові та окреслити основні проблеми, що виникають у процесі їх перекладу англійською мовою, запропонувати дієві та ефективні перекладацькі прийоми та техніки.

Виклад основного матеріалу. Безпідметове, або безсуб'єктне речення – це речення, в якому відсутній підмет. Речення такого типу широко представлені в сучасній китайській мові і поділяються на два види: речення, в яких підмет відсутній на синтаксичному рівні, як от «下雨了。», «几点了?», і речення, в яких підмет опущений на прагматичному рівні, як от «走了。», «来吧!», тощо. Відмінність між ними полягає у тому, чи може бути підмет компенсований контекстом. Якщо суб'єкт дії не може бути визначений контекстуально, тоді речення відноситься до синтаксично безпідметового. Відповідно до типу речень за будовою, в китайській мові виділяють прості та складні безпідметові речення. Прості безпідметові речення належать до категорії не суб'єктно-предикативних (非主谓句) і поділяються на дієслівні («立正!»), прикметникові («好极了。»), іменникові («车!»), та такі, що представлені вигуками («哈哈。»). Дієслівні безпідметові речення часто описують природні явища, життєві ситуації, веління та накази, гасла та заклики. Прикметникові виражаються прикметниками або прикметниковими словосполученнями і часто з'являються у діалогічному мовленні, виражають схвалення або несхвалення стосовно певної справи або позиції. Іменникові безпідметові речення побудовані за допомогою іменника або атрибутивного словосполучення і використовуються для опису часу, місця,

або виражають захват; інформують про раптові події, виражають заклик або звертання. У процесі китайсько-англійського перекладу найбільшу складність становлять саме дієслівні безпідметові речення. Складні безпідметові речення – представляють собою поєднання двох чи більше простих безпідметових речень [2, с. 74]. Наприклад:

1. 沉默, 寂静。(峻青《党员登记表》)
2. 清早起来, 就走到那座小山了。(矛盾《雷雨前》)
3. 别吵吵, 分马了。(周立波《分马》)
4. 黑漆漆的, 不知是日是夜。(鲁迅《狂人日记》)

У вищенаведених прикладах складних безпідметових речень виділяємо наступні логічні зв'язки: сурядний (1); послідовний (2); мети (3); пояснювальний (4). Кожне з цих складних речень, незалежно від типу логічного зв'язку між частинами речення, належать або до синтаксичного, або до прагматичного виду безпідметових речень. Відмінність полягає лише у складності будови простого і складного речень.

В англійській мові також наявні безсуб'єктні речення. Наприклад: «Come over here!», «Stand up!» тощо. Ці зразки належать до прагматично безпідметових речень, і повністю збігаються з реченнями даного виду, що існують в китайській мові. В той же час, конкретні підходи до перекладу будуть влучні та необхідні в межах китайсько-англійського перекладу.

Вживання *синтаксично безпідметових речень* у сучасній китайській мові визначається чотирма наступними ситуаціями [3].

1. Коли мова йде про погодні явища, природні феномени, час, сезони, відстань тощо. Наприклад:

- 1) 下雨了。It is raining.
- 2) 两点了。It is two o'clock.
- 3) 出太阳了。The sun is coming out.
- 4) 停电了。The light went out.

Приклади 1, 2 є типовими безпідметовими реченнями, підмет у яких не потребує компенсації в мові оригіналу, відтак вони абсолютно самостійні, оскільки навіть за відсутності контексту не породжують двозначності. У процесі перекладу такого типу речень на англійську мову часто використовується формальний підмет «It» (приклади 1, 2) [4, с. 66], або ж граматична трансформація заміни, і додаток у реченні оригіналу набуває функції підмета у реченні перекладу (приклади 3, 4) [5, с. 42–44].

2. Безпідметове речення по типу простого речення «існування/наявності»

(存现句). В китайській мові даний вид речень описує наявність і не потребує підмета.

Наприклад:

5) 今晚有个晚会。There is going to be a party tonight.

6) 到处是一片狼藉。There is a mess everywhere.

7) 楼下有一辆车等着。There is a car waiting downstairs.

У сучасній китайській мові факт наявності або відсутності чого-небудь подається об'єктивно, для англійської мови важливим є наявність суб'єкта дії, який демонструє сутнісну єдність суб'єкта та об'єкта дії. Окрім того, в науково-технічних текстах велика кількість безпідметових речень перекладаються англійською мовою за допомогою ввідної конструкції «There+be» [4, с. 66].

Наприклад:

8) 在正确切削速度时, 有许多因素要考虑。There are many things to be considered in determining cutting speed.

9) 目前, 对各种消费品的要求量已大大增加。Now there is a big increase in demand for all kinds of consumer goods.

Тут на особливу увагу заслуговують деякі приказки та прислів'я в сучасній китайській мові, вирази які виражають філософську істину або моральну настанову. Такі речення англійською мовою перекладаються так само із залученням конструкції «There+be» [4, с. 67].

10) 有志者, 事竟成。Where there is a will, there is a way.

11) 有压迫, 就有斗争。Where there is oppression, there is a struggle.

12) 没有顺利, 无所谓困难; 没有困难, 也无所谓顺利。Without facility, there would be no difficulty, without difficulty, there would also be no facility.

Звісно, використанням даної конструкції не слід зловживати, щоб переклад не виглядав занадто шаблонним. Наприклад: 历史上的战争, 只有正义的和非正义的两类。Це речення можна перекласти наступним чином: «In history, there are only two kinds of wars, just and unjust» або «In history, wars can be divided into two kinds only, just and unjust». Але майстерний перекладач подав би переклад у вигляді «History knows only two kinds of war, just and unjust». В даному варіанті перекладу «History» персоніфіковано, використано активний стан, що дало змогу «оживити» переклад [6, с. 52].

3. У сучасній китайській мові ряд безпідметових речень з *是* використовується з метою емпізи. В такому випадку необхідним є використання формального підмета «It» в англомовному перекладі [4, с. 68]. Наприклад:

13) 是总编亲自和我谈了话。It was the chief himself who spoke to me.

14) 就是在这儿丢了钱包。It is here that the purse was lost.

4. Велика кількість афоризмів та приказок апелюють до людини в узагальненій формі і можуть стосуватися як всіх людей загалом, так і окремої групи. У таких реченнях підмет зазвичай відсутній. Однак при перекладі англійською мовою, він має бути компенсований чи то у вигляді формального підмета «It» (приклад 16), чи то за рахунок використання займенника 2-ї чи третьої особи (приклад 15, 17-19) [4, с. 69].

15) 一朝遭蛇咬，十年怕井绳。Once bitten by a snake, one ten years in fear of a well rope.

16) 不怕慢，只怕站。It is better to move ahead slowly than just to mark time.

17) 种瓜得瓜，种豆得豆。As you sow, so will you reap.

18) 下进则退。He who does not advance falls backward.

19) 一死了百债。Death pays all debts.

Прагматично безпідметові речення поділяються на: 1) такі, які визначаються мовленнєвою ситуацією/ситуативні (语境省略无主句); 2) такі, які визначаються контекстом/контекстуальні (上下文省略无主句) [3].

1. Ситуативні використовуються:

а) за відсутності потреби встановлювати або називати виконаця дії. Наприклад:

20) 又差了许多楼堂馆所。Many tall buildings, big mansions, hotels have been built.

21) 这儿将修建更多的居民大楼。More apartment houses will be built here.

В такого роду безпідметових реченнях при перекладі на англійську мову роль підмета виконує об'єкт дії, або додається людина, як суб'єкт дії, як от:

22) 山上在栽树。The trees are being planted on the hill, або Some people are planting trees on the hill.

б) коли речення представляють собою директиву (指令型无主句).

Директивні безпідметові речення представляють основну групу прагматично безпідметових речень. Часто вони апелюють до читача або слухача, надаючи вказівки, пропозиції, вимоги тощо. У сучасній китайській мові підмет в таких реченнях не виражений, семантичні та модальні варіації різноманітні. У процесі перекладу на англійську мову слід брати до уваги форму директивних речень в мові перекладу та мовленнєві традиції, з метою досягнення найбільшої адекватності перекладу. Ця форма китайських речень має наступні способи перекладу:

– переклад англійським наказовим реченням. З точки зору форми та модальності, наказові

речення в англійській мові відповідають директивним безпідметовим реченням в китайській мові, оскільки підмет у обидвох випадках відсутній, а модальність виражає пряму інструкцію. Наприклад:

23) 选台时，现将 «调频/调幅波段转换开关» 拨到所选波段。When selecting the desired station, slide the FM/AM SWITCH to the band of your choice first.

24) 令 $f(t)$ 为实函数。Let $f(t)$ be a real function

25) 好好睡一觉，再仔细考虑一下。Have a good sleep and think it over.

Тим не менше, китайська та англійська мова багато у чому відрізняються, і тому при перекладі директивних речень з відмінною модальністю на англійську мову не варто скрізь використовувати наказові речення, а намагатися відшукати підходящу форму вираження.

– переклад пасивним англійським реченням.

Коли китайські директивні речення містять слова «应当», «应使», «必须», «需要», «必要», «不必», «可以» тощо, які виражають вимогу або пропозицію, то наказова інтонація в таких реченнях суттєво слабшає, і виражається пом'якшувальною формою, тобто переходом від прямої директиви до непрямої [3]. Очевидно, що якщо використовувати у перекладі на англійську мову форму наказового речення з прямою директивою, то можна спотворити сенс повідомлення, не досягнувши адекватності перекладу. Таким чином, використання пасивних конструкцій і модальних дієслів буде найефективнішим способом перекладу.

2. Контекстуальні – неповні суб'єктно-предикативні (不完全主谓句).

У процесі перекладу таких речень слід додавати підмет. Наприклад:

26) 我吃了饭 () 就去踢足球。I will go to play football when I have had my dinner.

27) 他买了一件衬衫, () 是草绿的。She bought a shirt. It is a color of grass.

На особливу увагу заслуговує вибір підмета для його компенсації в мові перекладу, оскільки часто підмет до другого дієслова-присудка відрізняється від попереднього.

28) 弄不好就会前功尽弃。If things are not properly handled, our labor will be totally lost.

У цьому прикладі дуже важко миттєво компенсувати конкретний підмет у підрядному реченні, відтак було обрано іменник з найбільш загальним значенням «thing», а в головному реченні – словосполучення з більш конкретним значенням «our labor».

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що загальна класифікація перекладацьких підходів

до безпідметових китайських речень англійською мовою, визначених Ван Маньяном, є повною і приміною до різноманітних мовленнєвих ситуацій. Серед них: 1) компенсація підмета відповідними займенниками; 2) переклад пасивним реченням; 3) переклад директивним реченням; 4) переклад за допомогою конструкції *there + be* (для китайських речень типу «існування-наявності»); 5) переклад за допомогою формального

підмета «It». Залучення тої чи іншої перекладацької стратегії має визначатися не лише граматичними нормами мови перекладу, але й мовленнєвими традиціями, мовленнєвою ситуацією та контекстом. Лише комплексне дотримання цих принципів матиме своїм результатом адекватний переклад та збереження автентичності як повідомлення так і способу його вираження в мові перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 张思洁, 张柏然. 形合与意合的哲学思维反思. 中国翻译, 2001 年第4期。
2. 范晓. 汉语的句子类型. 语文出版社, 1998 年版。
3. 论无主句系统. 长沙电力学院学报, 社会科学版, 2000 年第3期。
4. 王满良. 汉语无主句的英译原则. 外语教学, 2000 年第2期。
5. 张书健, 李玲. 汉语无主句翻译策略探究. 上海翻译, 2010 年第 4 期。
6. 黄洋楼. 汉英互译使用技巧. 广州, 华南理工大学出版社, 2004 年。

УДК 778.534.45: 81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.25>

КІНОПЕРЕКЛАД ЯК ВИД АУДІОВІЗУАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ

FILM TRANSLATION AS A TYPE OF AUDIOVISUAL TRANSLATION

Гаман І.А.,

orcid.org/0000-0002-9042-5162

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Чайковська О.Ю.,

orcid.org/0000-0001-9945-4296

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто важливість кіноперекладу для перекладу фільмів та серіалів різними мовами. Авторами зазначені різні види кіноперекладу, такі як субтитрування, дублювання та озвучення, їхні особливості та умови застосування. Кінопереклад виконує важливу роль у збереженні смислу та стилю оригінального фільму для глядачів, що говорять іншими мовами. Кіноперекладачі мають враховувати культурні контексти та історичні посилання, що стосуються оригінального фільму. Переклад фільмів та серіалів сприяє культурному обміну та взаєморозумінню між народами, розширюючи можливості глядачів насолоджуватися кіно з усього світу.

Субтитри, дублювання і синхронний закадровий переклад є видами кіноперекладу, які дозволяють глядачам сприймати відеоконтент різними мовами. Субтитри використовуються для текстового відображення діалогів на екрані, а дублювання заміняє оригінальну звукову доріжку на мову цільової аудиторії. Синхронний закадровий переклад має на меті озвучення реплік акторів іншою мовою, зберігаючи при цьому оригінальну звукову доріжку. Існують варіації закадрового озвучення: одноголосий і двоголосий варіанти. Кожен вид кіноперекладу має свої переваги та обмеження, і вибір перекладу для кожного кінопродукту залежить від бюджету, культурних надбань та вподобань аудиторії.

Кінопереклад є важливим для культурного обміну та взаєморозуміння між народами. Він акцентує увагу на ролі кіноперекладачів у збереженні оригінального контексту фільму та передачі його емоційної сутності. Передача іронії, гумору та культурних алюзій у перекладі може стати для перекладачів викликом, як і способи передачі емоцій під час перекладу, включно з використанням адекватних мовленнєвих еквівалентів та урахуванням інтонації

і голосу акторів. Розвиток технологій сприяє автоматизації процесу перекладу кінематографічних картин, але людська експертиза залишається невід'ємною.

Ключові слова: кінопереклад, аудіовізуальний переклад, субтитрування, дублювання, синхронний закадровий переклад.

The article discusses the importance of film translation for translating movies and TV series into different languages. The authors outline different types of film translation, such as subtitling, dubbing and voice-over, their features and conditions of application. Film translation plays an important role in preserving the meaning and style of the original film for viewers who speak other languages. Film translators must take into account the cultural contexts and historical references related to the original film. The translation of various kinds of films and TV series promotes cultural exchange and understanding between nations, expanding the ability of viewers to enjoy movies from around the world.

Subtitling, dubbing, and simultaneous voice-over translation are types of film translation that allow viewers to perceive video content in different languages. Subtitling is used to display dialogues on the screen in text, while dubbing replaces the original audio track with the language of the target audience. Simultaneous voice-over translation is aimed at voicing actors' lines in another language, while preserving the original soundtrack. There are variations of voice-over: one-voice and two-voice versions. Each type of film translation has its own advantages and limitations, and the choice of translation for each film product depends on the budget, cultural heritage and audience preferences.

Film translation is important for cultural exchange and understanding between nations. It emphasizes the role of film translators in preserving the original context of the film and conveying its emotional essence. The conveyance of irony, humor and cultural allusions in translation can be a challenge for translators. The article also discusses ways to convey emotions in translation, including using adequate speech equivalents and taking into account the tone and voice of the actors. Advances in technology are helping to automate the process of translating motion pictures, but human expertise remains essential.

Key words: film translation, audiovisual translation, subtitling, dubbing, voice-over.

Постановка проблеми. Кінопереклад є невід'ємною складовою процесу створення фільмів і серіалів, що дозволяє глядачам насолоджуватися кіноконтентом з усього світу, незалежно від їхньої рідної мови. Він є складною перекладацькою діяльністю, яка передбачає переклад діалогів, звукових ефектів, пісень, коментарів, вигуків, емоційних складових мовою цільової аудиторії.

Аудіовізуальний переклад охоплює різні види перекладу, як-от субтитрування, дублювання, синхронний закадровий переклад та власне кінопереклад. Кожен з цих видів має свої особливості.

Кінопереклад виконує важливе завдання – зберегти смисл, стиль і емоційну палітру оригінального фільму, адаптувавши його для глядачів, які говорять різними мовами. Кіноперекладачі мають враховувати не лише лексичні й граматичні особливості, але й культурні контексти, історичні посилання і жаргонні вирази, які стосуються оригінальної версії фільму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям для написання цієї статті слугували праці українських та європейських мовознавців і перекладачів *Г. Готтліба*, *Х. Д. Сінтаса*, *Ф. Карамітроглу*, *Г. М. Кузенко*, *Н. В. Бідасюк* та інших, які у своїх роботах займалися дослідженням аудіовізуального перекладу як важливого аспекту процесу Євроінтеграції; субтитруванням в перекладі як інструментом формування професійної ідентичності перекладачів; жанрово-стилістичними особливостями перекладу субтитрів; технічними складовими аудіовізуального перекладу.

Постановка завдання. Стаття ставить за мету дослідити роль кіноперекладу як важливого елементу аудіовізуального перекладу; проаналізувати різні види кіноперекладу, як-от субтитрування, дублювання та синхронний закадровий переклад, пояснити їхні особливості та вплив на сприйняття і розуміння фільмів аудиторією. Крім того, стаття має на меті розкрити важливість культурної адаптації і збереження автентичності оригінального фільму під час кіноперекладу.

Виклад основного матеріалу. Одним з найпоширеніших видів кіноперекладу є субтитрування. Цей вид дозволяє глядачам зчитувати переклад з екрану, не змінюючи оригінальну звукову доріжку. Субтитри можуть бути використані для перекладу фільмів будь-якою мовою, що робить їх універсальним засобом комунікації.

Субтитри – це текстове відображення розмовної мови у відео за допомогою письмового тексту, що можна побачити на екрані [1, с. 36]. Такий вид кіноперекладу бере початок з 1928 року. Ця сфера перекладацької індустрії розширюється, оскільки аудіовізуальний контент постійно розвивається в різних частинах світу. Сьогодні більшість доступних нам відео на просторах інтернету мають субтитри різними мовами.

Х. Барнхорн описує два види субтитрів [1, с. 38]:

1. Внутрішньомовні субтитри: субтитри тією ж мовою, що й оригінал, переважно створені для людей з порушеннями слуху та тих, хто хоче вивчити мову.

2. Міжмовні субтитри: переклад субтитрів з однієї мови іншою.

Субтитри мають бути синхронізовані з діалогами та з тим, що відбувається на екрані. Ю. Хаїко [2, с. 56] вважає, що основним правилом створення субтитрів є те, щоб вони займали не більше ніж два рядки, тому зміст діалогів потрібно помістити в цей часовий проміжок. Ф. Карамітроглу дослідив, що в середньому глядач може зчитувати 150–180 слів за хвилину, тобто 2,5–3 слова за секунду [3, с. 82].

Іншим видом кіноперекладу є дублювання. При дублюванні озвучуються всі репліки у фільмі мовою цільової аудиторії і озвучення синхронізується з оригінальними рухами акторів на екрані. Цей вид широко використовується в країнах, де звичайне використання субтитрів не є загальноприйнятим. Дублювання дозволяє глядачам більш інтенсивно зануритися в фільм, оскільки вони можуть слухати його рідною мовою.

За Х. Д. Сінтасом дублювання – це вид аудіовізуального перекладу, під час якого звукова доріжка оригінального відеопродукту повністю замінюється звуковою дорізкою цільової мови [4, с. 176]. Дублювання орієнтоване на цільову аудиторію і це змушує перекладача адаптувати вихідний текст, який у підсумку має відповідати стандартам, існуючим у цільовій мові.

Мета такого виду кіноперекладу – справити на глядача таке враження, ніби актори розмовляють мовою оригіналу. Викликом стає переклад діалогів таким чином, щоб вони відповідали рухам губ акторів, узгоджувались з їхніми жестами, а паузи на екрані відповідали паузам у мовленні [5, с. 296]. В. Пушина та А. Сітко додають, що професійний перекладач також додатково позначає інтонації, придиhi, паузи тощо. Дублювання вважається найдорожчим видом кіноперекладу, а також потребує найбільше часу: створення перекладу → його редагування → узгодження зі звуком / зображенням → пошук акторів для дублювання → дублювання → узгодження технічних моментів [6, с. 122].

Синхронний закадровий переклад є іншим видом кіноперекладу, коли репліки акторів озвучуються іншою мовою. Цей вид часто використовується під час перекладу анімаційних фільмів, мультсеріалів і документальних фільмів. Проте під час закадрового озвучення звукова доріжка оригінальної мови залишається.

Закадрове озвучення одним або двома акторами передбачає, що в першому випадку всі ролі озвучує один актор, найчастіше чоловік. Саме одна людина відповідає за озвучення усіх персонажів. Таке озвучення має повільний темп та зазвичай передре оригінальному діалогу на кілька секунд.

Гучність оригінального звуку знижують, тому краще чути накладений на оригінальну звукову доріжку переклад [7, с. 132].

При двоголосому закадровому озвученні – всі чоловічі ролі озвучує один актор і всі жіночі ролі озвучує одна акторка. Такий вид озвучення малобюджетний, зазвичай використовується для перекладу документальних фільмів, інтерв'ю та шоу-програм. Він популярний в країнах, де бюджет на переклад обмежений, особливо в Східній Європі та Азії.

Синхронний закадровий переклад – це вид аудіовізуального перекладу, при якому, на відміну від дублювання, голоси акторів накладаються на оригінальну звукову доріжку, тобто глядач може почути оригінальні висловлювання акторів у фоновому режимі [7, с. 133].

Недоліком закадрового перекладу є те, що перекладач робить дуже мало змін в інтонації, і тому важко зрозуміти, коли і з якими емоціями говорить певний персонаж.

Кінопереклад має велике значення для культурного обміну та взаєморозуміння між народами. Він допомагає просувати культурну диверсифікацію та розширює можливості глядачів насолоджуватися фільмами з усього світу. Кіноперекладачі виконують важливу роль у збереженні оригінального контексту фільму та передачі його емоційної сутності.

Однак кінопереклад також може мати низку труднощів. Іронія, гумор, жарти та культурні алюзії не завжди легко адаптувати мовою перекладу. Кіноперекладачі мають шукати баланс між точністю перекладу та збереженням оригінального духу фільму [8, с. 195].

Одним із основних викликів під час перекладу фільму є передача широкого спектру емоцій, які присутні у оригіналі, іншою мовою. Емоції можуть бути виражені через мову тіла, інтонацію, голос, міміку та інші аспекти акторської гри, тобто вербально, невербально та паравербально.

Один із способів передачі емоцій у перекладі фільмів – використання адекватних мовленнєвих еквівалентів. Перекладач враховує культурні особливості мови, якою здійснюється переклад, та шукає відповідні висловлювання, що відтворюють аналогічні емоції, висловлені в оригінальному фільмі. Це може передбачати пошук еквівалентів для певних жаргонних висловів, метафор або ідіом, що використовуються у діалогах [9, с. 28].

Також інтонація і голос акторів відіграють важливу роль у передачі емоцій. В неконтрольованих діалогах, наприклад, жарти або сміх,

актори можуть використовувати інтонацію, яку важко передати у перекладі.

Культурний контекст має велике значення під час перекладу фільму. Різні культури мають свої унікальні емоційні концепти та вирази. Перекладач має усвідомлювати нюанси концептів та знайти способи втілити їх у перекладі, щоб глядачі іншої культури могли зрозуміти і сприйняти емоції, які передаються у фільмі [10, с. 210].

Однак важливо зауважити, що переклад усіх без винятку емоцій з оригінального фільму іншою мовою може бути неможливим. Деякі емоційні відтінки втрачаються під час перекладу через різницю у культурних, мовних і лінгвістичних особливостях [11, с. 59]. Тому важливо, щоб перекладачі прагнули зберегти якомога більше емоційної сутності оригіналу, але з урахуванням контексту мови перекладу.

Завдяки розвитку технологій процес кіноперекладу стає дедалі більш автоматизованим. Штучний інтелект і комп'ютерні програми допомагають перекладачам синхронізувати та підібрати необхідні еквіваленти. Однак людська експертиза залишається невід'ємною складовою кіноперекладу, оскільки тільки людина може враховувати всі тонкощі та контекстуальні особливості перекладу.

Кінопереклад є невід'ємною частиною аудіовізуального перекладу, що дозволяє глядачам з усього світу насолоджуватися кінопродуктами всесвітньо- та маловідомих режисерів та акторів, що розповідають унікальні та захоплюючі історії. Він вимагає від перекладачів не лише мовної компетенції, але й вміння передати суть оригіналь-

ного фільму, зберігаючи його естетичні та культурні аспекти.

Популярність кінематографу зростає з кожним роком. Ми можемо спостерігати за виходом нових фільмів, серіалів, анімаційних фільмів. Саме тому переклад кінематографічних картин завжди актуальний, а робота перекладачів у цій галузі – затребувана.

Висновки. Основними видами кіноперекладу є: дублювання, субтитрування та закадровий переклад. Субтитрування – це текстове відображення мови акторів у відео за допомогою письмового тексту, що відображається на екрані. Під час дублювання озвучуються усі репліки у фільмі мовою цільової аудиторії і озвучення синхронізується з оригінальними рухами акторів на екрані. Синхронний закадровий переклад – це аудіовізуальний вид перекладу, під час якого голоси акторів записуються на оригінальну звукову доріжку, яку можна почути у фоновому режимі. Кожен вид кіноперекладу має свої переваги та недоліки, зважаючи на вартість, часовитратність, актуальність перекладу.

Переклад фільмів – складний процес, який вимагає не лише точного перекладу висловлювань акторів, але й передачі емоційної палітри оригінального твору. Перекладачі мають досконало володіти мовами та усвідомлювати особливості культур, щоб ефективно передати емоційний досвід глядачам з усього світу. Це вимагає творчого підходу і вміння знайти адекватні лінгвістичні рішення для передачі емоційної глибини фільму, зберігаючи його автентичність і силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barnhoorn H. Informationsverlust beim audiovisuellen Übersetzen. Ein Vergleich zwischen dem Untertiteln und der Synchronisation anhand von Sunset Boulevard, 2013. 98 S.
2. Haikuo Y. English-Chinese Film Translation. *Journal of Translation*, Vol. 9, No. 2. 2013. pp. 55–65.
3. Karamitroglou F. Towards a Methodology for the Investigation of Norms in Audiovisual Translation. ISBN: 978-90-420-0619-5, 2000. 300 p.
4. Diaz-Cintas J. The Didactics of Audiovisual Translation / J. DiazCintas. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2008. 263 p.
5. Серебрянська О. В. Кінопереклад: специфіка та стратегії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія» 2016. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/5058/1/108.pdf> (дата звернення 23.05.2023).
6. Пушина В., Сітко А. Особливості аудіовізуального перекладу. *Sociocultural and Pragmatic Aspects of Translation / Interpreting*, Київ. Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/4771783.pdf> (дата звернення 22.05.2023).
7. Reinhart S. Untertitelung – über die etablierten Normen hinaus. Georg Olms Verlag, 2018. URL: https://reinhart.de/wp-content/uploads/2020/03/2018_U%CC%88ber-die-Sprache-hinaus_Reinhart.pdf (дата звернення 23.05.2023).
8. Anderman G. Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen / G. Anderman, J. Diaz-Cintas., 2009. 272 p.
9. La Torre M. Defining the Audiovisual Industry. *The Economics of the Audiovisual Industry: Financing TV, Film and Web*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014. pp.16–34.

10. Diaz-Cintas J. Audiovisual Translation: Taking Stock. Cambridge Scholars Publishing, 2015. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-7432-8-sample.pdf> (дата звернення 23.05.2023).

11. Stein T. Die audiovisuelle Übersetzung von Wortspielen. Die audiovisuelle Übersetzung von Wortspielen am Beispiel der ecuadorianischen Webserie Enchufe. Pandaemonium, São Paulo, v. 21, n. 35, set.-dez., 2018. pp. 47–68.

УДК 81'25:004

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.26>

ВІДТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНИХ ТВОРАХ (НА ПРИКЛАДІ СЕРІЇ ФІЛЬМІВ «ЗОРЯНІ ВІЙНИ»)

RENDERING OF PROPER NAMES IN SCIENCE FICTION (BASED ON “STAR WARS” MOVIE SERIES)

Конкульовський В.В.,

orcid.org/0000-0003-0950-8508

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і практики перекладу

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Мамрош І.Я.,

orcid.org/0009-0005-9927-6473

студентка I курсу магістратури факультету іноземних мов

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

З кожним роком жанр наукової фантастики стає ще популярнішим в Україні, а тому зростає потреба у перекладі такої англійської продукції. Зараз ведеться активна робота над гідним представленням книг та фільмів даного жанру на українському ринку. У процесі перекладу науково-фантастичних творів можна стикнутися із багатьма суперечливими та складними питаннями, зокрема відтворенням власних назв. Незважаючи на велику кількість наявних матеріалів, присвячених дослідженню різних аспектів відтворення власних назв, необхідно детальніше систематизувати теорію та розглянути конкретні приклади застосування цієї теорії, зокрема у сфері кіноперекладу.

У статті розглянуто основне визначення терміну «наукова фантастика» та як цей жанр розвинувся із літературного у кінематографічний, а також зазначено чому фільм «Зоряні війни» є одним із найяскравіших представників цього жанру.

Оскільки у даному творі присутня велика кількість власних назв, у статті проаналізовано та систематизовано їхні основні способи відтворення, попередньо розглянувши та дослідивши праці відомих українських науковців. Виокремлено три основні прийоми відтворення власних назв – це транскрипція, транслітерація і калькування. У праці наведені приклади використання цих прийомів, описані їхні переваги та недоліки. Варто зазначити, що вибір способу відтворення тієї чи іншої назви залежить від перекладача та контексту, з яким доводиться мати справу.

У статті викладено детальний аналіз використання трьох основних способів відтворення власних назв, використовуючи матеріали українського перекладу франшизи «Зоряні війни». В аналізі також враховані особливості кіноперекладу і розглянуто декілька способів перекладу певних назв. Наведені приклади демонструють, що правильна та грамотна систематизація теорії допомагає швидше й ефективніше визначити адекватний вибір прийому, а також значно полегшує роботу перекладача при такій великій кількості власних назв.

Ключові слова: наукова фантастика, кінопереклад, власна назва, транскрипція, транслітерація, калькування.

Every year the science fiction genre is becoming even more popular in Ukraine and therefore the need for translation of such products in English is growing. Currently active work is underway to ensure a decent representation of books and films of this genre on the Ukrainian market. In the process of translating science fiction, one can encounter many controversial and difficult issues, in particular, the rendering of proper names. Despite the large number of available materials devoted to the study of various aspects of rendering proper names, it is necessary to systematize the theory and consider specific examples of the theory application, in particular in the field of film translation.

The article examines the basic definition of the term “science fiction” and how this genre developed from literary to cinematic and also indicates why the “Star Wars” movies are one of the most prominent genre representatives.

Since these movies contain a large number of proper names, the article analyzes and systematizes their rendering methods, having previously considered and researched the works of famous Ukrainian scientists. There are three main rendering methods –transcription, transliteration and calque. The examples of using these methods are mentioned and

there is a description of their advantages and disadvantages. It is worth noting that the choice of the rendering method of a particular proper name depends on the translator and the context with which one has to deal.

The article presents a detailed analysis which describes the usage of three main rendering methods of proper names, using the materials of the Ukrainian "Star Wars" translation. The analysis also takes into account the peculiarities of film translation and considers several ways of translating certain proper names. The given examples demonstrate that the correct and competent theory systematization helps to faster and more effectively determine the most suitable rendering choice and also greatly facilitates the translator's work with such a large number of proper names.

Key words: science fiction, film translation, proper name, transcription, transliteration, calque.

Наукова фантастика – це літературний і кінематографічний жанр, який базується на спекулятивних чи суперечливих наукових відкриттях або розробках, змінах навколишнього середовища, космічних подорожах або житті на інших планетах, що формує провідну частину сюжету й другорядні сюжетні лінії [7, с. 112]. Цей жанр почав активно розвиватися ще у XIX ст. та дотепер щороку виходять сотні книг та фільмів, які висвітлюють науково-фантастичну тематику. Кожен твір приносить у жанр щось своє, зокрема у сфері лінгвістики – це нові слова та терміни.

Актуальність даної теми полягає в тому, що сьогодні проблема перекладу власних назв у творах науково-фантастичного жанру потребує глибшого дослідження. З огляду на те, що кількість таких творів невідомо зростає, зростає і потреба у детальному аналізі та вивченні висвітленої проблеми. Це допоможе розробити ефективні перекладацькі прийоми, щоб якомога адекватніше передати власні назви в аудіовізуальних творах науково-фантастичного жанру.

Метою цієї статті є визначення та аналіз способів перекладу власних назв у науково-фантастичних творах на матеріалі перекладу фільмів «Зоряні війни».

Зробивши значний стрибок від літератури до кіно на початку 1900-х років, наукова фантастика досягла нових вершин. Те, що розпочалося з письменницької уяви, процвітало в об'єктиві камери і з цього жанру почали виникати нові та захопливі піджанри. Десятки популярних науково-фантастичних романів були екранізовані й перетворювали уявне у візуальне. Режисери не лише знімали адаптації, а покращували та доповнювали жанр історіями, які відображали реалії життя у фантастичних і футуристичних образах. Такі фільми, як «Планета мавп», «Той, хто біжить по лезу» та «Термінатор», відіграли неймовірно важливу роль у створенні наукової фантастики як канону, який постійно розвивається, з власним набором ідей, стилів, характеристик і різноманітними шляхами взаємодії з глядачами.

Незважаючи на популярність науково-фантастичних фільмів, це не завжди було так, адже інші сучасні жанри та піджанри повсякчас конкурували та витісняли їх. Повернення наукової

фантастики на екрани є результатом багаторічної кінематографічної трансформації та десятків науково-фантастичних фільмів, які вийшли за звичні рамки та відкрили новий простір для розвитку. Кожне десятиліття приносило нові фільми, тенденції, ідеї та способи уявити майбутнє людства. Одним із таких фільмів був «Зоряні війни: Нова надія», який мав величезний вплив не лише на жанр наукової фантастики, а й кінематограф і світову поп-культуру.

Франшиза «Зоряні війни» домінувала в кіноіндустрії з моменту свого дебюту в 1977 році, навіть під час багаторічних перерв між фільмами. Оригінальний фільм і два його сиквели стали безпрецедентними хітами і завдяки своєму успіху вони створили шаблон для сучасних блокбастерів. Його використовують як прототип та джерело натхнення майже для кожного високобюджетного бойовика з візуальними ефектами. Протягом десятиліть кіносага «Зоряні війни» та багато її похідних фільмів, серіалів та спінофів формували вигляд сучасного Голлівуду, зосередивши увагу усієї індустрії навколо візуальної складової і фільмів-блокбастерів, які стали частиною масової культури і комерції. Певною мірою «Зоряні війни» змінили Голлівуд, використовуючи свій власний образ.

Якщо ж мова йде про внесок у науково-фантастичний жанр, «Зоряні війни» подарували світові новий незабутній всесвіт, неповторних персонажів, захопливу історію, видовищні космічні подорожі та багато іншого. Усі ці аспекти пов'язує використання великої кількості власних назв, що є характерним для цього жанру.

Власне ім'я (онім) визначається як слово, словосполучення або речення, яке служить для виділення іменованого ним об'єкту з ряду подібних, індивідуалізуючи та ідентифікуючи цей об'єкт, і виконує функцію індивідуалізуючої номінації – це особливе, індивідуальне позначення предмета незалежно від ситуації і без обов'язкових уточнюючих визначень [1, с. 34].

О. В. Бока називає власні назви своєрідними культурно-історичними та мовними індексами, джерелом вивчення лексичного багатства мови, оскільки вони відображають назви предметів та понять і є специфічними для певної країни або

нації [2, с. 16]. Завдання перекладача зводиться до того, аби лексичним багатством мови перекладу відтворити специфіку поняття, закодованому у власній іншомовній назві.

Власні назви посідають важливе місце у художніх творах чи фільмах, адже часто вони надзвичайно чітко характеризують свого референта. Таким чином, саме ім'я певного персонажа чи назва місця дії дають можливість читачеві або глядачеві зрозуміти задум автора.

Письменник або сценарист часто підбирають власні назви тоді, коли сюжет, ідейно-тематичне спрямування твору, поведінка та характер персонажів вже визначені. Обираючи імена, що натякають на певні події, персонажів, попередні твори, автор покладається на обізнаність та фонові знання читача або глядача, який має розгледіти повідомлення, що він намагався передати.

Під час вибору імен для героїв свого твору письменник або сценарист зважають також на фонемний і морфемний склад, які спроможні передавати додаткові емоційно-експресивні відтінки. Тому автор звертається до реального іменника, використавши який можна повідомити інформацію про національність, вік та соціальний статус персонажа, а інколи навіть охарактеризувати його в цілому.

Переклад власних назв є непростим завданням як для перекладачів-початківців, так і для фахівців із багаторічним досвідом. Складність цього завдання полягає у виборі правильного способу перекладу. Обов'язково потрібно пересвідчитися чи переклад цієї власної назви вже існує. Для цього можна використовувати словники чи інтернет-джерела. Якщо власна назва є маловідомою чи авторською, її треба перекласти самостійно.

Проблеми при перекладі власних назв зумовлені тим, що вони відносяться до безеквівалентної лексики. Так, на думку П. Ньюмарка, власні імена передають енциклопедичну інформацію, у них немає ні семантичного значення, ні додаткової конотації, тому найбільш оптимальний спосіб їх перекладу – відтворення графічної оболонки слова з мови першотвору на мову друготвору [8, с. 83]. Насправді ж, власні назви стосуються конкретного об'єкта і виконують символічну функцію. Ім'я героя реалізується через його звучання і морфологічне оформлення, тобто має характерологічне застосування, є елементом характеристики персонажа. Тому, при перекладі власних імен важливо з'ясувати їх семантику, якій перекладач та редактор перекладу повинні приділити найбільшу увагу в процесі адаптації мовою друготвору.

Також варто зазначити, що власні назви не лише виконують називну функцію, а й передають певне значення. Перекладацький аналіз власних назв передбачає вивчення їхньої структури і семантики, урахування позамовного оточення – культурно-історичної інформації та комплексу різноманітних асоціацій. Семантика антропоніма відображає головні риси персонажа, тому є важливою для розуміння як загального контексту, так і міжкультурних алюзій.

Ознайомившись із різними підходами щодо відтворення власних назв, зокрема таких відомих дослідників як І. В. Корунець [6, с. 30] та В. І. Карабан [4, с. 55], можна зробити висновок, що найчастіше для перекладу власних назв використовують транскрипцію, транслітерацію, калькування або поєднання цих способів.

1. Транскрипція. Транскрибування полягає у фонетичній передачі іноземних власних назв, орієнтуючись на максимальне відтворення звучання оригінального слова. Варто зазначити, що не всі звуки мають свої точні еквіваленти в тій чи іншій мові, тому існують різні варіанти транскрипції. Зазвичай обирається той переклад, який є найбільш наближеним до норм та правил української мови.

За допомогою цього способу відтворюють імена та прізвища людей, назви географічних об'єктів, небесних тіл, установ, організацій, фірм, готелів, ресторанів, газет, журналів, сценічних постановок тощо [4, с. 57]. Наприклад:

Brighton – Брайтон;
New York – Нью-Йорк;
Times – Таймс;
Manchester – Манчестер;
Lord Renly – Лорд Ренлі.

2. Транслітерація. Згідно з визначенням М. С. Зарицького, транслітерація – це переклад на рівні графем, політерне відтворення назв літер однієї системи письма назвами літер іншої системи письма [3, с. 36]. Цей метод є ефективним тоді, коли дві мови використовують різні графічні системи для запису слів. Тобто графічні одиниці однієї мови передаються за допомогою графічних одиниць-відповідників іншої. Серед переваг транслітерації можна зазначити її простоту, можливість застосувати додаткові знаки та меншу кількість неоднозначностей.

За допомогою транслітерації іноземні власні імена та географічні назви відтворюють літерами української абетки, не враховуючи при цьому особливості вимови:

Barbara – Барбара;
Walter – Вальтер;

Hudson – Гудзон;

Andorra – Андорра тощо.

Також ще одним прийомом відтворення онімів є транспозиція. При транспозиції слово передається в українській мові за допомогою тих самих лексичних засобів, які використовуються у вихідній мові. Зазвичай це стосується варіантів імен, висхідних до імен-прототипів, які мають біблійське, грецьке або латинське походження:

Adam – Адам;

David – Давид;

Thames – Темза.

3. Калькування. Калькування – це дослівний переклад власної назви по частинах із подальшим складанням цих частин в одне ціле:

Cape of Good Hope – Мис Доброї Надії;

New South Wales – Новий Південний Уельс;

Supreme Court – Верховний Суд тощо.

При використанні цього способу відтворення часто необхідно застосовувати певні трансформації, бо, на відміну від попередніх способів, калькування не завжди є простою механічною операцією. Змінам нерідко підлягають афікси, відмінкові форми, порядок та кількість слів у словосполученнях, синтаксичний чи морфологічний статус слів та ін.

Отже, перекладачеві варто надавати перевагу точності та естетичності перекладу. Суть перекладу полягає в тому, щоб донести певну інформацію, а якщо вона неповна (що часто трапляється, коли перекладач користується транслітерацією чи транскрипцією), чи має важкий для сприйняття формат (що інколи стається внаслідок застосування калькування), то такий переклад можна вважати невдалим. Тому поєднання двох методів перекладу в таких випадках є найкращим способом, проте необхідність розгортання або згортання структури оригіналу може ускладнювати завдання.

Вивчивши та проаналізувавши основні типи відтворення власних назв, розглянемо як ці способи застосовуються при перекладі творів науково-фантастичного жанру, зокрема на прикладі перекладу «Зоряних війн».

Приклади використання транскрипції

Власні імена:

Luke Skywalker – Люк Скайвокер

Anakin Skywalker – Енакін Скайвокер

Щоправда в анімаційному серіалі «Війни клонів» це ім'я відтворили як *Анакін*, тобто використали спосіб транслітерації. Обидва варіанти можна вважати прийнятними, однак перший – милозвучніший для української мови.

Darth Vader – Дарт Вейдер

Darth Maul – Дарт Мол

Цей приклад є подібним до одного з попередніх, адже при появі цього персонажа у «Війнах клонів», його називають *Моулом*, використавши транслітерацію у процесі перекладу. Цей варіант не є прийнятним, оскільки він не відповідає правилам орфографії української мови та створює проблему із ліпсингом.

Count Dooku – Граф Дуку

Назви істот:

wookiee – вукі

jedi – джедай/джедаї

Це слово створене творцем франшизи Джорджем Лукасом. Так називають персонажів, які є адептами ордену лицарів-миротворців. Складність цього слова полягає у тому, що воно має незмінну форму множини й українською мовою можливі два варіанти *джедай* або *джедаї*. У даному випадку варто опиратися на контекст, який може слугувати підказкою. Зокрема назва VIII епізоду *Star Wars: The Last Jedi* демонструє цю проблему. Переглянувши фільм, ми розуміємо, що мова йтиме про щонайменше двох останніх представників Ордену, тому переклад «*Зоряні війни: Останні джедаї*» є виправданим.

Назви планет:

Tatooine – Татуїн

Naboo – Набу

Kashyyyk – Кашиїк

Coruscant – Корусант

Приклади використання транслітерації

Власні імена:

Boba Fett – Боба Фетт

Han Solo – Хан Соло

Obi-Wan Kenobi – Обі-Ван Кенобі

Finn – Фінн

Padmé Amidala – Падме Амідала

Назви істот:

Rancor – Ранкор

java – джава

twi'lek – твілек

gungan – гунган

sith – ситх/ситхи

Схожа проблема постає при перекладі слова *sith*. Ці герої є адептами темної сторони Сили і протиставляються джедаям. Це слово також має незмінну форму множини, тому українською його можливо відтворити як *ситх* або *ситхи*. У такому разі перекладачам допомагає контекст. Наприклад, назва III епізоду *Star Wars: Revenge of the Sith* має схожу проблему, що і вищезгадана назва VIII епізоду. При перегляді фільму стає зрозуміло, що мова йде про повернення прибічників темної сторони,

які прагнуть помсти після нищівної поразки, тому переклад «Зоряні війни: Помста ситхів» є адекватним. Щоправда при відтворенні цього слова можна застосувати і спосіб транскрибування – *sith/sithi* (як зі словом *Darth – Дарт*). У цьому випадку обидва варіанти мають право на існування.

Назви планет:

Alderaan – Альдераан/Алдераан

Endor – Ендор

Kamino – Каміно

Ryloth – Рілот

Приклади використання калькування

Назви істот:

stormtrooper – штурмовик

clone trooper – клон/клон-штурмовик/солдат-клон

bounty hunter – мисливець за головами

Назви космічних суден:

Millenium Falcon – Тисячолітній Сокіл

Death Star – Зірка Смерті

Slave I – Раб I

Назви держав:

Galactic Republic – Галактична Республіка

Galactic Empire – Галактична Імперія

New Republic – Нова Галактична Республіка

First Order – Верховний Порядок

Власні імена:

C3PO – СЗПО (Сі-три-Пі-О)

R2-D2 – Р2-Д2 (Ар-два-Де-два)

Загалом усі назви дроїдів та інших допоміжних механіків відтворюються за допомогою калькування, а також транскрипції – зберігається вимова латинських літер (*R7 – Р7, R4 – Р4* тощо).

Отже, для перекладу власних назв найчастіше використовуються такі прийоми: транскрипція, транслітерація, калькування або поєднання цих способів. Підсумовуючи вищенаведений аналіз, можна стверджувати, що ці способи адекватно відтворюють власні назви, які є однією із характерних рис творів науково-фантастичного жанру. Адекватний вибір прийому відтворення власних назв залежить від мовної та професійної компетентності, а також фонових знань перекладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альошина К. О. Способи перекладу «промовистих» імен у художній літературі (на матеріалі англійського та українського перекладів науково-фантастичних творів І. Єфремова). Збірник наукових праць Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 46 (1). С. 33–42.
2. Бока О. В. Власні імена як компресовані тексти-носії когнітивної інформації. Вісник СумДУ. Сер. Філологія. 2008. №1. С. 15–19.
3. Зарицький М. С. Переклад : створення та редагування. Київ : Парламентське видавництво, 2004. 120 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
5. Карпенко. О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Одеса : Астропринт, 2006. 325 с.
6. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.
7. American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition by the Editors of the American Heritage Dictionaries. Boston, MA : Houghton Mifflin Harcourt, 2015. 2112 p.
8. Newmark P. A Textbook of Translation. New York : Prentice Hall, 1988. 402 p.

**ПРОБЛЕМА ВІДТВОРЕННЯ ІДІОСТИЛЮ
У КОНТЕКСТІ УКРАЇНОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ ЙОЗЕФА РОТА «ЙОВ»**

**THE CHALLENGE OF REPRODUCING IDIOLECT IN THE CONTEXT
OF UKRAINIAN TRANSLATION OF JOSEPH ROTH'S NOVEL "JOB"**

Ліпісовецька О.М.,

orcid.org/0000-0001-8257-0688

*викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Лавренчук Т.С.,

orcid.org/0000-0001-7600-6060

*викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Борова Л.О.,

orcid.org/0000-0003-0116-8211

*викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

У статті на матеріалі роману Йозефа Рота «Йов» та його україномовного перекладу Юрка Прохаська здійснено аналіз та зроблено акцент на індивідуальному стилі саме перекладача, а не автора, оскільки цей аспект відіграє вирішальну роль у результаті перекладацької діяльності. Сьогодні існує концептуальний термін перекладацька особистість або ж особистість перекладача, який описує внутрішні та зовнішні особистісні характеристики перекладача, що неодмінно впливають на процес та результат перекладу. До цього терміну відносяться когнітивні та соціокультурні компетенції, які сприяють розумінню перекладача значення та інтенції тексту мовою оригіналу. Ідіостиль перекладача відображає його професійні навички, досвід та здатність співпрацювати з автором оригінального тексту, від чого залежить успіх перекладу, його адекватність та доступність. Однак, існує питання доцільності використання ідіостилю, оскільки завдання перекладача – зберегти автентичність тексту мовою оригіналу та забезпечити правильність перекладу. Індивідуальні стильові рішення, які можуть порушити зміст першопочаткового твору, мусять уникатися. Основна мета перекладу – це передача автентичного змісту тексту, а не підкреслення індивідуальності перекладача, його бачення та його власного стилю. В результаті зловживання власним ідіостилем перекладач може досягти зворотного результату своєї мети: переклад не відповідатиме оригіналу, цільова аудиторія може не зрозуміти сутність цих перекладацьких рішень, порушується інтенція автора та втрачається гармонія стилю твору. У статті ведеться пошук відповіді на питання, що стосуються міри та доцільності введення індивідуального стилю перекладача в текст мовою перекладу на основі перекладу Юрка Прохаська, який прийняв рішення використати значну кількість галицизмів в україномовному тексті, хоча німецькою мовою діалектизми відсутні.

Ключові слова: ідіостиль, перекладознавство, перекладач, автор, перекладацькі трансформації.

The article analyzes the idiolect of the translator in the context of the novel «Job» by Joseph Roth and its Ukrainian translation by Yurko Prokhasko. The emphasis is placed on the translator's personal style, rather than the author's, as this aspect plays a crucial role in the process and outcome of translation. The term «translator's personality» or «translation persona» is used to describe the internal and external personal characteristics of the translator that inevitably affect the process and outcome of translation. These include cognitive and socio-cultural competencies that help the translator understand the meaning and intention of the original text.

The translator's individual style reflects their professional skills, experience, and ability to collaborate with the author of the original text, which determines the success of the translation, its adequacy, and accessibility. However, there is a question of the appropriateness of using idiolect, as the translator's task is to preserve the authenticity of the original text and ensure the correctness of the translation. Individual stylistic decisions that may undermine the content of the original work must be avoided.

The main goal of translation is to convey the authentic meaning of the text, not to emphasize the translator's individuality, vision, or style. The misuse of idiolect by the translator can result in the opposite outcome of their goal: the translation may not correspond to the original, the target audience may not understand the essence of these translation decisions, the author's intention may be violated, and the harmony of the style of the work may be lost. The article searches for an answer to the question of the measure and appropriateness of introducing the translator's individual style into the text of the translation based on Yurko Prokhasko's translation, who decided to use a significant number of Gallicisms in the Ukrainian text, although they are absent in the German language dialects.

Key words: idiolect, translation studies, translator, author, translational transformations.

Постановка проблеми. Проблема місця перекладача у процесі перекладу художнього тексту завжди викликала дискусії, питання та сумніви, оскільки, з одного боку, мета перекладача полягає

у передачі змісту оригіналу, збереженні тонкощів індивідуального стилю автора та настрою його твору, а з іншого, кожен перекладач – це окрема особистість, яка має власні напрацювання, досвід та знання і через призму свого художнього світобачення може інтерпретувати кожен текст по-своєму, що може підштовхнути його до використання особистих стильових особливостей в перекладі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

До проблем визначення індивідуального стилю вже не раз у різні часи зверталися науковці. С. Єрмоленко наголошує, що саме формування мовної картини світу є фундаментом для ідіостилу. С. Форманова говорить про індивідуальну своєрідність автора та її вплив на стиль мовлення. Мовним портретом автора, який впливає на створення індивідуального стилю, займається В. Стецій. Лексико-семантичні особливості авторського стилю розглядає Л. Тиха. Проблему індивідуального стилю власне перекладача досліджував М. Зеров, який вказав на «стилістичний такт перекладача». Мовну багатозначність та інтерпретацію художнього тексту розглядав І. Гачечиладзе. В. Коптілов підтверджує, що неможливо повністю позбутися стилю перекладача у перекладі, хоча варто якомога точніше передавати індивідуальний стиль саме автора.

Постановка завдання. Головне завдання наукового пошуку полягає у визначенні ідіостилу як поняття та необхідного аспекту при перекладі, а також в аналізі причин, доцільності та відтворення ідіостилу у перекладі вищезазначеного роману.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим є розуміння того, що адекватний успішний переклад може бути досягнутим завдяки глибокому аналізу стилю та образності оригінального тексту. Не менш важливим є культурний контекст країни мови перекладу, оскільки індивідуальний авторський стиль має бути перекладеним з урахуванням особливостей в нашому випадку української культури, її менталітету та традицій. Тому необхідним є врахування особливостей української мови та її морфологічної та синтаксичної структури, а саме доцільно та влучно використовувати такі лексику, граматичні форми та синтаксичні конструкції, які б відображали стиль автора. Для цього надважливими є практичні аспекти перекладу, зокрема, перекладацькі стратегії та методи, що використовуються для відтворення вищезазначених особливостей.

Застосування індивідуального стилю перекладача у перекладах є досить поширеним яви-

щем. Кожен перекладач має свої унікальні здібності, досвід і способи виразності, які впливають на його перекладацький стиль. Індивідуальний стиль перекладача включає в себе різні аспекти, такі як вибір слів, фраз, синтаксичні структури, тон та ритм тексту, а також загальну організацію перекладу.

Перекладачі розробляють свій стиль на основі свого навчання, досвіду і особистого підходу до перекладу. Деякі перекладачі віддають перевагу більш точному і літературному стилю, зосереджуючись на передачі інформації з мінімальними змінами у виразності. Інші перекладачі, натомість, ставлять акцент на передачу емоцій, атмосфери і стилю автора оригінального тексту, що може призводити до більш вільного або творчого підходу до перекладу.

Індивідуальний стиль перекладача також може залежати від жанру тексту. Наприклад, переклад художньої літератури може вимагати більш творчого підходу, де перекладач може використовувати різні стилістичні засоби для передачі атмосфери та емоцій оригіналу. З іншого боку, технічний переклад може бути більш об'єктивним і точним, з меншим простором для індивідуальних виразних відтінків.

Юрко Прохасько є українським філологом, літературним дослідником та літературним критиком, який народився й проживає на Заході України. Місце його проживання суттєво вплинуло на його мовні особливості. Саме тому у своїх перекладах він віддає перевагу діалектним виразам цієї місцевості, а не стандартним мовним еквівалентам. Він вважає, що колись існувала високорозвинена та витончена галицька українська мова, і спростовує помилкові уявлення про її переповненість німецькими та польськими впливами. Юрко Прохасько має бажання відродити галицьку літературну мову, оскільки він вбачає потенціал цієї мови для точного та ефективного перекладу у багатьох випадках. Він також підкреслює необхідність припинити сприймання мови як сукупності архаїчних слів, а замість цього розглядати мову як цілісне джерело збагачення, яке можна використовувати при перекладі [9]. Тобто, мову не слід ділити та створювати обмеження для її використання, а натомість розглядати її як неподільний засіб досягнення найбільш адекватного та якісного перекладу оригіналу.

Йозефа Рота Юрко Прохасько називає «незаслужено забутим галицьким автором» (адже він народився і довгий час проживав він на Галичині) і підкреслює, що для нього важливо було відновлювати це тло [4, с. 128]. Роман, досліджуваний

у роботі, розповідає про життя єврейського вчителя Менделя Зингера, який на своєму шляху пережив багато доленосних поворотів і врешті цілком змінився у порівнянні зі своїм образом на початку твору.

Варто зазначити, що під час перегляду тексту вплив галицизмів на лінгвістичну природу був безпосередньо спостережений, проте це не суттєво впливало на здатність сприйняти його інформаційний зміст. Більшість діалектизмів можливо витлумачити з контексту, хоча певні лексичні одиниці вимагали використання словника [4, с. 129]. Випадки вживання галицизмів, які мають відповідники в літературній мові, проте перекладачем не використані (зарібок – заробіток; вуйко – дядько; пражити – палити) не поодинокі:

1. *Man stieß das Fenster auf, die Kerzen ermannten sich und brannten friedlich ihrem Ende zu* [11]. Дієслово першої частини речення перекладено як «розчахнув», літературний відповідник якого «настіж відчиняти».

2. *...stellte ihn auf die Fuhre des Kutschers Sameschkin und reiste nach Kluczysk* [11]. Іменнику «фіра» в перекладі відповідають словникові варіанти «віз», «підвода». Однак, саме «фіра» за формою більш наближена до «Fuhre» з першотвору.

3. *Mit der Linken trommelte sie gegen das braune Holz* [11]. «Ліва рука» в перекладі – «лівіяця».

4. *Ein Stück Dreck, lagerte er im Winkel* [11]. Виділений іменник в тексті перекладу – «закапелок», а його літературний відповідник – «куток».

5. *...in der freudigen und grausigen Erwartung, einen Toten zu halten* [11]. Прикметник «моторошний, страшний» звучить у тексті як «жаский».

6. *Ihre langen, schwarzen Röcke flatterten* [11]. Перекладеному Юрком Прохаськом слову «кабат» відповідають слова «китель», «солдатська куртка».

7. *Mit klammen Fäusten befreite sie ihn vom Schnee* [11]. Іменник «кулак» у перекладі – «п'ястук».

8. *...ein kleines Lichtlein flammte in seinen großen, grauen, hervorquellenden Augen auf* [11]. Прикметник «витріщений» має форму «вибалушений».

9. *...sieben Jahre, davon saß ich zwei im Zuchthaus* [11]. «В'язниця» у перекладі Юрка Прохаська – «цюпа».

10. *Er ist ein Grobian, aber edel und tapfer, dachte er* [11]. «Простак» чи «неосвічена людина» в тексті перекладу – «гбур». Варто зазначити, що в цьому випадку форма діалектизму наближена до оригінального слова.

11. *...ein Rad war locker geworden, einem anderen fehlten zwei Speichen* [11]. «Спиця в колесі» замінена на «шприх», що також звучанням схоже на німецький варіант.

12. *Und während es um seine Lippen lächelte und während es seinen Kopf schüttelte* [11]. Прислівники «поки» – це «заки» у перекладі.

13. *... die kleinen Messingräder an den Füßen der Betten* [11]. «Латунний» у перекладі – «мосяжний».

14. *Der Doktor stieß ihr eine Spritze in den Schenkel* [11]. Іменник «укол» перекладений варіантом «заштрик».

15. *Die Fässer und Bottiche füllte er mit heißem Wasser* [11]. Перший виділений іменник у перекладі – «бочівка», другий – «кадіб», яким відповідають «бочка, діжка» та «велика діжка» відповідною.

Мета такого перекладу, як було згадано вище, в основному полягає в поверненні до життя галицької мови. Проте складно не звернути увагу на те, що в більшості випадків вибір перекладачем лексичної одиниці є доволі влучним, адже велика кількість німецьких слів схожі за формою на обрані ним діалектизми.

Таким чином, ми спостерігаємо чітко виражений намір перекладача ідентифікувати зазначеного автора як представника галицької літератури та відтворити його текстів у перекладі так, щоб вони мали звучання, ніби були написані українською мовою автором з самого початку. Це унікальна та недостатньо розповсюджена стратегія перекладача, яка заслуговує на увагу та подальше наукове дослідження.

Висновки. Дослідження перекладацької діяльності Юрка Прохаська призвело до розуміння того, що індивідуальний стиль перекладача відіграє величезну роль у результаті перекладу, а також впливає на форму тексту і його сприйняття. Перекладений ним роман «Йов» не сприймається як німецькомовний при прочитанні, адже перекладач трансформував і адаптував текст таким чином, що складається враження, що він був написаний українським автором з Галичини. Це і є той ефект, якого Юрко Прохасько намагався досягнути, вважаючи Йозефа Рота українським, галицьким письменником. Завдяки проведеному аналізу лексичних одиниць в тексті можна зробити висновок, що, маючи широкий спектр літературних відповідників, перекладач навмисне робив вибір на користь територіального діалекту, успішно адаптуючи твір для знайомого з українською культурою і мовою читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іваницька М.Л. Місце особистості перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах : монографія. Чернівці, 2015. 604 с.
2. Й. Рот. Йов : Фальшива вага / пер. з нім. Юрка Прохаська. Київ, 2010. 352 с.
3. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ : Радянська школа, 1965. С. 358.
4. Ліпісовецька О.М. Теоретичні засади дослідження ідіостилю у перекладах художніх текстів. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації* : збірник студентських наукових робіт XIII Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. студентів, аспірантів і молодих науковців, м. Житомир, 6 листопада 2-20 р. Житомир, 2020. С. 126–130.
5. Мазур О.В. Дослідження творчої особистості перекладача у світлі теорії контекстів. *Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки*, 2011. № 6(2), С. 65–71.
6. Матвіїшин О. Українська проза початку ХХ століття в перекладах німецькою мовою: лінгвокультурний вимір : дис. канд. філолог. наук : 10.02.16. Дрогобич, 2011. 227 с.
7. Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Мовна особистість та різні підходи до її вивчення. *Кафедра мовно-літературної освіти*. URL: <http://mova.ippo.kubg.edu.ua/movna-osobystist> (дата звернення: 20.05.2023).
8. Науменко А.М. Складові індивідуального стилю перекладача. *Новітня філологія*. 2010. № 13(33). С. 141–152.
9. Філософії перекладу: Юрко Прохасько. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/66829> (дата звернення: 20.05.2023).
10. Шум О. В. Особливості трансляції ідіостилю та стилю перекладача (на прикладі романів В.Барки, О.Гончара та І.Багряного). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9*. 2014. Вип. 11. С. 277–280.
11. Joseph Roth: Hiob. Roman eines einfachen Mannes. *Projekt Gutenberg-DE*. URL: <https://www.projekt-gutenberg.org/roth/hiob/chap001.html> (дата звернення: 10.03.2023).

УДК 81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.28>

ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІЇ ДОМЕСТИКАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ФІЛЬМУ “PETER RABBIT”

ON USING THE STRATEGY OF DOMESTICATION WHILE TRANSLATING FEATURE FILM “PETER RABBIT”

Лютянська Н.І.,

orcid.org/0000-0003-2807-8339

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У статті йдеться про особливості використання стратегії доместикації в дубльованій версії художнього фільму “*Peter Rabbit*” українською мовою. Велика кількість іншомовної кінопродукції зумовлює затребуваність такої послуги як переклад кінофільмів. Відповідно зростає й інтерес науковців до вищезазначеного явища. У дослідженні йдеться про труднощі, які виникають під час кіноперекладу. Зазначаються і різновиди кіноперекладу та вимоги до кожного з них. Практичний же процес перекладу кінофільмів передбачає врахування особливостей вербального і невербального компонентів, і відповідно, обрання необхідних стратегій перекладу. Дається визначення власне поняттям «стратегія» та «перекладацька стратегія». Для врахування етноспецифіки кінофільмів перекладачі послуговуються стратегіями форенізації або доместикації. За змістом вищезазначені поняття є протилежними. Крім того, кожне з них має свої особливості, переваги та недоліки. Використання тієї чи іншої стратегії залежить від ряду факторів. Форенізацію застосовують коли неможливо передати елемент іншомовної культури засобами цільової мови. У той час, як доместикацію застосовують для мінімізації іншомовного впливу. Переклад фільму в цілому неможливий без відтворення його назви, яка передає зміст фільму. Приділяється увага і стратегіям адаптації назв кінофільмів. Серед перерахованих у статті: дослівний переклад, трансформація назви та заміна назви фільму. Кожна з вищезазначених стратегій застосовується в певній ситуації. Далі подається аналіз обраного кінофільму, починаючи з назви. Зазначаються і приклади використання стратегії доместикації у дубльованій версії. Робиться

висновок щодо доцільності використання вищезазначеної стратегії в україномовному варіанті кінофільму. Визначаються переваги і недоліки застосування доместикації в дубльованій версії українською мовою. Визначаються перспективи подальших досліджень в цій сфері.

Ключові слова: стратегія, доместикація, кінопереклад, аудіовізуальний переклад, дубляж.

The present article deals with the specifics of using the strategy of domestication in the Ukrainian dubbed version of the feature film "Peter Rabbit". The vast number of foreign film products causes the popularity of such a service as film translation. The interest of scientists in the above mentioned phenomenon grows constantly. The suggested research deals with the obstacles translators face with while translating films. The types of film translation as well as the requirements for them are given. It should be mentioned that the practical process of film translation foresees the consideration of verbal and non-verbal components as well as using the necessary translation strategies. The notions of strategy as well as translation strategy are defined. When translators consider the ethnic specifics of film translation, they use the strategies of foreignization and domestication. The above mentioned strategies are opposite according to their meaning and function. Besides that fact, each of them has its own peculiarities, advantages and disadvantages. The usage of this or that strategy depends on the row of factors. Foreignization is used when it is impossible to translate the element of foreign culture with the help of means of the target language. On the contrary, domestication is used for minimizing the foreign language influence. While translating the film it is necessary to consider its title that reflects the content of the film translated. The strategies of film titles adaptation are also taken into consideration. The calque, partial transformation of the film title and changing the film title are among those which were mentioned in the article. Each of the above mentioned strategies can be used in some certain situation. The analysis of the chosen film goes further starting with its film title. The samples of domestication strategy using in the dubbed version are given. The conclusion concerning efficiency of the usage of the above mentioned strategy in the Ukrainian translation of the film is made. The advantages and disadvantages of using the strategy of domestication in the Ukrainian dubbed version are mentioned. The perspectives of further researches are determined.

Key words: strategy, domestication, film translation, audiovisual translation, dubbing.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У добу глобалізаційних процесів та взаємодії культур перед перекладачами постає завдання вибору стратегій перекладу, пошуку нових форм відображення дійсності. Запит на національну ідентифікацію українців відбивається не лише у царині суспільно-політичної риторики, а й у сфері перекладу, зокрема й кіноперекладу. Кількість англomовної кінопродукції та швидкість появи нової постійно зростає, тому постає проблема її відтворення для іншомовного середовища, зокрема й українського. Тому кінопереклад є затребуваною послугою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище же кіноперекладу посідає важливе місце в працях сучасних перекладознавців. При цьому, їх увагу привертають різні аспекти кіноперекладу. Останній вивчають і як особливий різновид художнього перекладу [1; 2]. Крім того, кінопереклад розглядають і як різновид аудіовізуального перекладу [3]. Власне дослідженню аудіовізуального перекладу присвячено чимало праць, як вітчизняних, так і закордонних науковців. У роботах досліджуються різні аспекти аудіовізуального перекладу, вивчається його методологія [4], приділяється увага різновидам аудіовізуального перекладу [5; 6; 7], зокрема й дублюванню [8; 9]. Присутні і роботи, що присвячені стратегіям перекладу [14; 17], зокрема і стратегіям доместикації та форенізації [15; 16; 18]. Проте вони мають більше теоретичний характер.

Постановка завдання. Кінофільми відіграють важливу роль в міжкультурній комунікації, а відтворення їх етноспецифіки є особливою лінгвістичною та культурологічною проблемою сьогодення. Важливу роль при відтворенні культурного компонента вихідної мови в перекладі відіграє вибір необхідної стратегії перекладу. Наше ж дослідження присвячене особливостям застосування стратегії доместикації в дубльованій версії художнього фільму "Peter Rabbit". Визначення переваг та недоліків застосування вищезазначеної стратегії в україномовному перекладі фільму й буде нашим завданням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фільм – це окремий твір кіномистецтва, створений певною культурою, що відображає традиції, уявлення, цінності, ідеї та будь-яку іншу інформацію про певну культуру [10, с. 183].

Переклад кінофільмів – надзвичайно складний процес, оскільки важливо враховувати зв'язок зображення і текстового матеріалу, приділяти увагу вербальним і невербальним засобам вираження. Наприклад, важко підібрати еквівалент, коли фраза вихідною мовою супроводжується жестом, специфічним для певної лінгвокультури. Мова жестів може відрізнитися в різних культурах, що і викликає труднощі, особливо екстралінгвістичного характеру, які безпосередньо впливають на технічне втілення на екрані [11, с. 35].

Виділяють п'ять основних видів кіноперекладу. Серед них:

Синхронний переклад фільму. Такий різновид найчастіше застосовується під час міжнародних

кінофестивалів. У цьому випадку перекладач працює над фільмом без опори на монтажні листи. Іноді він змушений перекладати фільм без попереднього перегляду, намагаючись якомога точніше передати його зміст.

Озвучування фільму одним актором чи власне перекладачем. У цьому випадку зберігається оригінальна звукова доріжка, що дає можливість глядачеві розмежувати репліки різних героїв.

Озвучування фільму двома акторами, чоловіком та жінкою, зі збереженням оригінального звукоряду.

Повний дубляж фільму. В цьому ж випадку відбувається значна компресія матеріалу через необхідність збігу артикуляції акторів з перекладом їх реплік.

Використання титрів при повному збереженні оригінального звукоряду. В такий спосіб відтворюється мова персонажів у вигляді тексту мовою перекладу в нижній частині екрана [12, с. 337].

Вимоги до кіноперекладу відрізняються від однієї країни до іншої. Вибір конкретного типу перекладу кінопродукції значною мірою сприяє сприйняттю фільму цільовою аудиторією та залежить від місця культури, з якої походить оригінал, та культури, для якої призначений переклад, на міжнародній арені, грошової вартості, вподобань глядачів, а також історичних особливостей певного народу [13, с. 36].

Процес перекладу кінофільмів зумовлює вибір необхідних стратегій перекладу. Під останньою розуміють програму здійснення перекладацької діяльності, що формується на основі загального підходу перекладача до виконання перекладу в умовах певної комунікативної ситуації двомовної комунікації, яка визначається специфічними особливостями цієї ситуації і метою перекладу, а також визначає характер професійної поведінки перекладача в рамках певної комунікативної ситуації [14, с. 111].

Стратегії форенізації та доместикації є опціями, перед вибором яких стоїть перекладач у випадку коли необхідно зберегти автентичність першотвору, або надати йому рис, культуровідповідних епосі та нації-носію мови перекладу. Крім того, кожна із вищезазначених стратегій перекладу має власні переваги та недоліки. Закономірно, що сформувалася поміркована стратегія перекладу, так званий «нейтральний», «немаркований стиль», який насправді є ситуативним вибором форенізації або доместикації [15, с. 185].

Доместикацією є стратегія наближення тексту до культури мови, якою він перекладається. Для неї характерною є втрата інформації тексту ори-

гіналу. У той час, як форенізація – це стратегія збереження культурного компонента тексту оригіналу в перекладі. Для терміна «доместикація» вітчизняні науковці також використовують синонім «одомашнення», тоді як синонімом до терміна «форенізація» є лексема «очуження» [16, с. 153].

Доместикацію розглядають як простий та зрозумілий адресату спосіб перекладу, метою якого є мінімізація «іноземності» оригінального тексту [17].

Слід зазначити й причини використання стратегій форенізації та доместикації в кіноперекладі. Однією з причин застосування стратегії форенізації у фільмах різних жанрів є неможливість або небажання перекладача передати елемент іншої культури мовою перекладу. При цьому виокремлюють дві причини використання стратегії доместикації кінотекстів: 1) наближення кінотексту до культури глядача; 2) надання вітчизняного колориту іншомовним фільмам задля досягнення комічного ефекту, або наближення мультимедійного тексту до тезауруса маленького глядача [18, с. 105].

Переклад кінофільмів відбувається в декілька етапів, один з яких пов'язаний з перекладом текстової частини кінофільму, зокрема й назви. Назва кінофільму є одним з факторів, що може зацікавити аудиторію та викликати бажання подивитися кінофільм. Тому основною причиною перекладу назви кінопродукції є те, що цільова аудиторія краще зрозуміє про що йтиметься у кінофільмі. Крім того, назва кінофільму відображає місцеву специфіку у сфері ідеології, релігії, гендеру чи культури [19, с. 228].

У назві фільму акумулюється його зміст. Тому це має бути враховано перекладачем задля досягнення адекватності перекладу назв англомовних кінофільмів.

Виділяють такі стратегії адаптації назв кінофільмів, як дослівний переклад, трансформація назви та заміна назви фільму [20, с. 10].

До першої стратегії вдаються якщо у назві немає соціально-культурних реалій, які неможливо перекласти або відмінностей за формою та змістом. Наприклад, *Sweet Liberty* – *Солодка свобода*, *Aquaman* – *Аквамен*.

Використання ж другої стратегії обумовлено різноманітними факторами. Серед них: лексичні, стилістичні, функціональні, прагматичні. Зазвичай за допомогою трансформації назви замінюють або додають лексичні елементи, які пов'язані з сюжетом кінофільму. Наприклад, *The Debt Collector* – *Колектор*, *Small Soldiers* – *Солдатики*.

До повної заміни назви фільму вдаються у випадку, коли неможливо передати прагматичний зміст вихідного тексту. Це може статися у випадках наявності фразеологізмів, гри слів, навмисно змінених стійких виразів, зрозумілих лише представникам англійської лінгвокультури. Наприклад, *Full of it – Правда і нічого більше, In the Beginning – Повстання світу*.

Обраний для аналізу кінофільм *“Peter Rabbit”* є художнім комедійним фільмом з елементами анімації, що вийшов у прокат в 2018 році. Аналізований фільм створено на основі казок британської дитячої письменниці та художниці Беатрікс Поттер. Натомість, його україномовний переклад *«Кролик Петрик»* було продубльовано студією Le Douyen на замовлення компанії V&N Film Distribution в тому ж році. В першу чергу привертає увагу назва перекладеного кінофільму *«Кролик Петрик»*. Перекладена назва є частково трансформованою. В оригіналі ж назва звучить *“Peter Rabbit”*. В українській мові Петрик – зменшувально-пестлива форма чоловічого імені Петро, що є аналогом англійського чоловічого імені Peter. Використана форма Петрик має подвійну функцію в перекладі назви. По-перше, це вказівка на вік головного персонажа, оскільки, за задумом сценаристів, він є молодим. По-друге, використана форма є наближеною до україномовного глядача, тобто застосована стратегія доместикації. Крім того, назва *“Peter Rabbit”* та її україномовний варіант *«Кролик Петрик»* є своєрідною рекламою фільму, адже мають атрактивну функцію, тобто привернення уваги потенційних глядачів. Цільовою аудиторією, на яку розрахований фільм, є і діти, і дорослі.

Розглянемо інші приклади використання стратегії доместикації в дубльованій версії кінофільму українською мовою. В першу чергу слід звернути увагу на переклад власних назв персонажів фільму. Серед яких: сестри кролика Петрика *Flopsy, Mopsy, Cottontail – Ляпа, Тяпа, Пушинка* відповідно, борсук *Tommy Brock – Боря*. У першому випадку перекладач дібрав відповідники імен в українській мові, в основі номінації яких – зовнішня ознака кролиць. Щодо імені борсука, Борі, то воно співзвучне з назвою тварини, яку воно позначає. У випадку ж інших персонажів, а саме кузен кролика *Benjamin Bunny – Веня* та ворог кролика по фільму *McGregor – Пан Григор* отримали доместикований варіант імен Веніамін та Григір (або Григор, форма імені Григорій), розповсюджених в українській мові. Таким чином, імена вищезазначених персонажів отримали вітчизняний колорит, що є близьким для української

номовної аудиторії. Приклади вживання імен цих звірів у контексті:

All right, talk to me, Benjamin – Ну, паноптуй, Веню.

Thanks, Tommy. You are one of the good ones. – Дякую, Бору. Як для борсука ти – нічого.

Стратегія доместикації також була вжита у перекладі фільму задля наближення контенту до тезауруса молоді, а саме дітей та підлітків:

*Hey! Pick on someone your own size – Геї! Спробуй **наїхати** на кого-небудь більшого.* Лексема *наїхати* в цьому випадку вжита на позначення поняття *ображати кого-небудь*. Її вживає кролик Петрик, коли звертається до Містера Лиса, який ображає беззахисних тварин.

*All right, rest time’s over. Come on. – Годі вилежуватися, **дівки**.* Лексема *дівки* вжита у звертанні кролика Петрика до своїх сестер-кролиць. Вона є сленговим варіантом лексеми *дівчата*. Схожа лексема вжита у нижченаведеному прикладі:

*Now let’s do this. – До діла, **друзьяки**.* *Друзьяки* – сленгове звернення до друзів в україномовній культурі.

Слід зазначити, що використана при перекладі художнього фільму стратегія доместикації наближає глядачів до реалій знайомих представникам україномовної культури. Наприклад,

*It’s the dressing. Get it on the side – Це все соуси. **Забуть про майонез**.* Одним із найпопулярніших соусів в українців є майонез, тому вживання цієї лексеми є вмотивованим наближенням до україномовної культури.

Наступний приклад також демонструє кулінарні вподобання українців. Хоча картопля є найпопулярнішим овочем в Україні, проте перекладачем було вжито лексеми *баклажани* з номінацією, яку часто вживають українці, а саме – *синенькі*. В цьому випадку номінація об’єкта за зовнішньою ознакою – кольором.

*Tomayto, tomahto. Potayto, potahto. No one actually says “potayto”, have you noticed that? – Томати – так тримати. **Баклажани** – для гурмана. Чому **баклажани** називають «**синенькими**»? Вони ж фіолетові.*

Нижченаведений приклад показує вживання лексеми *панночка*, що застосовується в українській мові на позначення молоді, неодруженої дівчини. Такою є Беата, одна з героїнь цього фільму:

*I knew, you’d come. The Lady’s not here to protect you now. – Я знав, що ти прийдеш. І ніяка **панночка** тут тебе не врятує.*

В наступному прикладі бачимо, що кролик Петрик звертається до Містера Лиса. Традиційно,

на позначення лисиць в українській культурі вживається прикметник *руда, рудий: How are you? So good to see you. – Як твоє руде? Радий бачити.*

Таким чином, використання стратегії доместикації в перекладі дубльованого фільму “*Peter Rabbit*” мінімізує іншомовні вкраплення. Переклад наближує глядачів до реалій україномовної культури, створює певний комічний ефект, оскільки цей фільм є художнім, або ігровим. Тобто, передача змісту залежить від гри акторів. Крім того, фільм є комедійним, що в перекладі відтворюється завдяки використанню спеціальних морфем (суфіксів) та сленгової лексики, що використовується в українській мові. При цьому, застосування саме стратегії доместикації в дубльованій версії фільму “*Peter Rabbit*” є вмотивованим та не заважає розумінню певних понять оригінального фільму. Хоча до недоліків застосування вищезазначеної стратегії можна віднести неправильну передачу власних назв (Наприкл., борсук Боря). Загалом же, дубльована версія виконана на високому рівні та відображає зміст оригіналу.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, кінопереклад є тією сферою, яка вимагає ґрунтовних знань з теорії перекладу та високого рівня володіння навичками перекладу. Кінофільм відображає особливості лінгвокультурної спільноти, в якій він був створений, а відтворення етноспецифіки кінофільмів є тією проблемою, що постає перед перекладачами з різних країн. Для цього застосовуються так звані стратегії доместикації та форенізації. Наше ж дослідження було присвячене саме використанню стратегії доместикації в дубльованій версії кінофільму “*Peter Rabbit*”. Було розглянуто конкретні приклади її вживання та їх вплив на передачу змісту оригіналу.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо роботу над подальшими розвідками з використання стратегій доместикації та форенізації в аудіовізуальному перекладі для виявлення впливу останніх на якість відтворюваних аудіовізуальних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудманян А.Г., Плетенецька Ю.М. До проблем кіноперекладу як виду художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Філологічна. 2012. Вип. 25. С. 28–30.
2. Кузенко Г.М. Кінопереклад як особливий вид художнього перекладу (на матеріалі англійської мови). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 9, том 3. С. 70–74.
3. Журавель Т.В. Кінопереклад як вид аудіовізуального перекладу і його становлення в Україні та світі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2018. № 10. С. 35–38.
4. Матківська Н.А. Питання методології дослідження аудіовізуального перекладу. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2015. № 3. С. 147–152.
5. Gottlieb H. Subtitling. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge. P. 244–248.
6. Єлісеєва С.В. Особливості субтитрування як напряму перекладацької діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2018. №32, Том 2. С. 158–160.
7. Дубовий К.В. Помилки і втрати у закадровому перекладі художнього фільму. *Філологічні трактати*. 2015. Том 7, № 3. С. 33–38.
8. Chaume F. Synchronization in dubbing: A Translational approach. *Topics in audiovisual translation*. 2004. P. 35–53.
9. Полякова О.В. Стратегія відбору ліпсінк-відповідників за принципом фонетичного синхронізму в дубляжі англійських анімаційних фільмів українською. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2014. Випуск 45. С. 305–307.
10. Лукьянова Т.Г. Теоретичні аспекти кіноперекладу з англійської на українську мову. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2011. № 973. Випуск 68. С. 183–187.
11. Журавель Т.В. Кінопереклад як вид аудіовізуального перекладу і його становлення в Україні та світі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2018. №10. С. 35–38.
12. Федоренко С.В., Валькова А.О. Лінгвокультурні особливості перекладу сучасних англійських документальних фільмів. *Молодий вчений*. Грудень 2020. № 12 (88). С. 336–340.
13. Журавель Т.В. Кінопереклад як вид аудіовізуального перекладу і його становлення в Україні та світі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2018. №10. С. 35–38.
14. Ніколаєва Т.М. Перекладацькі стратегії в англо-українському просторі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2018. Том 29 (68). № 1. С. 110–115.
15. Тьопенко Ю.А., Стежко Ю.Г. Перекладацька стратегія доместикації як чинник національної ідентифікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія : Філологія. 2015. Т. 18, № 2. С. 184–189.

16. Пилипчук М. Поєднання стратегій доместикації та форенізації в аудіовізуальному перекладі. *Гуманітарні освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 33. С. 151–162.
17. Venuti L. Strategies of Translation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*/ ed. By Mona Baker. London, 2001. 353 p.
18. Вострецова В. Застосування доместикації та форенізації при перекладі текстів різних типів. *Наукові записки*. Серія : Філологічні науки (мовознавство). 2013. Випуск 116. С. 103–106.
19. Шийка Ю.І., Мацько А.Б. Особливості перекладу назв кінофільмів. *Молодий вчений*. Квітень 2021. № 4(92). С. 228–231.
20. Лукьянова Т.Г. Основи англо-українського кіноперекладу : навчальний посібник для студентів 4 курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» денної форми навчання факультету іноземних мов. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 104 с.

УДК 811.111(=161.2.=161.1)*25:821.111К-3.08

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.29>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ГРИ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ

PRECEDENT PHENOMENA AS A MEANS OF LANGUAGE GAME IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF POPULAR SCIENTIFIC TEXTS

Пешкова О.Г.,

orcid.org/0000-0002-3616-7852

*старший викладач кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Статтю присвячено дослідженню прецедентних феноменів як одного з проявів мовної гри в тестах науково-популярного дискурсу. В статті представлено спробу дати визначення поняттю прецедентних феноменів саме з позиції того, що для науково-популярних текстів вони є однією з найбільш репрезентативних форм реалізації мовної гри. Запропоновано типи диференціації прецедентних феноменів, причому в перекладознавчому аспекті найбільш актуальним видається розмежування прецедентних феноменів за їхньою цільовою аудиторією. В межах такої диференціації прецедентні феномени можна розділити на універсальні, знайомі представникам більшості культур світу, міжнаціональні, зрозумілі для представників декількох певних культур та таких, що можуть представляти труднощі для розуміння представникам інших культур, внутрішньонаціональні, зрозумілі лише в рамках певної культури, та групові, розраховані лише на певні групи людей, об'єднаних за певною ознакою. Очевидно, що прецедентні феномени різних груп будуть представляти різні ступені перекладацьких складнощів та вимагатимуть застосування різних перекладацьких стратегій. При цьому потрібно визнати, що в цілому переклад прецедентних феноменів не вимагає звертання перекладачів до безлічі стратегій, та можна виділити дві найбільш частотні з них. Перша стратегія представляє собою застосування прямого словникового відповідника та, умовно, буде використовуватися в більшості випадків перекладу універсальних прецедентних явищ. Друга стратегія полягає у застосуванні непрямого (функціонального) відповідника та буде більш актуальною для перекладу міжнаціональних та внутрішньонаціональних прецедентних феноменів, які для кращого розуміння їх в перекладі будуть вимагати або застосування певних перекладацьких трансформацій, або додаткових коментарів перекладача, або комбінації цих двох підходів з боку перекладача.

Ключові слова: інтертекстуальність, мовна гра, науково-популярний дискурс, перекладацькі труднощі, прецедентний феномен, стратегія перекладу.

The article is devoted to the study of precedent phenomena as one of the manifestations of language play in the tests of popular science discourse. The article presents an attempt to define the concept of precedent phenomena from the point of view that for popular science texts they are one of the most representative forms of language play. The types of differentiation of precedent phenomena are proposed, and in the translation aspect, the most relevant is the differentiation of precedent phenomena by their target audience. Within the framework of this differentiation, precedent phenomena can be divided into universal ones, familiar to representatives of most cultures of the world, international ones, understandable to representatives of several specific cultures and those that may be difficult to understand for representatives of other cultures, intra-national ones, understandable only within a certain culture, and group ones, intended only for certain groups of people united by a certain characteristic. Obviously, the case phenomena of different groups will present different degrees of translation difficulties and require different translation strategies. At the same time, it should be acknowledged that, in general, the translation of precedent phenomena does not require translators to use a multitude of strategies, but two of

the most frequent ones can be identified. The first strategy is the use of a direct dictionary equivalent and will be used in most cases of translation of universal precedent phenomena. The second strategy is the use of an indirect (functional) equivalent and will be more relevant for the translation of international and intra-national precedent phenomena, which, in order to better understand them in translation, will require either the use of certain translation transformations or additional translator's comments, or a combination of these two approaches on the part of the translator.

Key words: intertextuality, language game, popular scientific discourse, precedent phenomenon, translation difficulties, translation strategies.

Постановка проблеми. Зростання інтересу дослідників до діяльнісного аспекту міжкультурної та міжмовної комунікації пояснює в тому числі й особливу увагу, що приділяється прецедентним феноменам в мові. Перш ніж перейти до розгляду особливостей перекладацького відтворення прецедентних феноменів, маємо надати їх визначення та коротку характеристику (включно з релевантними перекладознавчому аналізу класифікаціями) та з'ясувати, на яких підставах прецедентні феномени можуть вважатися різновидом мовної гри, що і зумовлює **актуальність** дослідження.

Метою статті є розробка моделі дослідження перекладу різних типів прецедентних феноменів в науково-популярних текстах. **Об'єктом** дослідження виступає прецедентний феномен як одна з найбільш репрезентативних для науково-популярного дискурсу форм мовної гри. **Предметом** безпосереднього аналізу виступають стратегії перекладу прецедентних феноменів.

Матеріалом дослідження слугують прецедентні феномени (імена, висловлення, тексти та ситуації), актуалізовані в текстах науково-популярного дискурсу або безпосередньо (імена, висловлення), або опосередковано через лінгвальні маркери (тексти, ситуації).

Для реалізації поставленої мети було застосовано низку **методів** як загальнонаукового (аналіз, синтез, класифікація), так і спеціальнонаукового філологічного (контекстуальний аналіз, семантичний аналіз, жанрово-стилістичний аналіз) характеру. Провідним методом розробки є порівняльний аналіз першотвору та друготвору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прецедентні явища є формою інтертекстуальності, тож не випадково інтерес мовознавців та перекладознавців до них зростає з посиленням впливу ідей постмодернізму на мовні та мовленнєві студії. Саме поняття інтертекстуальності було сформульовано французькою філософією болгарського походження Юлією Кристєвою ще в 1967 році, а його «миттєвий та спонтанний успіх зумовлений можливістю застосування відносно різноманітних культурних форм і практик» [1, с. 31]. Таким чином, інтертекстуальність спочатку увійшла в парадигму літературознавства як «основне поняття текстології постструктура-

лізму... для виявлення різних форм і напрямів письма (цитата, центон, ремінісценція, алюзія, пародія, плагіат, трансформація інваріанта, стилізація тощо) в одній текстовій площині» [там само].

Мовознавче тлумачення інтертекстуальності сформувалося дещо пізніше і має суміжний із літературознавчим характер як «присутність в тексті у вигляді включення до його тканини фрагментів або відповідних елементів інших текстів у вигляді маркованих чи немаркованих цитат, алюзій, ремінісценцій, що утворюють з відповідним авторським текстом особливе смислове ціле» [4, с. 179].

За традицією, перекладознавчий підхід до інтертекстуальності сформувався як гібрид літературознавчого й мовознавчого. Як показує у своєму ґрунтовному огляді Оксана Дзера, наука про переклад активно опрацьовує водночас декілька споріднених напрямків вивчення інтертекстуальності, до яких вона відносить філософський, дискурсивний, жанровий, полісистемний, постструктуралістський і – не в останню чергу – традиційний, під яким авторкою розуміється «експліцитна присутність в структурі цільового тексту цитат та алюзій» [2, с. 14].

Виокремлення прецедентних феноменів у власну дослідницьку категорію інтертекстуальності почалося з прецедентних текстів, до яких згодом додалися прецедентні імена, прецедентні висловлення, прецедентні образи тощо. Як зауважує з цього приводу Наталія Кондратенко, прецедентні феномени є «своєрідними маркерами міжтекстових зв'язків, показником функціонування одного суцільного макротексту як інтертексту» [6, с. 72] а їхня поява якраз і «зумовлена зануренням тексту в інтертекстуальний простір» [там само].

В цьому випадку мовної гри, як і в попередніх, серед науковців немає єдиної позиції щодо тлумачення. Зокрема, прецедентні явища характеризують як культурні, тобто такі, що «становлять ядро насичених культурно значущою інформацією мовних засобів і добре зрозумілі в межах певної національної культури» [12, с. 114]. Олена Дюндик у публікації, присвяченій перекладу прецедентних імен, навпаки, підкреслює їхню символну функцію, коли пише: «Головною

особливістю прецедентного імені є його характеристичність, здатність викликати асоціації з певними сюжетами та ситуаціями, тобто бути маркером певних ознак» [3, с. 317].

За основу власного розуміння прецедентних феноменів беремо визначення, запропоноване Ганною Ташенко, в якому вона спробувала перерахувати всі значущі характеристики досліджуваного явища, що сукупно утворюють окреслене нею поняття прецедентності: «Повнота та/або повноцінність відтворення онімів, що отримують прецедентний статус, забезпечується завдяки таким складовим поняттям прецедентності, як стереотипність, метафоричність, прототиповість та інтертекстуальність» [9, с. 21].

За яких умов прецедентні феномени можуть вважатися різновидом мовної гри? Для відповіді на це запитання зазначимо, що у своєму дослідженні ми розуміємо мовну гру як дихотомічний феномен: лінгвокреативну діяльність, скеровану на увиразнення дискурсу за рахунок неконвенційного поєднання/використання одиниць/елементів різної мовної ієрархії та результат цієї діяльності у вигляді різноманітних мовно-мовленнєвих утворень (ігрем).

Відштовхуючись від цієї дефініції, робимо висновок, що прецедентні феномени виконують людичну функцію тоді, коли вони відповідають двом головним критеріям мовної гри: (1) є проявом несумісності і (2) слугують засобом дискурсивного увиразнення. Якщо говорити про науково-популярний дискурс, то, очевидно, що двом цим критеріям відповідатимуть ті прецедентні феномени, які тематично не пов'язані з науковою інформацією і саме за рахунок своєї незвичності (чи навіть недоречності) привертають підвищену увагу реципієнта до того контексту, в якому їх використано.

В термінах когнітивної лінгвістики ми могли би припустити, що прецедентні явища набувають ігрового характеру тоді, коли апелюють до таких фрагментів дійсності, які, хоча й видаються несумісними з тим різновидом дискурсу, в якому їх актуалізовано, насправді мають із ним достатньо тісні неочевидні зв'язки символіко-метафоричного характеру. Звідси випливає, що збереження цих зв'язків за умов міжмовного й міжкультурного трансферу, є запорукою успішного перекладу прецедентних явищ, а отже й перекладацької перемоги.

Наприклад, несумісними з науковим стилем викладу будуть прецедентні імена, запозичені з популярної культури, але вони добре відомі потенційному реципієнтові (не варто забувати

й про те, що найчастіше цільовою аудиторією науково-популярних текстів є саме молодь, яку таким чином залучають або до освітнього, або до пізнавального процесу), який легко може зрозуміти той символ, який вони репрезентують. Відповідно, можна вважати, що прецедентні феномени в науково-популярному тексті паралельно людичній реалізують також парольну функцію, сутність якої полягає в тому, що прецедентні феномени, використані автором, можуть бути зрозумілими тільки членам «своєї» соціальної групи. Відповідно, наявність низки (а можливо, й цілого корпусу) прецедентних явищ в узусі певної соціальної групи (вікової, професійної, класової тощо) не тільки увиразнює їхню комунікативну поведінку, а й сприяє формуванню відчуття групової ідентичності.

Для перекладознавчого дослідження актуальними є декілька напрямів типологізації прецедентних феноменів. Згідно першого, всі вони поділяються на вербальні та вербалізовані: «Вербальні прецедентні феномени (прецедентне ім'я та прецедентне висловлення) використовуються в мовній діяльності певної особистості, як правило, повністю або зазнають незначних трансформацій, проте вербалізовані (прецедентний текст та прецедентна ситуація) – лише семіотично у вигляді алюзій або цитат» [7, с. 663]. Поділяючи цю позицію, Ганна Ташенко уточнює, що «прецедентні тексти, як і прецедентні ситуації, відносяться до феноменів, що не належать до власне мовного рівня, інваріант їхнього сприйняття зберігається в когнітивній базі у максимально редукованому, місткому вигляді» [9, с. 27]. З цього випливає висновок про те, що «на вербальному рівні доступ можна отримати лише до прецедентних імен та прецедентних висловлювань, у той час як прецедентні тексти та прецедентні ситуації не виражені безпосередньо у мові, а посилання на них можуть з'являтися у формі прецедентного імені, прецедентної цитати, прецедентної алюзії та прецедентної ремінісценції [там само, с. 192]. Наведений розподіл має передусім методологічне значення, адже зумовлює принципи відбору ілюстративного матеріалу.

Другий напрямок розмежування прецедентних феноменів ґрунтується на ареальному критерії, тобто на тому (дещо гіпотетичному) припущенні, хто є їхньою цільовою аудиторією. В межах цього напрямку ми, слідом за Ганною Ташенко, виокремлюємо універсальні, міжнаціональні, внутрішньонаціональні та групові прецедентні феномени [там само, с. 32]. За нашою гіпотезою, ареальний статус прецедентного явища безпосе-

редньо пов'язаний з рівнем його перекладності. Зупинимось детальніше на особливостях перекладацького відтворення прецедентних одиниць в межах цієї класифікації.

Вважаємо, що переклад універсальних прецедентних одиниць створює найменшу кількість проблем, адже вони не тільки гіпотетично відомі потенційним реципієнтам, а й мають однакову символічну референцію в різних культуромовних спільнотах. Не зайвим буде додати, що до числа потенційних реципієнтів в цьому випадку будуть віднесені не всі без винятку мешканці планети Земля, а тільки ті люди, культурний рівень яких дозволяє їм отримати відомості про певний прецедентний феномен з одного джерела (історичного, літературного, мистецького тощо). Розглянемо приклад:

Річард Флоріда у своїй книзі “The Rise of the Creative Class” (в перекладі Максима Яковлєва – «Homo Creativus. Як новий клас завойовує світ») пише:

Here's a thought experiment. Take a typical man on the street from the year 1900 and drop him into the 1950s. Then take someone from the 1950s and move him Austin Powers-style into the present day. Who would experience the greater change?” [10, с. 112].

Українська версія цього фрагменту виглядає наступним чином:

«Проведемо уявний експеримент. Візьмемо пересічну людину з вулиці в році 1900-му та перемістимо її десь у 1950-ті. Потім візьмемо когось із тих п'ятдесятих років і закиньмо його в стилі Остіна Паверса в наші дні. Хто відчує більші зміни?» [14, с. 122].

Прецедентне ім'я Остіна Паверса, головного героя американських шпигунських фільмів, який виступає символом людини, відірваної від реалій сьогодення, використовується як автором, так і перекладачем без будь-яких додаткових коментарів. В цілому, коментарі тут і видаються зайвими, оскільки фільми про Остіна Паверса належать до популярної американської культури, широко відомої за межами США, тим більше, що всі фільми серії були перекладені українською мовою.

Другу сходинку на щаблі перекладності посідають міжнаціональні прецедентні імена, які мають символічний характер для носіїв конкретної пари мов і представників відповідних спільнот. Пояснюючи сутність прецедентних феноменів міжнаціонального рівня, доречно звернутися до аналогічного розподілу реалій, про який пише Роксолана Зорівчак. Вона, зокрема, зазначає, що реалія – «категорія змінна, відносна, яка виступає чітко при бінарному, контрастивному зістав-

ленні конкретних мов (і культур), і обсяг реалій мови-джерела постійно змінюється залежно від словникового складу цільової мови, особливостей матеріальної і духовної культури-сприймача, від інтенсивності культурних і етнічних контактів відповідних мовних колективів» [5, с. 106–107]. Для роз'яснення авторка ілюструє свою тезу таким прикладом: «Так, у Великобританії, як і в СРСР є проїзні квитки (в автобусах, трамваях, тролейбусах і метро) – travel passes. У США їх немає. Отже, стосовно американського варіанта англійської мови наш проїзний квиток – реалія, а стосовно британського варіанта – ні» [там само].

Приблизно таку ж ситуацію спостерігаємо відносно міжнаціональних прецедентних імен, які «функціонують на рівні лише декількох націй, найчастіше наближених за географічними, культурними, релігійними ознаками тощо. Отже, якщо цільова культура входить до кола тих, де відповідне ім'я набуло прецедентності, для перекладача не виникає потреби вносити уточнення для компенсації недостатніх фонових знань цільової аудиторії. Водночас, якщо у приймаючому культурному просторі ПІ (прецедентне ім'я – *О.П.*) не отримало подібного ціннісного значення, завдання перекладача полягає в експлікації його релевантності залежно від загального контексту висловлення» [9, с. 150–151].

Розглянемо приклад. Один із розділів згаданої вище книги називається “*Brave New Workplace*”, що в перекладі виглядає як «Прекрасне нове робоче місце», що без коментаря перекладача може видатися доволі незвичним заголовком. Назва побудована за аналогією з відомим романом-антиутопією Олдоса Гакслі “*Brave New World*”, який в українському перекладі Сергія Маренка 1994 року отримав назву «Прекрасний новий світ», що, вочевидь, і врахував перекладач у запропонованому ним варіанті. Завдання україномовного читача значно спрощується тим фактом, що саме цю інформацію він/вона може отримати з виноски з коментарем перекладача на цій самій сторінці книги. При цьому коментарі щодо назви відсутні в тексті оригіналу, вочевидь, із розрахунку на те, що це прецедентне явище є знайомим для представників англомовної спільноти, проте це певним чином ускладнює процес мовної гри із розшифрування цього прецедентного імені для перекладача, оскільки саме його завданням виявилось зреагувати на назву розділу як на «щось знайоме», побудувати український переклад за аналогією з англійським прецедентним ім'ям та надати додаткову інструкцію для такого розшифрування україномовним читачам.

Ще нижчий рівень перекладності демонструють внутрішньонаціональні прецедентні явища, символізм яких адекватно декодується на рівні окремої лінгвокультури. При перекладі вони, як правило, або замінюються на аналогічні за змістом прецедентні феномени приймаючої лінгвокультури, або відтворюються у супроводі коментарів. Розглянемо приклад:

*“Rather than holding a faceless job in corporate America, DotComGuy had the big companies beating a path to his door. Rather than traveling for what he wanted he had the world brought to him. He was a virtual **Horatio Alger**, a housebound king of infinite cyberspace”* [10, с. 151].

У перекладі маємо такий варіант:

«Замість обіймати якусь безлику посаду в корпоративній Америці, DotComGuy змусив корпорації пробиратися до його дверей. Замість мотатися по всіх усюдах, він приніс увесь світ собі додому. Він був віртуальним Гораціо Елджером, прикутим до свого будинку королем кіберпростору» [14, с. 126].

Ім'я Гораціо Елджера не просто не є знайомим україномовним читачам, а й не викликає жодних асоціацій, що миттєво б спадали на думку. Перекладач надає свій коментар про те, що Гораціо Елджерон є одним із найпродуктивніших американських літераторів XIX століття, при цьому його повне зібрання творів складає більше 100 томів, а загальна кількість виданих творів досягає відмітки у 20 мільйонів примірників.

Визначення рівня перекладності групових прецедентних феноменів не є настільки ж очевидним через те, що аналогічні групи можуть існувати в різних спільнотах і оперувати одними й тими самими символічними маркерами. Якщо знову вдається до аналогій, то можна помітити подібність між груповими прецедентними феноменами і соціальними діалектами (жаргонами), частиною яких вони можуть по праву вважатися. Розглянемо приклад:

“A Ligo Experiment measures gravitational waves. Though you could be more familiar with Lego Experiment, which measures how much parents are willing to pay for small pieces of plastic” [11, с. 32].

Назва конструктора *Lego* є прецедентним феноменом, знайомим умовній групі «батьки маленьких дітей», та на основі цього прецедентного феномену автори намагаються побудувати каламбур для покращення розуміння читачами спеціалізованого терміну *Ligo Experiment*. Сам прецедентний феномен не представив собою особливих труднощів для перекладачки. В перекладі маємо:

«Експеримент Ligo вимірює гравітаційні хвилі. Хоча вам, мабуть, буде більш знайомим експеримент Lego, який вимірює, скільки батьки готові віддати за крихітні шматочки пластика» [11, с. 37].

При цьому бачимо, що безпосередньо лексеми *Ligo* та *Lego* в перекладі були залишені без змін.

Взявши за основу цю тезу, можна дійти висновку, що загальна перекладність соціолектів поширюється й на ті прецедентні явища, що входять до їхнього складу: «Лінгвістичні особливості мови людей, що належать до визначеної соціальної чи професійної групи, мають більш загальний характер. Аналогічні групи виділяються у більшості мовних спільнот, у зв'язку з чим перекладач має можливість використовувати для перекладу слова і вираження, уживані представниками конкретної групи в мові перекладу» [8, с. 90; 15]. Цілком вірогідною є наявність групових прецедентних феноменів і у науковців. Подібне припущення висловлює й Ганна Тащенко, коли пише, що групові прецедентні імена, «які, на перший погляд, здаються найбільш обмеженими за колом осіб, що з ними знайомі, здатні розсувати свої рамки, охоплюючи представників різних культур, однак апелюючи при цьому лише до окремих категорій читачів» [9, с. 174].

На черзі аналіз стратегій відтворення прецедентних феноменів, які, за нашими спостереженнями, так само мають подібність до стратегій відтворення інших різновидів перекладацьких труднощів.

(1). Першою є стратегія прямого (словникового) перекладу, за якої використання словникового (узуального) відповідника прецедентного феномену дозволяє зберегти ефект прецедентності та, відповідно, мовної гри. Використання такої стратегії забезпечує водночас високий рівень еквівалентності й адекватності перекладу. Розглянемо приклад:

*“If so, it is not just a matter of waiting patiently until **the Googles, the Apples, the Teslas, the Amazons and the Microsofts** of today and tomorrow deliver a brave, new, wonderful world to us on a silver plate”* [10, с. 21].

Назви компаній, що є прецедентними іменами, є широко відомими у більшості країн світу, незважаючи на те, що вони є різними за віком та сферами діяльності та впливу. Відповідно, їхнє відтворення за допомогою існуючих відповідників є цілком достатнім і не вимагає додаткових коментарів:

«Якщо й так, то просто чекати, доки різноманітні «гугли», «епли», «тесли», «амазони»

і «*майкрософти*» просто так подарують нам нове – чудове та безтурботне – майбутнє, недо-статньо» [14, с. 26].

В перекладі функцію означеного артикля, який використовується із назвами компаній в оригіналі, в перекладі виконують лапки, що підкреслює, що назви компаній використовуються саме у своєму узагальнюючому значенні прецедентних імен.

(2). Другою є стратегія непрямого (функційного) відповідника, за якої вихідний прецедентний феномен замінюється іншим (контекстуальним або оказіональним), зрозумілішим для представників цільової культури і здатним зберегти символізм оригіналу і, відповідно, пов'язану з ним мовну гру. По суті, реалізація цієї стратегії пов'язана з прийомом перекладацької компенсації. Розглянемо приклад. Автори книги «We Have No Idea. A Guide to Unknown Universe» («Гадки не маємо. Подорож невідомим всесвітом») Деніел Вайтсон та Хорхе Чем надають наступне жартівливе визначення часу:

“Literary definitions of time include “that can be simultaneously be the best and the worst of”, “a big ball of wibbly wobbly timey wimey stuff” and “hammer time” [11, с. 51].

При цьому в першому випадку визначення часу є цитатою із роману Чарльза Діккенса, в другому – із телевізійного серіалу «Доктор Хто», в третьому – є відсилкою до пісні американського гурту *Hammer* “*U Can't Touch This*”. Автори не надають коментарів щодо походження цих цитат, при цьому в перекладі Олександри Асташової маємо наступний варіант:

«Популярні визначення часу включають «Те, що може бути одночасно найкращим та найгіршим (Чарльз Діккенс)», «Велика куля речовини, котра коливається і перекочується (Доктор Хто)», «Час запалювати молодих вовчиць (Олег Винник)» [12, с. 55].

Бачимо, що, по-перше, перекладачка додала коментарі щодо походження перших двох цитат,

по-друге – замінила третій прецедентний текст на такий, що буде більш знайомим українським читачам, але все-таки відноситься до пісенного дискурсу.

Висновки і перспективи подальших розробок. Спробуємо узагальнити основні положення проведеного фрагменту дослідження:

– прецедентні феномени визначаємо за такими поняттями, що забезпечують прецедентність, як стереотипність, метафоричність, прототиповість та інтертекстуальність;

– одним із підходів до розмежування прецедентних феноменів є їхній поділ на вербальні та вербалізовані. Другий підхід до диференціації прецедентних феноменів ґрунтується на ареальному критерію, тобто на тому припущенні, хто є їхньою цільовою аудиторією;

– в перекладознавчому аспекті універсальні прецедентні феномени зазвичай не становлять особливих перекладацьких складнощів, оскільки в більшості випадків вони є не тільки відомими потенційним реципієнтам, а й мають однакову символічну референцію в різних культуромовних спільнотах. У свою чергу, міжнаціональні прецедентні феномени, які є знайомими носіям певних культур, зазвичай при перекладі вимагають застосування додаткових перекладацьких приймів або додавання перекладацьких коментарів. Внутрішньонаціональні прецедентні явища зазвичай вимагають ще більш детальних коментарів перекладача, що бо дозволило представникам інших культур зрозуміти їхній символізм та метафоричність;

– серед стратегій перекладу прецедентних феноменів виділяємо стратегію прямого (словникового) перекладу та стратегію непрямого (функціонального) відповідника.

Перспективу дослідження вбачаємо в розширенні списку стратегій перекладу прецедентних явищ в науково-популярних текстах за рахунок залучення додаткового ілюстративного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біловус Л. І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості І. Світличного та В. Стуса): дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2003. 172 с.
2. Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 475 с.
3. Дюндик О. Прецедентні імена як інструмент мовної гри у словотворенні (на матеріалі романів Євгена Пашковського). *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2015. № 1. С. 311–323.
4. Загнітко А. П. Нові виміри інтертекстуальності. Рец. на монографію. *Лінгвістичні студії*. 2018. Вип. 35. С. 179–180.
5. Зорівчак Р.П. Реалія в художньому мовленні: перекладознавчий аспект. Іноземна філологія. Львів, 1994. С. 106–107.
6. Кондратенко Н.В. Інтертекстуальність в українському політичному дискурсі. Одеса : Астропринт, 2009. 172 с.

7. Левко О. Прецедентні одиниці в українських релігійних медіа у світлі комунікативної стратегії дискредитації. *Slavia Orientalis*. Том LXX. №3, 2021. С. 663–670.
8. Ребрій О.В. Вступ до перекладознавства. Конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» факультету іноземних мов. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2016. 116 с.
9. Ташенко Г.В. Лінгвокогнітивні та культурологічні особливості англо-українського перекладу прецедентних імен (на матеріалі художньої літератури : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Харків, 2018. 263 с.
10. Флорида Р. Номо Creativus. Як новий клас завойовує світ. Київ : Наш Формат, 2018. 431 с.
11. Чем Х., Вайтсон Д. Гадки не маємо. Подорож невідомим всесвітом. Київ : Наш Формат, 2019. 347 с.
12. Янишин О., Перегінець Л. Прецедентні імена як засіб репрезентації мовця (на матеріалі книги Г. Клінтон «Важкі рішення») *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 21. Том 2. 2018. С. 114–128.
13. Cham J., Whiteson D. We Have No Idea. A Guide to the Unknown Universe. New York : Riverhead Books, 2017. 336 p.
14. Florida R. The Rise of the Creative Class. New York : Basic Books, 2014. 415 p.
15. Rebrii O., Rebrii I., Pieshkova O. When Words and Images Play Together in a Multimodal Pun: From Creation to Translation. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*. № 46(2), 2022. P. 85–97.

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.30>

ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД У ВІДТВОРЕННІ ОНОМАТОПЕЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ Х. МУРАКАМІ «ХРОНІКА ЗАВОДНОГО ПТАХА»

FRAME APPROACH IN TRANSLATING OF ONOMATOPEIA IN HARUKI MURAKAMI'S NOVEL "THE WIND-UP BIRD CHRONICLES"

Ржевська Д.О.,
orcid.org/0000-0001-9455-4490
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та перекладу
Національного авіаційного університету

У статті визначено роль фреймового підходу при перекладі ономаotopeїчної лексики у романі Х. Муракамі «Хроніка заводного птаха», представлено способи передачі змісту звуко символізмів у японській мові та можливостей їх перекладу українською мовою. У дослідженні визначено наявність «підфрейму» у звуко символізмах з редулькованою основою, що робить їх семантично гнучкими. Фреймовий аналіз передачі змісту ономаotopeї у японській мові та особливостей їх перекладацького відтворення в українській мовах уможлиблює, зокрема і виявлення головної характеристики японського синтаксису – використання часток. У японській мові відсутня категорія відмінка, а тому ономаotopeї визначаються за допомогою часток, а речення будується навколо присудка, що виступає його основою, утворюючи додаткові відмінки шляхом використання часток. Ономаotopeїчна лексика японської мови привертає особливу увагу наявністю низки ознак, що дають можливість виділити її в окремий семантичний клас.

В українськомовному варіанті перекладу роману І. Дзюб під час перекладу японських ономаotopeї вдається до авторського новотвору, використання значної кількості фразеологічних зворотів, метафор та порівнянь, що зберігає стилістичне забарвлення японськомовного тексту під час перекладу. Оскільки в японській мові бракує схожих образних засобів, ономаotopeї часто використовують для відтворення образної і стилістично виразної мови тексту оригіналу. Цікавим є те, що звуко символізми роману з редулькованою основою є семантично гнучкими й утворюють підфрейм почуттєвого сприйняття, тому для визначення збереження адекватності/неадекватності під час перекладу цих ономаotopeї було застосовано зіставний перекладознавчий аналіз на функціональність фрейму звуку/шуму та виявлено наявність підфрейму, який вони можуть містити. Така структура фреймів є релевантною лише для японської мови, що відображається різним ступенем досягнення адекватності у перекладах.

Ключові слова: звуко символізм, ономаotopeїчна лексика, фреймова семантика, фрейми, підфрейм.

The article defines the role of the frame approach in the translation of onomatopoeias in Haruki Murakami's novel "Wind-Up Bird Chronicles", presents ways of conveying the meaning of sound symbolism in Japanese and the possibilities of their translation into Ukrainian. The study determined the presence of a "subframe" in mimetic words with reduplication, which makes them semantically flexible. The frame analysis for conveying of the Japanese onomatopoeia content and the peculiarities of their translation into Ukrainian makes it possible, in particular, to identify the main characteristic of Japa-

nese syntax which is the use of particles. In Japanese, there is no case category, so onomatopoeias are defined with the help of particles, and the sentence is built around the predicate that acts as its base, forming additional cases through the use of particles. The onomatopoeic vocabulary of the Japanese language attracts special attention due to the presence of a number of features that make it possible to distinguish it into a separate semantic class.

In the Ukrainian-language version of the translation of the novel, I. Dziub, while translating Japanese onomatopoeia, tends to use the specific coinage, the use of a significant number of phraseological units, metaphors, and similes, which preserves the stylistic coloring of the Japanese text during translation. Since Japanese language lacks similar figurative means, onomatopoeia is often used to reproduce the figurative and stylistically expressive language of the original text. It is interesting that the sound symbolism of the novel with reduplications is semantically flexible and forms a subframe of sensory perception, therefore, in order to determine the of adequacy/inadequacy of translation of these onomatopoeias, a comparative translational analysis was applied to the functionality of the sound/noise frame and the presence of a subframe was revealed. To contain such a structure of frames is relevant only for the Japanese language, which is reflected in the varying degree of achievement of adequacy in the translations.

Key words: mimetics, onomatopoeic vocabulary, frame semantics, frames, subframe.

Постановка проблеми. Протягом останніх років у вітчизняному перекладознавстві зростає кількість досліджень, що ґрунтуються на когнітивному підході до вивчення певних мовних явищ. Цей підхід збагатив лінгвістичні дослідження новим поняттєвим апаратом, різними методами й експериментальними процедурами, дав змогу по-новому підійти до питань вербалізації інформації у процесі пізнання навколишнього світу, способів представлення мовних одиниць у людській свідомості та їхньої участі у забезпеченні комунікації. Одним із основних методів аналізу механізмів взаємодії вербальних та когнітивних структур є фреймовий аналіз. Вивчення фреймів допомагає зрозуміти механізми концептуалізації об'єктивованих у мові понять та явищ дійсності, саме тому фреймовий аналіз стає актуальним не лише серед учених-лінгвістів, але й серед літературознавців та перекладознавців [3, с. 139].

Ми маємо доступ до низки певних фреймів, оскільки живемо на Землі, стаючи предметом буття, відчуваючи щоденний цикл життя, а іншим фреймам ми завдячуємо, будучи людиною з нашим тілом, яке реагує на силу тяжіння, має певні біологічні та фізіологічні потреби, органи чуття. Існують фрейми, які визначилися залежно від нашої належності до певної культури, де ми на свідомому або ж підсвідомому рівні сприймаємо символи, артефакти та цінності, і важливим є те, що існують і такі фрейми, які ми отримуємо завдяки належності до специфічної мовної спільноти, яка підтримувалася і підтримується цією культурою [6].

На сучасному етапі фрейми дають можливість моделювати принципи структурування та вираження певної частини людського досвіду, знань, за допомогою мовних одиниць, а також способів активації загальних знань, які забезпечують порозуміння в процесі мовної комунікації [4, с. 141].

Звукосимволізми як невід'ємна частина словникового складу мови нерідко ставали об'єктом дослідження у різних аспектах [2, с. 30].

Проте стилістичні функції звукосимволізмів у когнітивному плані залишаються мало дослідженою сферою, що зумовило постановку проблеми на сучасному етапі, оскільки головна увага дослідників була приділена іншій близькій галузі – фоносемантиці.

Автор художнього твору формує певну картину в своїй уяві, він чує звуки «внутрішнім вухом», і його головна мета – описати плід своєї уяви словами так, аби читач зміг отримати таке ж саме враження, яке письменник створив у себе в уяві. Унаслідок дифузійної природи звуку все це здається, на перший погляд, просто неосяжним, але справжній художник слова може впоратися з цим завданням досить просто. Читач буквально стає свідком цих подій, відчуває те, що відчувають герої художнього твору, бачить, те, що бачать вони, і «чує» звуки, які супроводжують дії. Такий парадокс можна ефективно вирішити за допомогою використання фреймового підходу, який надає змогу залучити до дослідження фонові знання отримувача інформації. У пізнавальній діяльності активність суб'єкта, спрямована на певний об'єкт, повертається до суб'єкта у якості знань про цей об'єкт. На це опирається письменник, який бере участь у діяльності сфери літературної творчості, що є різновидом пізнавальної [4, с. 140].

Ономатопейчна лексика, до складу якої в японській мові входять звуконаслідування та звукосимволізми, використовується для лаконічного та емоційного опису, поживавлення наративу, а також для створення «ефекту присутності». Не менш важлива функція японських ономатопей полягає в тому, аби уточнити або звузити загальне значення певних дієслів [2, с. 29]. В українській та англійській мовах існує велика кількість дієслів, конкретне значення яких виражається за допомогою окремої лексеми. В японській ж мові конкретний відтінок значення дієслову часто надає та чи інша ономатопея, яка поєднується з цим дієсловом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження демонструють, що визначення поняття звуко символізмів є досить неоднозначним. Найбільш прийнятним є поняття, що ґрунтується на морфологічних та фонологічних особливостях «звичайних» лексичних одиниць, оскільки тільки в декількох країнах існує велика кількість одиниць онома топей, утворених за допомогою редуплікації. Дослідження визначають, що об'єктивну характеристику колокації для певних японських звуко символізмів може забезпечити саме фреймовий аналіз. Колокація, притаманна японським звуко символізмам, є актуальною темою для багатьох досліджень на сучасному етапі. У своїх роботах К. Торатані та М. Хіросе вказують на міцну вербальну колокацію звуко символізмів у багатьох мовах світу. Цей феномен описано як вид гіпонімії в термінах лексикології. Іншими словами, онома топейна лексика розглядається як своєрідний засіб для розкриття певної інформації при поєднанні з дієсловами, що їх реалізують. Наприклад, звуко символізм じろじろ (*jirojiro*) «прискіпливо вдивлятися, підозріло кидати погляд» додає специфічного конотативного значення дієслову з нейтральним забарвленням 見る (*miru*) «дивитися» – «じろじろ見る» (*jirojiro miru*) – «витріщатися» [7, с.30].

На сучасному етапі дослідженням не тільки лексичних значень, а семантичних явищ усіх мовних рівнів, у тому числі й фонетичного, займається окрема наука – фоносемантика, яка досліджує семантичні асоціації, що викликають у свідомості мовця ті чи інші звуки та звуко сполучення. Саме тому звуко символізм визначається як явище фонетичної підсистеми мови, яке ґрунтуючись на синестезії, як аналогії між різними відчуттями й образами у свідомості людини, стереотипізації, що є звичкою пов'язувати певний звук із оцінкою ряду знаків, де він трапляється, встановлює мотиваційний зв'язок між звуком і значенням слів [3, с. 120].

На думку японського дослідника С. Уемура, існує цілий асоціативний ряд відчуттів, які передаються такими приголосними звуками, як:

[K] – відчуття сухості かかさ (kasa kasa) – пересохлий, зневоднений,

[S] – відчуття приємності, вологості さらり (sagari) – шовковистий, свіжий, легкий,

[T] – відчуття сили чоловічого начала たっぷり (tappuri) – багато вдосталь,

[N] – відчуття липкості ぬるぬる (nuru nuru) – слизький, ковзкий,

[H] – відчуття легкості, відсутності опору へとへと (heto heto) – знесилений, слабкий,

[M] – відчуття круглості, жіночого начала もくもく (moku moku) – клубитися, кучерявитися (продим, хмари),

[Y] – відчуття м'якості, слабості やんわり (yanwari) – м'який, приємний, дбайливо; обережно [3, с.123].

Під час лінгвостатистичних експериментів українських дослідників було доведено, що для більшості носіїв української мови відповідні приголосні звуки асоціюються:

[P] – із загрозою і небезпекою,

[L] – лагідністю, ніжністю,

[Ш] – тишею,

[Б] – раптовістю,

[В] – м'якістю, в'ялістю,

[Ж, З] – енергійністю, жвавістю,

[М, Н] – дієвістю,

[К, П, С, Т, Ф] – нейтральністю;

а голосні:

[А] – з уважністю, інформативністю,

[О] – тривогою, хвилюванням,

[У] – загрозою,

[І] – ніжністю, смішливістю,

[Е] – ліричністю [3, с. 144–145].

Із онома топейми часто використовують службова частка と (*to*), яка виділяє та посилює значення онома топейної одиниці, надає автономності від дієслова, а також емоційного навантаження, наприклад, ㇿっくり (*yukkuri*) – ㇿっくり と (*yukkuri to*). У такому випадку можна запропонувати використання емоції – використання ступеневих прислівників («дуже», «сильно») чи заміни порядку слів [3, с. 56].

Постановка завдання. Онома топейна лексика – це багатство японської мови, тож не дивно, що на них ми часто натрапляємо і в художній літературі, де вони створюють чимало проблем для перекладачів. Звуконаслідування в японській мові передають звуки довкілля, особливості дії, почуття і враження мовців з такою різноманітністю, що у перекладі українською мовою подеколи необхідно використовувати декілька прикметників, дієприслівників, прикметників або дієслів, щоб достатньо адекватно відтворити оригінальну семантику. Онома топейну лексику використовують автори як класичних, так і сучасних художніх творів. Вона допомагає письменникові досягти емоційної насиченості, виразного тексту, дає можливість донести до читача певні відтінки значень, розставити акценти, та й загалом зробити мову твору образнішою. Загалом онома топей виконують такі функції у художньому тексті:

– часто слугують основою для створення каламбурної гри (ただただひきうすの中でゆっ

くりとすりつぶされていく [9, p. 160] – інакше тебе перемелять, як у жорнах [5, с. 93]);

– можуть стати яскравою мовною характеристикою персонажа (雨でぐしよぬれになっていた [9, p. 104] – промоклим до кісток [5, с. 62]);

– виступають як допоміжні образотворчі засоби, що підсилюють враження й емоції, для опису природних явищ (いやにくっきりとした初夏の日差し [9, p. 12] – страшенно яскраве сонце раннього літа [5, с. 14]);

– можуть виконувати функції контекстуального синоніма і змінювати дієслово або іменник (グニャグニャとして [9, p. 45] – драглисте воно [5, с. 30], グニャグニャしたもの [9, p. 45] – драглиста штука [5, с. 30]). (Приклади з роману Х. Муракамі, переклад І. Дзюба).

Виклад основного матеріалу. У перекладі японських ономатопеїчних слів українською мовою доцільно врахувати не лише їхню семантику, а й емоційний компонент, стиль оповіді та образність висловлювання. Перекладаючи японську ономатопеїчну лексику, перекладачеві необхідно шукати еквівалентні звуконаслідування в українській мові. У нашому активному запасі таких небагато, однак, це не означає, що і в лексичній системі української мови їх замало. Наприклад, крики птахів можна передати за допомогою ономатопей *телготати*, *пильготіти*, *джерготати*, *терготати*, *тетати*. Якщо не вдається доречно відшукати український звуконаслідувальний еквівалент, який би допоміг зберегти конкретність і образність вихідної одиниці, існує альтернативний шлях, а саме використання просторіч та сленгу. Так, *сленг* – це жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення.

Просторіччя – це слово, граматична форма, зворот, що не є нормою літературної мови, але вживається в побутовому мовленні, а в художніх творах використовується як стилістичний засіб для надання мові зневажливого, іронічного, жартівливого, грубуватого та ін. відтінку. *Просторіччя* можна вживати для відтворення додаткових (стилістичних, оцінних) компонентів значення там, де це пов'язано зі стилем (наприклад, слова «бубоніти», «балаканина»). Наприклад: べるべる (*beru beru*) – «дудлити», くどくど言 (*kudo kudo iu*) – «пиляти» (жінка чоловіка). На думку японського мовознавця Х. Такао, який перекладав «Енеїду» Івана Котляревського японською мовою, зв'язок «японська ономатопея – українське просторіччя» можна вико-

ристовувати й у зворотному напрямі. Дослідник вважає, що з майже сімдесяти дієслів у поемі, що передають різні відтінки процесу мовлення, чимало просторічних, наприклад: *балакати*, *толковати*, *балагурити*, *базікати*, *залаяти*, *горланити*, *бормотати*, *харамаркати*, *кувікати* (про порося) тощо. Для перекладу таких дієслів японською мовою якраз і можна використовувати ономатопеїчні слова. Наприклад, українське дієслово «бурчати» можна перекласти японською мовою як ぶつぶつ言う (*butsu butsu iu*), «щебетати» – як べちゃくちゃしゃべる (*pechya kuchya shyaberu*), «хлипати» – як めそめそ泣く (*meso meso naku*) тощо [1, с. 112–113].

Ономатопеїчну лексику також часто використовують для відтворення образної і стилістичної специфіки тексту оригіналу, але в японській мові бракує схожих образних засобів. Наприклад, японські перекладачі українських казок С. Мацуя і У. Рісако моменти, де українська лексика вдається до образно-виразних засобів для вираження експресії, переклали за допомогою ономатопей, які в японській мові передають не тільки звуки й голоси, а й дії, стани та почуття. Так, при перекладі уривку казки «Солом'яний бичок», коли ведмідь прилип до бичка («зав'яз»), ономатопеїчне слово べたっとくっついて передає ступінь прилипання. Зі збереженням експресії передано і такі фрази: «...зробив солом'яного бичка й **осмолив** його **смолою**» – «...わらうしをつくりよこっぱらにたっぷりタールをぬりました» (казка «Солом'яний бичок»), «Як заплаче вона (дівчина) тоді» – «わっとなきだしました» – (わっと залитись сльозами, казка «Кривенька качечка»), «Сірко вийшов до нього (вовка)...і посадовив його під столом» – «セルコは、オオカミをそっとテーブルのしたへしのびこませました» («そっと» – тихенько), «Ото Сірко вивів вовка...» – «...ぐいぐいと いえのそとへおいただきました» («ぐいぐいと» – з силою, міцно, казка «Сірко») [1, с. 112–113].

Ще одними способами перекладу японських ономатопеїчних слів є створення авторського новотвору, фразеологічні звороти, метафори, епітет, порівняння, що допомагають зберегти стилістичне забарвлення. Звісно, тут потрібно також враховувати оригінальний контекст, щоб такий переклад був адекватним. Наприклад, звуко символізм さっぱり (**sappari**) – «повністю, взагалі» у поєднанні з дієсловом 理解できる (*rikai dekiru*) – «розуміти» при перекладі роману Х. Муракамі І. Дзюб передає さっぱり理解できない (*sappari rikai dekinai*) як «нічого-сінько не второпав», а звуко символізм しか

り (shikkari) – «міцно скріплений, щільно зав'язаний» як «сидить як улитий (про одяг). Такий переклад, на нашу думку, є адекватним.

Можливим способом відтворення японської ономапопеїчної лексики є також застосування редуплікації в українських словах – відповідниках для передачі особливої форми оригінальної одиниці. Наприклад, *ぐずぐず* (guzu guzu) ледве-ледве, сяк-так, *そろそろ* (soro soro) ось-ось, от-от.

Розглядаючи класифікації ономапопеїчної лексики японської мови, варто звернути увагу на те, що більшість одиниць належить до прислівників (тобто, до одиниць, які визначають конотацію дієслів), а також поділятися на прислівники способу дії, результату, ступеня.

Щоб з'ясувати, чи зберігається значення фрейму при перекладі з японської на українську мову, візьмемо за основу звуко символізм *じっと* (jitto) у кількох випадках.

У системі звуконаслідувань японської мови ономапопеїчне слово *じっと* (jitto), першопочаткове значення якого «не рухаючись/незворушно», належить до групи звуко символізмів *擬態* (gitaigo). Слово *じっと* (凝と), яке у своєму складі містить звук [o], що вказує на відсутність динаміки.

Зокрема, Х. Какехі виділяє 3 способи вживання ономапопеїчної лексики, поділяючи їх на детерміновані, комплементарні та автономні сполучення з певними дієсловами. Ономапопеїчне слово *じっと* (jitto) належить до групи автономних сполучень, тобто таких, що не є стійкими. Одиниці таких словосполучень можуть поєднуватися з різними дієсловами, уточнюючи ступінь інтенсивності дії чи стану [7, р. 23].

Роблячи переклад роману Х. Муракамі «Хроніка заводного птаха», значення ономапопеїчного слова *じっと* (jitto) у сполученні з дієсловом *見る* (miru) та *覗き込む* (nozoki komu) «бачити», «вдивлятися», І. Дзюб майже в усіх випадках передає за допомогою прислівника «пильно», зберігаючи фрейм ПОШУК, створюючи ефект «об'ємності дії».

– ...それから僕の顔をじっと見た [5, р. 372]。
– ...якийсь час мовчав, а потім **пильно** глянув на мене [9, с. 212];

– ...私の顔をじっとのぞきこみました [9, р. 305]。 – ...**пильно** глянув мені в очі [5, с. 184];

– ... 私の顔をじっと覗き込むように [9, р. 191]... – ...**пильно** вдивляючись мені в очі... [5, с. 111].

– Отже, аналіз функціонування ономапопеїчної лексики у складі фрейму та збереження її при

перекладі дають можливість пояснити, що одне й те ж слово може використовуватися для створення позитивного або негативного ставлення до подій чи ситуацій. Наприклад, у висловленні:

...そこにじっと顔を伏せているだけだった。

...сиділа, зануривши голову у руки.

Зокрема, І. Дзюб передає сему самотності ономапопеїчного слова *じっと* (jitto) з дієсловом *伏せる* (fuseru) «ховати» за допомогою дієприслівникового звороту «зануривши». Отже, можна стверджувати, що це висловлення перекладене адекватно в українському варіанті.

Але вже у висловленні ...僕はそのままの姿勢でじっと耳を澄ませた。 «...затамувавши подих, прислухався – жодного звуку» І. Дзюб трансформував звуко символізм *じっと* (jitto) з ідіомою *耳を澄ませる* (mimi wo sumaseru) в дієприслівниковий зворот «затамувавши подих», поширюючи дієсловом «прислухатися», аби передати сему тиші, створюючи приємний ефект «занурення» в неї. Тож, переклад цього висловлення є адекватним при передачі звуко символізму *じっと* (jitto).

Завжди виникає контраст у фреймовій семантиці між японськими ономапопеїчними одиницями передачі звуку/шуму та ономапопеїчними одиницями для передачі голосів, оскільки ці дві групи відповідно морфологічно контрастують між собою.

Згідно з дослідженнями Х. Какехі та І. Таморі, більше 85% ономапопеїчних одиниць передачі голосу є такими, що мають у своєму складі одну мору, яка означає відсутність семантичної гнучкості в голосових фреймах ономапопей [8, р. 22]. Своєю чергою ономапопеїчні одиниці передачі звуку/шуму, будучи семантично гнучкими, у своєму фреймі містять «підфрейм». Підфрейм – це комплекс сукупності слотів, які мають спільні семантичні і функціональні властивості, на основі яких визначаються їхня належність до певної виробничо-понятійної сфери [6, с. 105].

Розглянемо це на прикладі перекладу звуко символізмів *ぼたぼた* (pota pota) та *ばらばら* (bara bara) у творі Х. Муракамі «Хроніка заводного птаха».

Голосовий фрейм звуконаслідування *ぼたぼた* (pota pota) – кап-кап

その皮からはまだぼたぼたと血が滴ってつままで広げ [9, р. 345].

Зі шкіри **раз у раз скапувала** кров [5, с. 198].

All the while, blood **kept dripping** from the skin [10, р. 159]

– тип звуку – природні явища;

– виконавець – людина;

– причина виникнення – неприродне втручання у процеси функціонування організму.

Звуковий фрейм звуко символізму ばらばら

(bara bara) – окремо, на частини

石の鳥の影は…ばらばらな形に分断されていた [9, p. 31].

Тінь від кам'яного птаха, **розпавшись на окремі частини**... [5, с. 21].

The stone bird's shadow fell on... **fragmenting** [10, p. 14]

– тип звуку – природні явища;

– виконавець – природа;

– причина виникнення – зміни в природі.

Ономатопеїчні одиниці передачі звуку/шуму, будучи семантично гнучкими, у своєму фреймі мають «підфрейм», тому, відповідно, в іншому випадку вживання звуко символізму ばらばら (bara bara) виникає підфрейм почуттєвого сприйняття метонімічного характеру.

…体が割れてばらばらになってしまいそうに感じられたくらいです [9, p. 358].

…було таке відчуття, наче тіло **от-от розпадеться на частини** [5, с. 204].

...each breath made me feel that my body **might crack apart** [10, p. 165].

Подія, що вплинула:

– хто/що спричинило – фізіологічний фактор;

– схожість стану – розкладення на рівномірні частинки;

– характер та інструмент впливу – біль.

Метонімічне перенесення та поширення у складі фреймових елементів є природним явищем, оскільки ономатопеїчні одиниці передачі звуку/шуму надають можливість побачити об'єкт під новим кутом зору, знайти його нове використання, розширити функціональне практичне застосування тоді, як ономатопеїчні одиниці передачі голосу мають чіткий набір фреймів у своєму значенні [8, p. 21].

Висновки. Отже, фреймовий підхід для аналізу функціонування ономатопеїчної лексики та збереження її при перекладі дає можливість дійти висновку про те, що одне й те ж слово може використовуватися для створення позитивного або негативного ставлення до подій чи ситуацій. Такий підхід передбачає аналіз семантики ономатопеїчної лексики та її подальшої реалізації в тексті на основі екстралінгвальної інформації.

Фрейм звуко символізму/звуконаслідування не може реалізовуватися «частинами», він завжди буде виступати неподільною одиницею, що дає можливість автору художнього твору, а також перекладачеві більшу варіативність можливостей для зображення дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко І.П., Комарницька Т.К., Семенко С.М. Методологія художнього перекладу: навч. посіб. для студентів-японістів. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 412 с.
2. Кобелянська О.І. Японська ономатопеїчна лексика: лінгводидактичний аспект. Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. праць Київського університету національного імені Тараса Шевченка. 2009. Вип. 27. С. 33–46.
3. Кобелянська О.І. Ономатопеїчна система сучасної японської мови: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 276 с.
4. Коляденко О.О. Термін фрейм у лінгвістиці. Термінологічний вісник. 2013. Вип. 2(1). С. 139–144.
5. Мураками Х. Хроніка заводного птаха / пер. з яп. І. П. Дзюб. Харків: Фоліо, 2009. 762 с.
6. Назарчук Р., Крива У. Особливості FrameNet-орієнтованих систем. Людина. Комп'ютер. Комунікація: зб. наук. праць. Львів, 2017. С. 104–107.
7. Пилячик Н.Є. Моделювання фреймового концепту ЯВИЩА ПРИРОДИ у рамках когнітивної лінгвістики. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури. Житомир, 2017. URL: <http://nniif.org.ua/File/17pemfk.pdf>
8. Akita K. Constraints on the semantic extension of onomatopoeia. Public Journal of Semiotics. 2013. Vol. 5(1). P. 21–37.
9. Murakami H. Nejimakidori kuronikuru (Dai 1 bu) Dorobō kasasagi hen ねじまき鳥クロニクル〈第1部〉泥棒かささぎ編. Shinchōsha, 1994. 373 p.
10. Murakami H. The Wind-Up Bird Chronicle. Trans. Jay Rubin. New York: Vintage, 2003. 609 p.

**ВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ
В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ З УКРАЇНСЬКОЇ
НА СУЧАСНУ АРАБСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ**

**MILITARY RANKS OF FEMALE PERSONNEL IN THE ASPECT
OF TRANSLATION FROM UKRAINIAN INTO MODERN
STANDARD ARABIC LANGUAGE**

Тарнавська М.М.,
orcid.org/0000-0003-0165-894X
старший викладач кафедри східних мов

Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України

Стаття присвячена виявленню особливостей перекладу військових звань жінок-військовослужбовиць з української на сучасну арабську літературну мову.

В ході дослідження розглянуто способи утворення лексичних одиниць на позначення осіб жіночої статі у військовій сфері та визначено, що в українській мові активно використовуються два способи: афіксальний та спосіб складеної номінації. Щодо сучасної арабської літературної мови, то вона відноситься до мов, які розрізняють граматичний рід, а іменники жіночого роду можна утворити шляхом додавання кінцевої літери. Однак, такий спосіб фемінізації військових звань в поодиноких випадках можна зустріти лише в засобах масової інформації; щодо офіційного арабомовного військового дискурсу, то для номінації військових як чоловічої, так і жіночої статі використовують військові звання виключно у формі чоловічого роду, а вказівка на особу здійснюється за допомогою додаткових показників. Крім того, виявлено, що ані в українській, ані в сучасній арабській літературній мові не закріплено гендерно-нейтральної лексики на позначення військових звань.

Запропоновано два способи перекладу фемінізованих військових звань української мови на арабську. Використання у мові перекладу додавання до еквіваленту у формі чоловічого роду кінцевої літери на позначення жіночого роду чітко та однозначно вказує на стать військовослужбовця, однак не є звичним для реципієнта-представника однієї з арабських держав. Щодо використання еквіваленту у формі чоловічого роду, то цей спосіб, хоча і відповідає Scopus-підходу, однак повною мірою не передає зміст тексту оригіналу, перетворює його на гендерно-упереджений, імплікуючи, що саме чоловічий рід є «нормою» для військової сфери, а жіночий – скоріше виключення. Тож, визначено, що, за відсутності окремих вказівок, при перекладі з української на сучасну арабську літературну мову варто дотримуватися стилістики тексту оригіналу та військові звання жінок у мові перекладу передавати у формі, аналогічній вихідній формі.

Ключові слова: військові звання, фемінітиви, переклад військових звань, гендерно-нейтральна лексика, гендерно-упереджені мови, жінки-військові.

The article is devoted to identifying the peculiarities of female personnel military ranks translation from Ukrainian into Modern Standard Arabic language.

In the course of the study, we have analyzed the methods of feminization of military ranks. The most productive two methods for Ukrainian are the affix method and the compound nomination method. As for Modern Standard Arabic, it is one of the languages that distinguish grammatical gender, and feminine nouns are usually formed by adding a final letter. However, this particular method of military ranks feminization is used in isolated cases in mass media. With regard to the official Arabic military discourse masculine form is used to name military ranks of both male and female personnel, and gender is identified with additional indicators. It has also been found that neither Ukrainian nor Modern Standard Arabic has fixed gender-neutral vocabulary naming military ranks.

We have suggested to ways of translating feminized military ranks from Ukrainian into Modern Standard Arabic: feminization of a military rank equivalent in the target language by adding a final letter and using a masculine equivalent in the target language. The first way helps indicate the gender clearly, though might not be precepted as usual or correct by the recipient due to some culture peculiarities. The second method corresponds to the Scopus approach; however, it does not fully convey the content of the source text, it turns it into gender-biased implying that masculine form is the «norm» while feminine is rather an exception. Therefore, it is determined that in the absence of any additional instructions when translating from Ukrainian into Modern Standard Arabic it is recommended to preserve the stylistics of the source text and to convey the names of the military ranks of female personnel with regards to the form used in the source language.

Key words: military ranks, feminitives, military ranks translation, gender neutral language, gender-biased languages, female military personnel.

Постановка проблеми. Серед Глобальних цілей сталого розвитку, визначених підсумковим документом Саміту ООН у вересні 2015 року «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» – забезпе-

чення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток [1]. Крім того, резолюцією Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» передбачено активне залучення жінок до забезпечення миру та безпеки, забезпе-

чення повної та рівноправної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень на всіх рівнях [2], що, серед іншого, передбачає врегулювання питання гендерно-коректної номінації відповідних військових звань та посад.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Враховуючи сучасний стан та перспективи військового співробітництва України із міжнародними партнерами, зокрема і в Арабському світі, а також активне обговорення в українському суспільстві питання використання фемінітивів відносно жінок-військовослужбовиць, існує необхідність у детальному вивченні специфіки перекладу відповідних військових звань з української мови на сучасну арабську літературну мову. Серед українських науковців питання перекладу військових звань, зокрема, торкався Стацюк Р. в ході дослідження проблем перекладу військово-технічної термінології сучасної арабської літературної мови. Однак, військові звання загалом, та форми жіночого роду, утворені від них, зокрема не були у фокусі уваги науковця. Вживання та переклад саме фемінітивів у військовому дискурсі на матеріалі романо-германських мов висвітлюють у своїх роботах Михайлова О. та Спільник Т., однак результати згаданих досліджень та рекомендації щодо перекладу не можуть бути застосовані до сучасної арабської літературної мови, з огляду на її специфіку. Усе це зумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення особливостей відтворення військових звань жінок-військовослужбовиць при перекладі з української на сучасну арабську літературну мову.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох сторічч військова служба та воєнна справа – були прерогативою чоловіків. Однак, разом із поступовими змінами у культурі та світогляді зростала роль жінок у суспільстві загалом та, зокрема, у військовій сфері [3, с. 145].

Так, в Україні жінки почали вступати до лав Збройних сил з 1993 року. Станом на 2008 рік 10% особового складу Збройних сил України становили жінки, переважна більшість яких проходили службу в медичній службі, підрозділах зв'язку та бухгалтерії [4, с. 14]. Із внесенням змін до «Тимчасового переліку військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців» [5] у 2016 році жінкам офіційно стали доступні бойові посади у різних видах військ [6]. З почат-

ком російсько-української війни в 2014 році відбулося значне зростання ролі жінок в українському війську, а з початком повномасштабного вторгнення росії продовжує зростати і чисельність жінок-військових, зокрема у зв'язку з тим, що сучасні трансформації у збройних силах призводять до зменшення значення фізичної сили та агресії, притаманних чоловікам [4, с. 10].

Щодо досвіду держав Арабського світу, то проходження військової служби жінками регулювалося законодавством ще з 1962 року в Йорданському Хашимітському Королівстві, з 1975 – у Туніській Республіці, з 1981 – у Сирійській Арабській Республіці, з 1984 – в Арабській Республіці Єгипет, з 1986 – в Алжирській Народній Демократичній Республіці. Посади тогочасних арабських жінок-військовослужбовиць передбачали виключно виконання адміністративних функцій чи надання медичної допомоги. Із приходом XXI сторіччя та активізацією в усьому світі боротьби за гендерну рівність у всіх сферах діяльності людини, зокрема і у військовій сфері, арабські держави також переглянули законодавство щодо проходження військової служби жінками та розширили перелік звань та посад, які останні можуть обіймати [7]. Однак, консервативніші держави Арабського світу й досі не допускають жінок до виконання бойових завдань через релігійні застереження. Разом з тим, варто відмітити зрушення в цьому питанні. Так, Міністерство оборони Королівства Саудівська Аравія у 2019 році допустило жінок до несення військової служби, щоправда обмеживши їх посадами рядового, сержантського та старшинського складу [8].

Оскільки військова служба протягом тривалого часу була виключно чоловічим інститутом, лексичні одиниці на позначення посад та військових звань існували лише в формі чоловічого роду. Разом з тим, мова та її норми розвиваються та зазнають змін відповідно до перетворень у суспільстві, тож і у військовій сфері актуальнішим стає питання гендерно-нейтральної номінації військових звань та посад або ж використання фемінітивів на позначення відповідних звань та посад на рівні із формами чоловічого роду [3, с. 145].

В українській мові застосовуються два способи утворення лексичних одиниць на позначення осіб жіночої статі у військовій сфері: афіксальний та спосіб складеної номінації [3, с. 146].

Так, у новій редакції Українського правопису 2019 року визначено, що іменники на позначення осіб жіночої статі утворюються від іменників чоловічого роду шляхом використання

суфіксів **-к(-а)**, **-иц(-я)**, **-ин(-я)**, **-ес(-а)** та ін. Найпродуктивнішим визначено суфікс **-к(-а)**, оскільки його приєднання можливе до різних типів основ [9, с. 39], наприклад: *майор – майорка, інспектор – інспекторка, офіцер – офіцерка, авіатор – авіаторка, вояк – воячка, ветеран – ветеранка, командир – командирка, воїтель – воїтелька, нацгвардієць – нацгвардійка*. Щодо фемінітивів із суфіксом **-иц(-я)**, то вони утворюються від іменників чоловічого роду, основа яких закінчується на *-ик* або *-ець* [9, с. 39]: *захисник – захисниця, військовослужбовець – військовослужбовиця, автоматник – автоматниця, розвідник – розвідниця, гранатометник – гранатометниця*. До найменш продуктивних суфіксів творення фемінітивів військової сфери відносять суфікси **-ин(-я)** та **-ес(-а)** [3, с. 146]: *боєць – бійчиня, парамедик – парамедикиня, стрілець – стрільчиня, пілот – пілотеса*.

Варто зазначити, що нова редакція Українського правопису 2019 року не визначає чітких правил щодо вживання фемінітивів, тож їх вживання ще остаточно невнормоване [10]. Водночас, останнім часом в Україні активно працюють над проектами, на кшталт «По той бік гендеру», спрямованими на представлення жінок та чоловіків в медійному просторі на паритетних засадах. Саме в рамках згаданого проекту представлено Словничок українських назв жінки у війську та як переселенок [11], який можна вважати однією із відправних точок збору, фіксації та унормування вжитку форм жіночого роду на позначень жінок-військових.

Афіксальний спосіб творення фемінітивів у військовій сфері досі лишається доволі контроверсійним, тож спосіб складеної номінації, що передбачає використання усталених форм номінації військовослужбовців із компонентами *жінка* чи *пані* активно використовується в офіційних документах: *жінка-військовослужбовець, жінка-ветеран, жінка-пілот, пані майор, пані офіцер*. Так, у Словничку фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцерок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій 2018 року для відтворення спеціальних звань осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту використано саме цей спосіб утворення фемінітивів: *пані сержант, пані підполковник, пані генерал-майор* [12, с. 7].

Щодо сучасної арабської літературної мови, то вона вважається однією з найпоширеніших мов світу, які розрізняють граматичний рід, та де іменники жіночого роду можливо утворити від відповідних іменників чоловічого роду [13]

шляхом додавання кінцевої *-ة* «**та-марбута**» [14, с. 46]: *جندية (солдат – жінка-солдат), قائدة – قائد (командувач – командувачка), كابتان – كابتن (капітан – капітанка)*. Даний спосіб творення фемінітивів у сучасній арабській літературній мові можна ототожнити із афіксальним способом, пропонованим в українській мові.

Водночас, сучасну арабську літературну мову можна класифікувати, як гендерно-упереджену, тобто таку, де чоловічий рід вживається за замовчуванням. Такий стан, на думку низки дослідників, може бути відзеркаленням гендерної нерівності, що панує у суспільстві [13]. Згадана гендерна упередженість сучасної арабської літературної мови безпосередньо стосується військової сфери, зокрема номінації жінок-військовослужбовиць арабських держав.

Так, в Королівстві Саудівська Аравія, не зважаючи на залучення жінок до проходження військової служби, жодних змін до Положення про проходження військової служби громадянами в частині, що стосується номінації військових звань, внесено не було, а перелік військових звань наведено виключно у формі чоловічого роду: *جندى أول (молодий капрал), عريف (капрал), وكيل رقيب (молодий сержант), رقيب (сержант), رقيب أول (старший сержант), رئيس رقباء (головний сержант)* [15]. Ідентичне явище із номінацією жінок-військовослужбовиць спостерігаємо і в Йорданському Хашимітському Королівстві, не зважаючи на те, що у 2018 році Комісією із питань гендерної рівності у Збройних силах держави було запроваджено Національний план дій, метою якого є розширення можливостей залучення жінок до військової служби та призначення їх на керівні посади [7]: *عقيد (полковник), مدير (директор), جندى أول (молодий капрал), رائد (майор)* [16]. Іменники чоловічого роду для номінації звань та посад жінок-військовослужбовиць також використовуються в Об'єднаних Арабських Еміратах: *طيار (пілот), رائد الطيار (майор авіації)* [17]; Королівстві Бахрейн: *طيار (пілот), ملازم ثاني (лейтенант)* [18]. Водночас для номінації групи жінок-військовослужбовиць використовуються іменники у формі множини саме жіночого роду: *ضابطات (офіцерки), عسكريات (жінки-військові), فارسات (героїні)*. Варто зазначити, що у засобах масової інформації арабських держав для номінації військовослужбовиць подекуди використовують іменники у формі жіночого роду, утворені від іменників чоловічого роду: *جندية (жінка-солдат), امرأة عسكرية (жінка-військова)*. Це може свідчити про поступові позитивні зрушення в консервативному

арабському суспільстві в бік гендерної рівності зокрема у військовій сфері.

Щодо широко вживаного в українській мові способу складеної номінації для утворення форм жіночого роду звань та посад жінок, які проходять військову службу, в сучасній арабській літературній мові він не є вживаним, тож не зустрічається, ані в офіційних джерелах, ані в матеріалах засобів масової інформації.

З метою досягнення мовної симетрії у військовій сфері дослідники-мовознавці та фахівці з питань гендеру пропонують також використувати так звану гендерно-нейтральну лексику [3, с. 146], що сприяє уникненню лексичних одиниць, вживання яких можна інтерпретувати як прояв упередженості, дискримінації чи приниження тієї чи іншої статі. Використання гендерно-нейтральної лексики також покликане боротися із гендерними стереотипами, просувати необхідні соціальні зміни та сприяти досягненню гендерної рівності [19].

Українські мовознавці відзначають незначну кількість гендерно-нейтральної лексики у військовій сфері [3, с. 146]. Те ж стосується й сучасної арабської літературної мови. До гендерно-нейтральних можна віднести такі лексичні одиниці, як قيادة (командування), قوات التدخل السريع (сили швидкого реагування) та т. ін.. Проте, ані в українській, ані в сучасній арабській літературній мові не існує гендерно-нейтральних термінів на позначення військових звань.

З точки зору перекладу більшість назв військових звань можна віднести до категорії термінів на позначення реалій дійсності однієї країни, ідентичних до реалій дійсності іншої. Їх переклад здійснюється шляхом віднайдення відповідного еквіваленту [20, с. 57]. Враховуючи, що традиційно назви військових звань як в українській, так і в сучасній арабській літературній мові виражені іменниками у формі чоловічого роду, значних труднощів при перекладі маскулінної лексики з української мови на сучасну арабську літературну мову не виникне: солдат – جندي, старший сержант – رقيب أول, лейтенант – ملازم, підполковник – مقدم, генерал-лейтенант – فريق.

Щодо лексики на позначення військових звань жінок, то, виходячи із наведеного вище, існує декілька способів їх перекладу з української на сучасну літературну арабську мову:

1) шляхом додавання у мові перекладу до еквіваленту у формі чоловічого роду кінцевої «-та-марбута»: сержантка – (رقيب+ة), лейтенантка – (ملازم+ة), генералка – (لواء+ة);

2) шляхом використання у мові перекладу еквіваленту у формі чоловічого роду: солдатка – جندي (soldat), підполковниця – عقيدة (полковник), капітанка – نقيب (капітан). У цьому випадку в тексті вказівка на особу має здійснюватись за допомогою додаткових показників, як то дієслово-присудок у формі жіночого роду, іменники «жінка» чи «пані», займенник «вона» [3, с. 147]:

Сержантку з Буковини Павліну Ніколаєвич нагородили відзнакою «Хрест бойових заслуг» [21]. –

"مُنِحَتْ الرقيبُ من بوكوفينا السيدة بافلينا نيكولايفيتش بوسام "صليب الاستحقاق الحربي".

Лейтенантка з псевдо «Посейдон» боронить Україну в складі батальйону волинської тероборони [22]. –

سيدة الملازم الأول لقبها "بوسيدون" تدافع عن أوكرانيا في صفوف كتبية قوات الدفاع الإقليمي بمنطقة فولين.

В обох наведених прикладах військове звання вжите у формі чоловічого роду, а вказівку на осіб жіночої статі здійснено за допомогою дієслова у формі жіночого роду, а також використання слова «пані» перед іменем /званням військовослужбовиці.

Перший із наведених способів чітко та однозначно вказує на стать військовослужбовця, однак не є звичним для реципієнта тексту перекладу. Тож, сам переклад може бути сприйнятий як помилковий чи образливий для носія іншої культури та традицій. Водночас, другий спосіб перекладу, хоча і відповідає Scopus-підходу, однак повною мірою не передає зміст тексту оригіналу, перетворює його на гендерно-упереджений, імплікуючи, що саме чоловічий рід є «нормою» для військової сфери, а жіночий – скоріше виключення.

Враховуючи те, що фемінітиви на позначення звань військовослужбовиць досі не увійшли до активного вжитку, а їх використання в українській мові залежить від поглядів на це питання автора конкретного тексту, то й вибір способу перекладу звання жінки-військової сучасною арабською літературною мовою, на нашу думку, має залежати безпосередньо від його форми в українській:

Полковник медичної служби Тетяна Остащенко обійняла посаду командувача Медичних сил [23]. –

تولت عقيدة الخدمة الطبية سيدة تيتيانا أوستاشينكو منصب قائد القوات الطبية.

В тексті оригіналу українською мовою звання жінки військової наведено у формі чоловічого роду, тому при перекладі сучасною арабською літературною мовою зберігаємо форму чоловічого роду для слова «полковник»; однак, наявні

контекстуальні вказівники на стать військовослужбовиці: дієслово у формі жіночого роду та слово «пані», вжите перед іменем військової.

Полковниця медичної служби ... Тетяна Остащенко стала першою жінкою, яка обійняла генеральську посаду Командувачки в історії Збройних сил України [24]. –

أصبحت عقيدة الخدمة الطبية تيتيانا أوستاشينكو أول امرأة في تاريخ القوات المسلحة الأوكرانية التي تولت منصب القائد وهو منصب لواء.

В даному випадку текст оригіналу містить фемінітив «полковниця», форму якого можна передати засобами сучасної арабської літературної мови. Крім того, вказівкою на стать служать дієслова, вжиті у формі жіночого роду.

Висновки. Таким чином, як в українській, так і в сучасній арабській літературній мові існують стандартні способи творення форм жіночого роду

від іменників чоловічого роду, тож використання фемінітивів на позначення звань жінок-військових – є здебільшого питанням готовності суспільства до прийняття відносно нової ролі жінок, унормування цього аспекту у визначеній державі. В Україні, хоча і активно вживані, фемінітиви на позначення звань військовослужбовиць не закріплені нормативними документами відповідних структур. Щодо арабських держав, то в переважній їх більшості питання використання фемінітивів наразі навіть не висувається на суспільне обговорення через низку релігійних та традиційних норм. Отже, за відсутності окремих вказівок, при перекладі з української на сучасну арабську літературну мову вважаємо за необхідне дотримуватися стилістики тексту оригіналу та військові звання жінок у мові перекладу передавати у формі, аналогічній вихідній формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наша робота над досягненням Цілей сталого розвитку в Україні. *Організація Об'єднаних Націй Україна*. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> (дата звернення: 02.05.2023).
2. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядж. від 28.10.2020 р. № 1544-р: станом на 16 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p#n14> (дата звернення: 02.05.2023).
3. Спільник Т. М. Військові звання жінок-військовослужбовців в аспекті німецько-українського перекладу. *Науковий вісник херсонського державного університету серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*, 2020. Вип 2. С. 144–148.
4. Гриценко Г., Квіт А., Марценюк Т. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО: соціол. дослідж. Київ: ООН Жінки в Україні, 2016. 69 с.
5. Про затвердження тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців: Наказ від 10.06.2014 р. № 600/25377: станом на 3 берез. 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0600-14#Text> (дата звернення: 28.04.2023).
6. Патрікєєва Н. «Зараз у кожного з нас трохи менше шансів вижити, ніж тоді». Подкаст «Свої серед своїх» з Оленою Білозерською. <https://www.radiosvoboda.org/>. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/svoyi-sered-svoyikh-olena-bilozerska/32305600.html> (дата звернення: 28.04.2023).
7. غانم د، عرقجي د. المرأة في القوات العربية المسلحة. المعهد العربي للمرأة في الجامعة اللبنانية الأمريكية، 25.2020 ص <https://aiw.lau.edu.lb/images/793d5604bcada918fc55aefd935bd2d15c6e8ada.pdf> (تاريخ الوصول:) 28.04.2023).
8. وزارة الدفاع السعودية تفتح باب التجنيد للنساء. سكاى نيوز عربية <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/1288076> -وزارة الدفاع-السعودية-تفتح-باب-التجنيد-للنساء (تاريخ الوصول: 28.04.2023).
- عاسن لـلـديـن جـتـلـابـابـحـتـفـتـةـيـدو عـمـلـاـة عـافـدلـا عـرا زو- <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/1288076> (لوصولاً خيرات) 28.04.2023).
9. Український правопис / ред.: Є. І. Мазніченко та ін. Наук. думка, 2019. 390 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf> (дата звернення: 02.05.2023).
10. Скопненко О. Мовний блог: що треба знати про фемінітиви. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-58435379> (дата звернення: 02.05.2023).
11. Синчак О. Абетка фемінітивів. *По той бік новин*. URL: <https://behindthenews.ua/spetsproiekti/po-toy-bik-genderu/abetka-feminitiviv-358/> (дата звернення: 02.05.2023).
12. Плачинда Г. Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцєрок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Київ, 2018. 16 с. URL: https://www.wicc.net.ua/media/Slovnuk_fem.pdf (дата звернення: 02.05.2023).
13. Дутта Н. Хірург - це жінка чи чоловік? Що робити з мовним сексизмом. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-54838693> (дата звернення: 05.05.2023).
14. Abu-Chacra F. Arabic: an essential grammar: Textbooks for foreign speakers. Routledge, 2007. 355 p.

15. نظام خدمة الأفراد: مرسوم ملكي رقم (9/م) بتاريخ 13.03.1977 .URL :
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/9b461caf-dc11-46bd-a8fd-ac74009a8724/1> (لوصول خيرات)
 05.05.2023).
16. دور المرأة العسكرية في القوات المسلحة الاردنية - الجيش العربي 2022 .Armed
 YouTube .URL :<https://www.youtube.com/watch?v=u40SkrS3gFA> .(05.05.2023 :تاريخ الوصول)
- 17 من-هي-الطيار-مريم-المنصوري/ (تاريخ الوصول: 05.05.2023). URL: <https://www.molhm.net/post> .من هي الطيار مريم المنصوري. ملهم نت
- 18 بالشور... الشیخة عائشة بنت راشد آل خليفة أول بحرينية تقود طائرة قتالية. الأيام.
 URL :<https://www.alayam.com/online/local/739745/News.html> .(05.05.2023 :تاريخ الوصول)
19. Gender-neutral language in the European Parliament: guidelines. European Parliament, 2018. 13 p. URL:
https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf (date of access: 05.05.2023).
20. Шаранова Ю., Бесклетна О. Проблема класифікації англомовної військової лексики в парадигмі лінгвістичних досліджень. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Т. 2, № 11. С. 54–59. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/19/part_2/11.pdf (дата звернення: 05.05.2023).
21. Сержантку з Буковини Павліну Ніколаєвич нагородили відзнакою «Хрест бойових заслуг». *tva телекомпанія*. URL: <https://tva.ua/2022/07/31/serzhantku-z-bukovyny-pavlinu-nikolaievych-nahorodyly-vidznakoiu-khrest-bojovykh-zaslugh/> (дата звернення: 09.05.2023).
22. Лейтенантка з псевдо «Посейдон» боронить Україну в складі батальйону волинської тероборони. *Перший канал соціальних новин*. URL: <https://pershyj.com/p-leitenantka-z-psevdo-poseidon-boronit-ukrayinu-v-skladi-batalionu-volinskoji-teroboroni-61859> (дата звернення: 09.05.2023).
23. У Збройних Силах України з'явилася перша жінка-бригадний генерал. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3304173-u-zbrojnih-silah-ukraini-zavilasa-persa-zinkabrigadnij-general.html> (дата звернення: 09.05.2023).
24. Тетяну Остащенко призначили командувачкою Медичних сил ЗСУ. *Повага*. URL: <https://povaha.org.ua/polkovnytsya-tetyana-ostashenko-ocholyla-komanduvannya-medychnyh-syl-zsu/> (дата звернення: 09.05.2023).

УДК 811.111+81.25

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.32>

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ ЯК РІЗНОВИДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

CULTURAL ASPECTS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION AS A WAY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Шилінська І.Ф.,

orcid.org/0000-0002-0700-793X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

П'ятничка Т.В.,

orcid.org/0000-0001-7597-1897

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

У статті висвітлено культурологічні аспекти науково-технічного перекладу як різновиду міжкультурної комунікації. Підкреслено, що рівнозначність перекладу науково-технічних текстів залежить від ряду чинників, а саме: професійного рівня перекладача, еквівалентності лінгвістичних засобів мови оригіналу та перекладу, лексико-граматичних та стилістичних характеристик обох мов, соціального контексту та, щонайважливіше, міжкультурних відмінностей і особливостей. Зазначено, що культура як феномен тісно пов'язана з комунікацією, вона формує способи мислення і визначає те, як люди говорять, пишуть, сприймають один одного. Визначено особливості мови науково-технічної літератури, виокремлено труднощі, які виникають у процесі науково-технічного перекладу та проаналізовано значення культурологічного чинника під час перекладу науково-технічних текстів. Визначено поняття міжкультурної комунікації та її значення в процесі перекладу науково-технічних текстів. Проаналізовано способи

перекладу лексики текстів науково-технічного стилю. Наведено приклади використання лексико-граматичних трансформацій як способів знаходження відповідності між мовними одиницями мови оригіналу та перекладу з метою встановлення смислового контакту між представниками науково-технічної спільноти різних мовних культур, а саме: конкретизації, генералізації, додавання, вилучення слова та транспозиції. Проаналізовано переклад слів загальнонародної мови, які набувають нового значення в науково-технічних текстах, що потребує від перекладача володіння фоновими знаннями, розуміння культурних реалій, які позначають специфічні предмети чи явища країн мови оригіналу і перекладу. Наголошено на необхідності розвитку культурологічної компетентності перекладача. Зазначено, що успішний науково-технічний переклад як вид міжкультурної діяльності реалізується за умови досягнення адекватності перекладу і передбачає розкриття сутнісного смислу тексту мови оригіналу на основі визначення його мовних і позамовних ознак.

Ключові слова: науково-технічний переклад, мова, культура, міжкультурна комунікація.

The article deals with cultural aspects of scientific and technical translation as a way of intercultural communication. Culture is the phenomenon which shapes the way of thinking and determines how people speak, write, perceive each other, this world and environment. The peculiarities of the language used in scientific and technical literature are determined, the difficulties that arise in the process of scientific and technical translation are highlighted, and the significance of the cultural embedding as a distinctive and authentic feature of scientific and technical texts is analyzed. The concept of intercultural communication and its significance in the process of translating scientific and technical texts are defined. The ways of translating subject-field vocabulary of scientific and technical texts are pointed out. The use of lexical and grammatical transformations as ways of faithfully conveying the meanings of language units in the source and target languages in order to reach understanding between representatives of the scientific and technical community of different language cultures are given, namely: concretization, generalization, addition, word removal, and transposition. Translation of the general language words, which acquire new meanings in scientific and technical texts of different cultures, is analyzed. Due to this, it is emphasized on the necessity for the translator to have background knowledge, understand the meanings of nationally biased units of lexicon and have developed skills of their translating. It is noted that successful scientific and technical translation as a type of intercultural activity can be performed under the condition of providing the faithful rendering and involves revealing the semantic meaning of the target language text due to determining its linguistic and extra linguistic peculiarities.

Key words: scientific and technical translation, language, culture, intercultural communication.

Постановка проблеми. Розуміння та інтерпретація навколишньої дійсності відбувається через призму інтерактивної соціальної взаємодії, що реалізується за допомогою мови шляхом вербальної та невербальної комунікації. Мові притаманні багато функцій, але основні – це засіб висловлення думки та спілкування. Оскільки культуру як притаманну лише людині ознаку пристосування до навколишнього середовища теж можна назвати комунікацією, стає очевидним, що зв'язок мови, культури і комунікації є природним і нерозривним.

Культура, суспільство чи громади, в яких ми проживаємо, люди, з якими спілкуємося чи працюємо, безпосередньо впливають на манеру нашої поведінки та спілкування, спосіб мислення і сприйняття інформації.

Будь-яка професійна діяльність людини потребує певних мовленнєвих умінь оскільки процес оволодіння, розвитку і передачі професійних знань і навичок відбувається через мовлення (усне чи письмове) фахівців, за допомогою слів, що мають значення. Для вирішення професійних завдань у фахівців виникає необхідність обміну інформацією не лише з представниками спорідненої галузі, а й з фахівцями інших галузей і до того ж з представниками інших культур.

Успішна професійна міжкультурна комунікація реалізується лише коли представники різних культур володіють знаннями особливостей

професійної комунікації партнерів спілкування. Досить часто така комунікація відбувається за участі професійного перекладача, який виступає не лише як транслятор інформації з однієї мови на іншу, а і як посередник передачі смислу, який допомагає людям досягнути взаєморозуміння у процесі міжкультурної комунікації.

Сьогодні особливого значення набуває переклад іншомовної літератури науково-технічного характеру, який є формою міжкультурного спілкування, що сприяє поширенню новітніх досягнень наукової думки і призводить до адекватного порозуміння між науковцями і фахівцями різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки збільшилася кількість досліджень присвячених висвітленню культурологічних аспектів перекладу як різновиду міжкультурної комунікації (Л. Куликова, Г. Кузенко, Т. Харченко, М. Гавриш, Т. Горошенко, Onur Köksal, Nurcihan Yürük та ін.).

Сучасні дослідження міжкультурної комунікації базуються як на наукових розвідках лінгвістики, так і соціології, психології та культурології (Е. Голл, А. Вежбіцька, В. Манакін, Дж. Кондон, Дж. Фаст).

Проблеми перекладу текстів науково-технічної тематики сьогодні знаходять своє висвітлення у працях багатьох мовознавців та лінгводидактів (В. Карабан, А. Коваленко, І. Носенко, Л. Черноватий, Ж. Вугне, М. Олохан та ін.).

Утім, поширеною є думка, що науково-технічні тексти позбавлені культурного компонента, а відтак для успішного перекладу достатньо мовних знань, володіння термінологією та обізнаності зі специфікою галузі. Існують лише поодинокі дослідження, в яких розглядається роль культурологічних компонентів у процесі перекладу текстів науково-технічної тематики. Зокрема, дослідження культурних особливостей науково-технічних текстів на стилістичному і синтаксичному рівнях на прикладі англійської і перської мов здійснювалося Amin Karimnia [1]. На необхідність формування культурологічної компетентності перекладачів технічної літератури вказує P. Kastberg [2], який зазначає, що закони науки самі по собі є культурними артефактами, відповідно і технічні науки – це культурно-історичні утворення, які як і інші науки мають свій життєвий цикл: вони виникають, розвиваються, взаємодіють з іншими, на основі них виникають нові, що може призвести до занепаду інших у зв'язку із науково-технічним прогресом і все це відбувається у межах культури того чи іншого народу [2, с. 105]. Труднощі, з якими стикається перекладач при відтворенні культурно-специфічної інформації в технічних документах та шляхи їх подолання наведено у дослідженні А. В. Еррери Мендісабаль [3].

Сказаним зумовлена доцільність поставленої **мети** – проаналізувати культурологічні аспекти перекладу науково-технічної літератури як різновиду міжкультурної комунікації. Для реалізації мети поставлено наступні **завдання**: висвітлити особливості перекладу науково-технічних текстів, виокремити труднощі, які виникають у процесі науково-технічного перекладу, дослідити значення культурологічного чинника під час перекладу науково-технічних текстів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні переклад науково-технічної літератури є окремою дисципліною, яка поєднує лінгвістику з одного боку, науку і техніку – з іншого. Утім, вибір перекладацької стратегії залежить не лише від лінгвістичної та професійно-комунікативної компетентності перекладача, а і від культурологічної. Саме тому науково-технічний переклад необхідно розглядати як з лінгвістичних і науково-технічних позицій, так і в межах теорії міжкультурної комунікації.

Міжкультурну комунікацію трактують як спілкування носіїв різних культур, які використовують різні мови [4, с. 252]. Носії окремих культур мають сформовану свідомість на основі образів та уявлень притаманних їхній культурі.

Національно-культурні чинники впливають як на елементи мовного коду, семантику окремих слів, так і на процес комунікації.

Саме тому представники різних культурних спільнот по-різному виражають емоції, висловлюють судження, називають предмети та явища, які ще не зафіксовані в словниках інших культурних спільнот. У міжкультурній комунікації співрозмовники, які належать до різних культур, створюють тексти та інтерпретують висловлювання партнера комунікації орієнтуючись кожен на норми і правила своєї мови і систему культурних цінностей своєї країни.

Труднощі у процесі міжкультурної комунікації трапляються, якщо у межах певного соціального контексту комунікація зводиться лише до двостороннього обміну між співрозмовниками лінгвістичними знаками. І навпаки, найбільш адекватно розкрити смисл соціального контексту можливо за умови поєднання в ньому лінгвістичного, когнітивного та культурного компонентів.

Звідси випливає сутність перекладу як взаємодії культур, коли потрібно засобами однієї мови виразити те, що вже було сказано засобами іншої мови, тобто передати точний зміст оригіналу, відтворивши іншомовний текст у структурно-смысловому і функціональному плані. Як зазначає М. Гавриш, «переклад – це одна з можливостей опосередкованого міжкультурного спілкування» [5, с. 37].

Завдання перекладача полягає у збереженні смислу вихідного тексту під час його перекодування мовою перекладу. Процес перекладу залежить не лише від мовної здатності людини, а й від її інтелекту, мислення, знання мовно-стилістичних норм мови перекладу й оригіналу й розуміння цінностей іншої культури. Отже, будь-який переклад є суб'єктивним баченням перекладача, свідченням його професійного та світоглядного розвитку, а отже і культурного.

Сьогодні науково-технічний переклад здійснюється у всіх галузях науки і техніки, які невпинно розвиваються, що призводить до появи нових понять і процесів, а відповідно і до появи нових слів для позначення цих понять, явищ і процесів.

Мова науково-технічної літератури є частиною зальнонаціональної мови, розвивається усередині неї і за її правилами разом із розвитком суспільства і культури. Утім, їй притаманний певний стиль у використанні лексичних і граматичних засобів. До характерних ознак науково-технічної мови, які відрізняють її від інших різновидів, відносять використання великої кількості загально-наукової і специфічної термінології, яка постійно

розвивається, точність, логічність, однозначність, відсутність експресивності, інформативність.

Відповідно до означених характеристик науково-технічної мови, адекватність перекладу текстів науково-технічної літератури забезпечується коли досягнуто порозуміння між представниками різних культур шляхом подолання міжкультурних відмінностей.

Труднощі у процесі перекладу спричинені передусім приналежністю української і англійської мов до різних структурних типів – флективний (відношення між словами передаються через форми слів) і аналітичний (зв'язки між словами передаються за допомогою порядку слів і службових частин мови). З-поміж лексичних труднощів перекладу науково-технічних текстів можна виокремити такі як: багатозначність слів і термінів, вживання загальнонародних слів у спеціальному значенні, переклад термінів-неологізмів, доцільність вживання перекладацьких трансформацій.

Важливою умовою для досягнення адекватного перекладу є вміння перекладача зіставляти термінологічні одиниці з відповідними процесами, явищами чи предметами, які вони означають у певний період розвитку науки і техніки окремої культурної спільноти, на основі не лише мовних знань, а і розуміння специфіки конкретної підгалузі. У науково-технічних текстах труднощі представляє і відтворення системи вимірювання, національних стандартів, абrevіатур та акронімів.

У процесі науково-технічного перекладу, який виступає засобом міжнародних контактів, коли відбувається ознайомлення представників однієї культури з досягненнями іншої культури, окрім контакту двох мов відбувається і зіткнення двох культур. Проблема фонових знань та культурного компонента найбільш гостро постає під час вживання лексики тобто під час вибору відповідного еквівалента слова у мові перекладу. Для адекватного перекладу слова необхідно знати не лише саме його значення, а і розуміти поняття, що стоїть за словом та його функцію і призначення в іншій культурі та мові. Особливо це стосується передачі смислу спеціальних термінів, які повинні однозначно сприйматися фахівцями актуальної галузі, які є носіями різних культур. Так, в професійній підмові ІТ-фахівців існують слова *debugger*, *debugging facility*, *debug tool* для позначення засобів налагодження, які застосовують для пошуку і виправлення помилок у програмі. Відповідно до наведених дефініцій в українсько-англійських словниках усі три слова можна перекласти як *налагоджувач* або *засоби*

налагодження [6], що відповідно свідчить про розвиток терміна в англійській культурі і необхідність пошуку еквівалента в українській мові.

Якісний науково-технічний переклад як різновид міжкультурної комунікації неможливий без вивчення основ теорії перекладу, що передбачає оволодіння прийомами лексико-граматичних перетворень з урахуванням стилю, жанровості тексту та культурологічного чинника. Розглянемо переклад лексики текстів науково-технічного стилю. Головним прийомом перекладу терміна є переклад за допомогою лексичного еквівалента. Однак, навіть у мові науково-технічної літератури випадки, коли термін має лише один постійний еквівалент (*logarithm* завжди перекладається як *логарифм*, *hydrogen* як *водень*, *oxygen* як *кисень*) є не досить частотними.

У цій підмові поширеною є омонімія термінів, що спричинена семантичним словотворенням, коли один і той самий термін у різних галузях чи підгалузях науки і техніки має інше значення. Саме тому важливим є врахування комунікативної ситуації під час перекладу оскільки механічне відтворення тексту призводить до спотворення смислу повідомлення. Комунікативна еквівалентність досягається, коли тексти оригіналу і перекладу мають однакову комунікативну цінність і відповідно досягається однаковий комунікативний ефект, тобто перекладач може адекватно передати мисленнєвий смисл повідомлення у процесі міжкультурної комунікації.

Так, термінологічне словосполучення *теоретико-числовий базис*, яке зустрічається у низці науково-технічних статей без розуміння поняття, що стоїть за ним, можна перекласти як *theoretical and numerical(number) basis*, що є незрозумілим для представників інших культур. Лише за умови осягнення смислу терміна і розуміння специфіки галузі перекладач може адекватно передати цей смисл представникам англійської культури, які розуміють його як систему числення – *number system*. Іншим прикладом є термін – *argument*. Окрім загальнонаукового значення слова *аргумент* (логічний довід, що є підставою для доказу), у програмуванні *аргумент* означає 1) *параметр, який передає викликальну команду функції, процедури або методу*; 2) *перемикач, який дає змогу користувачу задати конкретні дії під час виклику команди* [6].

До складу науково-технічної термінології крім еквівалентної лексики, входить і безеквівалентна. Для досягнення адекватності перекладу термінів, які не мають точного еквіваленту у мові перекладу, використовують спосіб описового пере-

кладу, коли слово чи словосполучення тексту оригіналу перекладається з використанням більшої кількості слів в мові перекладу відповідно до реалій культурно-мовної спільноти, стану розвитку її науки і техніки (*back-end – сервер баз даних, будь-яке програмне забезпечення, невидиме для користувача, sip and puff switches – технологія для людей з обмеженими можливостями для надсилання сигналів за допомогою тиску повітря; metered fee – оплата лише за використанні послуги*).

Для досягнення адекватності перекладу часто використовується не прямий еквівалент слова чи терміна, а його заміник у мові перекладу, який більш точно відповідає її стилістичним нормам (*word processing – обробка (редагування) текстів, а не обробка слова, legitimate range – робочий діапазон, а не дозволений діапазон*).

Одним із способів знаходження відповідності між мовними одиницями різних мовних систем з метою встановлення смислового контакту між представниками науково-технічної спільноти різних мовних культур є використання перекладацьких лексико-граматичних трансформацій. Невідповідність розвитку в часі терміносистем різних мов у різних культурах і відповідно виникнення термінів-неологізмів, еквіваленти яких ще не зафіксовані в термінологічних словниках в конкретний період розвитку мови певної культурної спільноти, зумовлюють необхідність конкретизації значення певного терміна, тобто пояснення його смислу мовою перекладу, коли слово або термін ширшої семантики в мові оригіналу замінюється словом вужчої семантики в мові перекладу, або ж коли є необхідність відхилення від словникового еквівалента в мові перекладу відповідно до норм мови та уявлень людей, що склалися про певний предмет чи процес. Використання конкретизації зумовлюється також і міжгалузеву омонімією термінів.

Під час перекладу науково-технічних текстів досить часто вживаються іменники (*thing, unit, candidate, world, claim* та ін.) та дієслова (*to be, to come, to develop, to go, to get, to give, to run* та ін.), які мають багато значень і потребують конкретизації відповідно до ситуативного контексту. Так, англійське слово *thing* можна перекласти як *річ, предмет, справа, факт, обставина, витвір, істота, випадок*. В українській мові іменники з таким загальним значенням є менш вживаними, крім того вони можуть належати до розмовного стилю, що унеможливує їх вживання в українськомовних науково-технічних текстах.

Так, англійське дієслово *run* в науково-технічних текстах перекладаємо відповідно до ситуа-

тивного контексту не як *бігти*, а як *запустити (програму, код)*. (Український переклад наведених речень здійснено нами – І.Ш., Т.П.):

Compiled Java code can run on most computers because there are Java interpreters for most operating systems [7]. Скомпільований Java-код можна **запустити** на більшості комп'ютерів, оскільки більшість операційних систем використовують Java інтерпретатори.

Слово *volatile* в англійській мові означає *летючий, легковажний, непостійний, випарний, крилатий*. Якщо у словосполученні з ним вжито слово *пам'ять*, відповідно це означає *тип енергозалежної пам'яті*:

Unlike RAM which is volatile, Flash-memory retains the information stored in the chip when the power is turned off [7]. На відміну від оперативної пам'яті, яка є **енергозалежною**, флеш-пам'ять зберігає інформацію, що була записана на мікросхемі, коли живлення вимкнено.

Наступне речення взято з тексту статті викладачів факультету комп'ютерних інформаційних технологій, Західноукраїнського національного університету, яка готується до публікації в науковому журналі (переклад наш – І.Ш., Т.П.). У цьому реченні українське слово *реалізація* у перекладі на англійську означає не *implementation*, а *performing* оскільки мова йде про реалізацію математичних операцій тобто їх виконання.

High-performance coprocessors are widely used as components of ALU when performing algorithmically complex calculations.

Переклад загальнонаукових термінів у текстах науково-технічної літератури також призводить до певних труднощів, оскільки у процесі функціонування в різних підгалузях багато термінів набувають нового значення відповідно до стану розвитку цих підгалузей.

Якщо використання лексичного еквівалента слова у мові перекладу може призвести до порушення мовних і культурних норм, його смисл можна розкрити за допомогою *генералізації* як перекладацької трансформації, яка передбачає розширення значення слова в тексті перекладу:

A database query function allows you to extract information according to certain conditions or criteria [7]. Функція запити бази даних дозволяє **отримувати** інформацію залежно від певних умов або критеріїв.

Since machine code is too difficult to write, we use symbolic languages to communicate instructions to

the computer [7]. Оскільки машинний код надто важкий для написання, ми використовуємо символічні мови для передачі інструкцій комп'ютеру.

Будь-який текст містить в собі експліцитний і імпліцитний смисл. Оскільки певна частина імпліцитного смислу в результаті перекладу може втрачатися, використання додавання як лексичної перекладацької трансформації дає можливість передати частину імпліцитного смислу тексту оригіналу через введення у текст перекладу мовних елементів, які відсутні в тексті оригіналу задля досягнення точності перекладу без спотворення смислу оригіналу. Ще один приклад речення з тексту статті викладачів факультету комп'ютерних інформаційних технологій, Західноукраїнського національного університету, яка готується до публікації в науковому журналі (переклад наш— І.Ш., Т. П.):

До класу таких процесорів відносять АЛП векторних та скалярних суперкомп'ютерів фірм Cray, Fujitsu, Hitachi, Nec, DLXV, IBM, HP. The type of these processors includes the ALU of vector and scalar supercomputers developed by Cray, Fujitsu, Hitachi, Nec, DLXV, IBM, HP.

Під час перекладу науково-технічних текстів використання перекладацької трансформації вилучення слів можливо лише якщо вживання цих слів в мові перекладу призводить до тавтології або ж є несумісним з мовно-стилістичними нормами перекладу та культурою висловлювання.

They may even build hybrid cloud systems to permit complex interactions across group boundaries [8]. Вони можуть навіть створювати гібридні хмарні системи, щоб забезпечити комплексну взаємодію між групами.

Використання транспозиції як перекладацької трансформації, коли відбувається заміна однієї частини мови на іншу в мові перекладу, зумовлено лексико-граматичними особливостями різних мов та розбіжностями у мовленнєво-культурних нормах. Така трансформація застосовується майже до всіх частин мови, однак найчастіше спостерігаємо заміну іменників, дієслів та прикметників.

Programs written in a high-level language require compilation, that is translation into machine code, the language understood by the processor [7]. Програми, написані мовою високого рівня, необхідно компілювати, тобто перекласти в машинний код, мову, яка є зрозумілою процесору.

В науково-технічних текстах слова загальнонародної мови досить часто набувають несподіваного значення, коли відбувається перенесення ознак на основі їх зовнішнього вигляду, форми чи функції. Деякі з цих слів в англійській культурі (*mouse, core, window, bridge*) мають прямі еквіваленти в українській мові, тобто уявлення людей про предмет чи поняття у двох культурах збігаються (*mouse – миша, пристрій вводу даних; core – осердя, ядро мікропроцесора; window – вікно, прямокутна ділянка на екрані дисплея; bridge – міст, пристрій, який з'єднує дві або більше процесорні шини*), тоді як уявлення про інші поняття відрізняються. Так, слово *bus* перекладаємо не як автобус, а як шина – група провідників на системній платі, які було б дивно в українській мові назвати автобусом. Це ж саме стосується і слова *backbone*, яке перекладається на українську мову відповідно до контексту, не як хребет, а магістраль, мережа носій (*network backbones*). Існує і певна частка слів, які перекладаються за допомогою транскрибування чи транслітерації (*flash memory – флеш-пам'ять; cookies – куки-файли*) через відсутність еквівалентів в українській мові, хоча вони використовуються в україномовній культурі уже достатній проміжок часу, але відповідно до мовно-стилістичних норм української мови, а також уявлень людей, що формують мовну картину світу, ці слова не асоціюються у свідомості людей із спалахом (*flash*) чи печивом (*cookie*).

Висновки. Отже, переклад науково-технічної літератури це один із виявів міжкультурної комунікації, складний і багатоаспектний процес, труднощі якого пов'язані з культурними традиціями окремої культурно-мовної спільноти, специфікою і рівнем розвитку підмови спеціальності і структурно-функціональною організацією текстів. З позиції теорії міжкультурної комунікації у перекладі поєднуються не лише дві мови, а і дві культури. Переклад реалізується завдяки взаємодії двох культурних сфер – тексту, який потрібно перекласти, та мовній системі іншої культурної спільноти засобами якої і здійснюється переклад. Досягнення адекватності перекладу передбачає розкриття смислу тексту мови оригіналу на основі визначення його мовних і позамовних ознак та їх відтворення мовою перекладу з використанням лексико-граматичних перекладацьких трансформацій з метою донесення сутнісного смислу повідомлення до цільової аудиторії іншої культурно-мовної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Karimnia A. Investigating Translation of Cultural Elements in Scientific-Technical Texts. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. Volume 2. Issue 6. 2015. P. 28–38. URL: https://www.researchgate.net/publication/280445648_Investigating_Translation_of_Cultural_Elements_in_Scientific-Technical_Texts (дата звернення: 18.04.2023).
2. Kastberg P. Cultural issues facing the technical translator. *The Journal of Specialized Translation*. № 8. 2007. P. 104–108. URL: https://www.jostrans.org/issue08/art_kastberg.pdf (дата звернення: 28.04.2023).
3. Еррера Мендісабаль А.В. Особливості відтворення культурно-специфічної інформації в технічних текстах. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. 2017. С. 155–158.
4. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. К.: Академія, 2004. 344 с.
5. Гавриш М. Переклад як різновид міжкультурної комунікації (деякі аспекти проблеми). *Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 берез. 2015 р.)*. К.: КНЕУ, 2015. С. 36–41. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197234723.pdf> (дата звернення: 28.04.2023).
6. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. Вид. 2. Київ: СофтПрес, 2006. 824 с.
7. Esteras S.R. Infotech: English for Computer Users: Student's Book. 4-th Edition. Cambridge: University Press, 2008. 160 p.
8. Evans V., Dooly J., Kennedy W. Career Path. Computing: Student's Book. Express Publishing, 2014. 118 p.

РОЗДІЛ 5 СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 80

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.33>

МОВНІ ЗНАКИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРИ У ТЕКСТАХ ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРВ'Ю

LANGUAGE SIGNS OF CULTURE CONCEPTUALIZATION IN THE TEXTS OF POLITICAL INTERVIEWS

Сосєдко К.Д.,

orcid.org/0000-0002-8430-1833

аспірант кафедри української мови

Київського університету імені Бориса Грінченка

Мета дослідження полягає в аналізі мовних знаків концептуалізації культури, що функціонують у концептах політичного дискурсу. Актуальність теми зумовлена важливою соціальною роллю політичної сфери у житті громадянського суспільства. Інформаційний, психоемоційний, культурний вплив, що відображається у повсякденності, відбувається завдяки поширенню повідомлень через засоби масової інформації. Останні для репрезентації змісту використовують мовні знаки, що відображаються у свідомості людей та отримують зворотній зв'язок. Відповідно до цього, формуються концепти. Лінгвістичних досліджень, що вивчають функціонування мови у політичному дискурсі достатньо. Однак, досліджень, що розкривають питання специфіки концептів під час повномасштабної війни мало. У процесі вивчення теми були використані загальнонаукові, філософські та спеціальні методи пізнання. Зокрема, аналіз та синтез, узагальнення, індукція, концептуальний аналіз та інтент-аналіз. Унаслідок опрацювання теоретичної бази дослідження, що проіндексована у базах даних Web of Sciences та Scopus, було визначено поняття «концепт». Встановлено, що реалізація концепту передбачає наявність дискурсивного диктуму (об'єктивна трансляція мовленнєвого акту) та дискурсивного модусу (суб'єктивне сприйняття та оцінка). Було опрацьовано матеріали інтерв'ю політичних діячів з відкритих джерел. З'ясовано, що основною функцією концептів культури під час повномасштабної війни є аксіологічна. На основі аналізу мовних засобів було виокремлено концепти «демократії», «свій-чужий» та «Європа». Важливу роль у політичній мові відіграють особові займенники, що підтверджено дослідженнями інших науковців. Отримані висновки й узагальнення поглиблюють лінгвістичний аналіз концептів у політичному дискурсі, відкривають перспективу аналізу мовних засобів як динамічних різнопланових явищ.

Ключові слова: політичний дискурс, семантика, концепт, політичні тексти, мовленнєвий акт.

The purpose of the study is to analyze the linguistic signs of culture conceptualization that function in the concepts of political discourse. The relevance of the topic is due to the important social role of the political sphere in the life of civil society. The informational, psycho-emotional, and cultural influence that is reflected in everyday life is due to the dissemination of messages through the media. The latter use language signs to represent the content, which are reflected in people's minds and receive feedback. Accordingly, concepts are formed. There are enough linguistic studies that examine the functioning of language in political discourse. However, there are few studies that address the specifics of concepts during a full-scale war. In the process of studying the topic, general scientific, philosophical and special methods of cognition were used. In particular, analysis and synthesis, generalization, induction, conceptual analysis and content analysis. As a result of the study of the theoretical basis of the research, which is indexed in the Web of Sciences and Scopus databases, the concept of "concept" was defined. It is established that the realization of the concept implies the presence of a discursive dictum (objective translation of the speech act) and a discursive modus (subjective perception and evaluation). The materials of interviews with political figures from open sources were analyzed. It is found that the main function of the concepts of culture during a full-scale war is axiological. Based on the analysis of linguistic means, the concepts of "democracy", "friend or foe" and "Europe" are distinguished. Personal pronouns play an important role in political language, which is confirmed by the research of other scholars. The obtained conclusions and generalizations deepen the linguistic analysis of concepts in political discourse and open up the prospect of analyzing language tools as dynamic and diverse phenomena.

Key words: political discourse, semantics, concept, political texts, speech act.

Постановка проблеми. Політичний дискурс містить сукупність політичних текстів, що функціонують у суспільстві через засоби масової інформації. Мовленнєвий акт політичних діячів завжди має певну мету, зокрема маніпуляція, переконання та ідеологічна пропаганда.

Якісна мовна політика політичного діяча включає правовий складник – встановлення та збереження балансу між правами людини та етнічної приналежності, дотримуватись принципів мовної екології та дбати про мовне різноманіття. Тому важливо розуміти мовні знаки політичних

символів і концептів, що формують громадську думку суспільства. Функціонування політичних інтерв'ю як жанрового різновиду політичного дискурсу зумовлює виникнення різних концептів, що відповідають реальному розвитку держави та суспільства й створюються з метою управління психоемоційним станом мас.

В умовах повномасштабної війни дослідження різних аспектів політичної мови має особливе значення. Мовленнєвий акт політичного діяча є відображенням соціально-мовленнєвого досвіду, що формується під дією різних ціннісних орієнтацій. Саме через функціонування концептів у мовленнєвій діяльності, політик транслює основний сенс повідомлення, що має не лише політичне, а й соціокультурне значення. Проблема дослідження концептуалізації культури у текстах політичного інтерв'ю, що розкриває їх семантику, полягає у визначенні концептів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню соціального мовленнєвого коду у системі функціонування різних дискурсів присвячено багато праць українських та зарубіжних науковців. Т. Бані-Халед та С. Аззам [1] дослідили політичний дискурс з погляду концепції єдності на прикладі політичних промов Джо Байдена. Серед основних мовних засобів, що відображають тему єдності у мовленні політика є використання особових займенників «мій», «ми», «наш» та лексем «товариш», «друг», «об'єднання», «мирний», «ми можемо». І. Голубовська, Д. Харитонова та Н. Рудая [2] проаналізували близько 8000 мікротекстів з метою вивчення комунікативної поведінки політиків (П. Порошенко, Ю. Тимошенко, В. Янукович, В. Ющенко) та специфіки функціонування мовного політичного дискурсу в Україні. Науковці виділили лексеми, що описують комунікативну поведінку політиків у межах чотирьох стратегій: конфліктна, конфліктно-нейтральна, конфліктно-кооперативна й кооперативно-конфліктна.

Н. А.-Д. Ававдех, Л. Аль-Аббас [3] здійснили дискурсивний аналіз промов Д. Трампа. Науковці наголосили на тому, що лексичний склад мови політика будується на двох складових – ідентичність та приналежності; переконання та думки. Щодо граматичних конструкцій, то політик використовує займенники, модальні дієслова, різні ступені порівняння (найвищий було використано часто). О. Кузьменко, О. Кирилук, Т. Бублик, Ю. Бойко та В. Рубан [4] дослідили семантичні стратегії для оформлення політичного дискурсу. Серед цих стратегій науковці виділили: пом'якшення, повторення та оцінні лексеми.

Постановка завдання. Теоретичне опрацювання літератури показало, що лінгвістичні проблеми політичного дискурсу активно вивчаються українськими та зарубіжними науковцями на прикладі аналізу політичних промов. Однак недостатньо досліджень, що репрезентують мовленнєву діяльність політичних діячів під час повномасштабної війни. Окрім цього, не досліджено лінгвістичні особливості мови у жанрі політичного інтерв'ю, що характеризується діалогічністю, на відміну від політичної промови. Мета роботи полягає в дослідженні мовних знаків у текстах політичного інтерв'ю, що відображають соціокультурні концепти. Виконання зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: 1) надати дефініцію поняття «концепт»; 2) проаналізувати інтерв'ю з політичними діячами та на рівні структурної організації синтаксичних конструкцій визначити концепти.

Під час вивчення лінгвістичного вираження соціокультурних концептів у текстах політичного інтерв'ю було використано методи концептуального аналізу та інтент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «концепт» розуміємо певну категорію, що функціонує через використання мовних знаків, які мають спільне семантичне значення. У такий спосіб формується зміст концепту. О. Газуда [5] зазначила, що концепт представляє нам різні варіанти лексем, що за змістовим значенням належать до одного роду. У мовленнєвій практиці політичних діячів закріплюються певні концепти, що відображають їхню позицію, переконання. Суспільство, яке залучено у політичний дискурс починає усвідомлено або на підсвідомому рівні використовувати концепти у своїй мовленнєвій діяльності, адаптуючи їх під певний комунікативний акт.

В. Шинкарук [6] зазначив, що важливу роль у розумінні природи концептуалізації відіграє дискурсивний диктум та дискурсивний модус. Сутність першого полягає у тому, що він функціонує як система, де міститься тематичний перелік концептів, які мають інформаційне навантаження, соціальне та культурне значення. А роль другого розкривається під час сприйняття суспільством певних концептів через призму цінностей, установок, що відображається у їхній оцінці та ставленні до певного концепту.

Реалізація концептів у політичному дискурсі передбачає наявність трьох основних ознак (рис. 1).

Концептуальним підґрунтям для розвитку культурних концептів є розуміння етичних,

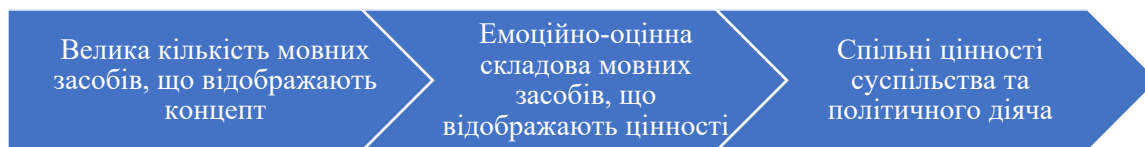

Рис. 1. Складові концепту

Джерело: розроблено автором

моральних, культурних цінностей, що формують сенс людського буття. Проаналізувавши мовні інтенції у текстах політичного інтерв'ю найчастіше трапляється культурний концепт «*демократії*» у контексті збереження європейських цінностей під час воєнного стану в Україні. Оскільки, під час євроінтеграційних процесів в Україні, особливого значення для збереження культури є захист прав та свобод громадян і демократії.

До прикладу: «Сьогодні наше виживання – в нашому *єднанні...*» – сказав Зеленський про те, як, на його думку, закінчиться війна [7]. «До контрнаступу *ми* готові... Морально готові. З точки зору мотивації, *наші* військові готові. З точки зору комплектації бригад, *ми* готові. Найголовніше – це захистити *наших* людей... *Ми* тому і боремось за ці цінності – *цінності свободи*, які для нас дуже важливі. *Ми* хочемо *миру*. Ми всі *свободні* і *відкриті*. І *кожен має право і свободу* на те, щоб запропонувати свою *допомогу* або не допомогти, свої думки тощо.» (інтерв'ю з Володимиром Зеленським від BBC) [8].

«*Ми* воюємо насамперед *проти пригнічення державою людини*, проти парадигми, у якій світогляд є державоцентричним, “начальствоцентричним”, “самодержжецентричним”. Тобто *ми* воюємо за свою *внутрішню свободу*, за *право самостійно визначати те, як ми живемо* – індивідуально та в публічному просторі. *Ми* воюємо за те, щоб *вільно висловлювати свою думку, дискутувати, займатися творчістю, пересуватися* – за весь перелік *людських свобод*. Словом, *ми* воюємо за *індивідуальну свободу, за колективне право на самовизначення, за свою національну ідентичність*, без якої *наша свобода* неможлива, що доводить *тисячолітня українська історія*» – сказав Андрій Вишневецький [9].

Із наведених прикладів можна зробити висновок, що використання культурного концепту «*демократія*» є необхідною умовою у боротьбі проти російської агресії, оскільки є основною цінністю суспільства та держави. Використовуючи займенники «*ми, наші, наших*» політичні лідери наголошують, з одного боку, на єдності народу, на спільному виборі, а з другого – це перекладання власної відповідальності на колективну. Основними словами, що складають концепт

«*демократія*» є свобода та права людини. В умовах воєнного стану цей концепт може доповнюватися лексемами «мир», «безпека», «верховенство права», «повага до людської гідності», «повага до прав людини». Культурна складова концепту «*демократія*» полягає у тому, що вона сприймається як форма громадянської культури, що побудована на засадах поваги, справедливості, суспільної відповідальності.

Наступним культурним концептом є «*свій-чужий*». До прикладу: «Люди масово почали переходити на *спілкування українською мовою*. У першу чергу, це мірило й показник «*свій-чужий*» – сказав Тарас Кремень [10]. «Президент підписав закон про деколонізацію, а ми цей процес розпочали ще минулого року і вже значною мірою *очистили топонімічний простір* від нав'язаних імперсько-російських маркерів. Київрада ухвалила рішення про *усунення з публічного простору переліку бюстів, меморіальних об'єктів і пам'ятників, пов'язаних з Росією та радянським минулим*» – сказала Вікторія Муха [11]. «Якщо ви хочете увіковічнити *Московський патріархат* в Україні – *забороніть його*» – сказав Святослав Шевчук [12].

Отже, наведені приклади характеризують культурний концепт «*свій-чужий*» у питаннях мовної ідентифікації, релігії, деколонізації, дерусифікації топонімічного простору, відмови від російського культурного надбання. Тобто через мовні знаки можемо спостерігати, що концепт «свій» характеризується приналежністю до української нації, яка має власну самобутню культуру. В концепті «чужий» можемо спостерігати ворога, який має фізичну та психологічну загрозу для життя та знаходиться за межами української культури.

Ще одним культурним концептом є «*Європа*». До прикладу: «схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку народних художніх промислів на 2022–2025 роки має на меті оновити економічну модель промислів як сектору *креативних індустрій*» – сказала Лариса Петасюк [13]. «Повномасштабна війна стала для України точкою перезапуску: ми працюємо над *розвитком медицини, цифровізації, військовою та освітньою сферою*. Для української освіти це – реальна можливість *реформуватися до стандартів Європи*, про яку ми мріємо» – сказав Оксен Лісовий [14].

«...І зараз, мені здається, це те, що відбувається у нас: певним чином ми перевинаходимо *європейську культуру і стаємо її центром*». – сказав Володимир Єрмоленко [15].

Отже, основними лексемами культурного концепту «Європа» є креативні індустрії, креативна Європа, євроосвіта згідно з міжнародними стандартами, розвиток, цифровізація, інноваційні засоби, реформи, розвиток військової сфери.

Висновки. Під час дослідження мовних знаків концептуалізації культури у текстах політично інтерв'ю було визначено поняття «концепт», «дискурсивний диктум» та «дискурсивний модус». Було виокремлено три концепти (демократія, свій-чужий та Європа) на основі аналізу політичних інтерв'ю з сайту BBC, Suspilne та

ін. Визначено, що політичні діячі використовують мовні засоби, які соціально-важливі під час повномасштабної війни. Відповідно до цього відбувається підтримка патріотизму та об'єднання нації проти спільного російського ворога. Функціонування концепту залежить від суспільства. Тобто, чим довше концепт матиме значення для соціального розвитку, тим більше мовних знаків у ньому буде існувати.

Використання особових займенників, різних лексичних варіантів, що відображають спільні ціннісні орієнтації є основними мовними засобами інтерв'ю політичних діячів. Їх використання у політичному дискурсі ціленаправлено на національне об'єднання під час воєнного стану та подальшій євроінтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bani-Khaled T., Azzam S. The theme of unity in political discourse: The case of President Joe Biden's inauguration speech on the 20th of January 2021. *Arab World English Journal*. 2021. Vol. 12, No. 3, p. 36–50. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol12no3.3>
2. Golubovskaya I., Kharitonova D., Rudaya N. Ukrainian institutional political discourse in a communicative-cognitive aspect. *International Journal of Society, Culture & Language*. 2022. Vol. 10, No. 1, p. 30–40. DOI: <https://dx.doi.org/10.22034/ijsc.2022.543104.2471>
3. Awawdeh N. A.-D., Al-Abbas L. A critical discourse analysis of President Donald Trump's speeches during the coronavirus pandemic crisis. *World Journal of English Language*. 2023. Vol. 13, No. 5, p. 392–402. DOI: <http://dx.doi.org/10.5430/wjel.v13n5p392>
4. Linguistic dimension of political advertising: Analysis of linguistic means of manipulative influence / O. Kuzmenko et al. *World Journal of English Language*. 2022. Vol. 13, No. 1, p. 205–211. DOI: <http://dx.doi.org/10.5430/wjel.v13n1p205>
5. Газуда О. Дослідження терміну «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 7–8 грудня 2018 року. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 69–71.
6. Шинкарук В. Теоретичні аспекти розмежування понять модусу і диктуму. *Міжнародний філологічний часопис*. 2019. Вип. 10, № 1. С. 5–13.
7. «Жодних компромісів з Путіним». Зеленський дав інтерв'ю BBC. 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64669532>
8. Володимир Зеленський: «До контрнаступу ми готові». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-65548618> (дата звернення: 13.05.2023).
9. Андрій Вишневський: Ми воюємо за власну ідентичність, за власну свободу і право самовизначення. 2022. URL: <https://vision.nazk.gov.ua/interview/mi-vouemo-za-vlasnu-identichnist-za-vlasnu-svobodu-i-pravo-samoviznacenna/> (дата звернення: 13.05.2023).
10. «Мова – це мірило «свій-чужий», – інтерв'ю з уповноваженим із захисту державної мови. 2023. URL: <https://social.com.ua/lyshe-u-nas/mova-cze-mirylo-svij-chuzhyj-intervyu-z-upovnovazhenym-iz-zahystu-derzhavnoyi-movy/> (дата звернення: 13.05.2023).
11. Депутат Київради Вікторія Муха: Є пропозиції перейменувати вулицю на честь Залужного. Але не можна. 2023. URL: <https://glavcom.ua/longreads/deputat-kijivradi-viktorija-mukha-perejmenuvati-vulitsju-na-chest-valerija-zaluzhnoho-ne-mozhna-923119.html> (дата звернення: 13.05.2023).
12. Чи гріх бажати смерті Путіну? Інтерв'ю з главою УГКЦ Святославом Шевчуком. 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/01/19/7385485/> (дата звернення: 13.05.2023).
13. Лариса Петасюк – про важливі здобутки та амбітні плани на 2022 рік. 2022. URL: <https://mkip.gov.ua/news/6689.html> (дата звернення: 13.05.2023).
14. Профосвіта – в пріоритет! Оксен Лісовий анонсував цілі та плани для МОН. 2023. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/novynu-ukrayiny/ministr-osvity-oksen-lisovij-ozvuchyv-priorytety-i-czinnosti-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrayiny/> (дата звернення: 13.05.2023).
15. Боротьба та розвал цивілізацій: протистояння України очима Європи | Володимир Єрмоленко. 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/borotba-ta-rozval-tsvivilizatsii-protistoiannia-ukrayini-ochima-ievropi-volodimir-iermolenko/> (дата звернення: 13.05.2023).

РОЗДІЛ 6 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.34>

ЦІНА ОСТАННЬОГО ПОГЛЯДУ (ПОЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ НЕПОСЛУХУ ДРУЖИНИ ЛОТА ТА СУВОРОЇ КАРИ ЗА ТОЙ ВЧИНОК НА ТЛІ БІБЛІЙНОЇ ПОДІЇ ЗНИЩЕННЯ СОДОМУ)

LAST VIEW PRICE (POETIC UNDERSTANDING OF THE PROBLEM OF LOT'S WIFE'S DISOBEDIENCE AND SEVERE PUNISHMENT FOR THAT ACT AGAINST THE BACKGROUND OF THE BIBLICAL EVENT OF THE DESTRUCTION OF SODOM)

Віват Г.І.,

orcid.org/0000-0002-8007-280X

доктор філологічних наук, професор,

*професор кафедри української та іноземної філології
Одеського національного технологічного університету*

Філіпенко О.І.,

orcid.org/0000-0003-4559-1636

кандидат філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри української та іноземної філології
Одеського національного технологічного університету*

У статті актуалізовано увагу на значенні Біблії для світової людської спільноти та на її впливові на культурний розвиток людства загалом. Зазначено, що не всі біблійні тексти є розкодовані на сьогодні і багато з них ще чекають на своїх дослідників.

Безпосередньо у цьому дослідженні йдеться про поетичне змалювання біблійної події знищення Содому та трагічну долю дружини Лота на тлі тих подій. Пильну увагу сконцентровано на образі Лотової дружини у контексті розмислів над причинами її непослуху і втраті нею життя через той непослух. Деякими авторами зроблено припущення, що покарання є неспівмірним із вчином, тобто покарання занадто суворе. І все ж, у процесі розмірковувань над змістом віршів різних поетів на задану тему зроблено висновки, що такий вчинок є гріховним, оскільки дорівнюється до підглядання за діями Бога. Таке трактування події відправляє до порівняння з іншою біблійною подією: Божим покаранням Адама і Єви, а саме: вигнанням прабатьків людства з Раю, які дочасно зірвали плід із дерева пізнання.

Окрім образу дружини Лота, в усіх цих віршових переспівах біблійної події чітко виокремлено образ соляного стовпа, що на нього перетворилася покарана. Той образ викликає окремі розмірковування та трактування. По-перше, стовп загалом асоціюється з чимсь нерухомим, затверділим, неживим, але довговічним. Що ж до того, що стовп саме із солі, то тут теж наявні різні трактування, адже сіль використовують і як оберіг від зурочення, і як знаряддя для знищення. Висловлено припущення, що сіль (соляний стовп), на який перетворилася дружина Лота, тут виконав роль оберегу-межі між добром і злом. Наявний також у деяких із обговорюваних віршів мотив гендерної нерівності у старозаповітній людській спільноті, який викликає різні тлумачення та тарактування.

Наскрізно у всіх цих творах є думка про те, що людина ще не визріла до зірвання всіх плодів із дерева пізнання, не доросла до його осягнення, не підкріпила ще належною духовною еволюцією. Авторами висловлено переконання про поступовість набуття знань людством, яке повинно дорости до тих знань, мусить пройти стан духовного визрівання для адекватного сприйняття і використання багатьох знань та усвідомлення істин, описаних, зокрема, й у біблійних текстах.

Ключові слова: дружина Лота, гріхове озирання, трагічна подія, соляний стовп, гендерна нерівноправність, мотив Батьківщини.

The article focuses on the importance of the Bible for the global human community and its influence on the cultural development of humanity in general. It is noted that not all biblical texts have been decoded today and many of them are still waiting for their researchers.

This study directly deals with the poetic depiction of the biblical event of the destruction of Sodom and the tragic fate of Lot's wife against the background of those events. Close attention is focused on the image of Lot's wife in the context of reflections on the reasons for her disobedience and her loss of life due to that disobedience. Some authors have made the assumption that the punishment is disproportionate to the act, that is, the punishment is too severe. And yet, in the process of reflecting on the content of poems by various poets on a given topic, conclusions were drawn that such an act is sinful,

as it is tantamount to spying on the actions of God. This interpretation of the event leads to a comparison with another biblical event: God's punishment of Adam and Eve, namely: the expulsion of the ancestors of mankind from Paradise, who prematurely plucked the fruit from the tree of knowledge.

In addition to the image of Lot's wife, in all these verse recitations of the biblical event, the image of the pillar of salt, which was transformed into the punishment, is clearly distinguished. That image causes separate reflections and interpretations. First, a pillar is generally associated with something immobile, hardened, lifeless, but durable. As for the fact that the pillar is made of salt, there are also different interpretations here, because salt is used both as a talisman against bad luck and as a tool for destruction. It has been suggested that the salt (pillar of salt), which Lot's wife turned into, here performed the role of a talisman, the boundary between good and evil. Also present in some of the discussed verses is the motif of gender inequality in the Old Testament human community, which causes different interpretations and interpretations.

Permeating all these works is the idea that a person has not yet matured to pluck all the fruits from the tree of knowledge, has not matured to grasp it, has not yet strengthened it with proper spiritual evolution. The authors expressed their conviction about the gradual acquisition of knowledge by humanity, which must grow to that knowledge, must undergo a state of spiritual maturation for adequate perception and use of many knowledge and awareness of truths described, in particular, in biblical texts.

Key words: Lot's wife, sinful looking back, a tragic event, a pillar of salt, gender inequality, the Motherland motif.

Постановка проблеми. Із часу поширення християнства по всій Землі людство вивчає Біблію, щоб набувати глибинних знань, усвідомлюючи вічні істини. Наймудрішою книгою на Землі, Книгою Книг називав Біблію український поет-дисидент Василь Стус. Митець мав рацію, оскільки жодна інша книга не має такого впливу на світову людську спільноту, спонукаючи її до віддзеркалення найкращих рис і поривань, ствердження загальнолюдських цінностей через Слово Боже.

Над розкодуванням біблійних текстів працювали й працюють учені-теологи, історики, філологи, філософи, лінгвісти та ін. Біблія позначилася на розвитку світової літератури та культури загалом, забезпечуючи їх інтертекстами (метафори, порівняння, алегорії, афористичні висловлювання, притчі тощо). Світова культура в усі часи зверталася до біблійно-християнської тематики, інтерпретуючи біблійні образи, мотиви, сюжети, узгоджуючи їх із сакральним змістом Біблії [3, с. 176]. До біблійного претексту зверталися також і поети та письменники всіх народів і часів, переспівуючи ті події, вкладаючи у ті творчі переспіви свої відчуття та власне розуміння описуваного. Велику увагу дослідників, зокрема, привертає відома біблійна подія про дружину праведника Лота, яка під час утечі з Содому, озирнувшись, перетворилася на соляний стовп. Про цю подію згадано в книгах Буття 18: 16-19: 29; Євангеліє від Луки 17: 28-33; 2 Послання апостола Петра 2: 6-9. Зокрема там сказано: *А коли зійшла світова зірниця, то Анголи приналяли Лота, говорячи: «Уставай, візьми жінку свою та обох дочок своїх, що знаходяться тут, щоб тобі не загинути через гріх цього міста». А що він вагався, то ті мужі – через Господню до нього любов – схопили за руку його і за руку жінки його, і за руку обох дочок його, і вивели його, і поставили поза містом. І сталося, коли один з них виводив їх*

поза місто, то промовив: «Рятуй свою душу, – не оглядайся назад себе, і не затримуйся ніде в околиці. Ховайся за гору, щоб тобі не загинути.

< ... >

І Господь послав на Содом та Гоморру дощ із сірки й огню, від Господа з неба. І поруйнував ті міста, і всю околицю, і всіх мешканців міст, і рослинність землі. А жінка його, Лотова, озирнулася назад нього, – і стала стовпом соляним!.. (Книга Буття) [1, 19: 15, 16, 17, 24, 25, 26].

Саме цю подію неодноразово переспівано у світовій поезії, зокрема й у слов'янській. Найвідомішими поетичними творами на цю тему є вірші Беати Обертинської (Beata Obertyńska), Віслави Шимборської (Wisława Szymborska), Юзефа Лободовського (Józef Lobodowski), Тадеуша Новака (Tadeusz Nowak), Йоанни Кульмової (Joanna Kulmowa), Януша Станіслава Пасерба (Janusz Stanisław Pasierb), Вацлава Ошайци (Wacław Oszejca), Оксани Максимішин-Корабель, Миколи Савчука, Дмитра Павличка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Так, нами з'ясовано, що над причинами й наслідками нерозважливого вчинку Лотової дружини задумувалися науковці, які опрацьовували біблійні тексти. Зокрема Марк Снецінський (Mark Śnieciński) пильну увагу звертає на розкодування символічного образу дружини Лота у контексті досліджень біблійних жіночих образів [19]. Цікавою є й оповідь про цю біблійну подію Зенона Косідовського (Zenon Kosidowski) [11]. Зазначена біблійна подія та її поетичні відтворення-переспіви привертали увагу дослідників-літературознавців усього світу, зокрема А. Войтович-Стефанської (Wojtowicz-Stefańska A.) [21], Еви Яскулової (Ewa Jaskółowa) [7], Шимона Канторського (Szymon Kantorski) [10], Клари Каванак (Clare Cavanagh) [8] та ін.

Постановка завдання. Майже в усіх тих поетичних переспівах біблійної події наявні

розмірковування щодо причин вчиненого непослуху Лотової дружини та авторський погляд на той учинок. Саме цю подію та її віршові переспіви обрано предметом наших студій, тобто поетичне трактування проблеми знищення Содому та образу дружини Лота на її тлі в поезії ХХ і ХХІ століття є **метою** нашого дослідження. Названа мета передбачає реалізацію низки **завдань**:

а) з'ясувати стан вивчення проблеми, в поетичних текстах щодо зазначеної біблійної події;

б) студіювати інтерпретацію різними авторами причин порушення дружиною Лота заборони озирання на знищене місто;

в) простежити концепції образу соляного стовпа в поетичному змалюванні різних авторів;

г) висвітлити гендерні позиції деяких авторів на підставі поезій, у яких переспівано зазначену біблійну подію.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розглянемо й ми поезію різних авторів, яка безпосередньо торкається згаданої теми. Так, про причини й наслідки того останнього погляду назад розмірковувала Віслава Шимборська (Wisława Szymborska) у вірші «Żona Lota», перебираючи у своїх здогадках різні варіанти того, що могло спонукати жінку до такого доленосного погляду, припускаючи навіть, що той погляд, те озирання могло бути мимовільним. Таким чином авторка вірша ніби хоче знайти якесь виправдання вчинку Лотової дружини:

Obejrzałam się podobno z ciekawości. / Ale prócz ciekawości mogłam mieć inne powody. / Obejrzałam się z żalu za miską ze srebra. / Przez nieuwagę – wiążąc rzemyk u sandała. / ... / Obejrzałam się kładąc na ziemi tobolek. / Obejrzałam się z trwogi, gdzie uczynić krok. / ... / Obejrzałam się z osamotnienia. / Ze wstydu, że uciekam chyłkiem. / Z chęci krzyku, powrotu. / Albo wtedy dopiero, gdy zerwał się wiatr; / rozwiązał włosy moje i suknię zadartł do góry. / Miałam wrażenie, że widzą to z murów Sodomy / i wybuchają gromkim śmiechem, raz i jeszcze raz. / Obejrzałam się z gniewu. / Aby nasycić się ich wielką zgubą. / Obejrzałam się z wszystkich podanych wyżej powodów. / Obejrzałam się bez własnej woli [18].

Висловлює глибокий жаль та щирі співчуття Лотовій дружині за так миттєво й несподівано втрачене нею життя і Юзеф Лободовський (Józef Lobodowski) у вірші «Żona Lota», наголошуючи, що жодного листка з содомівського дерева гріха вона не зірвала, а той останній погляд був поглядом любові до рідного міста, родинного гнізда, в якому залишалася вагома частина її минулого життя: *zakazano jej pod karą śmierci / oglądać się za siebie, / na miasto, które było dla niej wszystkim,*

miasto skazane na zagładę. / Za winy przez nią nie popełnione, / za drzewo grzechu, / z którego nie uszczknęła ani listka. / ... / Zastygła / w najpiękniejszy pomnik miłości. / Módlcie się o śmierć równie piękną, / śmierć / za cene ostatniego spojrzenia [13].

Як можемо спостерегти, в усіх вищезазначених поезіях у контексті розмірковувань над причинами непослуху дружини Лота та наслідків від того вчинку чітко проступає й тема Батьківщини, а саме малої батьківщини, аж до рідного обійстя: будинку, двору, грядок перед будинком, миски зі срібла, коловротка, на якому пряла, голубів, що туркотіли над вухом і сідали на руки, квітника, тобто всього того, що складало сенс буття тієї жінки.

Саме такими почуттями наскрізно пронизаний вірш Оксани Максимишин-Корабель «Жінка Лота», де, описуючи відчуття любові Лотової дружини до родинного вогнища, яке змушена покинути назавжди так раптово, авторка задає риторичне запитання, у якому й угадуємо відповідь, про те, що ніхто не може засуджувати її за той учинок. Навіть більше того, лірична героїня вірша впевнена, що теж так вчинила би і навіть не пошкодувала б життя аби лише глянути на рідні пенати, які змушена покинути так раптово, востаннє огорнути поглядом кохану землю, рідний дім, закарбувавши у пам'яті щасливе своє минуле у родинному колі. Висловлено у вірші також протест проти невиправдано суворих, на думку ліричної героїні, заборон і директив і нерозуміння шкоди від того останнього погляду та навіть упевненості, що нічого поганого в тім озиранні до рідного дому не могло бути:

Чи хтось засудить жінку Лота, / Хотіла глянути востаннє-ж бо, на дім. / Чекала звична у садку робота / І хліб печеться. З комина он дим. / ... / Поглянула. Кому біда від того? / І скам'яніла. Грець із тим. / Та, навіть, кам'яна вдивляється в дорогу, / Яка веде в рідненький дім. / Як жінка Лота щораз оглядаюць / На хатку білу в яблуневім квіті. / І, певно, скам'яніла б, – не покаюсь, / Бо лиш за погляд все віддам на світі [5].

Не заперечуючи справедливості християнських постулатів щодо беззастережної покори й віри, в які, судячи зі змісту вірша «Żona Lota», свято вірила Беата Обертинська (Beata Obertyńska), вона все ж ніби шукає виправдання вчинку Лотової дружини, підкреслюючи, що погляд той був мимовільним, тобто зроблений ненароком:

Za ostatnie, bezwolne głowy obrócenie / w stronę – rudą ulewą sieczonego – miasta, / krzepnie na mnie z szelestem wilgotne odzienie / i sól mnie szorstką korą na wichrze porasta... [15, 58].

Ксьонз Януш Станіслав Пасерб (Ks. Pasierb Janusz Stanisław) у своєму творі просто застерігає жінку від непослуху і попереджає про суворе покарання за порушення заборони:

Żona Lota / nie żałuj / i nie oglądaj się wstecz / bo grozi ci los tej / która w sercu nie wyrzekła się swojego miasta / lzy w tobie stężeją / w słup soli [17].

А вірш Йоанни Кульмової (Joanna Kulmowa) («Lotowa»), який розміщений у циклі під промовистою назвою: «Dialog z milczeniem», звучить як наказ-застереження, наголошуючи на гріховності того вчинку, який дозволила собі Лотова дружина. Тобто лірична героїня вірша впевнена в справедливості суворих заборон та приписів і недопустимості порушень тих заборон та директив, прописаних у християнських постулатах. За версією вірша, такий вчинок дорівнюється до гріховного підглядання за діями Бога, тобто зазірання за межі дозволеного. Висловлено навіть подив від того, що жінка наважилася порушити заборону, знехтувати попередження й заглянула, бодай на мить, за межі дозволеного:

Nie oglądaj się Lotowa – / tam w obłoku spada Bóg. / Nie podpatruj pańskich dróg. / Idź bo kazał iść Jehowa. / Nie oglądaj się Lotowa. / ... / Jesteś tylko sól i kamień. / Jesteś tylko ból i trwoga. / Ty oglądasz się – na Boga – / Ty oglądasz się? Lotowa? [12].

Ця думка співпадає з деякими нашими думками, висловлюваними вже в попередніх дослідженнях: озирнувшись, чи то з цікавості, а чи з будь-яких інших причин, дружина Лота тим самим зазірнула за межі дозволеного, а сіль (соляний стовп), на який вона перетворилася, тут виконав роль оберегу-межі між добром і злом [2, с. 92], адже сіль є як причиною зла, так і захистом від нього. Таке трактування події асоціативно відправляє до порівняння з іншою біблійною подією: Божим покаранням Адама і Єви, а саме вигнанням прабатьків людства з Раю, які дочасно зірвали плід із дерева пізнання. «Можливо, прихований код Божої істини полягав саме в тому, що те пізнання було передчасним: людина ще не визріла до його осягнення, не підкріпила належною духовною еволюцією, тому воно могло виявитися шкідливим і навіть трагічним для неї (людини)» [4, с. 190]. Логічно виникає переконання про поступовість набуття знань людством, яке повинно дорости до тих знань, навчитися розпоряджатися ними, аби використовувати обережно й доречно, щоб себе ж і не знищити, тобто людство мусить пройти стан духовного визрівання для адекватного сприйняття та використання багатьох істин, зокрема й описаних у біблійних текстах.

Слід також зауважити, що, крім образу дружини Лота, в усіх цих віршових переспівах біблійної події чітко виокремлено образ соляного стовпа, що на нього перетворилася покарана. Той образ викликає окремі розмірковування та трактування. Стовп загалом асоціюється з чимсь нерухомим, затверділим, неживим, але довговічним. На деякі собливості цього образу нами вже було звернено увагу в наших попередніх дослідженнях де, зокрема, зазначено: «Біблійний фразеологізм «соляний стовп» є метафоричним, що розкодовується як щось несподіване, раптове: захоплення, велике обурення чи здивування. «Перетворитися на соляний стовп» – це значить завмерти від подиву, обурення, несподіванки» [2, с. 92]. Можливо, саме ці емоції переповнили Лотову дружину й спричинили до її скам'яніння, коли, озирнувшись, побачила страшну картину знищення міста.

Подібні пояснення щодо значення обговорюваного образу стовпа зустрічаємо і в польській літературі та фольклорі: «*Zamienić się w słup soli – zamrzeć w bezruchu, np. z wrażenia, zdziwienia, lub prerażenia; nie wiedzieć, co powiedzieć i zrobić*» [20].

Що ж до того, що стовп саме із солі, то тут теж можуть бути різні трактування, адже, як нами вище зазначено, сіль використовують і як оберіг від зурочення, і як знаряддя для знищення. Так, у одній із єврейських легенд дано пояснення, чому саме Лотова дружина перетворилася на стовп із солі. Там сказано, що дружина Лота згрішила сіллю через те її й покарали саме сіллю. У ніч, коли обидва ангели відвідали Лота, він попросив дружину підготувати для них свято. Не маючи солі, дружина Лота попросила у сусідів позичити їй солі, що попередило їх про присутність гостей у Лотовій оселі, а це призвело до акції вимагання містянами гостей Лота для оргії, що в результаті загрожувало й його родині.

Дещо інше значення надано цій події у вірші Тадеуша Новака (Tadeusz Nowak): автор не подає у вірші образу соляного стовпа, а вказує на процес сипання з неба солі на місто і на ліричну героїню в тому числі:

Sypie się sól na ciebie / z nieba gdzie wielki chrzest / Na targu ćwiartują wolu / Sypie się sól na miasto / ... / Sypie się sól na ciebie / Sypie się sól na miasto / Rycerze wychodzą z miasta / prowadząc w dłoniach swoje wilcze karki [14].

Таке трактування ситуації асоціативно відсилає до іншої біблійної події, описаної у Книзі Суддів: «*І Авимелех воював із містом цілий той день, та й здобув місто, а народ, що був у ньому, позабивав.*

*I зруйнував те місто, та й обсіяв його сіллю» [1, 9: 45]. За прадавніми переказами, обсіпане сіллю місце не може відродитися. Саме таке трактування змісту цього вірша подає Ева Яскулова (Ewa Jaskółowa), посилаючись на «Словник символів» В. Копалінського (W. Kopalinski): “*Sypanie soli na miasto miało skutkować niemożnością odrodzenia, znak ten zdaje się w utworze bardzo czytelny. To zło, które zniszczone zostało w Sodomie, nie powinno się nigdy odrodzić*” [9, с. 89].*

Розмисли й припущення щодо побаченого дружиною Лота в останньому її погляді на покинуте місто прочитуємо в триптихові ксьодза Вацлава Ошайци (Ks. Waclaw Oszejca): можливо, нічого не бачила, а може, бачила заплакане обличчя, але невідомо чие. У своїх розмислах, побудованих у формі запитань, поет ніби залишає місце для читача і спонукає його задуматися над тими проблемами. Будучи ксьонзем, Вацлав Ошайца призваний сіяти розумне, вчити паству мислити й відповідати за вчинки, а відтак у своїм триптиху він не зосереджує уваги читача на образі Лотової дружини, а ніби через той її останній погляд трансцендентно спрямовує увагу реципієнта на картину, яку могла побачити та жінка в останню мить свого життя, наголошуючи на ситуації, що призвела до краху міста, спонукаючи до аналізу моральних засад мешканців того міста, що призвели до його знищення: *kto to był? / co zobaczyła żona Lota / w ostatnim mgnieniu oka / patrząc wstecz / może nic / a może / widziała płonące miasto / i twarz / zasznurowane wargi / dwie blizny / między oczami / jak dwie grudki siarki / w czyje oczy spojrziała żona Lota / że struchniała osłupiała skamieniała / tak też mogło być / wiatr w krzakach skuczy / piasek z sykiem doskakuje do bosych stóp / morzem płyną szare okręty / znad łądu warkot miasta / piorun / uderza bezgłośnie / w tłumie dymu / twarz / jasne oczy wargi rozchylone w uśmiechu / czyją twarz ujrzała żona Lota / inna jeszcze możliwość / czyją / zapłakaną twarz pośród ognia / zobaczyła żona Lota / skamieniała słona łąza / na powiece martwego morza [16].*

Отже, ксьонз і поет Вацлав Ошайца зосереджує увагу читача не на гріховності останнього погляду Лотової дружини, а на гріховних діяннях мешканців Содому, припускаючи, що саме ті діяння призвели до такої великої трагедії в тому числі й у Лотовій родині.

Наскрізним у деяких із обговорюваних віршів є й мотив гендерної нерівності у старозаповітній людській спільноті. Привертає, скажімо, увагу те, що дружину Лота не названо навіть по імені, вказано лише на приналежність до особи

Лота (Лотова дружина), тобто потрактовано на рівні його власності. Безоглядна покора і безперечна віра – це ті постулати християнства, які було порушено дружиною Лота, за що й покарано її так суворо, а відтак, на думку справжнього християнина старозаповітного періоду, ніяких сумнівів щодо справедливості покарання бути не може. Однак людині ХХ й ХХІ століть, яка звикла мислити й аналізувати людські дії (свої й чужі), не все зрозуміло у тому вчинку Лотової дружини та й щодо суворості кари виникають питання.

На нерівноправному становищі жінки й чоловіка в старозаповітному суспільстві наголошено у вірші Йоанни Кульмової (Joanna Kulmowa) (“*Lotowa*”), де вказано, що за давніми християнськими приписами дружина мусить беззастережно слухатися свого чоловіка і не повинна мати власної волі та думки:

Nie oglądaj się Lotowa / kto zapomnial będzie żywy. / Ty pamiętaj dyrektywy. / Ty się ciesz – On cię przechowa / dla pokoleń sprawiedliwych. / Już w tym żono męża głowa. / Nie oglądaj się Lotowa [12].

Віслава Шимборська (Wisława Szymborska) серед різних припущень щодо причин непослуху дружини Лота не виключає й тієї, що вказує на чоловікову байдужість до неї, до її почуттів та переживань, усвідомлення його байдужості як до неї, так і до доньок, тобто до всіх осіб жіночої статі, які використовували були лише як предмет, знаряддя для праці та для насолоди чоловіків. Згадаймо у цьому контексті поведінку Лота, коли він пропонував мешканцям Содому своїх невинних доньок для розваг, коли ті вимагали видати йому своїх гостей (Книга Буття) [1, 19: 6, 7, 8]. Усвідомлення чоловікової байдужості та повної неповаги до своєї особи, за контекстом вірша, могли спричинитися до такого рішучого й доленогого вчинку дружини Лота:

Obejrzałam się ... / ... / Aby nie patrzeć dłużej w sprawiedliwy kark / męża mojego, Lota. / Z naglej pewności, że gdybym umarła, / nawet by nie przystanęła [20].

Зауважимо, що проблеми гендерної нерівності та байдужості до втраченого жінкою життя порушено в основному в поетичних візіях авторів жіночої статі. Чоловіки ж або не торкаються цієї теми, або навіть висловлюють протилежне. Наприклад, у вірші Миколи Савчука «Соляний стовп» описано страждання Лота за втраченою дружиною і його запізніле розкаяння, що є авторським домислом. У Біблій той факт не зафіксовано:

Він пригадує пам'ятну ніч, / Коли ангел їх вивів разом: / Із сім'єю вони пліч-о-пліч / зали-

шали гріховний Содом... / Не звертаючи погляд назад, / Він спішив до спасіння свого, / І послушавшись Божих порад, / Швидко біг в запівитний Сигор. / ... / Все – кінець... Озирається Лота: / Дві доньки, а дружини нема – / Лиш поміж палестинських висот / Стоп із солі поважно дріма. / Гіркий стогін зрвався із вуст, / В серці біль від розбитих надій: / «Боже мій! Я до тебе молюсь! / Змилюється... Прости... Пожаль...» / Швидше вітру летів до гори, / Де застигла вона назавжди: / «Рідна... Мила!.. Озвись! Говори! / Повернися, від мене не йди!» / Крик душі – невгамований жаль... / У риданнях упав їй до ніг... / Крає думка гостріша за сталь: / «Не вберіг... Не вберіг...» [7].

Навіть побіжно не згадано дружину Лота у одному з сонетів Дмитра Павличка, де, описуючи знищення Содому, автор твердить, що всіх злочинців Богом «пораховано», крім Лота і двох його доньок, яких було врятовано:

Як Бог порахував злочинців у Содомі, / І знищив місто все, гніздовище підлот, / Зостались при житті один єдиний Лот / І дві його дочки, побожниці відомі [6].

Висновки. Отже, в історії людства Лотову дружину визнано жінкою занадто цікавою до речей, до яких їй не належало б втручатися. Таке визначення цієї біблійної особистості відображено у фольклорі: словосполучення «Лотова дружина» використовують до характеристики людей, які є занадто цікавими до речей, які, можливо, їх цікавити й не повинні (Żona Lota – ktoś ciekawski). Однак, як можемо перекоонатися, в літературі та мистецтві цей образ потрактовано неоднозначно. Та й до самої події виникає багато запитань, на які людство ще не віднайшло однозначних переконливих відповідей, оскільки цю біблійну подію, як і осіб із нею пов'язаних, розглядувано з різних кутів зору, під різними проєкціями. Вважаємо, що ці проблеми ще чекають на нових дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біблія. Книги святого письма Старого й Нового Заповіту. Об'єднання біблійних товариств, 1990. 1253 с.
2. Віват Г. І. Їжа в пареміях: на перетині культур: монографія. Одеса: ВМВ, 2017. 288 с.
3. Віват Г. І. Лірика дисидентів в інтертекстуальному полі множинності: монографія. Одеса: ВМВ, 2010. 368 с.
4. Віват Г. І. Наукова поезія ХХ століття: монографія. Одеса: ВМВ, 2011. 240 с.
5. Максимішин-Корабель Оксана. Жінка Лота. Гоголівська академія: веб-сайт. URL: <http://www.gak.com.ua/authors/12438> (дата звернення: 12.04.2023).
6. Павличко Дмитро. Біблійні сонети: веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15589> (дата звернення: 01.04.2023).
7. Савчук Микола. Соляний стовп. BOG POET: веб-сайт. URL: <https://bogpoet.com.ua/tema/bible-obraz/solyanij-stovp.html> (дата звернення: 25.03.2023).
8. Cavanagh Clare «Przepisywanie» Wielkiej Historii. Achmatowa, Szymborska i żona Lota. Tłum. Tomasz Kunz: dostęp online: <https://rcin.org.pl> (дostęp: 15. 03.2023).
9. Jaskółowa Ewa. Kto to był? : żona Lota w poezji polskiej XX wieku, czyli rozbijanie stereotypu. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice, 2006. 149 s. dostęp online: // <rebus.us.edu.pl> (дostęp: 10.03.2023).
10. Kantorski Szymon. Sól, żona Lota.: dostęp online: <sic-egazeta.amu.edu.pl> (дostęp: 01.04.2023).
11. Kosidowski Zenon. Opowieści biblijne. Opowieści ewangelistów. Warszawa, 1987. 794 s.
12. Kulmowa Joanna. Lotowa. Dialog z milczeniem. W: Eadem: Cykuta, Warszawa 1967. 75 s.
13. Lobodowski J. Poezje. Wybór i wstęp J. Zięba. Lublin, 1990. S. 172–173.
14. Nowak T. Wiersze wybrane. Warszawa, 1978. 231 s.
15. Obertyńska B. Klonowe motyle: poezja. Warszawa: Wyd. Biblioteka Medyńska, 1932. 86 s.
16. Oszejca W. Zebrane po drodze. Kraków, 1998. S. 19–21.
17. Pasierb Janusz Stanisław. Doświadczenie ziemi. Kraków: Znak, 1989. 74 s.
18. Szymborska Wisława. Wiersze wybrane. Kraków: Wydawnictwo a 5, 2007. Wydanie III. S. 205–206.
19. Śnieciński M. Od Ewy do Marii Magdaleny : szkice o kobietach w Biblii. Wrocław: Astrum, 1998. 184 s.
20. Zamienić się w słup soli. : dostęp online: <https://pl.wiktionary.org>. (дostęp: 28.03.2023).
21. Wojtowicz-Stefańska A. Jak czytać «Żonę Lota?» Polonistyka. 2005. № 8. S. 40–47.

«ЛИСТИ З ХУТОРА» П. КУЛІША: ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛІЗАЦІЇ

“LETTERS FROM A FARM” BY P. KULISH: FEATURES OF CYCLISATION

Коробкова Н.К.,

orcid.org/0000-0003-0777-3068

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Нечиталюк І.В.,

orcid.org/0000-0001-8826-2766

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Шевченко Т.М.,

orcid.org/0000-0002-8118-9663

доктор філологічних наук, професор,

*завідувач кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Статтю присвячено аналізу циклу П. Куліша «Листи з хутора» як завершеного цілого. Безпосереднім предметом дослідження постали аспекти цілісності та зв'язаності творів, об'єднаних автором у єдність, з художнього погляду. У дослідженні доводиться, що твори, різні за обсягом та генологічними ознаками, однак тотожні за комунікативними інтенціями і стилістикою, загалом позначені наочними антиурбаністичними мотивами, сповіданням ідей хуторизму, під якими автор розумів самобутній шлях українців, так би мовити, у чистому вигляді, тобто без стороннього впливу західницької, слов'янофільської, російської чи будь-якої іншої ідеології. З'ясовано, що цикл містить 5 творів, відмінних за жанровою природою: есеї, біографічна стаття, проблемний нарис, притча тощо. Попри це, автор вважає всіх їх листами – творами з суб'єктивною настановою і рефлексивними інтенціями. Інтимно-довірлива манера оповіді, постійна апеляція до читача, націленість на відповідну атракцію в реципієнта, простота мовлення, багата тропейка, властиві епістолярним творам, сполучають усі твори об'єднання в сукупність попри наочну їх жанрову нетотожність. Також у статті звернено увагу, що твори поєднано під спільною назвою «Листи з хутора» за наративними і топологічними прикметами. Спільність мотивів про хуторську філософію, про антиномію села й міста – також важливий принцип групування текстів у систему, заґрунтовану на постійному варіюванні, розвитку, доповненні мотивів. В уявленні автора місто – це чинник духовного занепаду людини, а ширше – людської культури та цивілізації, натомість село – осередок його постійного вдосконалення й розвитку. Коло основних мотивів циклу ґрунтується на філософській проблематиці, що по-своєму реалізується через зображення емоційно-чуттєвих станів оповідача-мислителя, не байдужого до долі українства. Образ міста формується винятково крізь негативну оптику, відтак антиномічність топологічної світобудови, представлені у текстах, наочно дається взнаки. Ці мотиви розвиваються в усіх творах художнього об'єднання, умовно являючи собою розвиток ідей за принципом теза-анти-тета-синтеза. У статті також обґрунтовано роль оповідача, котрий постає єднальною субстанцією циклу.

Ключові слова: цикл, жанр, лист, есей, нарис, оповідач, хутір, місто, топос, наратив.

The article is devoted to the analysis of P. Kulish's cycle «Letters from a Farm» in its complete form. The immediate subject of the study is the aspects of integrity and coherence of the works united by the author from the artistic point of view. The study proves that the works, which differ in scope and genological features, but are identical in terms of communicative intentions and stylistics, are generally marked by clear anti-urban motifs, professing the ideas of hamletism, by which the author understood the original way of Ukrainians, so to speak, in its purest form, that is, without the extraneous influence of Western, Slavophile, Russian or any other ideology. It is determined that the cycle contains 5 works of different genre: essays, a biographical article, a problem essay, a parable, etc. Nevertheless, the author considers all of them to be letters – works with a subjective attitude and reflective intentions. The intimate and confidential manner of narration, constant appeal to the reader, focus on the recipient's response, simplicity of language, and rich tropes inherent in epistolary works unite all the works in the collection despite their apparent genre identity. The article also draws attention to the fact that the works are grouped under the common title Letters from a Farm on the basis of narrative and topological features. The commonality of motifs about the philosophy of the hamlet, about the antinomy of the village and the city is also an important principle of grouping texts into a system based on their constant variation, development, and addition. In the author's view, the city is a factor in the spiritual decline of man, and more broadly, of human culture and civilisation, while the village is the centre of its constant improvement and development. The range of the cycle's main motifs is based on philosophical issues, which are realised in their own way through the depiction of the emotional and sensual states of the narrator, a thinker who is not indifferent to the fate of Ukrainians. The image of the city is formed exclusively through negative optics, so the antinomianism of the topological universe presented in the texts is clearly evident. These motifs are developed in all the works of the artistic association, conditionally representing the development of ideas on the principle

of thesis-antithesis-synthesis. The article also substantiates the role of the narrator, who becomes the unifying substance of the cycle.

Key words: cycle, genre, letter, essay, narrator, village, city, topos, narrative.

Постановка проблеми. Багатогранна творчість Пантелеймона Куліша, позначена постійними пошуками, злетами та підйомами, привертала увагу дослідників здавна. Як за життя митця, так і трохи згодом у працях Б. Грінченка, О. Грушевського, Л. Дорошенка, О. Маковея, В. Міяковського, І. Франка поетична, прозова, літературно-критична, публіцистична праця «перворядної зірки в українському письменстві» (І. Франко) ставала об'єктом літературознавчого, історіософського, філософського осмислення. Складний шлях духовних пошуків П. Куліша змушував дослідників усе глибше й глибше занурюватися в його спадщину з намаганням віднайти там відповіді на питання про причини полярності мислення видатного українця, про підґрунтя його амбівалентних ідей, про засади того, чому І. Франко назвав його «великим, хоч і недужим духом». Найважливіший напрям таких пошуків – аналіз поетологічних властивостей творчості «несамовитого Панька», котрі багато в чому відкривають і засади самого художнього мислення митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до творчості П. Куліша не зникає і в наші дні. Окрім ґрунтовних праць Є. Нахліка [8], який вивчав його біографію, українсько-російську двомовність та античну спадщину у творчості, розглядав проблему «Україна – Захід» в інтерпретаційній площині, указував на активну участь митця у вивченні історії, варто згадати й праці О. Вертія, Ю. Гайдіної, А. Гуляк, Т. Дзюби, В. Красюк, В. Лазарева, Л. Мацько, Н. Мех, В. Пуліної, В. Садівничого, Ю. Сироти, О. Федорчук, С. Щербини тощо. Наочна ознака останніх досліджень, присвячених творчості «одного з корифеїв нашої літератури» – їх інтердисциплінарний характер. У цьому сенсі виділяються дослідження останніх десятиліть Є. Маковея «Слов'янознавчі погляди Пантелеймона Куліша» [7], О. Тютюнник «Особа і суспільство у філософії Пантелеймона Куліша» [9], В. Володимирової «Пантелеймон Куліш – дослідник української літератури» [2], В. Лазаревої «Соціотворчий потенціал філософських поглядів Пантелеймона Куліша» [6], О. Кравченко «Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897)» [4] та багатьох інших. Активізували науковий інтерес до творчості П. Куліша й різного роду заходи, приурочені 200-річчю з дня народження письменника. Прикметно, що в усіх цих

дослідженнях у той чи інший спосіб згадаються славнозвісні «Листи з хутора» П. Куліша – цикл філософсько-публіцистичних творів, які стали своєрідною квінтесенцією перманентних пошуків митця власної ідентичності, як і ідентичності українського народу, проблемами якого все життя опікувався митець у той чи інший спосіб: у художній творчості, в історичних студіях, філософських розвідках.

Постановка завдання. Попри той факт, що цикл «Листи з хутора» неодноразово ставав об'єктом дослідження з того чи того погляду, окремі питання його змісто-формальної єдності та поетики все ще залишаються мало дослідженими. Передусім це стосується поетологічних аспектів циклу як завершеного художнього об'єднання, зокрема, аспектів зближення компонентів художнього утворення, їх спорідненості. Серед них – питання цілісності та зв'язаності творів, об'єднаних автором у єдність. У більшості джерел лише констатується циклова природа названого твору, однак аналіз сутності цього феномену залишається побіжним і несистемним.

Отже, **предметом статті** є вивчення «Листів з хутора» П. Куліша як цілого, окреслення засад об'єднання багато в чому відмінних за жанровою ознакою творів у єдність. **Мета статті** – окреслення засад об'єднання творів у сукупність, зважаючи на жанрові характеристики текстів та їх мотиви, характер оповідної субстанції, просторові образи тощо.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, «Листи з хутора» стали віддзеркаленням так званої «хутірської філософії» П. Куліша, яку він сповідував у другій половині свого життя. Твори, різні за обсягом і генологічними ознаками, однак тотожні за комунікативними інтенціями і стилістикою, загалом позначені наочними антиурбаністичними мотивами, сповіданням ідей хуторизму, під якими автор розумів самотній шлях українців, так би мовити, у чистому вигляді, тобто без стороннього впливу західницької, слов'янофільської, російської чи будь-якої іншої ідеології. Ці ж ідеї корелюються автором у бік негативної оцінки цивілізаційних викликів, спрямовуються на акцентуацію моральних і питомих національних чинників. Митець відверто застерігає українців-селян від наслідків урбанізації і закликає їх бути ближчими до природи. «Листи з хутора» стали втіленням хуторської філософії митця в образно-метафоричній формі, тож через

те більше відомі громадськості, ніж скажімо, його публіцистично-філософська праця «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія». В обох творах відстоюється ідея «особи як шукача правди... Хутір постає у його [Куліша. – Н. К., І. Н., Т. Ш.] філософії і як реальність, і як своєрідний символ та метафора суспільності. Як і світ людини, світ хутора постає в антитетичності внутрішнього і зовнішнього. Головним є світ внутрішній – це душа хутора, котра постає як ірраціональне, глибинно-ментальне, стержень життя, його зміст та сила. Світ хутора у П. Куліша постає у вигляді світу символів (як і світ Біблії)» [9, с. 152].

Разом із тим, ці ідеї в «Листах з хутора» авторів вдалося відстояти у вкрай відмінних за жанровою природою творах, котрі якраз і з'єднані спільними мотивами, названими вище. Перший і другий твори «Про городи й села» є есеїстичними текстами: тут автор міркує про низку морально-етичних переваг людини «природного складу» у порівнянні з людиною «цивілізованою». Природа такого зіставлення заґрунтована на історичних паралелях: автор акцентує увагу на хліборобській сутності українців, їх близькості до природи. Третій твір «Чого стоїть Шевченко, яко поет народний» є нарисом, природа якого поліморфна: твір поєднує ознаки портретного нарису і проблемної статті. Четвертий твір «Про злодія у селі Гаківниця» є оповіданням-притчею. Останній п'ятий твір об'єднання «Хто такий "Хуторянин"» є також есеєм з виразним особистісним началом. Попри жанрову розбіжність названих творів їх єднає авторське жанрове визначення – «лист», котрий, як відомо, може водночас містити ознаки біографічного нарису, і есею, і статтю, і притчу тощо. Інтимно-довірлива манера оповіді, постійна апеляція до читача, простота мовлення, багата тропейка, властиві епістолярним творам, єднає всі твори циклу. Про таку властивість листа наголосила, зокрема, Л. Вашків: «Будучи фрагментом приватного життя, лист увібрав літературну критику, що становила фрагмент літературного процесу. Контекст приватного листа, з одного боку, сприяв розкриттю вислову літературно-критичної оцінки, а, з другого боку, мобілізував критичну толерантність адресантів» [1, с. 20]. Властива епістолярній формі авторефлексія по-особливному розкриває сутність автора оповіді, який, міркуючи, корегує власну поведінку, керує власними почуттями, емоціями, аналізує власний стан, демонструє самопізнання тощо. Такі вербалізовані дії інтимізують оповідь, викликають довіру в потенційного адресата, створюють платформу для прийняття та осмис-

лення написаного, викликають бажання вступити з автором у діалог, розвинути його думки. Відтак обрана форма листа є наперед продуманим прийомом впливу на читача з інтенцією на налагодження художньої та філософської комунікації.

Єднальною субстанцією циклізації «Листів» виступає і образ автора, який корелюється з образом селянина-хуторянина. Спершу, у першому та другому листах, це такий собі звичайний хуторянин-мислитель, здатний до узагальнень і умовиводів. Це людина з досвідом, у чомусь прагматична, приземлена, однак здатна до узагальнень. Вона – носій традиційної української ментальності, особистість, що переймається проблемами загального добра, хоч і говорить від власного імені. Саме тому в більшості випадків оповідь ведеться від першої особи. Однак часто авторське «я» перетворюється на всезагальне «ми»: «Ми ж, люде прості, як навчились на варязькій чи на литовській або польській панщині за плугом добре ходити і недолюдків годувати, то й досі себе самих і білоруких городян хлібом годуємо»; «Ото ж, нічого нам, панове городяне, сим дорікати, що ми, мужикуючи по хуторах і селах, не так-то квапимось до всякої нової всемирної науки, остаючись у панів і в жидів позаду» [7, с. 245]. Оповідач іменує себе Павлом Белебеном, котрий виконує роль людини бувалої, що на власному досвіді пересвідчилася в хибності міського життя.

Третій лист циклу є центральним. Він вирізняється з-поміж інших тим, що автор тут звертається до образу Тараса Шевченка. У цьому творі фактично вперше в історії української літератури надано оцінку творчості Кобзаря системно і з погляду почесного місця в літературному процесі і в культурному просторі. У цій частині циклу дещо губиться образ хуторянина, оспіваний раніше. Його замінює автор як критик, поет, видавець, публіцист і просто людина, яка мала честь бути знайомою з великим Кобзарем.

А от у четвертому та п'ятому листах образ хуторянина знову виходить на авансцену оповіді, щоправда, не в суб'єктивному ключі. Розповідь про злодія у селищі Гаківниці описана від третьої особи, особистісні мотиви тут дещо приглушені. У п'ятому листі «Хто такий хуторянин» образ хуторянина-мислителя розкривається найглибше, адже саме в цій частині системно обґрунтовується власне сама хутірська філософія, яку, приміром, С. Корновенко обґрунтував у такий спосіб: «Хутірська філософія П. Куліша селяноцентрична, аграристська за своїм змістом. У ній обґрунтовано окремішність та унікальність аграрного типу українського суспільства – хутора.

Цей глибокий, унікальний мікрокосмос незрозумілий насамперед для урбаністичного мікрокосмосу. Міщани глузують із нього, зневажають його. Насправді село – світ природного практичного розуму в поєднанні з високою моральністю. Село й селянство – оберіг української ідентичності» [3, с. 75].

Отже, образ «звичайного хуторянина» поєднує всі листи між собою. Він у різний спосіб фігурує в усіх частинах смислу з різним ступенем інтенсивності й впливовості. Найхарактерніші його ознаки – близькість до народу, мудрість, кмітливість, розсудливість, схильність до аналізу навколишньої дійсності і міркувань (філософствувань).

Ідеї хуторської філософії розглядаються в «Листах» за законами класичного системного викладу: теза (твердження) – антитеза (заперечення цього твердження) – синтеза (заперечення заперечення). Перший лист є своєрідним вступом до теми. У ньому автор звертається до міських жителів, аби донести до них свою «філософію». Він говорить: «Усі письменні люди, oprіч двох або трьох, котрих голос до нас не доходить, радять нам своє хуторянське життя на міщанське міняти, бо от, кажуть, ви в простих свитах та сорочках ходите, а той битий і вим'ятий люд по городах – одягнений, наче панство, і горниці в його на помості, і вікна в його великі, і ласо він їсть, і солодко він п'є, і забавки в його благородні, і до книжок він береться охоче, і незабаром зрівняється освітою з панами і з жидами; а ви зостанетесь у всіх позаду...» [5, с. 242].

І далі продовжує: «А наш брат, хуторянин, попавшись у ту кам'яну Москву або в той безодний бурх, дивиться, ей же богу, з великим жалем на той одягний та ласий люд, дивиться та й думає собі: «Боже мій! Як тут оці пани у сій тісноті бідують! Золотом сяє, у кареті їде, а яким воздухом дише!.. Так оце вони, ті розкоші?.. Або, може, оця гуркотня, оцей гомін, галас, гук, свист, – чи не се та поваба, котрою нас манять із тихих хуторів співучих до тої мізерної цивілізації?!.. Або, може, оця дорожня, що чоловік не прохарчиться і гнилячиною на ті гроші, що гіркою працею загорює, – може, се вона, та краща доля од нашої убогої та не голодної долі?» [5, с. 243].

Другий лист, по суті, формулювання тези: тут позиція того, що варто обережно ставитися до цивілізаційних викликів, спричинених урбанізаційними процесами. Оповідач створює образ міста як ледь не ворожої субстанції, позбавленої практичного досвіду, далекої від біблійних цінностей, зіпсованої сучасністю і штучністю, що, відтак, руйнує національну ідентичність українця.

Третій лист хоч і присвячений Тарасу Григоровичу Шевченку, однак не позбавлений ідей вторинності міста і первинності села. Зрештою, селянське походження Кобзаря стає ще одним аргументом для оповідача в ідеях захисту селянських першооснов буття української людини. У п'ятому листі, який є синтезою, Пантелеймон Куліш нарешті говорить про те, хто ж такий хуторянин. І цим листом він поєднує всі попередні листи, наче ланки одного ланцюга, в єдину сутність. Відтак кожен лист поєднаний як із попереднім, так і з наступним, характер розміщення листів саме в такій послідовності стає очевидним.

Вагомим чинником циклізації «Листів» виступає і простір. Центральний топос усіх творів – простір, адже про що б не писав автор, усе одно він так чи інакше торкається топосу села і топосу міста. Для П. Куліша село є не тільки уособленням периферії, відцентрування, віддаленості від цивілізації. Це передусім центр духовного вдосконалення, відтак не стільки географічний, скільки морально-чуттєвий простір. Натомість місто постає осердям соціального паплюження моральності, чуттєвості, духовності, центром дегуманізації й розбещення. Ось як ці ідеї інтерпретує С. Корновенко: «Хутір для П. Куліша – осердя української ідентичності та духовності, уособлення пам'яті про українську минувшину. Природні люди – селяни, як і аграрний тип українського суспільства, – унікальне явище, що живе за власними законами, упорядкований та самодостатній мікрокосмос. Хутір – щось унікальне, глибоке, непізнане. Його суб'єктам властива здатність ірраціонально-цілісного світосприйняття світу в поєднанні з практичним розумом. Хутірське світосприйняття... відображає ці параметри. Воно ґрунтується на біблійних цінностях і парадигмах. Уважаємо, що секрет хутора, хуторян, української ідентичності – у тісному зв'язку із землею» [3, с. 71–72].

У перших трьох листах наявна чітка територіальна й духовна опозиція: хутір / місто. Автор постійно переміщується з міста до хутора і з хутора знову до міста. У четвертому листі події розгортаються в селі Гаківниці. І п'ятий лист знову повертає читача до хутора. Однак на цей раз хутір чітко окреслений, він географічно означений як хутір Белебень (героя листів також звать Павло Белебень). Отже, можна сказати, тексти об'єднані і за просторовим принципом. Хутір постає мірилом авторських цінностей, своєрідною точкою відліку авторських міркувань. Це ж і є точкою перетину життєвих ліній автора і героїв його листів.

Отже, «Листи з хутора» П. Куліша являють собою замкнене ціле, адже об'єднують твори за жанровими, наративними і топологічними прикметами. При цьому про еkleктичність єднання не йдеться, адже всі твори з'єднано за спорідненими мотивами. Спільність мотивів про хуторську філософію – важливий принцип групування текстів у систему, заґрунтовану на їх постійному варіюванні, розвитку, доповненні. В уявленні автора місто – це чинник духовного занепаду

людини, а ширше – людської культури та цивілізації, натомість село – осередок його постійного вдосконалення й розвитку. Коло основних мотивів циклу ґрунтується на філософській проблематиці, що по-своєму реалізується через зображення емоційно-чуттєвих станів оповідача-мислителя, не байдужого до долі українства. Образ міста формується шляхом винятково крізь негативну оптику, відтак антиномічність топологічної світобудови, представленої у текстах, наочно дається взнаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі: монографія. Тернопіль : Поліграфіст, 1998. 135 с.
2. Владимірова В. Пантелеймон Куліш – дослідник української літератури: дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2002. 186 с.
3. Корновенко С. Хутірська філософія П. Куліша: біля джерел українського аграризму. Український історичний журнал. 2020. № 5. С. 64–76.
4. Кравченко О. Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897): дис. ... канд. філос. наук: 13.00.01. Умань, 2009. 223 с.
5. Куліш П. О. Твори: В 2 т. Київ : Дніпро, 1989. Т. 2: Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії / Підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. 586 с.
6. Лазарева Є. Соціотворчий потенціал філософських поглядів Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київ, 2015. 205 с.
7. Маковей Є. Слов'язознавчі погляди Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філос. наук: 07.00.01. Київ, 2016. 222 с.
8. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: Наукова монографія: У 2 т. Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ : Український письменник, 2007. 462 с.
9. Тютюнник О. Особа і суспільство у філософії Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філос. наук: 09.00.05. Київ, 2009. 170 с.

УДК 821.161.2–311.1.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.36>

МОТИВ САМОТНОСТІ ДИТИНИ В РАННІЙ НОВЕЛІСТИЦІ АНДРІЯ ДУРУНДИ

THE MOTIVE OF CHILD LONELINESS IN THE EARLY SHORT STORIES BY ANDRIY DURUNDA

Нечипоренко С.В.,

orcid.org/0009-0002-5894-412X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті розглядається книга ранньої новелістики сучасного закарпатського письменника Андрія Дурунди в аспекті оригінальної інтерпретації автором мотиву самотності. На прикладах дитячих доль проаналізовано специфіку художнього вираження стану самотності героя в новелах автобіографічної повісті А. Дурунди «Сльозинка на зеленім листку» (1994), яка стала початком трилогії про життя Митра Граняка. Виходячи з позицій відомих психологів та філософів, досліджено форми психологічних виявів станів дитини (страх, відчай, плач, думки про уявну смерть, бажання відокремитися від соціуму), що зумовлені негараздами в родинному житті, у міжособистісних стосунках з однолітками-скотарями й дорослими (хвороба батька, непорозуміння героя з матір'ю, байдужість і жорстокість хазяїв маленького наймита).

Поведінка дітей детермінована й матеріальними чинниками, що впливає на переживання життєвої незахищеності хлопчиком з багатодітної селянської родини Митром Граняком. Також простежується реалізація мотиву духовної і фізичної самотності на рівні сюжетних ситуацій новел, передача емоційних станів дитини як реакція на події соціального й родинного життя за допомогою діалогів, внутрішніх монологів, пейзажних описів, образів-символів (сльозинка, зелений листок).

Акцентовано роль природи як фактору, котрий компенсує спілкування з людьми, дає відчуття краси й душевної гармонії, а також частотність фіксації персонажем емоційного стану самотності, переживання дитиною своєї провини за смерті людей (хазяйського сина Романка), тварин (білочки, корови).

Проаналізовано характер головного героя та засоби його вираження, страждання від людської байдужості до своєї долі, відчуження від близьких. Осмислюється функція назви повісті А. Дурунди «Сльозинка на зеленім листку» в розкритті письменником мотиву дитячої самотності.

Ключові слова: герой, психологізм, дитина, самотність, повість у новелах.

In this article is examined the book of early short stories by Andrey Durunda –modern writer from Western Ukraine, in aspect of author's original interpretation of loneliness motive. On examples of children's destinies we can see the specific of artistic expression of loneliness in autobiographic novels of Andrey Durunda's narrative «Teardrop on a green leaf» (1994), which began the trilogy about Mitro Granyak life.

Proceeding from famous psychologists and philosophers attitudes, were analyzed forms of psychology expressions of child conditions (fear, hopelessness, crying, thoughts about imaginary death, desire to get away from society), which caused by troubles in family life, relations between coevals-swains and adults (father illnesses, mother's incomprehension, indifference and violence of farmhand-boy masters). Children's behavior is determined by material factors too, which influences on feeling of helplessness in life of the boy from large peasant Mitro Granyk family. Also it is studied the implementation motive of physical and mental loneliness on the level of plot situations in novels, expression of child's emotional conditions as a reaction to events of social and personal life through dialogues, internal monologues, landscape sketches, symbols (a tear, a green leaf). Emphasized the role of nature as a factor, which replaces communication with people, gives a sense of beauty and spiritual harmony, as well as the frequency of fixing the character his loneliness, the feeling (experience) of guilt for the death of people (the masters' son) and animals (squirrels, cows).

It is being analyzed the main hero personality and means of expressions one, his worry about people indifference to his destiny, his estrangement from folks. Considering the name function of Durunda story «Teardrop on a green leaf» in the writer disclosure of children's loneliness motive.

Key words: hero, psychologism, child, loneliness narrative in short stories.

Постановка проблеми. Закарпатський прозаїк Андрій Дурунда, увійшовши в літературу збіркою оповідань «Не карай самотністю» (1988), виявив себе самобутнім майстром із притаманною лише йому художньою реалізацією актуальних для сучасності й водночас загальнолюдських тем і проблем. У творах митця окреслено стан самотності, представлений у різних вікових групах: від малої дитини, яка тільки пізнає світ, молоді, що починає входити в соціум і замислюватися над законами суспільства та прагне знайти особисте щастя, – до зрілих людей на схилі життя із вже усталеними поглядами й моральними пріоритетами (образи останніх постають у новелах й оповіданнях книги «Сім янголів затрубили...», 2013).

Аналіз досліджень і публікацій. Оригінальністю створеного мистецького світу, щирістю вираження переживань, спостережливістю й аналітичним осмисленням долі простої людини А. І. Дурунда одразу привернув увагу критиків і рецензентів (О. Мишанич, В. Поп, П. Скунець, М. Носа). Автор літературного портрета про письменника (2006 р.) журналіст М. Ряшко відносить його до третьої хвилі «шістдесятництва»: «На той час «відлига» давно вже минулася, вкоренилася не правда життя, а імітація її... Якщо «шістдесятники»... тепер захищалися,

відстоювали ту славу, то «вісімдесятники» приймали на себе удар за ударом, міцно тримаючи в пам'яті твори своїх попередників і не бажаючи писати солодку напівправду» [1, с. 73]. Ставлячись із великим пієтетом до майстрів епічної форми О. Довженка, Гр. Тютюнника, В. Шукшина, Дж. Лондона, Антуана де Сент-Екзюпері й уважаючи їх своїми вчителями, А. Дурунда прагне лаконізму й точності в передачі внутрішніх переживань особистості. Літературознавець М. Зимомря зауважив таку рису творчості прозаїка, як уміння «придивлятися до життя людини «одинокі», «самотної», «осамітненої душі», висловлюючи яскраво і впевнено цілісну гаму вражень, почуттів і настроїв» [2, с. 3].

Феномен самотності глибоко і різноаспектно осмислено філософами й психологами (З. Фройд, Е. Фромм, Р. Вейс, Н. Хамітов, І. Кон, Т. Кириленко, М. Мовчан, В. Москаленко, І. Берізко та ін.). Актуальність обраної теми пояснюється тим, що, неодноразово констатуючи автобіографічність творів А. Дурунди та введення ним, за спостереженням рецензента М. Носи, чи не вперше в сучасну українську літературу мотивів батрацької долі в новелах «Ціндоля», «Ножик» [3, с. 4], дослідники, проте, лише побіжно торкалися питання психологізму зображення станів дитини як героя повісті «Сльозинка на зеленім листку».

Мета статті. Поставлена в статті мета – з'ясувати специфіку художньої реалізації мотиву самотності дитини на матеріалі повісті в новелах Андрія Дурунди «Сльозинка на зеленім листку» – вимагає розв'язання таких завдань: 1) виходячи з розуміння мотиву як найменшої неподільної частини сюжету, що може переходити з одного твору в інший, визначити сюжетні ситуації розкриття мотиву самотності дитини; 2) проаналізувати домінанти художньої манери А. Дурунди-новеліста у вираженні психологічного стану самотності; 3) розглянути характер Митра Граняка і засоби його відтворення; 4) дослідити специфіку художньої фіксації внутрішнього емоційного стану головного героя та динаміку його розвитку; 5) розкрити зміст назви повісті та її зв'язок із мотивом самотності.

Виклад основного матеріалу. Лейтмотивом «Сльозинки на зеленім листку», як і ранніх поезій А. Дурунди, вміщених у цій книзі, та його прози 90-х років, є проблема людської самотності, що постає як категорія філософська. Пов'язана на рівні проблематики з першою книгою Андрія Дурунди «Не карай самотністю» (в якій також осмислювалася ситуація самотності, але здебільшого дорослих людей), ця повість у новелах вийшла друком у 1994 р. і започаткувала трилогію. Другий її твір – повість «Невидимі пута» (1992) та третій – роман «Сльози Святої Марії» (1999) об'єднані образом головного героя Митра Граняка, життєві перипетії якого змальовує автор. Лаконізм, характер художніх засобів, психологізація образів, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів, парадоксальність розв'язки властиві новелі як жанру літератури. Ці засоби притаманні творчій манері новеліста Андрія Дурунди, що оприявнюється у створених ним характерах дітей у граничних ситуаціях. Зображуючи їх, автор зосереджується на передачі тонкого внутрішнього світу, переживань і настроїв персонажів.

А.І. Дурунда – прозаїк і публіцист, якого критики називають поетом у прозі, письменником-ліриком за силу експресії художнього слова. Адже розуміти людину – означає відчувати світ її переживань, бачити життя, яким є його сенс для конкретної особистості. Повість у новелах «Сльозинка на зеленім листку» можна визначити як лірико-психологічну, хоча в ній мають місце і соціальні мотиви, і філософські авторські роздуми про причини людської самотності. Наскрізна тема – життя дитини з його радощами і печалями. Письменник зображує низку яскравих, конфліктних, інколи навіть трагічних подій, що залишили свій відбиток у серці маленької людини. У кожній

новелі зображено певний епізод із життя хлопця. Автор торкається питань людської байдужості й відповідальності за свої дії, гуманності, душевної краси і потворності, родинних стосунків, нездійсненої дитячої мрії. Персонажами виступають і дорослі, і діти, але діти вже «дорослі», з власним сформованим поглядом на світ і оточуючих, які гостро переживають свою самотність.

Оповідь ведеться від імені Митра Граняка, водночас кожна з новел – це розповідь про випробування, які випали на долю дітей, що гартують їх або ламають фізично чи морально. Поведінка героїв детермінована й соціальним станом: одні з них страждають від матеріальної нерівності, як хлопець із багатодітної сім'ї Митро Граняк, інші ж таку ситуацію сприймають як належне (Васько Бурчиків, з яким вони разом пасуть маржину). Головний герой часто обирає ізоляцію заради уникнення травматичних ситуацій і повернення до душевної рівноваги, прагне відмежуватися (іноді навіть свідомо) від людської бездушності, цинізму, аби зберегти в собі внутрішню красу, не допустити знецінення того прекрасного, що існує в загадковому світі його дитячих уявлень. У душі дитини, яка переживає самотність, виникає конфлікт між вимріяним світом і реаліями життя, розв'язати який можна лише вирвавшись із соціальних умов, у яких вона змушена існувати. Адже Митро Граняк – хлопчик із бідної багатодітної селянської родини. Автор у трактуванні його стосунків із батьками суголосний із тезою Е. Фромма, що функція матері – дати дитині відчуття безпеки в житті, функція батька – вчити її долати життєві негаразди [4, с. 62]. Батько головного героя хворий, мати не в змозі прогудувати сімох дітей, тому син наймитує в Петра та Христини Оленчуків. Образ хлопчика одразу ж викликає симпатію у читача своєю відвертістю, чистотою, красою душі й водночас дорослою обізнаністю з життям, якоюсь недитячою розсудливістю, вмінням відповідати за свої вчинки.

Самотність – це один із психогенних факторів, які впливають на емоційний стан «людини, що знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей» [5, с. 449], – таке визначення дають психологи. Для головного героя повісті А. Дурунди «Сльозинка на зеленім листку» ця категорія постає різнопланово. Передусім це самотність Митра в родині: дитина змушена брати на себе тягар, який лягає на плечі здебільшого дорослих – у шестирічному віці йти в найми, бути одірваним від сім'ї, від батьківського тепла, живучи в родині хазяїв. «Усвідомлюючи свою відокремленість від матері, людина шукає спо-

соби переборення страху самотності» [4, с. 26]. Складається враження, що вдома його сприймають як одрізану скибку: нещасна заклопотана мати не дуже переймається проблемами сина, більше карає, ніж виявляє любов (новела «Засмієшся і заплачеш...»), а хазяйка Христина, захищаючи себе, підставляє хлопця під сокиру п'яного чоловіка («На волосинці»). Виходячи з позицій відомого доктора психологічних наук Т.С. Кириленко, що втрата гармонії в людських стосунках розкривається через категорії: емоційних переживань (печалі, суму), відчуття порожнечі, апатії, виникнення сумнівів в істинності власного буття, відчуття провини, страху [6, с. 37], ми можемо трактувати ситуацію як таку, що призводить до виникнення в уяві Митрика картин власної смерті: «Уявилася маленька могилка на нашому сільському цвинтарі, з якої росте деревце... Цікаво, що посадять мені?... Найкраще б ясена, аби виріс гордим і могутнім. Мене життя пригинає, то най хоч він буде високим і стійким, щоби ніякі вітри-бурі не лякали його...» [7, с. 105]. У новелі «Ніч сповіді і жалю» переживання хлопчика, який, підбурений хазяйкою, пішов у ліс по гриби й заблукав, передано за допомогою внутрішнього монологу: «Мені було гірко. І жаль їв мене. Що не нажився на цьому світі, не натішився. Гори, які я безумно любив, навіки заберуть мене від людей... Навіть могилки моєї не лишиться на сільському цвинтарі. Розтерзають звірі, порозтягують кості...» [7, с. 122–123]. Вражає байдуже ставлення Христини до того, що малий наймит не ночував удома, «ніби я не з лісу нічного вернувся, а з райської хати» [7, с. 129]. Нечулість дорослих до внутрішніх переживань і фізичних мук дитини виражена за допомогою образного вислову: «Гірко стало, тяжко, мовби той камінь, під яким ночував, на душу ліг...» [7, с. 129]. «Проходноність і відсторонення дорослих може виявитись непередбачуваною і назавжди зламати дитяче «єго». Брак спілкування, соціальних зв'язків породжує **самотність**, – твердить доктор філософських наук В. Москаленко. – Це сукупність комплексів почуттів та переживань. Це відчай, панічний страх, покинутість, депресія, спустошеність. Батьки мають знати: тільки в діалозі рівноцінних голосів дитина відчувається затишно й комфортно» [8, с. 8].

Автор художньо розгортає мотив самотності через показ сюжетних ситуацій, де часто комічне поєднується з трагічним. Творче обдарування Митра Граняка розкривається в новелі «Засмієшся і заплачеш...», на ліричне сприйняття змісту якої читача налаштовує початок: «Плив красний день

бабиного літа» [7, с. 92]. Письменник акцентує стан самотності дитини риторичним запитанням: «Але чим зайнятися самотньому пастуху в міжгірській глухомані? І я – заспівав...:

Як я стану коломийки співати, співати –
Засмієшся, і заплачеш, і станеш думати...» [7, с. 92].

Коли з протилежної гори озивається його однолітка, Анця Ковалівська, хлопчик радіє присутності ще однієї живої душі, і діти вирішують переспівуватися. Ставлення Митра до дівчини виражено у словах: «її милий голосок», «Анціні ноженята», він мріє, що, може, колись їхні долі поєднаються. Але, співаючи, хлопець забув про худобу, яка зайшла в чужий город, за що й зазнав фізичного покарання – був побитий суворим хазяїном Петром. Той розмовляв «так лагідно й тихо, що мною мороз пішов» [7, с. 94], «страх скував рухи, думку, язик» [7, с. 95], – передає герой свій психічний стан. У нерівному двобої Митрика з дорослим чоловіком постраждала дитина, відчувши «нестерпний біль» від «важкої твердої долоні» хазяїна, який, усвідомлюючи свою необмежену владу, «впевнено так пішов, могутньо» [7, с. 95]. Реакція малого наймита в сутінках на самоті: «Я заголосив на всі груди. Нікому до мене не було ніякого діла...» [7, с. 95]. Психологи-практики вважають, що самотність часто пов'язана з досвідом глибоких переживань, емоцій, які виявляються інтенсивно й негативно. Настрою героя повісті відповідає лаконічний опис села, «що з глибокої темряви заблимає самотніми очима» [7, с. 95]. Сподівання на підтримку в «найріднішій на землі батьківській хаті» не справилились: Петро встиг усе розповісти матері. Хлопець не виправдується, стіна непорозуміння між ним і дорослими, їх небажання зрозуміти дитячу душу породжує безнадію: «Я німо втупився в підлогу... Я навіть не захищався. Мені було вже все байдуже. Нехай і вб'ють» [7, с. 96]. Від материного березового прута своїм тілом його захищала старша сестра Марія, на оголених руках якої «уже набухали рожевувато-червоні смужечки» а з очей котилися «срібlistі горошини» [7, с. 97].

Новела «Засмієшся і заплачеш...» побудована на контрасті настрою, яким пройняті картини на початку та в кінці твору. Чуючи вночі материні схлипування, Митрик жаліє безпорадну жінку, яка плаче над своєю і синівською долею. Антитезою до іронічного опису хазяйки, яка зранку «йшла така просвітлена, щаслива, мовби вночі була на царському бенкеті» [7, с. 97], є настрої хлопчика, який, не бачачи виходу з існуючого соціального

становища, свідомий свого обов'язку допомагати родині, повертається до наймитування і – промовиста деталь – відчиняє «ненависні стайняні двері» [7, с. 97]. Тягар злиднів тисне на нього і загострює відчуття самотності.

У новелі «Вовча напасть» показано ситуацію непорозуміння серед однолітків. Петько Румин, який «дістає величезне задоволення, коли підніме когось на глум» [7, с. 90], бо «диявольська кров у ньому текла» [7, с. 89], не вірить, що Митрик бачив вовка, і глузує з його переляку, а товариш Васько Бурчиків теж не підтримує головного героя. Стосунки між ровесниками набувають конфліктного характеру: «Боже, як хотілося мені тої миті вліптити йому у всіяну ластовинням пику, як хотілося-а...» [7, с. 90]. Переживаючи через недовір'я, Митро Граняк знову тікає у самотність: «Я самотньо відійшов від них, поплентався, сів на землю і беззвучно заплакав. Гарячі сльози так рясно полилися з моїх очей. Не з страху і не з жалю, а з пекучої образи» [7, с. 91], – бо йому не повірили побратими-скотарі. Як наслідок у хлопця спостерігається втрата інтересу до оточуючого: «Ні горіхів мені вже не хотілося, ні цього товариства – нічого на світі не хотілося» [7, с. 91]. Суголосним до настроїв хлопчика постає пейзаж: «Густо-золотистий диск сонця, мов велетенська небесна сльоза, котився до обрію...» [7, с. 91].

У художньому розгортанні мотиву самотності дитини важливу роль грає і назва повісті «Сльозинка на зеленім листку». Ідучи за народними уявленнями про зіставлення віку людини з порами року, автор порівнює дитинство з весною, зелений колір традиційно асоціюється з початком життя, юним віком персонажів. Одірваний зелений листочок у творі Андрія Дурунди символізує долю маленького Митрика, силою соціальних обставин одіраного од родини, якого виштовхнули у світ байдужих дорослих людей, де він зазнав стільки кривд. Прозаїк вдається до прийому передачі сприйняття світу широко розкритими дитячими очима. Що прагнув побачити головний герой твору? Турботу, лагідність, увагу й доброту, на жаль, стикаючись із нерозумінням і жорстокістю. Отже, прагнення над усе любові – й нараження на байдужість, переживання стану самотності. Важливу роль у поезії новел А. Дурунди відіграє мікрообраз сльози. Хоча серед життєвих вражень Митра Граняка штурханіна і сльози переважають, проте ці сльози більше схожі на роси, якими плачуть зранку трави й дерева. Автор зображує, з одного боку, своєрідне протиборство хлопчика з могутніми силами природи, а з іншого – безмежну зако-

ханість у красу Закарпаття; дитина мислиться як частинка цього величного світу.

Мотив самотності (як духовної, так і фізичної) є одним з основних у повісті А. Дурунди і пов'язаний передусім з образом Митрика. Хлопчику доводиться весь день скотарити на самоті серед гір, випасаючи хазяйську маржину, тому його свідомість часто фіксує такий стан: «я сидів самотньо і сумно у веселім лісі» [7, с. 41] («Красо моя опечалена...»), «я самотньо скотарив на Кичірці» [7, с. 108] («Як закурличуть журавлі...»). Проте відчуття фізичної самотності для жвавого, непосидючого хлопця – не найважче. Він знаходить собі втіху в єднанні з казковою природою Закарпаття, її звуками, барвами, зачарований неповторністю довколишнього світу. Т. С. Кириленко щодо пошуку і втрати людиною гармонії висловлює тезу, що переживання – шлях особистості до самої себе, «це психічне явище суто особистісного інтимного характеру»; гармонія передбачає цілісність і досконалість, відповідність самій собі, «власному природному покликанию, яке веде людину до свого призначення – бути, жити» [6, с. 37]. Герой А. Дурунди знаходить розраду в спілкуванні з природою, це підтверджують рядки новели «В тім літі далекім...», яка розпочинає повість «Сльозинка на зеленім листку»: «Самотньо блукаючи гірськими лісами, полонинськими стежками, косогір'ями, вже не почувався самотнім. Ніби раптом близько породичався з деревами, джерелами, травами, горами, птахами, зорями...» [7, с. 5]. Маючи поетичну уяву, хлопчик одухотворює природу, яка компенсує йому неухвагу дорослих, оскільки болісно переживає дитина самотність внутрішню. Часто й однолітки не розуміють його потягу до науки, де він прагне виявити свої здібності, до світу книжок. Тому Митрик розмовляє зі старим ясеним, наче із живим дядьком Юрієм, який загинув на війні (новела «В тім літі далекім...»), до тварин ставиться, як до людей, щиро співчуває їм, вивчає поведінку («І не змити нічим», «Ціндоля», «Біль сльози ведмежої»), підсвідомо прагне жити за законами природи, де, на відміну від світу людей, панує гармонія: «Як я тоді заздрих птицям, звірам! Якби самому перетворитися в них! Ліс був би моїм другом, рідною домівкою, а не... Боже, Боже...» [7, с. 123] («Ніч сповіді й жалю»). Своєю ліричною душею дитина протиставлена і світові дорослих з їхньою меркантильністю, байдужістю до чужих болів і страждань, які не здатні оцінити поривів хлопця до прекрасного, до того, що робить людину особистістю.

Внутрішній світ героїв повісті розкривається через переживання. Складна, психологічно глибока новела про людські гріхи «Ніч сповіді й жалю» побудована як сповідь відлюдника, який убив власну дружину і її коханця. У ній тонко відтворено сприймання злочину дитиною, виражене за допомогою прийому сну: хлопчику, якого застала в лісі ніч, мариться, що в розбійника за гріхи виріс хвіст (бо живе без сповіді) і довгими зимовими ночами він страшно й пронизливо виє з голодними вовками. І це виття «було таким жалісним і траурним, що аж душу роздирало» [7, с. 129]. Іноді у творах прямо названо психічні стани, які переживає головний герой на самоті: печаль («У печалі людині краще бути з кимось разом. І найкраще з тими, хто розуміє тебе» [7, с. 41], бажання розради, людського співчуття («Боже, як мені хотілося... чиєсь розради, я-як!» [7, с. 41], сум, покинутість усіма, самотність. Особливо виразно мотив самотності осмислюється в новелах «Ціндоля», де показано, як пастушок щиро прив'язався до норовливої корови, яку майже до смерті забив жорстокий хазяїн; «В гостях», коли Христина, пішовши з Митриком на храмове свято до родичів, не запросила голодну дитину з собою до столу, «чужак нікому не потрібний. Покинутий і забутий усіма, я самотньо бродив по чужому саду» [7, с. 40]. Хлопчик переживає зневагу до своєї особистості, що передано словосполученнями «тяжко заплакав», «гіркі сльози», «пекучий біль». Маленького наймита було суворо покарано, бо не догледів маржину («Засмієшся і заплачеш...»), звинувачено у смерті хворого хазяйського хлопчика («І гине цвіт у пізню осінь...»): «Боліло серце, але я нікому не зізнавався в цьому... Кому казати, коли навіть рідні вірили – й не вірили в мою невинність?..» [7, с. 137]. Автор фіксує переживання героєм на самоті своїх почуттів, болю від втрати і разом з тим відчуження від близьких людей.

З мотивом самотності у новелах А. Дурунди часто пов'язаний мотив смерті. У своєму ще недовгому житті Митру Граняку неодноразово довелося стикатися зі смертю: рідних – батька, чорноокого братика Івана, якого «з'їла» сусідка через заздрість, про що зізналася перед кончиною, дітей, із якими він товаришував – напівсироти Мані Чедрикової, яка повісилася, не витерпівши життя з нелюбом у чужій хаті. Також у розв'язках новел часто трапляється загибель тварин (корови Ціндолі, білочки), що глибоко вражає сповнену любові до природи й усього живого душу хлопця («Ціндоля», «І не змити нічим»). Через це в нього виникає переживання своєї провини за чийсь

смерть, у трагічних подіях головний герой звинувачує себе. На думку сучасних дослідників, страх смерті є постійним супутником людини, джерелом її негативних емоцій, самотності [9, с. 145]. Так, смерть через хворобу одного з хазяйських синів-близнюків, за якими доглядав Митрик, спонукає його до намірів суїциду: «Я гарячково обдумував, як легше й ліпше покінчити з собою: зарізатись, повіситись?.. Уже хотів метнутися в пошуки мотузки, коли раптом почув чиєсь тверді кроки» [7, с. 135]. Це був Гулак, сусід, котрий, як зміг, заспокоїв хлопця. Автор-оповідач резюмує: «На дні моєї пам'яті – кошмарні картини...» [7, с. 136].

Найбільш глибоко, на наш погляд, мотив самотності розкривається в новелі «Красо моя опечалена...», у композиції якої автор використовує прийом обрамлення: твір починається і закінчується звісткою про те, що подруга Митра Граняка Маня Чедрикова повісилася. Андрій Дурунда проводить думку, що причиною цієї трагедії також стала дитяча самотність. Письменник порівнює ставлення до події двох хлопців: головного героя та його товариша Васька Бурчикова. За спостереженням психологів, розбіжності в оцінках трагічної ситуації залежать від того, до якої групи спостерігачів належить особа [10, с. 48]. Васько «сказав це буденно, безтурботно насвистуючи собі коломийкову мелодійку», а його відповідь на Гранякове подивування: «За шию – і каюк. Готово» [7, с. 41], – звучить цинічно. Відмінність психічних реакцій однолітків розкривається автором у репліках персонажів. Митрик протестує: «Жорстокий ти, Бурчику, безсердечний... Свиснути б тобі поза вуха. Але сердечності не доб'єшся цим, даремно я...» [7, с. 41]. Зосереджений на внутрішніх відчуттях, головний герой гостро переживає недосконалість світу. Вразливого хлопця охоплює заціпеніння: «– Я тя гойкаю, а ти онімело сидиш туйки, – виріс переді мною Васько» [7, с. 48]. Обидва хлопці іноді скотарили з Манею, проте якщо для одного з них її смерть – лише новина, якою «бавиться» все село, то для іншого – трагедія, що спричинила виникнення хвилі переживань: «Я... сів між молодими смерічками, підпер голову руками і так на душі стало тужливо, ніби це вмерла моя рідна сестра... Інколи і за чужою людиною так жалкуєш, як за кровною родичкою» [7, с. 41].

Образ Мані подається автором через сприйняття Митра Граняка, яку хлопець «любив чистою дитячою любов'ю» [7, с. 42]. Розповідь про неї є спогадом про перші скотарські роки. Новеліст показує героя не стільки в соціальній,

скільки у моральній площині. Особливе співчуття Митрика викликає розуміння того, що дівчина, як і він, самотня: «Сердечною була Маня і нещасною» [7, с. 42]. В уявленнях хлопця вона «вразлива», «чутлива», мала добре серце. У неї рано померла мати, а мачуха, яку скоро привів у дім батько, жаліє і любить лише своїх дітей. Вона змінює ім'я Марії, дане рідною матір'ю, що призводить до душевних страждань дівчини: «У нашій Березовій Паді в сусідів так корову кличуть, Маня» [7, с. 44], – насміхаються її сини. Батько теж не заступається за дочку, яка страждає від людської байдужості, та сліз її ніхто не бачить, «і нікому я не треба в тій хаті... Господи мій...» [7, с. 45], – сповідується вона Митрикові та його сестрі Галі. «Золота мрія життя» дівчини – стати вчителькою. Тому вона, відмінниця в школі, диктує подрузі диктанти й дуже переживає за свої помилки. Героя ображає сестрина байдужість до навчання: «В душі я сердився на неї: ну навщо так відверто показує, що на це заняття їй наплювати, просто хоче зробити приємне Мані?...» [7, с. 45–46], у якої личко в ті хвилини аж світилося од щастя.

В особі Мані Чедрикової Митрик знаходить таку ж відверту, чуйну людину, як і він сам. Назавжди запам'яталося обділеному ласкою хлопчику її співчутливе ставлення, коли вона ніжно гладила його по голові або жаліла через прокльони її злої мачухи. До неї він виявляв свою дитячу любов і приязнь. Маня теж любить навколишній світ і є творчою особистістю: «Я на що подивлю, про то й складу коломийку» [7, с. 43]. У розкритті вдачі й обдарування дівчини використано пестливі суфікси: «Завше з її личка лилась веселість», мала «чистий голосок, мов срібний дощик з голубих небес» [7, с. 43], що дарував Митрику хвилини радості, будив піднесені почуття: «І таким чудесним та сонячним видавався мені тоді світ, повний пташиного щебету і барвистого голосу Мані, що я завмирав у щасті» [7, с. 43]. Творчість для дівчини, вияв себе в слові є засобом проти самотності. Коломийки рятують її від думок про свою непотрібність, допомагають самовиразитися. «Та інколи у зелених межигір'ях линув не голос, а журба, від якої стискалося моє дитяче серце. Навіть природа мовкла перед тією тугою:

Коли мамка ударила, мене не боліло,

А мачуха погладила – тіло посиніло» [7, с. 43].

У молодшому за віком хлопцеві Маня відчуває споріднену душу і відкривається йому, бо навіть найближча подруга Галя не здатна зрозуміти її переживань. Тому такою болісною є для нього звістка про сватання Мані: «Вона ж іще молода,

Христіно. Лише у восьмий клас пішла, – аж простогнав я» [7, с. 47]. Мачуха майже силоміць виганяє дівчину в чужу хату. Прийом спогаду, використаний письменником у новелі, близький до пояснення представників психології: «Коли трапляється трагічний випадок, ми пригадуємо крок за кроком низку попередніх подій і вчинків, які накопичувалися і призвели до незворотного» [10, с. 47]. Заміжжя з удвічі старшим нелюбом означає крах надій дівчини, її мрій про вчителювання, це – зав'язаний світ. Навіть одружившись, Маня залишається самотньою. На її «скороспілім весіллі» під «сумовито-жалісне ячання скрипки... люди співають, веселяться, а молода реве, як дурна» [7, с. 48], а згодом закінчує своє життя самогубством, бо «притиралася – і не притерлася» в чужій родині. Митрикова хазяйка ставиться до цієї звістки напрочуд спокійно, в її оцінці такого шлюбу висловлено думку всього села, загалу, байдужого до горя і страждань дівчини-напівсироти. У переданих автором міркуваннях героя: «Невиліковна хвороба душі. Як рак» [7, с. 41], – звучить оцінка людей, глухих до чужого болю. Заголовок новели виражає глибокий сум, печаль за загубленою дівочою долею, за красою Маніних пісень, які більше не звеселятимуть ні зелені гори, ні чутливу душу хлопця. У фіналі – авторське пояснення назви: «Незгасна у моїй пам'яті коломийково-сердечна і опечалена краса Черленої Купелі» [7, с. 47]. Краса асоціюється з образом Мані Чедрикової, чия смерть стала болісною раною на вразливому дитячому серці.

Художньо осмислюючи в новелах долі дітей гірського села за радянських часів, А. Дурунда подає вказівки на час дії у спогадах про дядька Митра, загиблого на війні, про колишнє наймитування батьків головного героя, пише про можливість здобути освіту при новій владі, але разом із тим показана й безкарність колгоспного бригадира, який фізично знущався з хворого батька хлопчика та їхнього сусіда Шикуди, що спричинило болісні переживання дитини.

Доля людини асоціюється в авторській уяві з листочком, що одривається од дерева, як і дитина від отчого порогу. Образ зеленого листочка символізує самотню в цілому світі дитину серед байдужих людей і всеїльної природи. Переживаючи самотність, герой повісті порівнює себе то з листочком, то з росинкою: «І затремтів я, з страху затремтів, як росинка на вітрянім листочку» [7, с. 126]. У творі яскраво виявлено поетичне сприймання світу дитиною, авторська ідея гармонійного співіснування в ньому людини і природи:

«Життя моє уявилося мені зеленим листочком, що завчасно впав з дерева і на ньому заблистіла сльозинка... Чия вона? Мабуть, матрина, бо хоч і дістаю від неї інколи прутиком, але відчуваю, що любить вона мене... На те вона й мати, аби любити» [7, с. 105–106]. Дійсно, мало радості припало на дитячі роки хлопчика, а стан, який переважав у цей період, – відчуття внутрішньої і фізичної самотності. У фіналі повісті вміщено чудову пейзажну новелу «Стобарвний, стодзвонний» – і сльозинка наймитського дитинства перетворюється на росинку, що в «промінні сонця тисячоколірно грає-виграє-міниться..., мов коштовний діамант. У ній – весь довколишній світ; і гори, хатками обліплені, ... і сонця блиск..., і очі,

повні подиву...» [7, с. 169]. Висловлено авторські думки про колообіг життя, коли людина, п'ючи вранішню росу, вкорінюється в землю, стає деревом, квітом...

Висновки. Таким чином, у повісті «Сльозинка на зеленім листку» письменник Андрій Дурунда виступає майстром психологічного аналізу, відтворюючи екзистенційні ситуації самотності маленьких героїв, які, проте, цілком по-дорослому усвідомлюють причини цього стану: напівсирітство – і як наслідок – незахищеність у світі дорослих та людська байдужість. Тому душевною добротою, єднанням зі світом природи, виявом себе у творчості вони прагнуть захистити себе від самотності у світі людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ряшко М. І. Андрій Дурунда. Слово в сльозі: Літературний портрет / Передм. М. Зимомрі. Ужгород: Гражда, 2006. 116 с.
2. Зимомря М. І. Критерій – пізнання життя. *Карпатська зірка*. 1990. 18 січня. С. 3.
3. Носа М. Войти в чужую боль. *Закарпатская правда*. 1989. 8 январа. С. 4.
4. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
5. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
6. Кириленко Т. С. Переживання особистості: втрата і пошук гармонії. *Вісник Київського ун-ту. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2003. Вип. 17–18. С. 36–38.
7. Дурунда А. І. Сльозинка на зеленім листку. Ужгород: Карпати, 1994. 288 с.
8. Москаленко В. Немає нічого складнішого, ніж людина та її поведінка. *Освіта України*, 2005. № 43. 10 червня. С. 8.
9. Мовчан М. М. Осмислення феномену самотності як проблеми суспільного буття особистості. *Філософські обрії*. Київ, 2003. № 13. С. 141–156.
10. Титова Т. М. Бережіть дітей від самотності (коментар практичного психолога). *Педагогіка толерантності*. 1998. № 2. С. 47–51.

УДК 821.161.2-2.09(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.37>

ОНТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА П'ЄСИ ВОЛОДИМИРА РАФЄЄНКА «МОБІЛЬНІ ХВИЛІ БУТТЯ, АБО VERBUM CARO FACTUM EST»

ONTOLOGICAL ISSUES IN VOLODYMYR RAFIIEENKO'S PLAY “MOBILE WAVES OF BEING, OR VERBUM CARO FACTUM EST”

Романова І.В.,

orcid.org/0000-0003-2702-7070

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Статтю присвячено дослідженню онтологічної проблематики п'єси В. Рафєєнка «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est» в аспекті тріади *життя – смерть – безсмертя*, що має виразне філософське підґрунтя. Автор розкрив буттєві перипетії українців дачного селища на Київщині, що опинилися в півторамісячній окупації

на початку повномасштабного вторгнення росіян 24 лютого 2022 року (таку само ситуацію довелося пережити і драматургові). Помічено, що епіграфи до твору мають концептуальне значення й увиразнюють універсальні людського існування – життя, смерті та безсмертя. Крім цього, поділ п'єси на три частини демонструє внутрішні зміни персонажів, що проживають війну: у першій частині передано загальну атмосферу розгубленості людей на початку вторгнення; у другій – зміщення акцентів (на зміну страху поступово приходить раціональне осягнення дійсності); заключна частина містить остаточні буттєві трансформації тих, хто вивищився над смертю.

За художньою логікою п'єси, в умовах окупації люди мають достатньо часу для роздумів про сенс існування. Зокрема, ідеться про осмислення важливих категорій, пов'язаних із національним буттям. Це українська мова та культура, що витворюють українську картину світу. Простежено, що автор активно рефлексує щодо мистецьких та філософських питань (скажімо, про основну ідею «Маніфесту кверо-футуризму» Михайля Семенка). На рівень високої ерудиції, обізнаності зі світовою та українською літературою вказує значна кількість цитат.

Незважаючи на те, що смерть – це маркер війни, в означеному творі не спостерігаємо феномену метафізичного згасання. Кристалізація поглядів драматурга на смерть – безсмертя відбувається через позитивно маркований образ небесної України як символ неперервності людського існування, своєрідний перехід особистості на інший буттєвий рівень.

Метафора життя як театру дає змогу кожному розкрити свій потенціал, вийти межі профанного, реалізувати буттєвий проєкт. Важливо, що безсмертя – це буття «тут» і «зараз»: щодня, долаючи перешкоди, самовдосконалюючись, пізнаючи багатомірність світу, людина отримує шанс – долучитися до трансцендентного. За В. Рафеєнком, жити гідно та автентично – значить наблизитися до категорії вічного.

Ключові слова: війна, онтологічна проблематика, життя, смерть, безсмертя, національне буття, буттєвий проєкт.

The article explores the ontological issues in Volodymyr Rafieienko's play «Mobile Waves of Being, or Verbum caro factum est» in the context of the triad of *life – death – immortality*, which has a distinct philosophical foundation. The author unfolds the existential vicissitudes of the residents of a suburban settlement in Kyiv region, who find themselves in a one and a half month-long occupation at the beginning of the full-scale Russian invasion on February 24, 2022 (the playwright also had to experience the same situation). It is noted that the epigraphs to the work carry conceptual significance and embody the universals of human existence – life, death, and immortality. Furthermore, the division of the play into three parts demonstrates the internal changes of the characters living through the war: the first part portrays the overall atmosphere of people's confusion at the beginning of the invasion; the second part shifts the focus (from gradually succumbing to fear to rational comprehension of reality); and the final part contains definitive existential transformations of those who transcend death.

According to the artistic logic of the play, in the conditions of occupation, people have enough time for contemplation on the meaning of existence. Specifically, it delves into the reflection on important categories related to national being. These include the Ukrainian language and culture, which create the Ukrainian worldview. It is observed that the author actively reflects on artistic and philosophical matters (for instance, the main idea of Mykhail Semenko's «Manifesto of Quero-Futurism»). The significant number of quotations attests to the author's high erudition and familiarity with the world and Ukrainian literature.

Despite death being a marker of war, the examined work does not exhibit the phenomenon of metaphysical extinction. The crystallization of the playwright's views on *death* and *immortality* occurs through a positively marked image of heavenly Ukraine as a symbol of the continuity of human existence, a unique transition of the individual to another existential level.

The metaphor of life as a theater allows each person to unfold their potential, to transcend the mundane, and realize their existential project. Importantly, immortality is being «here» and «now»: by overcoming obstacles, self-improvement, and comprehending the multidimensionality of the world, a person is given a chance to connect with the transcendent. According to Volodymyr Rafieienko, to live with dignity and authenticity means to approach the category of the eternal.

Key words: war, ontological issues, life, death, immortality, national being, ontological project.

Постановка проблеми. П'єса В. Рафеєнка «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est» (2022) – це відображення буття українців дачного селища «Ближні сади» на Київщині, що опинилися в півторамісячній окупації на початку повномасштабного вторгнення росіян 24 лютого 2022 року (наголосимо, що самому авторові довелося пережити таку складну ситуацію). Драматург розкриває онтологічні перипетії тих, хто був заскочений війною, що «...має мільйони облич, сотні тисяч жертв і тисячі справжніх героїв» [4, с. 7]. Буття людини в умовах такої межової ситуації обертається довкола трьох магистральних універсальій: *життя, смерті та безсмертя*, що набувають виразно філософського прочитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки твір «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est» вийшов нещодавно, маємо порівняно незначну кількість його інтерпретацій, зокрема й щодо онтологічної проблематики. Так, анотація до книжки містить цікаві міркування про те, що «...буття в час війни втрачає звичні кордони...» [4, с. 2], а також заувагу «...про ціну, яку іноді платить людина за право доторкнутися до того, над чим не має влади навіть смерть» [4, с. 2]. Із метою поглиблення нашого дослідження ми опрацювали розвідки, що вивчають питання людського буття з огляду на питання життя, смерті та безсмертя. Так, В. Мельник та Л. Славова дійшли висновку, що «...усвідомлення смертності нашого існування

є фактором здійснення духовного самозростання особистості» [3, с. 63]. І. Караєва, досліджуючи художню реалізацію смерті та безсмертя в романах О. Гакслі, констатує: «Безглуздість життя і абсурдність смерті поступово переростають у стійку концепцію наповненості життя та смиренності до смерті, що відповідає східному типу буття і світогляду» [2, с. 25]. Особливо імпує думка І. Василичина (об'єкт вивчення – лірика О. Тарнавського): «Ставлення людини до смерті в контексті парадигми *життя – смерть – безсмертя* – це один з основних сенсожиттєвих чинників її самоусвідомлення та самоствердження на земному шляху до вічності» [1, с. 86]. Ці розвідки створюють підґрунтя до нашого дослідження.

Постановка завдання. Основне завдання – проаналізувати специфіку онтологічної проблематики п'єси В. Рафєєнка в аспекті тріади *життя – смерть – безсмертя*.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у творі має заголовок п'єси: його перша українськомовна компонента – абстрактне словосполучення-метафора, що відображає провідну проблему, а саме: рухливість, постійну змінюваність існування особистості в ситуації закинутості в дисгармонійний туман війни. Наголосимо також, що ключем до розуміння онтологічного підґрунтя п'єси є епіграфи трьома мовами – українською, англійською, латинською. Їхні автори – представники різних культур та епох. Власне, ці мотто виконують концептуальну функцію й окреслюють підходи до увиразнення Володимиром Рафєєнком питань життя, смерті та безсмертя. Перший епіграф – уривок із поезії Михайля Семенка «Кондуктор» (із книги «П'єро кохає») – акцентує увагу на мрії, на футурі, що співвідноситься з динамікою. Ця націленість ліричного героя на майбутнє, цікаве й незбагненне водночас, є компонентом вітаїстичного проекту. Другий епіграф – із трагедії Вільяма Шекспіра «Макбет»: «The raven himself is hoarse / That croaks the fatal entrance of Duncan / Under my battlements». Тут ворон – це вішун смерті. Прикметно, що в п'єсі українського автора є уявна дійова особа – Казимир – чоловік-крук, про якого драматург говорить: «Він мене зв'язує з чимось важливим. З чимось, що називається долею, культурою, смертю» [4, с. 61]. Третій епіграф – уривок із твору Венанція Фортуната «Verbum caro factum est» («Слово стало плоттю») – символізує вічність, нескінченність буття. Крім цього, цей латинський вислів є другою частиною заголовка Рафєєнкової п'єси. Добір мотто як ознака інтертекстуальності не тільки посилює інтерес реципієнта до самого

тексту, але й стимулює до прочитання першоджерел. Крім цього, вибір епіграфів окреслює літературно-естетичні уподобання самого митця. Так, показово, що у п'єсі «Мобільні хвили буття, або Verbum caro factum est» є інтертекстуальні зв'язки на рівні цитат із інших творів Вільяма Шекспіра та Михайля Семенка, що дає підстави відзначити значущість цих літераторів для Володимира Рафєєнка.

Елементи гри з реципієнтом маємо в «Introductio», що містить важливі зауваги. Про місце, час п'єси розповідають уявні дійові особи: Данило Андрійович – дід-небіжчик Васі Цвіта, чоловік-крук Казимир та Офелія. Ворон та Офелія – це, відповідно, літературні персонажі Едгара Аллана По та Вільяма Шекспіра. У Рафєєнковому творі вони занурені в реалії ХХІ століття (повномасштабне вторгнення росіян в Україну) і коментують важливі екзистенційні речі. Казимир називає тих, хто опинився у вимушеній окупації, а також окреслює спосіб їхньої взаємодії – спілкування: «Розмови, розмови, розмови. Діти і батьки, друзі, родичі, коханці і коханки» [4, с. 9]. Значущим є таке Казимирове зауваження: «Три частини п'єси знаменують три періоди в житті дачників» [4, с. 9]. На наше переконання, ідеться не стільки про констатацію кількості цих відтинків, а про буттєві трансформації тих, хто проживає війну. Перша частина відображає загальну атмосферу початку вторгнення та дезорієнтацію тих, хто опинився на «Ближніх садах». Внутрішня дисгармонія посилюється, бо кожен із них розгублений та відрізаний від світу. Люди хвилюються не тільки за себе, але й за рідних поза поселенням. Відсутність зв'язку (інколи вдається зловити недовготривалий сигнал) стає випробуванням для дачників у ХХІ столітті. Розпач і паніка – супутники тих, хто опинився в окупації. Так, переселенка Марія Цвіт порушує низку риторичних запитань, емоційно переймається тим, що відбувається: «Що їм від нас усіх треба?! Від україномовних і російськомовних, від старих і малих, що цим тваринам від нас потрібно?! Невже ми тут і загинемо всі?» [4, с. 19]. У другій частині п'єси простежуємо інші акценти. В уста Данила Андрійовича автор вкладає філософські роздуми про людину в межовій ситуації, що свідчить про певну ситуацію внутрішнього заспокоєння: «Хтось гине, а хтось повинен жити далі. Ми нічого не вибираємо в момент вибору» [4, с. 49]. Заключна частина Рафєєнкового твору відображає остаточні буттєві трансформації дачників, які усвідомили, що «ми всі вже молодці й виповнилися як люди. Цілком виповнилися, без залишку.

І не треба боятися! Просто не треба боятися! Не треба» [4, с. 83].

За художньою логікою п'єси, в умовах окупації люди намагаються не просто зберегти життя, а мають достатньо часу для роздумів про сенс існування. Зокрема, ідеться про осмислення важливих категорій, пов'язаних із національним буттям. Його підвалиною є українська мова – маркер національної ідентичності. Після досвіду окупації 2022 року в одній зі своїх статей В. Рафеєнко констатує: «Тепер я перестав сприймати мову як щось побічне до головної теми життя. Мова стала дуже потужним ідентифікатором того, чим ти є насправді» [5]. У п'єсі зі згадок Васи Цвіта – переселенця з Донецька ще 2014 року – дізнаємося, що ще за радянських часів у зросійщеному Донецьку його дід та бабця говорили тільки українською. Власне, така принципова позиція не сприяла просуванню кар'єрною драбиною Данила Андрійовича. Його онукові знадобилося близько п'ятдесяти років, щоб перейти на українську – мову його предків. А декому – і життя замало: так, маємо зізнання батька Віктора: «Я сам росіянин. Народився в Тамбові. Помер у Харкові... Так от мені навіть тут соромно за те, що я росіянин. І за те, що українську вивчив уже після смерті» [4, с. 42].

Окрім мови, українську картину світу витворює й культура. Простір п'єси дає змогу авторові рефлексувати щодо мистецьких та філософських питань, що свого часу хвилювали багатьох вітчизняних інтелектуалів. Скажімо, у діалогі Васи Цвіта та його діда є згадка про «Маніфест кверо-футуризму» Михайля Семенка й констатація, що «цей Семенко дуже актуальні речі каже про співіснування національного й загальнолюдського. Так би мовити, онтологічного простору й побутової емпірики» [4, с. 56]. Ідея самособойності, висловлена теоретиком футуризму, імponує Васи Цвіту, який подає власну інтерпретацію цього явища: «Самособойні речі – це речі, що засновані на самих собі» [4, с. 57]. До такої категорії він зараховує поняття совісті, добра, краси, закону і, зрештою, поняття України, бо «... Україна така ж сама ціннісна річ, як і совість... Вона щось принципово ідеальне, що потребує постійного втілення» [4, с. 57–58]. Образ батьківщини розширюється завдяки влучним уривкам, які цитує драматург. Перший – із патріотичної поезії Г. Чубая «Україні»: «З твоїх знамен несучервоне кредо. / Впаду, як треба. Тільки ти – іди» [4, с. 82] Основний мотив можна визначити як готовність пожертвувати собою задля рідної держави. Другий – із вірша Ю. Андруховича

«Україна ж – це країна бароко»: «Україна ж – це країна бароко. / Мандрувати нею – для ока втіха. / І тому западає спокуса в око: / Зруйнувати все. І скільки б не їхав...» [4, с. 82]. У ньому ліричний герой, перебуваючи на чужині, осмислює батьківщину через полісемантичну метафору «країна бароко»: він доходить висновку, що, незважаючи на руйнування й занедбаність, батьківщина може відродитися.

У п'єсі потенціал української культури увиразнюється через значну кількість цитат вітчизняних письменників. Крім названих вище персоналій, виокремимо І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесю Українку, М. Рильського, Л. Костенко, В. Стуса, С. Жадана. Переважну більшість текстів виголошує Коля Хромий (до 2014 року – учитель української на Донбасі, який після донецької тюрми «Ізоляція» збожеволів). Ця інформація супроводжується декламуванням вірша Л. Костенко «Я виростаю у Київській Венеції», у якому війна руйнує гармонійний світ ліричної героїні. Суголосну ситуацію бачимо й щодо Колі Хромого: росіяни занапали життя молодого патріота. Вася Цвіт влучно резюмує, що «сама божевілля його – національне українське, бо є результатом зустрічі українця з москалями. Наша традиційна душевна біда» [4, с. 76]. Простір війни актуалізує питання неможливості толерувати культуру загарбників. Напевно, В. Рафеєнко – один із перших українських митців слова, хто виніс цю проблему на рівень художніх узагальнень, бо російська культура – це частина імперської політики: «Довкола смерть. Десять кричать люди. Їх убиває божевільна російська культура, яка незабаром, може, за п'ять, а може, за десять хвилин, за пів години буде вже тут. І стане так само вбивати й нас» [4, с. 84].

Наближення буття-до-смерті є маркером війни. У Рафеєнковому творі простежуємо різні форми саме патологічної смерті: убивство через ракетні обстріли, розстріли, підриви на мінах. Приміром, уже на початку п'єси Мар'яна отримує трагічну звістку про смерть батьків від російської ракети. У вікні-розмові на жовто-синьому тлі з'являються її батько та мати (зауважимо, що драматург подає таку ремарку: «Живі персонажі у вікнах-розмовах говорять на тлі своїх помешкань. Уже померлі на жовто-синьому фоні» [4, с. 10]). Діалог небіжчиків, що засвідчує кореляцію між імперськими нарративами культури та вбивствами українців, побудовано на персоніфікації:

Мама Мар'яни: Нас убила російська ракета.

Тато Мар'яни: Точніше, російська культура. Прилетіла вранці й упала на наші голови [4, с. 16–17].

В авторському фокусі – і розстріли цивільних як злочини проти людяності. Вражає історія сім'ї, яку вбили на блокпосту:

Данило Андрійович: Водій, батько родини цієї, назвав росіян окупантами. Не втримався.

Вася Цвіт: За одне слово розстріляли?

Данило Андрійович: Котре в Бога було, і Бог було Слово [4, с. 47].

Є й епізод, пов'язаний із підривом на міні (історія Артема, який намагається прорватися з Києва до вагітної дружини Елеонори й гине). Попри ці приклади смертей, усе ж у творі не відчуваємо фатальної приреченості, розчинення в «ніщо», капітуляції людини, а отже, її метафізичного згасання. На нашу думку, автор формулює таку філософсько-художню візію, що допомагає не зневіритися в ситуації найстрашніших випробувань. Передусім мова про збереження гідності – людської та національної: «Кожен із нас може померти. Але при цьому залишиться українцем! Частиною нашою залишиться. Пам'яттю. Вірою й силою» [4, с. 76]. Кристалізація поглядів драматурга на *смерть* – *безсмертя* відбувається через позитивно маркований образ небесної України, що з'являється вже в першій сцені. Він символізує неперервність існування, своєрідний перехід особистості з частини земної України на інший буттєвий рівень. У цьому річищі розглядаємо й вибір однакової ремарки, що закінчує кожну сцену (крім сцени третьої частини першої): це «*Вибух. Затемнення*» або, як у третій сцені частини другої, «*Вибух. Темрява*». Таке акустично-візуальне наповнення означених номінативних речень можна потрактувати саме в метафізичному ключі: після вибуху та затемнення продовжується існування людини у Всесвіті.

Бінарна опозиція *світло* – *темрява* відіграє концептуальну роль наприкінці твору. Позбавлені електрики від початку війни, персонажі збираються в будинку Цвітів, у якому – дев'ять ліхтарів. Загальна бесіда про важливість освітлення (у прямому сенсі) перетворюється на розуміння

світла як метафори, семантику якої розкривають дві неатрибутивні цитати. Перша належить Л. Костенку (із поезії «Слайди»): «А потім в паркані хтось виламав штахету, / ліхтариками груш вчарований між віт. / В ту дірку в паркані відкрився світ поету – / великий, і складний, і незбагнений світ» [4, с. 80]. Світло стає знаком виходу за звичні буттєві межі, розкриває неосяжність, багатолікість Всесвіту. Друга цитата – із філософської поезії С. Жадана «Тоді починається вечір. Саме тоді...» – має два потужні останні рядки: «Тиша лише посилює голоси. / Темрява лише окреслює світло» [4, с. 81]. Ці оксиморони підкреслюють амбівалентність світлобудови, людської натури. Рух, вічне оновлення – це безпосередні супутники тих, хто проєктує індивідуальну версію буття. А тому своєрідним філософсько-художнім кредо щодо осмислення тріади *життя* – *смерть* – *безсмертя* є слова, що їх виголошує Вася Цвіт: «У нас свято безсмертя! Свято театру життя, кажу! Свято позасвітів» [4, с. 86]. Життя – це театральна сцена, на якій кожен здатен оприявити свій голос, розкрити свій талант, має змогу вийти за межі профанного. Важливо, що безсмертя – це буття «тут» і «зараз»: щодня, долаючи перешкоди, самовдосконалюючись, пізнаючи багатомірність світу, людина отримує шанс – долучитися до трансцендентного.

Висновки. Таким чином, у п'єсі «Мобільні хвили буття, або *Verbum caro factum est*» драматург виніс онтологічні питання на рівень художньо-філософських узагальнень. Три частини можна співвіднести з важливими універсальними існування – життям, смертю та безсмертям. Художній простір твору доводить: якщо людина послідовно реалізовує власний буттєвий проєкт (намагається жити гідно та автентично), то вона може наблизитися до категорії вічного, що співвідноситься з безсмертям. Надалі цікавими бачаться розвідки, присвячені дослідженню інтертекстуальних зв'язків у Рафеєнковій п'єсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василюшин І. Парадигма концепту «смерть» у ліриці О. Тарнавського (екзистенція та коекзистенція). *Слово і Час*. 2022. № 2(722). С. 86–99. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/1056/923> (дата звернення: 23.05.2023).
2. Караєва І. Екзистенціал смерті й безсмертя особистості у філософських романах Олдоса Гакслі: культурологічний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. Історія і теорія культури. 2021. Т. 4. С. 22–27. URL: <http://nrpcult.ukma.edu.ua/article/view/234594/233143> (дата звернення: 23.05.2023).
3. Мельник В., Славова Л. Феномен смерті і пошук трансцендентного виміру в екзистенційній культурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. Т. 3. С. 60–64. URL: <http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/147132> (дата звернення: 23.05.2023).
4. Рафеєнко В. Мобільні хвили буття : п'єса. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2023. 88 с.
5. Рафеєнко В. Мовна трансформація як ознака совісті. *Критика*. 2022. № 9–10. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/movna-transformatsiia-ia-oznaka-sovisty> (дата звернення: 20.05.2023).

**НАРОДНІ БАЛАДИ ВОЛИНІ Й ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ
В ЗАПИСАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ЧЛЕНІВ ЇЇ РОДИНИ:
РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЮЖЕТІВ ТА МОТИВІВ**

**FOLK BALLADS OF VOLYN AND VOLYNIAN POLISSIA
IN LESYA UKRAINKA'S AND HER FAMILY MEMBERS' RECORDS:
REGIONAL SPECIFICITY OF PLOT AND MOTIVES**

Семенюк Л.С.,
orcid.org/0000-0002-6619-9695
кандидат філологічних наук,
вчений секретар

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Данилюк-Терещук Т.Я.,
orcid.org/0000-0002-9677-4929
кандидат філологічних наук,
директор Музею Лесі Українки

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснено аналіз баладних сюжетів і мотивів з фольклорного репертуару Волині й волинського Полісся кінця XIX – початку XX ст. в записках Лесі Українки та членів її родини (Ольги та Михайла Косачів, Олени Пчілки), зокрема з метою виявлення їхньої регіональної специфіки в загальноукраїнському контексті. Хоча фольклористичний доробок Лесі Українки та її родинного оточення вже був об'єктом наукових студій (праці М. Деркач, К. Квітки, П. Одарченка, Л. Яроевич та ін.), народнобаладний пісенний матеріал, збережений завдяки небайдужості родини Косачів, спеціально не вивчався. З'ясовано, що до фіксації фольклорних текстів родину спонукало перебування в народному пісенному середовищі. Встановлено хронологію, географію записів, а також репертуар зібраного Косачами матеріалу – понад три десятки баладних текстів, більшість із яких походить із Ковельщини, деякі – зі Звягельщини.

Виявлено, що серед балад, записаних Косачами, є сюжети з міжнародного баладного фонду (про мандрівку зведеної дівчини, на теми інцесту, про дівчину-воячку), а також ті, що поставили на основі українських суспільних і побутових реалій (про суперництво в коханні, отруєння чарами, конфлікти між матір'ю і дітьми, чоловіком і дружиною, представниками різних соціальних станів тощо).

Аналіз зібраного Косачами матеріалу засвідчує тематичну різноманітність, виразний національний колорит, регіональну специфіку сюжетів і мотивів. Доведено, що волинсько-поліські варіанти відображають особливості місцевого побуту, реалії суспільного життя, ментальні та гендерні стереотипи жителів краю, конфліктні моменти міжетнічних взаємин. Деякі з них мають локальну прив'язку, функціонують у ролі обрядових пісень (купальських, колядок тощо) та вирізняються місцевим мовним колоритом з елементами іноетнічних впливів.

Ключові слова: Леся Українка, Косачі, балада, Волинь, волинське Полісся.

The article analyzes ballads' plots and motives from the folklore repertoire of Volyn and Volynian Polissia of the late 19th and early 20th centuries. The case study materials are the records made by Lesya Ukrainka and her family members (Olga and Mykhailo Kosaches, Olena Pchilka). The purpose of the study is to identify the ballads' regional specificity in the all-Ukrainian context. Although many scholars elucidated the folklore-related works by Lesya Ukrainka and her family members (among them, works by M. Derkach, K. Kvitka, P. Odarchenko, L. Yarosevych, and others), there are only a few in-depth studies of folk ballad-song materials that were collected and preserved by the well-known Kosach family. It was the folk-singing environment in which they lived, that encouraged the family to record folklore texts. The research established the records' chronology and geography, focusing on the repertoire of the materials collected by the Kosaches. More than three dozen ballad texts of the collection have been considered, most of which originate from the Kovel and some from the Zviahel districts of the Volyn province.

The study argues that among the ballads recorded by the Kosaches, there are stories from the international ballad fund (about a deceived girl and her wonderings, about incest, about a girl-warrior) and those that originated from the Ukrainian social and everyday realities (about rivalry in love, poisoning by charms, conflicts between mother and children, husband and wife, or representatives of different social statuses, etc.).

Analysis of the material collected by Kosaches confirms the thematic diversity, distinct national flavor, and regional specificity of plots and motives. It has been proven that the Volyn-Polissia ballad versions reflect the features of local life, the realities of social life, mental and gender stereotypes of the region residents, and conflicting moments of inter-ethnic relations. Some of them have definitely local features, function as ritual songs (Kupal songs, carols, etc.), and are distinguished by a local linguistic flavor with elements of foreign influences.

Key words: Lesya Ukrainka, Kosaches, ballad, Volyn, Volyn Polissia.

Постановка проблеми. 3-поміж жанрів усної словесності народна балада належить до найбільш популярних у традиційному пісенному репертуарі жителів Волині й волинського Полісся [див.: 8]. У цьому переконують численні фольклорні записи з цих теренів, зібрані та опубліковані такими знаними збирачами фольклору XIX–XX ст., як З. Доленга-Ходаковський, М. Костомаров, О. Кольберг, П. Чубинський, Д. Булгаковський, О. Малинка, К. Квітка, Ф. Колесса та К. Мошинський. Частина з них увійшла до двотомного видання українських народних балад, упорядкованого О. Деєм та А. Ясенчук у 80-х рр. XX століття [1; 2].

До збирання та публікації баладного фонду Волині й волинського Полісся активно долучилася й Леся Українка та члени її родини – мати Олена Пчілка, сестра Ольга, брат Михайло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що фольклористичний доробок Лесі Українки та її оточення вже не раз ставав об'єктом наукових студій (праці М. Деркач, К. Квітки, П. Одарченка, Л. Яросевич та ін.), народнобаладний пісенний матеріал, збережений завдяки небайдужості родини Косачів, спеціально не вивчався.

Метою цієї статті є аналіз баладних сюжетів і мотивів з фольклорного репертуару Волині й волинського Полісся в записях Лесі Українки та членів її родини, зокрема виявлення їхньої регіональної специфіки в загальноукраїнському контексті.

Виклад основного матеріалу. Знайомство Косачів із «народною поліською стихією» припадає на час, коли родина оселилася в селі Колодяжному на Ковельщині на початку 80-х рр. XIX ст. Ольга Косач-Кривинюк зауважила великий інтерес Лесі Українки до пісенного фольклору краю: «У Колодяжному Леся виконала з деякою допомогою брата Михайла велику етнографічну роботу: записала од різних колодяженських людей та від одної жінки з села Біліня (у нас її звали «Білінкою», і я не пам'ятаю, як вона звалася) дуже багато пісень» [5, с. 128]. Сама Ольга Косач теж цікавилася народними піснями та вела їхні записи. До рукописного збірника 1890–1893 рр., або т. зв. «колодяженського зошита» увійшло дві баладних пісні в записях Ольги та шість – у записях Лариси Косач. Про труднощі ранніх записів Леся Українка зізнавалася в листі до М. Драгоманова від 21. XII. 1891 (2 січня 1892) р. з Колодяжного. Надсилаючи дядькові «давню обіцяних пісень», вона писала, що їх «справді трудно було дістати, бо вони мало співаються і то більше межі старими людьми» [10, с. 177].

Початком 90-х рр. XIX ст. датовані також спільні фольклорні записи Лариси і Михайла Косачів. Цікаву інформацію про це містить «Літературна газета» за 4 квітня 1941 р.: «Відомо, що з допомогою свого брата вона (Леся Українка – Л. С., Т. Д.-Т.) збирала пісні та биліни в селах Ковельського і Луцького повітів» [11, с. 355–356]. Автор замітки (в публікації «Наш кор[еспондент]») міг помилитися з жанровим означенням («биліна»); ймовірно, тут ідеться про думи чи балади, які записували Лариса і Михайло Косачі. Згадки про такі записи є в їхній переписці 1890–1894 рр., листах Лесі Українки до М. Драгоманова цього періоду. Лариса Косач радилася з дядьком щодо записаного разом із братом: «Чи не прийняли б Ви од мене деяких етнографічних матеріалів, може, вони Вам на що здадуться? бо я їх не вмю до пуття довести. На пробу Міша оце мусить Вам послати скілька волинських “баллад”, що я йому диктовала, як він був тут у мене; прийміть їх, коли вони куди-небудь судні» [10, с. 156].

Серед нині відомих фольклорних записів Лариси і Михайла Косачів, чільне місце займають балади: усього 21 текст, з них – 20 записано рукою М. Косача та 1 пісня в запису Лесі Українки [9, с. 125–160].

Частина пісень баладного жанру в записах Михайла Косача згрупована тематично: «Баллада про завоз дівчини», «Чари» та «Різні баллади» (усього 17 записів) [9, с. 591–599]. Очевидно, Леся Українка мала намір їх опублікувати, про що йдеться в листі до М. Драгоманова від 5 квітня 1894 р.: «Ви не довольні, що я послала до Ж[итя] і С[лова] такий нецікавий матерьял, але Фр[анко] просив у мене власне сього. Не знаю, чи буде цікаво, як я пошлю туди пісні баладного змісту (теж сирий матерьял, бо довести до пуття я не вмю)? Міша, певне, міг би написати й краще, але він тепер дуже зайнятий, вчиться до екзаменів, а разом з тим він лаборантом при фізичному кабінеті, так що часу як відмірено» [10, с. 295].

Тексти трьох баладних пісень («Чорна хмаройка наступає», «Була вдовою в кінець села» та «Шла Мар'юся в поле»), що виконувалися під час купальського свята, увійшли до праці «Купала на Волині» [9, с. 167–190]. Леся Українка записала їх у селах Колодяжному (№ 12, 13) та Біліні (№ 18) Ковельського повіту влітку 1890 р. в часі «живого дійства» [6, с. 114].

Баладні пісні краю записувала також Олена Пчілка. Одну з них – старовинну баладу про дівчину-воячку – на її вимогу опублікували видавці «Житя і Слова» в праці Лесі Українки «Купала

на Волині» [9, с. 177–179]. Інший варіант був поміщений у розвідці «Украинские колядки (текст волинский)», що побачила світ у журналі «Киевская старина» за 1903 рік [7, с. 173–174].

Загалом Косачам удалося зафіксувати тексти понад 30 баладних пісень, більшість із яких походять із Ковельського, деякі – зі Звягельського (офіційно на той час Новоград-Волинського) повітів Волинської губернії. Репрезентуючи народнобаладний репертуар з теренів Волині й волинського Полісся кінця XIX ст., ці тексти дають цінний матеріал для наукових студій, виявлення регіональної специфіки сюжетів і мотивів.

Серед балад, записаних Косачами, є сюжети з міжнародного баладного фонду (про мандрівку зведеної дівчини, на теми інцесту, про вбивство дружиною чоловіка), а також ті, що постали на основі українських суспільних і побутових реалій. З цього погляду слушною видається думка О. Дея, який стверджував: «Сюжети всіх українських балад, в тому числі перейнятих від сусідів, були породжені або «відшліфовані» (якщо йдеться про запозичені) побутовими та історичними обставинами національного життя» [1, с. 13].

З-поміж баладних пісень про особисті дошлюбні відносини вирізняються сюжети на теми суперництва в коханні, отруєння чарами, втрати дівочого вінка, зведення підмовленої дівчини та ін.

Темі суперництва в коханні присвячена балада «Ой чіє то поле, широкі загоны?», збережена в запису Ольги Косач [9, с. 65–66] та чотирьох варіантах, записаних Михайлом Косачем [9, с. 136–138, 148–149]. Пісня розвиває відомий сюжет про отруєння парубка однією із трьох закоханих дівчат через ревності. У тексті, зафіксованому Ольгою Косач, використано традиційну числову символіку («Одна любила – хороше водила, / Ой другая прикохала – білу постіль слала, / А третя чорнявая, чари наливала» [9, с. 65]), архетипний образ зозулі-віщунки, що передбачає трагічний кінець, традиційний для балад цієї тематики мотив чарування, а також уповільнення дії через діалог матері з товаришем отруєного парубка. Завершує сюжет драматична констатація невідворотності смерті, що є сталим топосом балад цієї тематики: «Не треба мні сіна, не треба і трошки, / Тільки треба сажень землі та чотири дошки» [9, с. 66]. Схожі варіанти цієї балади записав на Ковельщині М. Косач: один із поміткою «с. Білінь, Авг[уст] 1890 г[од]. Стара баба», інший – із Колодяжного [9, с. 136, 138]. Ще дві балади в записах М. Косача потрапили в цикл «Чари» (з Колодяжного Ковельського повіту та

Чарукова Луцького повіту). Волинський варіант цікавий тим, що в ньому мати постраждалого від чарів парубка прагне відвернути трагедію, звернувшись до «сильнішої» чарівниці: «Ой як прийшла мати та й стала питати, / Чи не треба, синку, воріжки шукати» [9, с. 49].

Записана Лесею Українкою балада «Ой дай же, Боже, з вечора погоду» належить до популярного в Україні сюжетного типу про смерть дівчини, яка відмовилася стати дружиною рятівника-нелюба [9, с. 87]. Оригінальними в цьому варіанті пісні є етнічні стереотипи ляха й козака. Перший виступає в ролі коханця-спокусника, з яким дівчина погоджується тікати з дому, проте на перешкоді стає хвиля, яка «Тую дівчину та й з порона збила». Натомість козаки, які змагаються за порятунок дівчини, постають як гульгеті та розбишаки, марно потоплюючи дівчину обирає смерть замість життя з козаком-нелюбом.

Увагу М. Косача привертала балада про зведення дівчини, в яких, за словами І. Франка, «дівчина показується просто одуреною, ошуканою, або й насильно зганьбленою» [12, с. 220]. З містечка Миропілля Звягельського повіту походять два варіанти пісні «Ой у полі, полі коршомка стояла» [9, с. 145–146]. Перший розробляє сюжет, у якому зводитель (козак) кидає дівчину в воду. К. Квітка, який присвятив баладам цієї тематики окрему розвідку, зауважив: «Історія, що кінчиться топленням дівчини, характеристична найбільше для поляків. <...> Пісні такого змісту українською мовою існують у північно-західній частині України, але й там вони рідкі, ніж пісні, що кінчаються спаленням дівчини» [4, с. 4]. У волинському варіанті, записаному М. Косачем, зводитель заїхав «з Україноньки», тобто, з чужого, іншого краю, бо, як пояснює К. Квітка, «там, де співалися ті пісні, Україною звали сторону, що лежить на схід і південь» [4, с. 4].

Інший варіант балади «Ой у полі, полі коршомка стояла» (теж із поміткою «Миропілля») є контамінацією двох баладних сюжетів: початок – про підмовлену дочку шинкаря, далі – про спалення підмовленої дівчини. Героїнею тут виступає дочка шинкаря (чи шинкарки) Хайка, мандрівка якої з козаками завершується спаленням дівчини [9, с. 146]. Щодо цього К. Квітка зауважує: «Цей мотив чужий для західно-європейських та польських пісень на тему мандрювання з зводителем; на Україні пісні з цим родом катастрофи становлять тип дуже люблений» [4, с. 11].

Ще один цікавий варіант балади про зведення дівчини – в запису М. Косача з містечка Мельниця Ковельського повіту [9, с. 146–147]. У ньому так

само підмовленою героїнею виступає Хайка, проте намовляють її не козаки, а «салдати», що перебувають у корчмі на постой. Така національна атрибуція зводителів може бути ознакою більш пізнього походження балади. Її розв'язка схожа на ту, що притаманна баладам польського походження: солдати топлять Хайку в Дунаї. За зовні окресленою побутовою ситуацією та життєвими трагічними колізіями молодій дівчині незримо проглядають конфліктні моменти міжетнічних взаємин. Специфічного національного колориту цій баладі надають рефрени «Ох вей, мамуню, зуд, зуд, ну-ну-ну, / коршомка стояла, та-рі-рі-бом-бом», а також прикінцева заувага записувача: «Далі йде жидівська ламентация прозою, напр[иклад] Ой чи не мала ти хати, чи не було в тебе тата?.. і т. і.» [9, с. 147]. Ці деталі сюжету вказують на активну присутність євреїв у полісько-волинському просторі.

Місцевим колоритом сповнена ще одна балада цієї тематичної групи – «Чорноморець, моя мамцю, чорноморець». У ній зводителі намовляють дівчину на мандрівку, обіцяючи їй щедрі дарунки: «серм'яжину із стрічками», «віночок з квіточками», «черевички з підківками». Трагедія підмовленої дівчини в тому, що її сподівання не виправдовуються: «Я ж думала, моя мати, панувати, / Ой тепер же прийшлося гурувати» [9, с. 147].

До оригінальних витворів у баладному репертуарі Західного Полісся належить пісня-балада, що виконувалася в ролі купальської, «Чорна хмаройка наступає» [9, с. 172–173]. Сюжет заснований на конфлікті між царем і царівною. Головна героїня ховається від нелюба під тройдереву, що втілює світове дерево; цар наказує слугам «палити тройдереву», «шукати царівнойку». Приховуючи справжні наміри, царівна просить ножа і заподіює собі смерть (мотив, поширений у баладних піснях про Лимерівну, невісту, яка забула в полі дитину, Бондарівну тощо).

Із села Білінь Ковельського повіту походить ще одна місцева пісня-балада обрядового призначення – «Шла Мар'юся в поле» [9, с. 176]. В ній йдеться про потопання та почленне перевтілення дівчини, що є відгуком давніх уявлень про людські жертвоприношення в контексті літніх обрядодій (русальних та купальських). У пісні-баладі традиційні міфологічні уявлення про сублімацію жертвовного тіла в різні сфери довкілля (воду, траву, ягоди, рибу тощо) набувають християнізованого потрактування – тіло дівчини перетворюється в частини церковного інтер'єру: «А де вона впала, там церковка стала. / Де голова впала, там

одправа стала. / Де косоюки впали, там зоройки стали, / Де ручечки впали, там свічечки стали, / А де впали ноги, там стали пороги» [9, с. 176].

Серед баладних пісень про родинні взаємини і конфлікти, записаних Косачами, переважають сюжети, де трагедії спричинені одруженням без любові, тривалою розлукою (тема інцесту), втручанням матері у стосунки подружжя, що веде до вбивства, отруєння та інших трагічних розв'язок.

Відома українська балада про конфлікти між одруженими без любові – «Ой росла я, росла, як у борі сосна» – збережена в запису Ольги Косач [9, с. 66–67]. У ній йдеться про те, як жінка випробовує нелюбого чоловіка-недоростка, прив'язавши його «у бору до сосни» на час своєї гостини в рідного батька. Пісня належить до оригінальних українських творів і спростовує традиційні стереотипи про гендерну нерівність подружжя в родинному житті українців. Жорстока поведінка молодій героїні пісні дисонує з покірністю, слабохарактерністю чоловіка, котрий навіть після перенесених страждань так виправдовує свій стан: «Ой так же я в свого тестя горілці напився», «Ой бо був в свого тестя, та й дуже п'яленькій» [9, с. 67]. Балада «Ой росла я, росла, як у бору сосна» в запису М. Косача з с. Колодяжного майже дослівно збігається з записом Ольги Косач [9, с. 157–158]. Це наводить на здогад, що обидва варіанти могли бути записані від одного респондента.

Баладна пісня «Тихая вечеронька, тиха» в запису Лесі Українки – один із західнополіських варіантів народної балади про вбивство чоловіком дружини [9, с. 84–85]. Найчастіше у баладах такий злочин стає результатом обмови невістки свекрухою [див.: 2]. У тексті, записаному Лесею Українкою, вбивство відбувається через те, що жінка в час відсутності чоловіка народила позашлюбну дитину. Героїня балади намагається виправдати себе тим, що дитина їй дісталася від козаків. Подальше розгортання сюжету таке ж, як і в загальновідомій українській баладі про вбивство обмовленої свекрухою невістки: син за намовою матері купує «ремінний віжки» та карає дружину на смерть.

Лесі Українці належить також один із ранніх записів народної балади про сватання сина до матері і брата до сестри («Ой з-под того явора») [9, с. 88–89]. Пісня надзвичайно розповсюджена в Україні, де вона відома як купальська, веснянка, але найчастіше її виконання не обмежувалося певним часом [8, с. 51]. Варіант у запису Лесі Українки має традиційну фабулу: народивши двох синів, удова пускає їх на Дунай і просить

сили природи оберігати і годувати дітей; після довгої розлуки вона не впізнає дорослих синів, котрі сватають матір і сестру, а потім самі зізнаються, хто вони насправді і кепкують з удови; це запобігає інцесту. В баладі використано прийом навмисного уповільнення дії, що досягається завдяки трикратним зверненням удови до сил природи (моря, риби, жовтого піску), дублюванню питань і відповідей героїв. Пісня містить непридуману поліщукам лексику («Ой син матки не берють, / Матка за сина не йдють, / Ой брат сестри не берють, / Сестра за брата не йдють!» [9, с. 89]), котра, на думку К. Квітки, могла з'явитися тут під впливом московських «салдацьких пісень» [9, с. 401–402].

Один із найбільш оригінальних баладних текстів у запису Лесі Українки – пісня «Ой у полю корчомка» [9, с. 89–90]. Це балада на тему інцесту, широко відома в українському фольклорі. Традиційно вона входила в комплекс весняного та купальського календарного циклів і відображала ритуальні моменти поведінки в ці проміжки часу [3, с. 44–45]. Сюжет пісні розгортається у специфічно українських обставинах, місцем події названо корчму. Звичною є й соціальна атрибуція персонажів – шинкаря, наймичка, козак або чумака, на якому «жупан дран», та найменування брата і сестри («Карпів син» і «Карп'янка»). Балада підкреслює моральне недопущення кровозмішання: брата із сестрою, що допустили мимовільний гріх, не приймають у монастир, від них відвертається ліс зі звіриною та море з рибою; спокуту вони несуть через метаморфозу у квітку братики.

Схожий сюжет із с. Перековичі Ковельського повіту («Була вдова на Подолі» з циклу «Різні баллади») в запису М. Косача може відображати більш пізній період функціонування пісні: до інцесту тут не доходить, сестра і брати впізнають один одного, проте їхні життєві шляхи розходяться: «Старші пішли (2) панувати, / А найменший (2) горувати, (2) / Хліба й солі (2) заробляти, (2) / Стару матір годувати» [9, с. 157].

Балада про трагедію слуги, якого покарала пані, широко відома не лише в Україні, а й в інших слов'янських народів. Варіант у запису Лесі Українки («Молодая пані Петруся кохала») має помітку «Луцьке, від Лариси Косач» [9, с. 126–127]. Текст збережений не повністю, втрачено 13–16 рядки. До першого рядка пісні Леся Українка подала таку авторську примітку: «Співають теж: Вельможная пані... або Пані пана мала, Петруся кохала». Пісня розробляє класичний сюжет у такій послідовності:

залицання пані до слуги, зрада чоловікові за його відсутності, діалог пані зі слугами, покарання Петруся, побивання пані за коханцем. Порівняно з іншими варіантами, балада «Молодая пані Петруся кохала» вирізняється докладними діалогами між панею з Петрусем, слугами і паном, а останні епізоди мають інформативний характер. Пісні притаманний соціально загострений конфлікт, що зумовлений становою нерівністю персонажів. Остання стає причиною трагедії закоханих та викликає сумніви в щирості почуттів пані до слуги, що став жертвою її примхи.

Пісня-балада про пані і Петруся в запису М. Косача з с. Старі Кошари Ковельського повіту («Чи чули ви, люде, такої новини») має більш розгорнутий сюжет, порівняно з записом Лесі Українки. Усі структурні компоненти тексту логічно вмотивовані обставинами розгортання драми. У варіанті подано локальну прив'язку події («Чи чули ви, люде, такої новини, / Забито Петруся в Джуранській долині»). Драматизм ситуації поглиблюється спробою Петруся покаятися перед паном та неможливістю виправдати вчинене: «Не буду я тебе в кайдани кувати, / Гей, не буду тобі життя дарувати» [9, с. 154–155].

Чимало балад у записах М. Косача розробляють сюжети про втручання матері (свекрухи) в стосунки подружжя. Серед них – відома баладна пісня про вбивство чоловіком жінки за намовою матері «Як поїхав Данилюша на війну» (записано два варіанти, один – із Колодяжного) [9, с. 127–128, 153–154]; традиційна українська балада «Мати сина оженила» з Миропілля, що є контамінацією двох баладних сюжетів – про невістку-тополю та про отруєння сина і невістки [9, с. 149–150]; балада «Мати сина на гвалт оженила» (також із Миропілля Звягельського повіту) [9, с. 150–151].

Під № 13 у збірці «Купала на Волині» Лесі Українки, вміщено запис пісні про дівчину-волячку («Була вдовою в кінець села»), зроблений Оленою Пчілкою. Це підтверджує обрядове функціонування пісні, яка з найдавніших часів побутувала в трьох різновидах – колядній, купальській і баладній пісні. Пісня розповідає про те, як удова відправляє до війська наймолодшу дочку і наказує їй триматися середини. На полі бою дівчина дивує всіх своєю хоробрістю: «Настуся матері не слухала, / Поперед війська виїхала, / Половину війська звоювала» [9, с. 174]. Це викликає подив у турецького царя, який влаштовує зустріч із дівчиною. На цьому варіанті балади уривається.

На вимогу Олени Пчілки видавці «Життя і Слова» опублікували в добірці купальських пісень Лесі Українки схожу колядку про дівчи-

ну-воячку [9, с. 177–179, 643–644]. Повніший текст цієї пісні («Була вдова близько двора»), записаний у с. Облапи Ковельського повіту теж у функції колядки, Олена Пчілка помістила в праці «Украинские колядки (текст волынский)» [7, с. 173–174]. Оригінальність такої колядки, за висновком Пчілки, в тому, що «въ ней дѣйствующими лицами являются однѣ женщины и что отважнымъ воиномъ является – дѣвушка. Чѣмъ не “поляница”, Амазонка, Валькирія?» [7, с. 174].

Висновки. Наведений матеріал переконує в тому, що народна балада як один із найбільш поширених фольклорних жанрів у пісенному репертуарі Волині й волинського Полісся, перебувала в полі фольклористичних зацікавлень Лесі

Українки та членів її родини. Тим самим вони прислужилися справі фіксації народнопісенної традиції полісько-волинського краю. Зібраний Косачами в кінці XIX ст. матеріал (зокрема, понад три десятки баладних сюжетів) засвідчує тематичну різноманітність, виразний національний колорит, регіональну специфіку сюжетів і мотивів. Доведено, що волинсько-поліські варіанти відображають особливості місцевого побуту, реалії суспільного життя, ментальні та гендерні стереотипи жителів краю, конфліктні моменти між-етнічних взаємин. Деякі з них мають локальну прив'язку, функціонують у ролі обрядових пісень (купальських, колядок тощо) та вирізняються місцевим мовним колоритом з елементами іноетнічних впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балади. Кохання та дошлюбні взаємини / Упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії); Вступ. ст. О. І. Дея. Київ: Наук. думка, 1987. 472 с.
2. Балади. Родинно-побутові стосунки / Упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії); Вступ. ст. О. І. Дея. Київ: Наук. думка, 1988. 528 с.
3. Гримич М. З історії двох українських балад про інцест. *Народна творчість та етнографія*. 1990. № 3. С. 38–41.
4. Квітка К. Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем. *Повідомлення Кабінету музичної етнографії*. № 2. УАН. Київ, 1926. С. 4–31.
5. Косач-Кривинюк О. Ознайомлення Лесі Українки з народною творчістю. *Скрипка Т. Спогади про Лесю Українку*. Київ: Темпора, 2016. С. 126–133.
6. Покальчук В. Слідами Лесі Українки. *Спогади про Лесю Українку*. Київ: Дніпро, 1971. С. 104–129.
7. Пчілка Олена. Украинские колядки (текст волынский). *Киевская старина*. 1903. Т. 80. № 1. С. 152–175.
8. Семенюк Л. Українські народні балади Західного Полісся (загальноукраїнський контекст і регіональна своєрідність): монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. 176 с.
9. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів Лесі Українки у 14-ти томах. Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки / ред. С. Романов; передм. Ю. Громик та ін; упоряд., комент. Ю. Громик, Т. Данилюк-Терещук, Л. Семенюк, І. Щукіна. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 848 с.
10. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів Лесі Українки у 14-ти томах. Т. 11. Листи (1876–1896) / ред. С. Кочерга; передм. В. Агеєва, упоряд., комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 597 с.
11. Українка Леся. Документи і матеріали 1871–1970. Київ: Наук. думка, 1971. 482 с.
12. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. *Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26. Літературно-критичні праці 1876–1885*. Київ: Наукова думка, 1980. С. 210–253.

РОЗДІЛ 7 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 392.28+398.318+398.47

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.39>

ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ НА ПРИКЛАДІ СУДИЛИЩ НАД УПИРЯМИ-ЧАКЛУНАМИ

COMPARISON OF UKRAINIAN AND CRIMEAN TATAR FOLKLORE TRADITIONS ON THE EXAMPLE OF TRIAL OF VAMPIRE SORCERERS

Днікова Л.Ш.,

orcid.org/0009-0006-0876-0196

кандидат культурології, доцент,

доцент кафедри української мови, літератури та культури

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Бобко А.М.,

orcid.org/0009-0009-0553-9543

старший лаборант кафедри системного проектування

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Український та кримськотатарський народи мають довгу історію співіснування. Незважаючи на те, що історія ця була буремною, міжкультурна взаємодія та обмін мали місце. Адже народи, що довгий час мешкають на прилеглих територіях, неодмінно підпадають під вплив одне одного. Подібність деяких сюжетів та мотивів фольклору є закономірною. Проте саме сприйняття різними народами однакових образів стає дзеркалом, у якому якнайповніше відображається душа народу.

Образом спільним для обох культур є образ живого упиря-чаклуна. Його походження, а отже, і шляхи міжкультурного запозичення, є суперечливими. Серед дослідників домінують слов'янська та тюркська версії, але єдиної думки немає. Така ситуація робить упиря особливо цікавим в плані міжкультурної комунікації.

Персонаж цей має надзвичайно широке поширення, варіативність та гнучкість, ввібравши у себе історичні, культурні, світоглядні зміни народів-носіїв образу, проте залишаючи незмінною свою суть. Безперечно, вампір-упир відомий далеко за межами українських та кримськотатарських земель. Цікавий він саме своїми незмінними, а не мінливими рисами, що і створює можливість для порівняння.

Обидва народи – і українці, і кримські татари – сприймали упирів як факт реальної дійсності, що призводило до справжніх судових процесів, точніше самосудних судилищ над підозрюваними. Відомості про такі судилища можна знайти у письмових згадках їх сучасників. Одне з них описує Іван Франко, переповідаючи події, що відбулися у його рідному селі Нагуєвичі. Згадку про інше зафіксовано у літописі «Новий літописець» і стосується вона не українського, а кримськотатарського середовища. Ці випадки віддалені одне від одного у часі, географічно та культурно. Проте обидва мають багато спільного. І не є унікальними для свого народу.

Особливо варто підкреслити, що «підсудними» на цих судилищах були живі люди – члени громади, що мешкали серед інших, хоча звинувачували їх не у чаклунстві, а саме у тому, що вони були упирями, потаємно пили кров з інших людей. Незважаючи на те, що традиційно упир асоціюється з мерцем, у цих випадках винних шукали серед живих. Самі ж події, що призвели до «полювання» на упирів, мали неординарний і навіть шокуючий характер для громади.

Ключові слова: упир, убир, чаклун, вампір, віщуни, тюркський фольклор, міжкультурна комунікація.

Ukrainian and Crimean Tatar peoples have a long history of coexistence. Although this history was tumultuous, cross-cultural interaction and exchange took place. After all, peoples who have lived in neighboring territories for a long time are bound to be influenced by each other. Similarity of some folklore plots and motifs is natural. However, very perception of the same images by different peoples becomes a mirror in which the soul of the peoples is reflected as fully as possible.

The image common to both cultures is a living vampire-sorcerer. Vampire origin, and therefore the ways of intercultural borrowing, are controversial for now. Slavic and Turkic versions dominate among researchers, but there is no consensus. This situation makes a vampire especially interesting in terms of intercultural communication.

This character has an extremely wide distribution, variability and flexibility, having absorbed historical, cultural, world-view changes of peoples who bear the image. But its essence leaving unchanged. Undoubtedly, a vampire-upiór is known

far beyond the borders of Ukrainian and Crimean Tatar lands. It is interesting precisely because of its unchanging but not changing features, which creates an opportunity for comparison.

Both peoples – Ukrainians and Crimean Tatars – perceived vampires or ghouls as a fact of real reality, which led to real trials, or rather, arbitrary tribunals of suspects. Information about such courts can be found in the written records of their contemporaries. One of them was described by Ivan Franko. He was recounting the events that took place in his native village Naguyevichi. A mention of else trial was recorded in the annals "New Chronicler" and it refers not to the Ukrainian, but to the Crimean Tatar environment. These cases are distant from each other in time, geographically and culturally. However, both have a lot in common. And they are not unique to their peoples.

It is especially worth emphasizing that the "defendants" in these trials were living people – members of community who lived among others, nevertheless they were not accused of witchcraft, but of being vampires that secretly drinking blood from other people. Despite the fact that a vampire is traditionally associated with a dead, in these cases a culprits were sought among a living. The events themselves, which led to the "hunt" for vampires, had an extraordinary and even shocking character for the community.

Key words: upiór, ubyr, ghouls, sorcerers, vampire, soothsayers, Turkic folklore, intercultural communication.

Постановка проблеми. Вампір – один із найпопулярніших персонажів світової культури. На сьогодні він знайшов своє втілення у різноманітних формах художньої творчості різних жанрів: від жахів до любовних романів та творів для дітей, виконуючи роль алюзії, метафори, яскравого образу, уособлення людських страхів чи бажань. Історія вампіра також багата. Це комплексний персонаж, що пройшов довгий шлях формування та перетворень у народній уяві, вбираючи зміни у культурній традиції, світосприйнятті, системі вірувань, об'єднуючи у собі міфологічні уявлення про навколишній світ та спостереження за реальною дійсністю. Чи не в кожній культурі світу існують свої надприродні кровопивці [1], а археологічні матеріали, що опосередковано свідчать про віру у таких істот, сягають глибини тисячоліть [2, с. 48; 1, с. 26, с. 79].

Сучасний вампір масової культури є прямим «нащадком» фольклорного упиря. Хоча між їх образами існує багато спільного та простежується пряма спадковість, упир – персонаж більш складний і багатогранний. Відоме сьогодні усім слово «вампір» є, так би мовити, окультуреною, літературною версією слова «упир», яка з'явилася у процесі популяризації та поширення образу Європою у XVIII столітті [1, с. 26]. Первинні ж етимологія та значення терміну досі остаточно не з'ясовані та викликають суперечки серед дослідників. Існує багато версій різного ступеня вірогідності та популярності [3, с. 215]. Більшість учених схиляється до слов'янського походження слова – а отже, і персонажа. Проте існує припущення щодо тюркського походження, що також має свої аргументи.

Широке поширення, довга історія, багатшаровість образу при його незмінній популярності у людській свідомості протягом століть робить вампіра, а точніше його фольклорну іпостась, віддзеркаленням певних аспектів народної свідомості, а також дає можливість співставлення та аналізу культур на прикладі сприйняття і трансформації цього образу.

Як зазначалося вище, істот, що полюють за кров'ю як за джерелом своєї життєвої сили чи могутності у фольклорі та міфології народів світу надзвичайно багато. Їх звички, зовнішній вигляд і природа відрізняються залежно від традиції й сильно варіюються [1]. Тому варто відрізнити різних вампірів народної уяви між собою. Це твердження так само вірне і для істот, об'єднаних під словом «упир». На відміну від сучасного вампіра популярної культури, який так чи інакше канонічно сприймається як живий мрець, упирі фольклору бувають живими і мертвими [3, с. 217]. Причому це істоти хоча і пов'язані між собою, але різні. Мертвий упир і став «предком» сучасного вампіра. Тоді як упир живий – це швидше чаклун, ніж живий мрець, проте народна уява чітко відокремлює його від чаклуна і прирівнює до упиря.

Цікаві свідчення про живих чаклунів-упирів зафіксовані у статті Івана Франка, опублікованій у 1890 р., що описує події 1831 р. – «Спалення упирів в с. Нагуєвичах в 1831 р.» [4, с. 101]. В основу цього матеріалу лягли записані свідчення очевидців та його особисті дитячі спогади: хоча сам І. Франко не був сучасником тих подій, вони мали місце у його рідному селі, і їх відгомін ще був відчутним у часи його дитинства.

Також згадка про чаклунів-вампірів міститься у «Новому літописці» XVII століття, який найвірогідніше базується на більш давніх записах. Особливість і цікавість цієї згадки в тому, що вона фіксує події, які відбулися серед кримських татар – смерть кримського царевича Малат-Гірея від рук вішунів, що його «зіпсували». Тобто описує не слов'янську, а кримськотатарську традицію [5].

Фольклорні уявлення, що лежать в основі обох описаних подій, навидовижу схожі, хоча й належать двом різним народам різних віросповідань та етнічно-мовних спільнот. Особливо ж цікавим стає їх подібність у контексті невизначеності прабатьківщини упиря-вампіра, який має або слов'янське, або тюркське походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Як українська, так і кримськотатарська культури широко досліджені у працях багатьох науковців, де знайшли своє відображення та тлумачення найрізноманітніші аспекти побуту, світосприйняття, міфології і фольклору. Про мотиви, властиві обом культурам, згадує Л.П. Гуманенко у своїх дослідженнях кримськотатарської казки, зокрема на прикладі оповіді «Мудра дівчина» [6, с. 313]. Проте дотичні точки та взаємовплив не мали достатньої уваги науковців і заслуговують більшого вивчення.

Постановка завдання. Дана стаття ставить перед собою завданням проаналізувати та співставити уявлення про вампірів-чаклунів української та кримськотатарської народної традиції, спираючись на опис двох окремих судових справ, які було записано невдовзі після того, як вони відбулися. А також знайти та висвітлити дотичні та відмінні місця цих культур на прикладі широко поширеного, але дуже варіативного фольклорного образу.

Виклад основного матеріалу. Вампір – це не просто популярний персонаж сучасної масової культури, який зустрічається так часто, що вже став банальністю. Це багатий і глибокий образ, психологічним аспектам якого як віддзеркалення і втілення людського підсвідомого присвячено низку досліджень [1, с. 435]. Такий підхід однаково вірний як для вампіра сучасного, так і для упиря фольклорного. Проте фольклорний образ, який сприймався простим народом як факт реальної дійсності, а не уявне страховисько [4, с. 101], ввібрав у себе більше культурних особливостей.

Віра в упирів-вампірів була міцною не лише до кінця XIX століття, коли її фіксує І. Франко. Певною мірою вона жива і досі, втілюючись у широко поширених уявленнях про вампірів енергетичних: і сьогодні часто їх сприймають як цілком реальних людей. А подекуди у селах Східної Європи досі збереглося ставлення до потойбічного впливу фольклорних вампірів як до небезпеки цілком вірогідної. Більшою мірою це стосується упирів мертвих та подібних до них істот. Віра ж в упирів живих поступово майже стерлася із сучасної європейської свідомості.

1890 року у часописі «Київська старовина» було опубліковано статтю І. Франка «Спалення упирів в с. Нагуєвичих в 1831 р.» [4, с. 101]. Автор зазначає: «Розповіді про упирів, розміщені на сторінках "Київської старовини" освіжили в моїй пам'яті багато оповідей, що чув я ще в дитинстві, про жахливу подію, котра відбулася в моєму рід-

ному селі Нагуєвичих... в пам'ятному 1831 році. Оповіді ці... живуть і до сих пір» [4, с. 101].

Переповівши відомі йому від інформантів історії, прикмети та уявлення про упирів загалом, І. Франко, спираючись на записані О. Франко свідчення очевидців, переходить до опису «слідства» по виявленню та спаленню їх у Нагуєвичих. В 1831–1832 рр. Європою прокотилася епідемія холери з високою смертністю серед хворих [4, с. 107]. «То як була... холера, то перший умер піп... Але люди ще не знали, що то за слабкість, тай поховали його на цвинтарі. Гей, так десь за тиждень як зачнуть мерти люди! То зразу мерло по п'ятеро, шестеро, а далі по десятеро, по двадцятеро, а доходило до того, що й по п'ятдесят умерців на день в селі було. Страх такий на людей упав, що не суди Боже! Церкву замкнули, без попа й без дяка ховають... по два, по три або й по більше в одну яму кладуть.

...Десь там в горішнім кінці села бавилися діти... А один хлопець семиліток, Гаврило називався, каже до них:

– А знаєте, від чого ті люди мруть?

– Ну, від чого? – діти питають.

– Від упирів. То вони людей потинають.

– Ба, а ти відки то знаєш?

– Бо я й сам упир. Я сам свого тата й маму потяв. І знаєте, нічия мені кров не була така солодка, як їх.

Розбіглися діти по хатах, повідають одне татові, друге мамі, що Гаврило так і так говорить.

...На другий день була неділя... Приходимо в село, а там присяжні, десятники бігають по межі хати, всіх до церкви кличуть, старе й мале зараз має йти.

...коло церкви на цвинтарі всіх людей поставили рядами, один узяв на руки того хлопця – Гаврила – тай носить його поперед ті ряди.

– Пізнавай... котрі упирі.

...Зачали люди радитися, що то зробити з тими упирями, і врадили їх спалити на огні.

...Тільки терновий та ялівцевий вогонь може їм допекти, а інший ні» [4, с. 111–113].

І хоча жоден із звинувачених не признав вини, сільська громада почала езекуцію: розвівши на вигоні тернове вогнище, розміром «як хата», скували «підсудних» путами для коней та одного за одним протягли на ланцюгу крізь полум'я [4, с. 113]. Така «методика слідства» почала приносити зізнання. Підхід до кожного із «підсудних» трохи відрізнявся: декого зразу потягли на багаття, когось спочатку намагалися змусити зізнатися, поступово знімаючи з нього одяг та кидаючи той у вогонь. Хлопчика,

із свідчень якого почалася розправа, не стали чіпати [4, с. 115]. Трохи згодом він же впізнавав упирів в іншому селі – Ясениця Сольна – куди його спеціально для цього привезли селяни, почувши про подію у Нагуєвичах. Розправа почалася і тут, але її зупинив священик [4, с. 117].

Варто зазначити, що хоча селяни не бачили у такому «слідстві» нічого осудного, вища влада, дізнавшись про все, арештувала та судила вїта і катів [4, с. 117]. А отже, у часи І. Франка віра в упирів, хоча і була ще сильною, але по-справжньому поширеною тільки серед простого народу.

Зупинити холеру у с. Нагуєвичі спаленням упирів не допомогло. Проте це не змусило селян засумніватися в правильності прийнятого тоді рішення.

Наприкінці статті І. Франко згадує цікаву деталь, що чув від кількох старожилів с. Нагуєвичі у контексті суду над катами: «...хтось їм порадив, щоб сказали перед судом, що то не вони перші таку кару вигадали, але що за давніх часів усе такий суд бував. Зачали пани шукати в давніх паперах... І в тих паперах вичитали, що справді за давніх часів так судили» [4, с. 118].

Події, зафіксовані в «Новому літописці», відбувалися саме за давніх часів по відношенню до спалення упирів у с. Нагуєвичі – їх датовано 1590 р. або 1591 р. Проте вони мали місце не серед слов'янського, а серед тюркського населення.

Фольклору тюркських народів істота, подібна до слов'янського упиря, відома під іменем убир. Звукова подібність слів очевидна, проте їх етимологічна спорідненість вважається недоведеною. Однак, убир – не просто потойбічний кровопивця, що має схожу до упиря назву. Це доволі подібні за своїми особливостями істоти, якщо брати до порівняння упиря живого, а не мертвого. Убирем вважається злий дух, що селиться у тілі чаклуна, замінюючи собою його душу. Подібна причина перетворення людини на упиря також є широко поширеною в народних віруваннях, зокрема і українських [3, с. 217]. Хоча посмертна активність убиря теж можлива, в основному вони діють, будучи живими чаклунами.

Зважаючи, що міфологічна свідомість людини є не настільки схильною до систематизації та чіткого розділення на категорії, як фантазія сучасної людини, упирів та убирів можна вважати істотами аналогічними.

«Новий літописець», у притаманній своєму жанру стислій манері, фіксує інформацію про смерть від хвороби кримського царевича Малат-Гірея і його жінки. А також переповідає «розслідування», причиною якого стали ці події. У літописі

читаємо: «У тому ж році бусурмани, побачивши службу... кримського царевича Малат-Гірея, від якої їм утиски... великі, надіслали з Криму... віщунів, і його зіпсували. Воеводи ж, бачачи його хворобу велику, привели до нього лекаря арапа. Арап... сказав... що вилікувати його не можна, поки не знайдуть віщунів, котрі його зіпсували. І... віщунів привели до нього, і катував віщунів з тим, щоб йому підсобили. І віщуні йому говорять: «Якщо кров їх не вмерла, то їм можна підсобити». Та й той же арап... велів тим віщунам з себе метати кров у лохань; вони же з себе виметали всю кров, якою татари й татарки зіпсовані з царевичем. Той же арап почав їх запитувати: «Де чия кров?». І вони почали розказувати все по порядку: «Котра кров тай не завмерла і тією кров'ю помажуть того татарина чи татарку, і вони живі стануть». Царевича же кров і цариці вся завмерла, і вони сказали, що їм живими не бути. Царевича обидва і цариці і з ними татар багато і татарок всі померли... тих віщунів велів катувати міцно: за чиїм задумом... зіпсували; а після катування велів їх государ спалити. Той же арап почав говорити, що... в зуби покласти їх вудила кінські... бити по тілу не велів, а велів бити по стіні проти них; і вони все почали розказувати. Воеводи же, після катувань їх, веліли в полі спалити їх, а палив їх той же арап своєю майстерністю... А під час катувань ті віщуні говорили, що псували царевича і цариць і татар, пили з них з сонних кров» [5].

У літописі не використовується слово «убир», хоча зазначено, що віщуні, про яких іде мова, не просто згубили царевича Криму, а й самі були з Криму. А отже, повинні називатися тюркським словом. Найвірогідніше, так як літопис – твір офіційний, текст безпосередньо цього літопису має ознаки публіцистичного, а його автор – освічена людина, швидше за все, слов'янського походження, він використав більш звичне для свого середовища слово, не зберігши оригінальну назву. Але мова, без сумніву, йде саме про убирів.

Як бачимо, в обох описаних випадках – і у справі спалення упирів в с. Нагуєвичі, і в подіях, зафіксованих у «Новому літописці» – багато спільного. Щонайперше варто відзначити, що і у XVI, і у XIX століттях говорять про поглинання крові буквально, а не образно: мова йде про вампірів у прямому розумінні цього слова, а не про символічне позбавлення життєвих сил, назване випиванням крові. Також варто відмітити, що в обох випадках звинувачених спалюють на вогнищі, розведеному на ниві – вигоні чи полі. В процесі ж катування використовувалась

кінська зброя – пуга чи вудила. Перший факт, найвірогідніше, продиктований практичними міркуваннями: велике вогнище потребує великого простору. А другий може мати як суто утилітарне походження, так і міфологічне. Тюркській традиції відома інша істота з подібною назвою «обур», чия лиходійна сила не діє на коней. Кінь у міфології загалом часто має особливе відношення до смерті і потойбіччя, в уявленнях про виявлення вампірів йому також відведене чільне місце [1]. Але, щоб впевнено припустити, що кінська зброя мала сакральне, а не утилітарне значення в процесах спалення упирів, даних недостатньо.

Змальовуючи загальний портрет обох судилиць, неможливо не помітити, що він складається з однакових рис. Відбувається певна негативна подія: значуща для громади, така, яка має на неї сильний вплив. В обох описаних випадках – це епідемія з великою смертністю, в другому випадку ускладнена тим, що жертвою став царевич. Епідемії – класичний час, коли люди починають підозрювати діяльність упирів [2, с. 47], та в обох описаних випадках цікавим є те, що громада не стала шукати мертвого упиря на кладовищі, як зазвичай прийнято в уявленнях про вампірів. Для кримськотатарського «слідства» це цілком зрозуміло, адже убирі – переважно живі. Проте у випадку українського «слідства» це нехарактерний нюанс, що швидше суперечить європейській традиції, ніж відповідає їй.

В обох випадках звинувачені кровопивці не чинили жодного опору під час арешту і катувань, незважаючи на свої вірогідні надприродні можливості. Очевидно, вони не мали влади захистити себе. І це не здавалося у громаді дивним. Однак сильно контрастує із сучасними уявленнями про вампірів.

Арештованих катують, як звичайних злочинців, намагаючись отримати зізнання як головний доказ вини чи потрібну інформацію. Страту проводять через спалення – найпоширеніший метод боротьби з надприродними силами і вампірами зокрема. Проте вогнище має бути не абияке: потрібно знати секрет. Тут можна зазначити, що хоча спалення настільки поширене у різних культурних традиціях, що є другим по популярності методом посмертного вбивства вампіра – після дерев'яного кілка – але, на відміну від спалення відьми чи відлякування вогнем злих духів, вампіра не можна просто спалити: завжди є якісь нюанси.

В обох описаних випадках «надійним» джерелом інформації про наявність упирів та методи боротьби з ними стає випадкова людина, яка готова бути таким джерелом: у першому

випадку це дитина, у другому – чужоземець, тобто чужий для спільноти. Проте надзвичайна подія настільки сколихнула громаду, вплинувши на психічний стан людей, що вони готові повірити кому завгодно, якщо він надасть підходяще пояснення. Це цілком зрозуміле і широковідоме явище людської психіки, що в даному випадку засвідчує неординарність і жахаючу силу події, яка відбулася. Особливо варто відмітити, що як лікар-арап з кримського «слідства» вважався експертом у всіх тонкощах поводження з упирями, так і Гаврило з с. Нагуєвичі відразу ж зажив собі слави спеціаліста у цьому питанні.

І останнє, що об'єднує обидва випадки – розправа над упирями не допомогла виправити ситуацію: епідемії не припинилися, а царевич помер. Проте це ніяк не вплинуло на віру громади у вину упирів.

Є між судилищами і деякі відмінності. По-перше, це факт зізнання вщунів у кримському «слідстві» ще до катування, тоді як звинувачені селяни-упирі з с. Нагуєвичі не зізнавалися, доки їх не почали протягати через вогонь. І навіть після цього зізнавалися не всі. Таку ситуацію можна пояснити недостатньою повнотою даних, зафіксованих в літописі, або різним ставленням самих підсудних до свого становища. По-друге, у подіях XVI ст. влада брала активну участь, повністю розділяючи заботи щодо надприродної причини хвороби. А у подіях XIX ст. влада осудила дії селян і піддала суду вже «мисливців» на упирів. Така відмінність відображає загальну еволюцію поглядів та розвиток людського суспільства за два з лишком століття, і не має відношення до культурних особливостей, адже, як зазначав І. Франко, подібна практика суду була колись офіційною і на українських землях.

А отже, народна поведінка в надзвичайній ситуації, що знайшла втілення у «полюванні» та спаленні упирів, має більше спільного, ніж відмінного, засвідчуючи подібність як фольклорних уявлень, так і психологічних патернів.

Висновки. Уявлення про живих упирів-чаклунів були сильними ще у XIX ст. і мали широке поширення, так як надзвичайно подібні у слов'янському й тюркському середовищі. Український та кримськотатарський народ сприймав упирів як цілком реальну загрозу і частину свого суспільства, саме тому чаклуни не можуть опиратися законному, з погляду громади, суду, адже є елементами не з-за меж системи, а її частиною. Реакція людей на надзвичайні, неординарні і важкі для їх суспільства події однакова і для українців, і для кримотатар, незважаючи на історичні відмінності.

Український і кримськотатарський народи довгий час мешкають на прилеглих територіях, тому міжкультурний обмін та комунікація – явище закономірне і неминуче. Міжкультурна комунікація як об'єктивна реальність світу є сферою соціальної реальності, що формується в процесі взаємодії культур. Цей процес передбачає взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів із збереженням самоїдентичності та індивідуальних особливостей народів. Тому подібність чи запозичення фольклорних мотивів не є явищем незвичним. Однак, зважаючи на приналежність українців та кримотатар до різних етнічних і релігійних спільнот, значна кількість схожих рис фольклорного образу при однаковому його сприйнятті носіями фольклору може свідчити про

давність, значущість і природність персонажа для обох культур, він розвивався разом із ними, залишаючи незмінним своє ядро, а не був пізнім запозиченням.

Дотичні точки та взаємовплив української й кримськотатарської культур, а також їх подібність, що впливає з загальнолюдських цінностей, чи відмінність, продиктована особливостями історичного розвитку, досліджені не достатньо. Цей напрям має великий потенціал як джерело історичних, фольклорних, соціальних, психологічних даних.

Вампір-упир, давність його образу та повнота увібраних смислів, походження, причини широкого міжкультурного поширення та незмінної популярності у народній свідомості також варті глибшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Melton John Gordon. The Vampire Book: The Encyclopedia of the Undead. Canton, 1994. 640 p.
2. Жовтий С. Відображення міфологічних уявлень про вампірів у житті українців другої половини XVII – початку XIX століття. *Україна у світовій історії*. 2014. № 1(50). С. 46–54.
3. Жовтий С. Образ вампіра в українській демонології. *Одеські етнографічні читання. Локальна та регіональна специфіка традиційної культури*. 2013. С. 214–222.
4. Франко І. Я. (Мирон). Спалення упирів в с. Нагуєвичах в 1831 р. *Київська старовина*. 1890. Т. 29. С. 101–120.
5. Новий літописець. 24. XVII ст.
6. Гуманенко Л. П. Кримськотатарський фольклор і його особливості. *Культура народів Причорномор'я*. 1999. № 6. С. 313–315. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/92012> (дата звернення: 01.05.2023)

УДК 82.091; 821.161.2; 398

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.40>

«БОРИТЕСЯ-ПОБОРЕТЕ!»: ТЕМА ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА («СИМВОЛІЧНІСТЬ ОБРАЗІВ» І СЬОГОДЕННЯ)

“FIGHT – YOU'LL WIN!”: THE THEME OF WAR IN THE WORKS OF TARAS SHEVCHENKO (“SYMBOLISM OF IMAGES” AND THE PRESENT)

Яремко Л.М.,

orcid.org/0000-0003-2092-6225

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті по – новому осмислено тему війни у творчості Тараса Шевченка з огляду на події війни росії проти України.

Багато невідомих граней величного слова Шевченка-Пророка знаходять своє віддзеркалення у новітніх студіях цілої плеяди відомих сучасних шевченкознавців. Вказано на значимість Шевченка для України, яку потужно окреслив Іван Дзюба: «Шевченко як явище велике й вічно живе – невичерпний, нескінченний і незупинний». Акцентовано, що новий напрям дослідження у Шевченкознавстві розвиває Ірина Роздольська з проблематикою «Шевченко і січове стрілецтво».

Простежуємо сучасність поезії Тараса Шевченка у сьогоденні. Його знамените «Борітеся-поборете!» звучало і звучить потужним заклик до нації. Ми переосмислюємо тему війни у творчості поета (на прикладі поеми

«Кавказ»), наголошуючи на сучасності Шевченка у складний період війни росії проти України. Говоримо про той факт, що у соціальних мережах є багато світлин сучасного Шевченка у «бронежилеті» з гаслами: «Борітеся – поборете!».

Показуємо поетичну наповненість і символічність образів поеми «Кавказ»: Прометея, орла, концептів доля, слово, душа, війна та ін.

Переосмислюємо образ Прометея у творі «Кавказ» і трактуємо Україну як символ незборимого Прометея, бо у важкій боротьбі сьогодення вона є незламною. Окрім того, український народ – це також втілення рис нескореного Прометея.

У символічному образі орла маємо втілення рис російської імперії, яка прагнула до поневолення народів Кавказу. Не менш загарбницькою вона є тепер, у ХХІ столітті, по відношенню до української нації.

Звертаємо увагу на те, що війна в інтерпретації Шевченка – це сльози, кров, значна кількість загиблих. Концепт «сльози» співзвучний з концептом «кров». Використовуючи прийом градації, який підсилює емоційно-смыслову значимість, Шевченко показав величезні масштаби людського горя.

У «Кавказі» Тарас Шевченко представив нам образ «лицарів великих», яких він возвеличує і співає їм славу. «Сучасні лицарі»- воїни ЗСУ.

Стверджуємо, що Тарас Шевченко – це голос нації, його незборима сила і неперевершена велич духовного зростання. Ми приходимо до джерела його поетичного слова і черпаємо цілющу воду мудрості, незламності, сили духу і Перемоги!

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Кавказ», символічність, війна, «Борітеся-поборете!», концепт, змісли.

The article re-examines the theme of war in Taras Shevchenko's work in light of the events of Russia's war against Ukraine.

Many unknown facets of the majestic word of Shevchenko the Prophet are reflected in the latest studies of a whole pleiad of well-known contemporary Shevchenko scholars.

The significance of Shevchenko for Ukraine, which Ivan Dziuba powerfully outlined, was also pointed out: «Shevchenko as a phenomenon is great and eternally living – inexhaustible, endless and unstoppable».

It is emphasised that Iryna Rozdolska is developing a new area of research in Shevchenko studies with the topic «Shevchenko and the Sich Riflemen».

We trace the relevance of Taras Shevchenko's poetry to the present. His famous «Fight – you'll win!» sounded and still sounds like a powerful call to the nation.

We are rethinking the theme of war in the poet's work (on the example of the poem «Caucasus»), emphasizing Shevchenko's modernity in the difficult period of Russia's war against Ukraine. We talk about the fact that there are many photos on social media of a modern Shevchenko wearing a «bulletproof vest» with slogans: «Fight – you'll win!».

We show the poetic content and symbolism of the images of the poem «Caucasus»: Prometheus, eagle, concepts of fate, word, soul, war, etc.

We reinterpret the image of Prometheus in the work «Caucasus» and interpret Ukraine as a symbol of the unconquerable Prometheus because, in the difficult struggle of our reality, it is unbreakable. In addition, the Ukrainian people also embody the traits of the unconquered Prometheus.

In the symbolic image of the eagle, we have the embodiment of the features of the Russian Empire, which sought to enslave the peoples of the Caucasus. It is no less invasive now, in the twenty-first century, in relation to the Ukrainian nation.

Please note that war in Shevchenko's interpretation means tears, blood, and a large number of dead. The concept of «tears» is consonant with the concept of «blood». Using the gradation technique, which enhances the emotional and semantic significance, Shevchenko showed the enormous scale of human grief.

In «The Caucasus» Taras Shevchenko presented us with the image of «great knights» whom he praises and sings their glory. «Modern knights» are soldiers of the Armed Forces of Ukraine.

We establish that Taras Shevchenko is the voice of the nation, his indomitable strength and unsurpassed greatness of spiritual growth. We come to the source of his poetic word and draw the healing water of wisdom, invincibility, strength of spirit and Victory!

Key words: Taras Shevchenko, «The Caucasus» symbolism, war, «Fight – you'll win!», concept, meanings.

Постановка проблеми. Про генія української нації – Тараса Шевченка маємо чимало наукових досліджень. [4, с. 16], [5, с. 416], [3, с. 720], [12, с. 258], [8, с. 1; с. 8–9], [1, с. 20–27] та інші. Окрім того, наукові інституції щорічно проводять конференції, у яких щоразу звучать нові, ще не збагненні грані поетового карбованого слова. Ми спостерігаємо правдивість, заряд енергії і мислі провісника долі української нації, яка виборює свою свободу і незалежність.

Свого часу український журналіст і публіцист Микола Троцький осмислив значимість «Кобзаря» Тараса Шевченка для усіх, кого війна

змусила залишити рідну оселю: «Коли російське військо в літі 1914 р. вступило до Львова, Українці-офіцери та прості салдати в короткім часі не лишили жадного примірника «Кобзаря» Шевченка в львівських книгарнях. Українці, що були примушені проливати свою кров «не за Україну, а за її ката», шукали втіхи й поради в рідних рядках улюбленого національного поста. Твори Шевченка в Галичині були для них ніби символом єдності українських земель, які російські орди переходили вздовж і попереки, нищучи огнем і залізом. І в багатьох з них зажеврїла чи спалахнула полуміннем свідомість

значіння кривавих років війни для budouчої долі України» [9].

Ще не осмислені грані величного слова Шевченка-Пророка знаходять своє віддзеркалення у новітніх студіях цілої плеяди відомих сучасних шевченкознавців. [3, с. 720], [1, с. 20–27]. З огляду на події війни росії проти України, ми бачимо сучасність поезії Тараса Шевченка у сьогоднішній. Його знамените «Борітеся-поборете!» звучало і звучить потужним заклик до нації знищити будь-якого ворога на своїй землі. Значимість Шевченка для України потужно окреслив Іван Дзюба: «Шевченко як явище велике й вічно живе – невичерпний, нескінченний і незупинний. Волею історії його ототожнено з Україною, і разом з її буттям триває Шевченкове, вбираючи в себе нові дні й новий досвід народу, озиваючись до нових болів і дум, стаючи до нових скрижалей долі, приймаючи на себе наші провини та злостиві рахунки недругів» [3, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан і перспективи Шевченкознавчих студій на сучасному етапі ґрунтовно висвітлив Олександр Боронь [1, с. 20–27]. У Шевченкознавчому дискурсі, знаковою подією стало видання «Шевченківської енциклопедії», яку підготував Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [10]. Новий напрям у Шевченкознавстві розвиває Ірина Роздольська з проблематикою «Шевченко і січове стрілецтво» [7, с. 240–251]. До теми поетичного світу Тараса Шевченка дотичні наукові студії Івана Дзюби [3, с. 720], Михайлини Коцюбинської [6, с. 272], Андрія Скоця [13, с. 258]. Ми спробуємо переосмислити тему війни у творчості поета (на прикладі поеми «Кавказ»), акцентуючи на сучасності Шевченка у складний період війни росії проти України. У соціальних мережах є багато світлин сучасного Шевченка у «бронезилеті» з гаслами «Борітеся – поборете!».

Постановка завдання. Ми намагатимемося по-новому проінтерпретувати деякі символічні «змісли» поеми (образ нескореного Прометея, образ ненаситного орла, концепти серце, душа, воля, слово, слава, війна та інші), які несуть у тексті певне емоційне навантаження.

Мета статті – показати поетичну наповненість і символічність образів поеми «Кавказ» з огляду на висвітлення у ній теми війни та актуальність цих зміслів у сьогоднішній.

Виклад основного матеріалу. Важлива проблема поеми Тараса Шевченка «Кавказ» – гнівне викриття і засудження московського імперіа-

лізму. Це імперія зла, яка несла лише страждання, біль і ненависть. Як влучно написав Іван Дзюба: «Шевченків біль – біль за всі невинні жертви кавказького злочину російської імперії. Шевченків гнів, Шевченків суд спрямовані проти росії як імперії... Проти імперських «хортів, і гончих, і псарів», і «батюшків-царів», проти озвірілих героїв-патріотів, а не проти нещасних рабів-«солдатушек», силоміць загнаних на кавказку бойню, хоч і з останніх нерідко робилися «герої» [3, с. 329].

Саме «національно-визвольна боротьба кавказьких народів стала історичним матеріалом для великих художніх узагальнень» [12, с. 197].

«Кавказ» Тараса Шевченка побудований на певних символічних смислах. Ми можемо виокремити тут кілька рядків певних концептуальних нагромаджень:

1. Гори-хмари-кров-Прометей-орел.
2. Серце-душа-воля-слово-слава-Бог.
3. Правда-дух-воля.
4. Сльози-кров-сльози-ріки-море-огненне море.
5. Слава-лицарі-правда-воля.
6. Кайдани-тюрма-престол-Сибір-тюрми-люди-цар-небо-рай.
7. Слово-істина.
8. Храми-каплиці-ікони.
9. Кража-війна-кров-сонце правди.
10. Гори-поле-море.
11. Кат-кров.
12. московська чаша-московська отрута.
13. Душа-козаки-могили-степ.
14. Сльози-неволя-степ.
15. Думи-горе.
16. Могила-степи-море.
17. Думи-згадки.

За цими асоціативними нагромадженнями, здавалося б різних понять, можемо відчитувати певні змістово-символічні вузли. З перших рядків тексту маємо образ гір, які «засіяні горем», «кровію політі». Чому саме таким постає цей образ гір? Звісно, це пов'язано з подіями війни росії проти народів Кавказу (1811–1864 рр.). Далі маємо образ Прометея, якого «споконвіку» карає орел. Як відомо, вперше образ Прометея з'явився в давньогрецькій міфології, де увіковічний образ титана в трагедії «Прометей закутий». В основу цього твору історія про те, як за велінням Зевса Прометей був прикутий до скелі. Сила Прометея у «Кавказі» – у незборимості: його серце неможливо знищити, воно постійно оновлюється і навіть «сміється». Відповідно, непереможними є душа, воля, слово і слава:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля...
Не скує душі живої
І слова живого. [12, с. 344].

Образ Прометея, який створив Тарас Шевченко, попри епізодичне використання, має символічний зміст. Дослідники не раз вказували на те, що він символ народу, який бореться, і з цим важко не погодитися. За спостереженням літературознавця Андрія Скоця «Титан Прометей-це художнє уособлення нездоланої бессмертної сили народу. Поетичні образи «душі живої» і «Слова живого» подано в одній площині, паралельно з образом «слави Бога, Великого Бога». Це їх найвищий художній вимір. Ця образна «триїця» – Душа, Слово, Бог» – високі аксіологічні етичні категорії, великі духовні зусилля безсмертя народу» [13, с. 155]. Невмирущими константами українського народу є душа, воля, слово. Можна доповнити інтерпретацію цього образу відповідно до сучасних реалій війни: Україна – образ нескореного Прометея, бо нікому не під силу поневолити її, поставити на коліна. Вона знову відродиться із руїн після лихоліття війни. Окрім того, народ України- образ незборимого Прометея, бо немає такої сили, яка б змогла знищити волелюбну націю.

Протилежним, негативним забарвленням сповнений образ орла. Це великий хижий птах, призначення якого «щодень божий добрі ребра й серце розбивати». У символічному образі цього птаха маємо втілення рис російського самодержавства, ненаситного тоді до чужих земель і поневолення народів Кавказу. Загарбницького тепер, у XXI столітті, зазіхаючого на чужі території вільної, незалежної держави України. «В уста московського колонізатора Т. Шевченко вкладає фальш, брехню, лицемірство, словоблудство, а то навіть гірку правду про національну нерівність, експлуатацію, деспотизм в імперії», – слушно підкреслює у своєму дослідженні Андрій Скоць [13, с. 197].

Війна у візії Шевченка це: це кров, сльози, велика кількість людських жертв. Загибель людей у війні має надзвичайні виміри. Образ «кривавих рік» є символом втрат на війні. Епітет «кривавії» вказує на масштаб цих втрат: вони такі значні за величиною, як ріки. Образ гір виступає теж своєрідним символом «горя»: вони засіяні «горем» (асоціація, що «земля засіяна горем») і «кровію політи» (замість дощу, земля полита «кровію»). Такі метафоричні образи підсилюють співпереживання природи, що оточує людину, з подіям війни, яка несе «смерть». Концепт «сльози»

співзвучний з концептом «кров». Це сльози вдів, дівчат, матерів, батьків. За допомогою прийому градації, що підвищує емоційно-смыслову значущість, Шевченко змальовував величезні виміри людського горя: «не ріки-огненне море!» Метафора – «огненне море» сліз і крові свідчить про масштабність втрат у війні.

Лягло костями
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Проливих тайно серед ночі!
А матерних гарячих сльоз!
А батькових старих, кровавих,
Не ріки – море розлилось,
Огненне море! [12, с. 344].

У саркастичному ключі автор висловлює «подяку»: «хортам, і гончим, і псарям, і нашим батюшкам-царям – слава». «Слава» для царів-сатирично-викривальна, що демонструє їхню «ницість» перед «величним вільним народом».

Шевченко ставив риторичне запитання: «за кого ж Ти розп'явся, Христе, Сине Божий?». Чи за слово Істини? Чи, може, навпаки? Ліричний герой (автор) символічно писав про ворогів кавказького народу, які б'ючи поклони перед образом Господнім, пропонують «кражу», «войну», «кров», прагнуть пролити «братню кров». Агресор готовий усього навчити: і як «муровати тюрми», «кувати кайдани», «носити кайдани». Натомість – відібрати «сині гори», що символізують волю і свободу вільного народу, бо вже забрали і «поле і море». Ненаситність загарбника не має меж ні в чому.

Шевченкові болить за смерть свого друга-художника Якова де Бальмена, який пролив кров «не за Україну», а «за її ката». Епітет «добру», не «чорну» кров підсилює змалювання благородства художника, його світлі помисли. Символічною у тексті є образ «московської чаші» з «московською отрутою», з якої другові довелося спожити цієї отрути: загинути за волю і свободу кавказького народу. Шевченко називає свого незабутнього друга «живою душею», тобто його світлий образ і душа завше літатиме з душами козаків, які віддали своє життя за волю і свободу.

У «Кавказі» Тарас Шевченко представив нам образ «лицарів великих», яких він возвеличує і співає їм славу. Лицарі, які постійно перебувають під Божою опікою і захистом. Пророче сьогодні, як і у далекому минулому, звучить заклик Кобзаря:

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая! [12, с. 344].

В образі «лицарів великих» сьогодні маємо тисячі воїнів ЗСУ, які заслуговують великої шани і похвали, адже вони боронять нашу святу землю від ворога ціною своїх життів. З великою вірою у Перемогу, яка неодмінно настане і добро пере- може зло.

«Вирування сумнівів, проклять і надій...але надія-над усе. Віра-над усе. Це щось інакше, ніж упевненість у перемозі горців, – для такої впевненості підстав тоді не було. Це бажання-веління горцям і всім «лицарям волі». Це жадання пере- моги добра над злом, це ствердження свободи як призначення людини і людства, це звага обсто- ювати правду перед Богом. Шевченків Бог – Бог усіх, хто хоче правди.» [3, с. 328].

Ідеал «лицарів великих» – це не був для нього лиш спогад історичний, хоч блискучий, але мер- твий; це був ідеал, який прагнув бачити знову пануючим, здійсненим на його Україні. Лицарями він зве і героїв сучасного йому Кавказа, які боролися проти росії за незалежність; лицарем зве і свого «Юродивого», того «одного козака з мільйона свинопасів», який чинно запроте- стував проти московського деспота. Давнина наша, яку паплюжать новітні «суєслови лице- міри», – дорога була Шевченкові, в ній бачив правдиву Україну, її лицарський дух прагнув воскресити знов» [4, с. 12].

Висновки. Тарас Шевченко – духовний батько української нації, до якого чи то у важкі часи лихо- ліття, чи у хвилини щасливого самоствердження державності звернені погляди мільйонів україн- ців. Велич його Слова несе у собі заряд сили духу і незламності, невичерпну духовну велич і гли- бинність. Тарас Шевченко – це голос нації, його незборима сила і неперевершена велич духовного зростання. Ми приходимо до джерела його пое- тичної криниці і черпаємо цілющу воду мудро- сті, незламності, сили духу і Перемоги! У цих глибинних словах поета «Борітеся-поборете!» ми відчитуємо нові змісли у подіях війни росії проти України. Україна – то символ непобідного Прометея, який щоразу оживає, Перемогою відродиться і Україна – нескорена, незборима, непереможна!

«Сьогодні, у день народження Кобзаря укра- їнські воїни у напівоточеному Бахмуті серед уламків розбитого будинку знайшли видання «Кобзаря», обережно його підняли і помітили, що книга рідкісна, видання 1917 року. Воїни – учас- ники громадської організації «Сокіл», вирішили передати книгу на реставрацію, бо вона потребує відновлення. На жаль, власник книги невідомий, але рідкісну книгу не буде втрачено», – розпо- вів на своїй сторінці у фейсбуці Юрій Бутусов – головний редактор Цензор. НЕТ. [2, 09.03.2023].

Шевченко з нами у сьогоднішні! Він з воїнами ЗСУ, яких надихає своїм Словом! Щоб захистити нашу землю від ворога і зберегти нашу волю і славу!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боронь Олександр. Шевченкознавство на сучасному етапі. *Шевченків світ*. 2015. № 8. с. 20–27.
2. Бутусов Юрій. Новини. Війна. (09.03.2023). Цензор. НЕТ. Електронний ресурс: URL :https://m.censor.net/ua/photo_news/3404780/ukrayinski_voynyny_u_napivotochenomu_bahmuti_sered_ulamkiv_zruyino (дата звер- нення: 28.05.2023)
3. Дзюба Іван. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.
4. Донцов Дмитро. Заповіт Шевченка. 2-видання. Лондон: Спілка української мови, крайовий комітет. Великобританія. 1951. 16 с.
5. Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847-1861 рр. Київ: «Наукова думка», 1968. 416 с.
6. Коцюбинська Михайлина. «Етюди про поезику Шевченка: Літературно-критичний нарис». Київ: Радянський письменник, 1990. 272 с.
7. Роздольська Ірина. Обрії стрілецької Шевченкіани. *Шевченкознавчі студії*. 2022. Випуск 1 (25). С. 240–251.
8. Сверстюк Євген. Шевченко понад часом. *Літ. Україна*. 2014. 20 березня. с. 1, 8–9.
9. Троцький Микола. Шевченко й війна. Вістник Союзу визволення України. 12.03.1917. Електронний ресурс: URL : <https://zbruc.eu/node/63391> (дата звернення: 28.05.2023).
10. Шевченківська енциклопедія: В 6 т. К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1: А–В. 744 с.; Т. 2: Г–З. – 760 с.; 2013. – Т. 3: І–Л. – 888 с.; Т. 4: М–Па. – 808 с.; 2015. – Т. 5: Пе–С. – 1040 с.; Т. 6: Т–Я. – 1120 с.
11. Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. 784 с.
12. Шевченко Тарас. Кавказ. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. с. 343–347.
13. Шевченко Тарас. «Щоб слово пламенем взялось»: поетичний світ Тараса Шевченка: Монографія. Львів., ЛНУ імені Івана Франка. 2013. 258 с.

РОЗДІЛ 8 РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.41>

ОБРАЗ, ЗАКАРБОВАНИЙ В СЕРЦІ¹ AN IMAGE ENGRAVED IN THE HEART

Галів У.Б.,
orcid.org/0000-0002-8511-1484
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

*В долонях Піднебесного Отця –
Сльозини долі – наших днів віконечко.
Світи, Оленко, Квітко дорога,
В Саду Господнім – Великодне Сонечко.*
Марія Якубовська

Подана рецензія про монографію нетрадиційного закрою – у всіх сенсах і вимірах. Не тільки тому, що поєднала слово наукове із словом художнім, а й тому, що має особливу місію – не розгубити те, що має у просторі і часі значення непроминальне: любов, віру, пам'ять...

Отже, тримаємо перед очима видання «Олена Юрош. Непроминальне. Про Меморіа». Уже сама назва огортає сумом, а ще рядки анотації: «Книжку склали вибрані праці Олени Юрош (уродж. Зимомря) з наукового доробку талановитої дослідниці. 10 березня 2021 року потужна нитка її життєвого поступу передчасно урвалася напередодні 50-річчя від дня народження, що припало б на 26 квітня 1971 року. Видання містить спогади сучасників про видатну особистість, вибрані листи співчуття, а також щоденникові записи Миколи Зимомрі, присвячені незабутньому образу св. п. Доньки. Вміщено бібліографічні, документальні матеріали, а також окремі фотографії».

Світлої пам'яті Доні... Як не має тіснішого духовного зв'язку, ніж *батьки – діти*, так і нема більшого горя-тягаря, ніж втратити свою дитину. Передчасно. Завчасно. Назавжди. Є лиш один порятунок для зболеного батьківського серця – зберегти у серці «найнезабутніше з облич», увіковічнити в людській пам'яті, а ще у Слові...

Композиційна майстерність книги гідна подиву. На перший погляд, здається, класична канва: Передмова, три розділи і Післямова. Але нехай читач не поспішає з висновками. Уже сама передмова «Непроминальні чесноти Олени Юрош. Замість заспіву» (автори – М. Зимомря, І. Зимомря, Я. Гжесяк) резонує про те, що це не просто розвідка про наукове становлення чи дослідження творчості видатної особистості. А радше, якщо висловитися делікатно, спроба збагнути всеосяжність духовного світу близької людини, дорогою серцю не лише батьків, рідних, а й колег, учнів, братів і сестер по духу.

Усе своє життя Олена Юрош пов'язала з музикою – від Ужгородського державного музичного училища імені Дезидерія Задора до музично-педагогічного факультету Прикарпатського державного (тепер національного) педагогічного університету ім. Василя Стефаника (1990–1995 рр.). А відтак – праця викладача дитячої музичної школи ім. Петра Чайковського, а в 2004–2015 рр. – викладач та концертмейстер Ужгородського факультету Київського національного університету культури та мистецтва. Для осягнення глибин музичного мистецтва Олена Юрош викладацьку працю поєднала з науковою, вступивши до аспірантури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2004–2007), після закінчення якої успішно захистила концептуально новаторську кандидатську дисертацію «Становлення і розвиток музичного виховання в Закарпатті (1919–1939 рр.)».

¹ Юрош О.М. Непроминальне. ПроМеморіа / Упоряд. В.В. Юрош, І.М. Зимомря, М.М. Зимомря / За ред. М.І. Зимомрі. Ужгород: ТИМРАНИ, 2022. 408 с.; іл.

Наукові пошуки та зацікавлення дослідниці відображені у численних публікаціях і книжкових виданнях: «Джерела одухотвореності. До 60-річчя від дня народження Володимира Грабовського» (Дрогобич: Коло, 2004. 52 с.), «Г. Зимомря. Бойківські наспіви» (Дрогобич: Посвіт, 2008. 100 с.; співавтор – Олександра Німилович), «Гуманістичні засади як основа особистості вчителя», «Невідома сторінка спадщини Іштвана Мартона», «Мотиваційні аспекти змісту музичного фольклору як чинника виховання», «Концепти музичного виховання: зміст як чинник», «Художній смисл народної пісні та її виражальні функції». Та найбільшою заслугою Олени Юрош в царині науки є її монографія: «Музичне виховання в Закарпатті: контекст освітнього процесу (1919–1939)» (Дрогобич, 2007, 216 с.); «Ужгородська дитяча музична школа імені Петра Чайковського: віхи становлення» (Ужгород, 2015, 180 с.) – 2017 року удостоєна обласної премії імені Дезидерія Задора; «Шість експромтів на теми українських народних пісень для фортепіано» (Дрогобич, 2015) – у співавторстві з Олександрою Німилович (25 січня 2020 року відзначена Дипломом Міжнародної мистецької премії імені Вільгельма Магера (Німеччина)). Статті авторки опубліковані в таких авторитетних виданнях, як «Енциклопедія сучасної України», «Українська музична енциклопедія», а також в багатьох зарубіжних наукових збірниках.

Та це лише окремі штрихи до портрета Олени Юрош. Адже, як згадано у Передмові, вона «уособлювала кращі ознаки справжньої особистості, покликаної служити людям. І ... віддавала дітям весь талант без останку, всю душевну теплінь, а також те, що називається непроминальною святістю чеснот» (с. 7).

Перший розділ книги – «З творчого доробку Олени Юрош. Вибране» – увібрив у себе дослідження історії музичного виховання в Україні, а саме в Закарпатті (період 1919–1939 рр.). Примітно, що, осмислюючи «роль музики та її змісту у вихованні, формування естетичних умінь та навичок рецепції музики, її активного й адекватного сприйняття» (с. 9), авторка надавала перевагу «народознавчим критеріям музичного виховання, етапам формування патріотичних почуттів на його основі» (с. 9).

Дослідниця не випадково зосередила увагу на окреслених вище часових межах – доба входження Закарпаття до Чехословаччини, коли «морально-естетичне виховання школярів засобами української народної музики було однією з ефективних передумов формування патріо-

тичного світогляду» (с. 15). Проте виокремлює і низку «гальмівних факторів», як-от: мовні та конфесійні конфлікти, брак учителів музики та відповідних шкільних приміщень тощо.

Авторка простежує як певне пожвавлення українських духовних змагань на всій території історичного Закарпаття (середина 19 ст.), так і занепадницькі моменти (кінець 19 – початок 20 ст.): скорочення мережі українських шкіл (239 з них ліквідовано), обмеження щодо вживання рідної мови, запровадження двомовної освіти та ін. Резюмуючи кожен розділ свого наукового дослідження, Олена Юрош акцентує на запоруці ефективного музичного виховання у школі – поєднання уроків музики та народознавства, а також на потребі патріотичного виховання, яке, на жаль, не завжди втілюється на практиці.

У полі зору дослідниці – також становлення фахової музичної освіти, зокрема діяльність Педагогічного товариства (1930 р.), Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1927 р.), культурно-освітніх товариств «Просвіта», Товариства ім. О. Духновича. Цінності музичної культури, на переконання авторки, формувалися певним чином і завдяки самоосвіті вчителів, популяризації народної пісні та інструментальної музики, через хорові та оркестрові колективи, лекторії, народні пункти навчання (с. 68).

Цікавим і змістовним є висвітлення процесу музичного виховання на сторінках закарпатських періодичних видань («Наша земля», «Учитель», «Учительський голос», «Підкарпатська Русь», «Світло») та друкованих річних звітах гімназій, недільних шкіл. Ґрунтовно і фахово проаналізовано методику музичного виховання, репертуар провідних діячів мистецтва, осмислено феномен музики як «найбільш ментальної універсальї» (с. 104).

Вартими читацької уваги є також розвідки Олени Юрош «Ужгородській дитячій музичній школі імені Петра Чайковського – 70. Віхи становлення» та «Маловідома сторінка діяльності Софії Дністрянської». В останній праці дослідниця простежує творчий шлях відомої закарпатської піаністки Софії Дністрянської (Рудницької), детально аналізує її методику навчання гри на фортепіано. Внутрішня потреба осмислення людини крізь призму музики і слова спонукала до створення ще однієї вагомої розвідки під назвою «Елітна сполука слова й музики». Чим цікаве це дослідження? Насамперед тим, що синтезує спробу авторки дослідити творчі взаємини української письменниці Марка Вовчка та

німецького композитора Едуарда Мертке (автор опер, симфоній, кантат, гімнів, фортепіанних творів). Яскравою сторінкою в історії міжкультурної взаємодії є збірка «210 українських пісень», створена зусиллями визначних митців українського й німецького народів – Марка Вовчка та Едуарда Мертке.

Неабиякий інтерес виявляла Олена Юрош і до постатей музикознавців-сучасників. Зокрема, у її доробку вагоме місце посідає наукова розвідка (у співавторстві з Миколою Зимомрею) «Джерела одухотвореності», присвячена Володимирові Грабовському. З особливою приязню, шаную і трепетом тут висвітлено головні життєві і творчі віхи митця-піаніста, який мав за щастя бути учнем Станіслава Людкевича, Анатолія Кос-Анатольського, Стефанії Павлишин. «Друзі множать друзів» – такою, здавалося б, простою істиною керувалася авторка, пишучи про близьку за духом творчу особистість, про єдність і зміну поколінь та складну «мозаїку життєвих перегонів».

Другий розділ книги – «Пропам'ятне. Олена Юрош» – відкриває перед читачем цілком інший світ – таємничий, сакральний-інтимний, родинно-дитинний, зітканий з безмежною любов'ю чистоти душі. Це суголося радості і болю, що вилилося у добірку спогадів, щоденникових записів. Радості – за дар життя і присутності в долі батьків, рідних, друзів; болю – від усвідомлення невимовної втрати... Коли гортаємо ті сокровенні щоденникові записи, то відразу впадає в вічі, що більшість із них написана батьківською рукою. Так легко, невимушено, щиро і надзвичайно майстерно Микола Зимомря розповідає про найцікавіші і найщасливіші моменти, які закарбувалися в його пам'яті: Оленчине дитинство, її перші творчі кроки, родинні свята, зустрічі з відомими митцями, сімейні мандрівки та багато іншого. Кожен спогад животворить щирими чуттями, небуденними враженнями-роздумами і незгасно-всеохопною любов'ю до Доні, яку так часто батьки лагідно називали Сонечком. Згадаймо хоч би деякі з них: «Трійця метеликів», «Запахло снігами», «Радість на всіх», «Зацвітуть квітки для Оленки», «Ранковий птах», «Яснить душа веселим» та ін.

Уже самі назви свідчать про те, що це зовсім не записи статистично-хронологічного характеру (хоч і фіксують роки та місцезнаходження), а художні полотна-мініатюри, закроєні рукою Майстра. «*Мати таку Доню, як Оленка-Сонечко, то велике Синевицьке озеро з особливих достоїнностей!*» – читаємо в одному зі спогадів

(«Ранковий птах»). Або таке: «*Гойдається моя радість від того, що Оленка має наукові зацікавлення*» («Яснить душа веселим»); «*Йй дуже пасує ім'я Олена*» («Запахло снігами»); «*Серце танцювало, очі зоріють, коли пишу ці слова: Дорогій Донечці Оленці, яка для мене є казковим Сонечком: щирим, добрим й надійним. Щастя Тобі, моє Сонечко! Нехай допомагає Тобі великий Шуберт у сполуці з Бетговенем та нашим Задором! Від серця татусь Микола*» («Книжка-символ»); «*Звідси – моє побажання: нехай музика супроводжує її мудре слово! З любов'ю Татусь Микола*» («Зацвітуть квітки для Оленки»).

Книгу спогадів доповнюють «знаки пам'яті» від члена Спілки письменників України Марії Якубовської, а також чоловіка Владислава Юроша, відомого культурно-освітнього носія духовних устремлінь в Закарпатті, заслуженого артиста України.

Третій розділ – «Життя Олени Юрош в оцінках» – містить листи зі співчуттям, які надіслали численні друзі з України, Польщі, Словаччини, Німеччини. Усі зібрані співчуття, а також вірші-присвяти є своєрідною великою телеграмою у вічність, тою міцною ниткою, яка в'яже два світи – дочасний і небесний. А між ними твориться один-єдиний простір під назвою НЕПРОМИНАЛЬНІСТЬ. Вагомим доповненням до Слова мовленого є прижиттєві світлини, що зримо і виразно фіксують яскраві моменти у різночасі, не дають стерти у пам'яті незабутній образ. Вони, власне, і наповнюють четвертий розділ книги – «Життя та творчість Олени Юрош в оцінках і фотографіях».

Завершує книгу післямова «Обереги пам'яті: слово про Олену Юрош», написана доктором філологічних наук, професором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, членом Національної спілки письменників України Степаном Хоробом. Як слушно зазначив автор, Олена Юрош «залишила в нашій музикознавчій та фольклористичній науці глибокий слід. І можна лише уявити, скільки вона ще зробила б на благо української гуманітаристики, якби в розцвіті і розповні творчих та життєвих сил її свічка дочасно не згоріла, якби вона раптово не відійшла за пруг людського буття, якби трагічно не залишила осиротілими своїх рідних і близьких, друзів і знайомих!..». Не оминати увагою численні оціночні твердження про Олену Юрош з-під пера не тільки авторів з України (Марія Астаф'єва, Микола Вегеш, Микола Ткачук, Володимир Качкан, Ростислав Радишевський, Микола Желізняк, Микола

Палінчак, Василь Густі, Тарас Кучма, Надія Скотна, Олександр Масляник, Андрій Дурунда, Сергій Панько, Богдан Завідняк, Йосип Фиштик, Нелля Ничкало, Лідія Ткаченко, Ольга Баніт, Леся Наумовська, Оксана Сліпушко, Марія Якубовська, Валентина Козяр, Олександра Німилович, Юлія Драгун, Ігор Розлуцький, Ігор Добрянський, Юрій Шип), але й інших країн, зокрема, Польщі (Ян Гжесяк, Збігнев Пясек, Ришард Стафиняк, Броніслава Кулка, Аліція Палішкевіч, Болеслав Палішкевіч, Магда Плускота, Дорота Оттманн, Стефан Кокоцінські), Німеччини (Ірена Качанюк-Спех, Яна Грицай, Маттіас Лоозе, Рут Крайзелмаєр, Руді Йоб, Еріка Лютер, Гергард Лютер, Етелка Грім), Словаччини (Микола Мушинка Михайло Роман, Іван Яцканин), Хорватії (Михайло Семенюк)... Першоосновою для розуміння життя Сподвижниці служать і поетичні посвяти з-під пера Йосипа Фиштика, Юрія Шипа, Юлії Драгун, Марії Якубовської. До того ж польські автори Броніслава Кулка, Магда Плускота та Ян Гжесяк відгукнулися розгорнутими статтями

про життя і творчі досягнення Небіжчиці. У цих посвятах, як і численних словах співчуття багатьох близьких, у т.ч. наставників і колег (Віра Боднар, Анатолія Шалигіна, Ганна Данканич, Катерина Гажо, Наталія Піцур, Лариса Неділько, Катерина Пархоменко, Маріанна Сокач, Олена Охрим), висловлений те тільки біль, але й виокремлені заслуги Олени Юрош перед українською наукою, культурою рідного народу загалом. Окрасою книжки служить сторінка, де опубліковані художні роботи талановитих митців – Богдана Гавати (1989), Антона Ковача (1996), Романа Квітневого (2018), Гейзи Дьєрке (2021) – портрети Олени Юрош.

Обереги пам'яті – єдине, що зігріває зболені душі батьків, рідних, колег, заради чого є наснага жити і творити, продовжувати розпочате жертвовною працею. Віримо, що ця знакова книга – лише вагомий початок. Невдовзі будуть ще й інші обереги – написані, висловлені, виспівані... Та найважливіше тут передусім той образ, що закарбований в серці творців рецензованої книжки «Непроминальне».

ЖИВОТВОРНА ЗАВ'ЯЗЬ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА¹

THE LIFE-GIVING POWER OF THE UKRAINIAN WORD

Науменко Н.В.,

orcid.org/0000-0002-7340-8985

доктор філологічних наук,

професор кафедри іноземних мов професійного спрямування
Національного університету харчових технологій

Упорядкування ювілейного збірника можна небезпідставно порівняти зі світотворенням. У центрі універсуму – постать ювіляра; галактиками навколо нього розпросторюються галузі науки, у яких він залишив помітний слід; а планетами в галактиці стають учні, нащадки та послідовники ювіляра – кожен зі своїм унікальним стилем мислення та мовлення, кожен зі своїм макросвітом, із яких у сукупності виростає макросвіт Наукової та Митецької Школи.

Ця школа, головною постаттю в якій став Йосип Іванович Фиштик, чимось споріднена з Касталією – ідеальною країною, витвореною уявою Германа Гессе та увічненою в романі «Гра в бісер»: сутність цієї гри, хоча уповні й не виявлену у тексті, можна відчитати як синтез музики, математики та історії культури, а у його символіці певне явище повсякденного життя постає як цілісний образ, відкритий до тлумачень, транспозиції на мову різних мистецтв і наук. За сюжетом роману, диригувала цією дивовижною грою Колегія Магістрів, і одне з ключових місць у ній посідав Магістр Музики, який умів створити чарівну мелодію з нічого, розповісти просто про складне, а найголовніше – вивести кожного свого учня «в люди», зачарувати та зацікавити. Без сумніву, Йосип Іванович, за щасливим поворотом долі, не лише зустрів такого Магістра, а й сам ним став для багатьох.

Митецька синестезія – явище, яке особливо гостро актуалізується на початку ХХІ століття. «Пісенна душа», концепт, що його у наші дні можна розуміти по-різному, освітлює та зігріває, перефразовуючи образний вислів Івана Франка, любов'ю великих поетів та їхніх послідовників усю нашу Україну. Із Франкової криниці черпають натхнення автори збірника «Україна у серці моєму. Поетика пісенної душі» – сам ювіляр, Йосип Фиштик; його побратими по науці Любомир Сеник, Микола Зимомря; письменники

Олесь Дяк, Михайло Базар, Вадим Крищенко... До їхньої гостинної світлиці навідується різні люди – письменники, священнослужителі, літературознавці, релігієзнавці, історики, актори, музиканти, підприємці, державні службовці. І кожному Йосип Іванович щиро радіє, для кожного знаходить красиві та образні слова. А у дружній бесіді, подекуди полемічній, народжується Істина, яка глаголить: лише поверненням до рідних джерел зцілиться сучасна людина.

Будь-яка нова книга для майбутнього читача – невідомість, таємниця, загадка, цікавинка. Надто ж тоді, коли це – надзвичайно різнобарвна (у будь-якому значенні цього слова) збірка, де образ України постає як у поетичному слові, так і в жанрі радіоінтерв'ю та наукової статті. Таким став і збірник «Україна у серці моєму. Поетика пісенної душі», який в упорядкуванні ужгородського вченого, проф. Івана Зимомря побачив світ у 2022 році, на теренах Дрогобича (видавництво «Посвіт»).

Концептуальним композиційним чинником «України...» є доречне чергування поезій і пісенних текстів із нотами, галереї фотографій змінюються науковими есе та фрагментами інтерв'ю. Інколи спостерігається й такий спосіб оповіді: лише кількома рядками констатується факт, але доповнюється він настільки промовистими ілюстраціями, що кожен читач за ними здатен відновити історію. Такою подією, наприклад, став візит третього президента України Віктора Ющенка на студію радіостанції «Франкова земля» у 2012 році (с. 103–104): тут – і відповідь на «низку болючих запитань... від мешканців Франкового краю», і вручення почесному гостеві примірника книги «Собор щоденної благодаті», і зустріч із наймолодшими дописувачами «Франкової землі». У добу панування, здавалось би, всесильної партії регіонів такі зустрічі були справжнім ковтком чистого карпатського повітря.

Оскільки осердя 350-сторінкового великоформатного видання – українська культура та духовність, воно виростає у складну філософську дра-

¹ Україна у серці моєму. Поетика пісенної душі. Збірник на пошану Заслуженого діяча мистецтв України, поета-пісняра Йосипа Фиштика / За ред. М. Зимомря. Дрогобич: Посвіт, 2022.

му-мораліте – і, вслухаючись у кожну репліку, ми можемо уявити, як розігрується дійство, як постають зі слів образи Пісні, Мови, Літератури, Історії, Церкви, Музики, Театру... А також Телебачення, Радіо, Інтернету. Про це свідчать і назви зібраних у книзі есе, діалогів, статей, наприклад: «Народження лісу: цілі на відстані душі» – нарис про Дрогобицьке лісове господарство та його пріоритети (у тому числі й участь лісників у бойових діях на Сході), прикрашений поезією Й. Фиштика «Ростуть ліси...» з присвятою Олегові Левчуку, «який у процесі праці сповідує філософію народження лісу»; «Йосип Фиштик – Микола Зимомря. Про золоте стремено на видноколах Європи» – про вихід у світ віршованої збірки «Княгиня Європи» Дмитра Павличка (котрий, на жаль, цьогоріч відійшов у засвіти, не доживши кількох місяців до 94-го дня народження); «Коллективний творчий портрет майстра пісенного слова» Зенона Дмитровського – відгук про літературно-художню збірку «Контекст України: лишаймося собою»; «Гармонія мистецької багатогранності» Павла Лехновського – про творчу еволюцію Йосипа Фиштика – журналіста, радіопубліциста, поета-пісняря; «На Україну повернись. «Чуєш, брате мій?...» «Чую!» – розмова з проректором Українського католицького університету Мирославом Мариновичем, присвячена проблемі міграції українців та єднання суспільства; «Олександр Максимов. «Франко на коні» самого Й. Фиштика – про стилістику сучасного українського художника, котрий за допомогою традиційних технік, зокрема аплікації, створює відкриті до подальших інтерпретацій картини.

...Існує багато визначень, що таке мова. Вельми оригінальне і, вочевидь, найлаконічніше з них започаткував доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка Анатолій Мойсієнко: мова – це світ світів. Обґрунтовує він свою формулу так: мова – це своєрідний світ світів, де парадигматика кожного окремого може бути розглянута на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні «мова – зовнішній світ»; осібно – мова на рівні художнього тексту. Відтак мова постає незвичайним орнаментом барв, ліній, предметів і явищ, де кожна нова ланка впливає з усвідомлення попередньої, творення нового її образу, бачення, відчуття. Це – наче соняшник, який є прообразом унікального писанкового «безконечника», надто ж у сув'язі з іншими мовами.

У кожному тексті «України у серці моєму...» метафоричні образи напрочуд удало поєднуються

з науковими термінами. Наприклад, Микола Зимомря справедливо твердить, що «мова для культури народу – це те саме, що нервова система для людини. Це – її серце. І між мовою та культурою тому існує взаємодія, взаємозалежний зв'язок» (с. 333). Ці слова особливо актуальні зараз, коли на фоні повномасштабного вторгнення росії в Україну поняття «рідна мова» актуалізується не просто як «нервова система» (яка, своєю чергою, переживає колосальні стреси та водночас допомагає їх долати) або традиційний чинник самовизначення людини, а й як потужна зброя, про що мріяла ще Леся Українка.

Ще відома філологиня Марія Федурко у бесіді з Й. Фиштиком зауважувала: «Якщо прагнемо залишитися у віках, маємо виховувати в собі, у дітях своїх уважне ставлення до рідного Слова, спрямоване на його розбудову та процвітання». Підхоплюючи ці слова, Микола Іванович наголошує: «Йосип Фиштик натхненно зустрічає 75-річчя від Дня народження та 50-річчя творчої діяльності. Митець щедро дарує своїм землякам живе слово правди й віри. Його пісня лунатиме, нагадуючи нинішньому і наступному поколінням про красу, яку народжують ясні зорі» (с. 338).

Майже кожна частинка нескінченної «гри в бісер», з яких складається «Україна у серці моєму...», за своє джерело має поезію Тараса Шевченка, – у розмовах піддаються осмисленню та інтерпретаціям рядки його епічних або ліричних творів, які щораз викликають повагу до мудрості та далекоглядності Кобзаря. «Великий Кобзар написав усього 237 поетичних творів, але у кожній його поезії слово – то патрон. А твори – це наші танки, літаки, ракети» (М. Зимомря, «Шевченко іде на фронт», с. 21). З другого боку, «Раз добром нагріте серце / Вік не прохолоне» – ця кордоцентрична метафора, як і багато інших подібного ґатунку, спадає на думку під час читання спогаду-есе Олени Моргун «Лицар Світла і Добра...» (с. 146–148).

Не секрет, що шанувальниця відомого митця мріє котрогось чудового дня познайомитися зі своїм кумиром. Чогось повчитися в нього, поділитися чимось своїм. Тому можна уявити, які почуття буяли в серці пані Олени, коли вона, будучи професійною радіоведучою у НРК України, у квітні 1998 року – в дні великого концерту «Пісенний Олімп» – чекала на зустріч зі своїм Магістром Музики: «...я відчула на собі погляд, що був мудрий, належав незнайомому чоловікові, котрий скромно стояв серед численних запрошених і спокійно, немовби вивчаючи, дивився на мене... Вже за мить ми познайоми-

лися, а розмовляючи, зрозуміли, що спільних тем у нас – безліч: говорити – не переговорити!» (с. 146). Окрім того, що він був знаним піснярем і мистецтвознавцем, Йосип Іванович виявився ще й професійним гідом, організувавши пані Олені екскурсію Трускавцем, колоритним Дрогобичем, Бориславом, Нагуєвичами, Грушевим, Самбором – котрі й стали для неї символами початку нового тисячоліття (с. 147).

І коли людина, яка міцно тримається рідної землі, відчує силу, від народження закладену у її естві, – тоді й зможе утвердитися у сучасному світі. І зробити вона це може тільки завдяки мові.

Згадаймо, що на милозвучності й багатстві української мови наголошували численні дослідники та творці; на «мовних конкурсах» 1928 та 1934 років у Франції саме за цими критеріями українській присуджували почесне третє місце, а нині, у зв'язку з війною в нашій державі, кількість людей, які вивчають «солов'їну», значно збільшилася – і не лише у Європі, а й у таких екзотичних країнах, як Туреччина, В'єтнам, Бразилія та Аргентина. *«Світ, який подарував нам Господь, живе у формі мови».*

І наукові праці та підручники, статті та нариси, і поетичні твори різного жанру – всі вони, зведені в одному томі, допомагають усвідомити своєрідний код письма Йосипа Івановича, розпізнати його. Осягнути силові поля художнього слова, відчутти читацьке осяння, усвідомити радість спів-чуття, спів-праці та спів-творення. Так, основним у цих словах є корінь «спів». Коли душі співають в унісон. А надто ж тоді, коли ювіляр виступає заспівувачем:

*Над колискою, гей над колискою,
Материнська мова піснею живою,
Материнська мова піснею живою.
Ніжний шепіт, душі трепіт,
Лине з серця, як з відерця,
Лине з серця, як з відерця,
Рідна мова, колискова...*

На перший погляд, простенькі вірші, із давно відомими римами – «серця / відерця», «мова / колискова», із характерним заспокійливим розміром... Але при уважнішому вчитуванні в кожному слові, в кожному ритмічному ході (зокрема з повторами ключових рядків) можна порівняти темпоритм цієї поезії з закрутами та дивовижними спіралі ДНК: тут органічно присутня колискова та її головний розмір – хорей, котрі віддавна є архетипами поезії в усіх культурах; поняття «плин», характерне як для мови, так і для часу; мати, яка заколисує дитину, батько, який працює в полі; розмова двох закоханих, «як зоря з росую» (цей

фольклорний образ спонукає згадати Франкове «цілий світ у краплині води», а також надати свого значення – «зоря ще не сонце, роси не висушить»).

І не дивно, що «Мову колискову», музику для якої створила майстриня своєї справи Марія Шалайкевич, внесено до колекції англійського музею кращих пісень світу, – там вона посіла почесне місце поряд із архітворами Джона Леннона та Пола Маккартні, Боба Ділана та Стінга, Джанні Моранді та Шарля Азнавура. А потім, у 2012 році, урочисто пролунала в американському Рочестері, і з просторів Нового світу злетіла у космічну далечинь (с. 144–145).

«Прип'ятські монологи» Ліни Костенко (с. 76–85) – монологи лише за назвою. Насправді це променисті солоспіви поетеси, яка, у березні 2023 року відсвяткувавши 93-річчя, так само енергійно й натхненно до своєї аудиторії доносить тільки вірші, щойно явлені на папері або в серці, ще не друковані, – бо саме так, на її думку, можна звірити художню вартість вірша, вчасно відсіяти половину й відібрати золоте зерно.

Багатьом віршознавцям і любителям сучасної української поезії ім'я Ліни Костенко відкриває «горизонт очікування» п'ятистопного ямба – одного з провідних у версифікаційній палітрі поетеси. Можна згадати хрестоматійні «Осінній день, осінній день, осінній...», «Життя іде і все без коректур», «...Ворони п'ють надкльовані горіхи», «Усе іде, але не все минає / над берегами вічної ріки», «Але ж біда народу, де на завтра / уже не залишається казок».

Є в цьому розмірі інтонація інтимності, притишеного голосу, яким Ліна Костенко говорить до всіх разом і до кожного зокрема. Але тут різким дисонансом уривається 37-річний «чорний біль України» – Чорнобиль. Поетеса занепокоєно розповідає про селян, які змушені були покинути рідні місця – і водночас про «самоселів», «аборигенів атомних резервацій», які повернулися на береги Прип'яті, але чия доля, на жаль, нікого не хвилює. Крім хіба самої Ліни Костенко:

*Згоріла ніч і всохла дика грушка.
Життя пропало і кого ж судить?
Самотня, безпритульна попелюшка
Над попелищем атомними сидить... (с. 81).*

В одному з монологів прозирає складне, практично нездійсненне завдання, що його ставить перед собою Ліна Василівна, – розповісти про Чорнобиль дітям. Та як це зробити, щоб донести до маленьких українців суть тієї великої трагедії й при тім не перелякати їх? Відповідь одна –

у казці. Саме цю казку Ліна Костенко розшукує в селах 30-кілометрової зони, де ще залишилися крихти народного світогляду, віра в перемогу добра над злом... Ось кілька фраз, які, вірогідно, увійдуть до майбутнього казкового полотна:

*В покинутих хатах Чорнобильської зони
Завелися домовички.*

*Вдень лузають насіння, вночі стережуть ікони,
Взимку плачуть, що комин холодний...* (с. 80).

І в цих словах – усвідомлення того, що природа, наділена здатністю до самовідтворення, спроможна вселити нам надію на те, що «період напіврозпаду» радіоактивного ізотопу байдужості до ближнього врешті-решт минеться, і людина постане очищеною Словом перед оновленим довкіллям.

Та в наші дні до Чорнобиля додався ще один зловісний образ – Енергодар на Запоріжжі. І тут духовна посестра Ліни Костенко – Марія Стецик виголошує новий монолог, який міг би стати заспівом до поеми, за силою рівної до «Чорнобильської Мадонни» Івана Драча:

«Коли я дивлюся зараз на дві захоплені російським загарбником українські атомні станції, то це мені нагадує апокаліпсис. Чорнобильська АЕС зараз не працює, але там час від часу вимикають електроенергію, що абсолютно загрозово, бо ці ядерні установки треба постійно підтримувати у холодному стані. Захоплена атомна станція в Енергодарі, яка є найбільшою у Європі... Російська орда штовхає людство на край глибокої прірви» (18 березня 2022 р., с. 85). Упродовж року після того, як було оприлюднено ці слова, надходили й зведення про те, що ракета «Калібр» пролетіла на небезпечній відстані вже від Південноукраїнської АЕС, що московські С-300 з території білорусі загрожують Рівненській атомній... І водночас гірку усмішку викликає бравада російських генералів, що в Рудому лісі під Чорнобилем окопувалися партизани у 1944-му – і ніхто ніякого опромінення не отримав... Тисячу разів правий був той, хто спостеріг: хоч би що робили московіти – зокрема, й у царині наукових проєктів, – то все зброя виходить. І наче цим «ученим» адресовано рядки Ліни Костенко:

Якщо наука потребує жертв,

Чому ж не вас вона перековтала?..

Скарбницю поетичних символів містить бесіда-презентація «Йосип Фиштик – Микола Зимомря: про золоте стремено на видноколах Європи», присвячена виходу у світ поетичної книжки-білінгви Дмитра Павличка «Княгиня Європи» (с. 49–59). Золото – одвічний синонім сонячного світла; стремено, чий корінь «стр-»

символізує швидкий рух (як, приміром, у словах *стріла, стрімкий, струмок, Стрий, Стримба*), – ознака зв'язку між культурами та поколіннями, відповідник латинського «естафета». А виднокіл – хоча, з точки зору географічної науки, «лінія уявного з'єднання неба з землею», – це символ синтезу слова та думки, тіла і душі, природи та культури. Тому, щоб описати кількома словами день презентації збірки – 6 вересня 2010 р., Й. Фиштик удався до такого образного плетива: «Коли останні теплі дні меланхолійного бабиного літа припадуть чолом до зажуреної виноградної лози, я спитаю у мудрого і напрочуд мобілізованого професора (Миколи Зимомрі. – Н.Н.), наскільки знаковою і неповторною виявилася його присутність у Києві».

Це було у 2012 році. У 2022-му акценти дещо змінилися: «Кілька днів тому Микола Зимомря... милувався позолоченими вересневою вуаллю вулицями Франкової юності. Відтак поїхав до столиці над Дніпром. А згодом, коли останні теплі дні меланхолійного бабиного літа припали чолом до зажуреної виноградної лози, я запитав мого побратима, наскільки знаковою була поїздка до Києва». Ці рядки можна транспонувати й у верлібр, такі вони щирі та поетичні, таке у них доречне кожне слово:

*...коли останні теплі дні
меланхолійного бабиного літа
припали чолом
до зажуреної виноградної лози,
я запитав мого
побратима,
наскільки знаковою була поїздка до Києва...*

Що ж відповідає Микола Іванович? Що вихід у світ нової Павличкової збірки – подія знакова у сучасному літературному житті. Адже «його художні образи вражають, захоплюють, зачаровують динамікою, новими асоціативним ходами, а також мистецькими барвами, несподіваними зосередженнями на тому, що виокремлює час у житті людини та суспільства» (с. 50). І переклади віршів «Життя», «О, Батьку мій небесний!..», «У Стефаніка», «Краса», «Земля з Тарасової могили», «Мовчання», «Свобода», «Молитва», «Україна», «Оранта», «Мамине слово», «Зеленим вогнем береза...» та інших (усього до збірки увійшло 111 творів) адекватно доносять думку та чуття поета до німецькомовного реципієнта.

Висловлені теоретичні думки суголосні з дефініцією Анатолія Ткаченка, яку варто навести повністю: «*Те, що колись вважали перекладом, тепер... кваліфікується то як переспів, то як перекладення, наслідування, творчість за*

мотивами, стилізація, травестія, адаптація, трансплантація, запозичення, переробка, цитатія, образна аналогія, ремінісценція».

Отже, переклад – це не лише мистецтво поетичного слова, а й чинник єднання культур і (найголовніше) наук, символічний заклик до гадамерівського «руху від тексту». Цю тезу можна доповнити фрагментом поезії Д. Павличка «Душа», чиї ковані білі ямби Микола Зимомря чудово переклав німецькою у 2012 році:

*...а як торкнусь до писаної крайки,
що оббігає стан дівочий,
готовий все oddати за той пояс,
що мої пальці в небо забирає.*

*...wenn ich aber anfasse bunten Gürtel,
um die Gestalt des Mädchens gewunden,
dann würde ich alles dafür gegeben,
denn meine Finger berühren den Himmel.*

Духовна естафета поколінь і народів – явище непроминальне, здійснюване передусім через культурні контакти. Адже глобалізація, характерна для нинішнього етапу розвитку суспільства, аж ніяк не означає культурного нівелювання, уніфікації, намагання підлаштувати все під вивірену схему. Вивчення іноземних мов, читання (в оригіналі та перекладі) художніх творів різних країн на тлі виховання поваги до Рідного Слова – і є той духовний виднокід, до якого прагнемо сьогодні.

Тим-то й прикметне звертання сучасників до такого, здавалось би, старовинного жанру, як вінок сонетів. За типологічними ознаками його можна визнати символом постійного кругообігу – як у природі, так і в людському житті. Починаючи з «життєво-привітального» вінка М. Жука (1918), на сьогодні постали численні зразки цього жанру – «Юнацька весна» Л. Мосендза, «Життя» О. Тарнавського, «Ніч кохання» В. Бобинського, «Дзвени-слава» Б. Кравціва, «Вінок на березі юності» М. Вінграновського, «Хліб наш насущний» Б. Нечерди, «Серпневий хліб» Галини Турелик, «Хліб» Тамари Коломієць, «Я полем йду. Торкаю сонця віть» А. Мойсієнка. Тут мотиви інтимної та пейзажної лірики узгоджуються з філософськими роздумами про місце людини у всесвіті, з пошуками прапервин буття (вочевидь, тому багато українських вінків сонетів присвячено хлібові, праці на землі).

«Вінок» Йосипа Фиштика під назвою «Жде коней гаряча переправа» (с. 228–232) – значною мірою відступ від канонічної форми. За основу автор бере так званий «шекспірівський», або ж

«англійський» сонет зі строфоподілом 4-4-4-2; кількість творів у циклі – не 15, а 12, і характерного для вінка повторення останнього рядка попереднього вірша в наступному також немає. Натомість зв'язками тут виступають заголовки до окремих сонетів («Безплідний камінь глибину скриває», «Артерії», «Хмарка чужу в небі пісню співає», «Нараз нема двох сонць», «З гори зарано листя впало», «Лиш вільних хвиля в небо підіймає», «Вій-вітер» тощо), епіграфи з Івана Франка. Варто поглянути на заголовний для вінка вірш, десятий за порядком, по суті – розвиток Франкової теми «Ядро ж живе розростеть без впину»:

*Лункі думки без сцени в загорожі.
Не всіх з доріг стрічає перелаз.
В яких бійців сигнали на сторожі,
Котрі в вціляли в серце раз у раз?*

*Слова черстві одержу гублять,
Їх вчити можна, а прийняти – ні.
Лиш ті спроможно клен розрублять,
Що світ в своїй не зрадять біготні.*

*Із рук чийх людська зринає справа?
З душ котрих на цвіт земний впадуть слова,
Де жде коней звивиста переправа?
Зачаттям тим мережитьсь канва*

*З-поміж традицій, радостей і мук.
Як Бог свобод, долає опіки онук (с. 231–232).*

Тож «чим приваблює багатьох сучасних авторів ця канонічна форма вірша? Строгістю? Спокусою випробувати себе на майстерність? Органічною потребою висловити себе у часопросторовості вінка?» (А. Мойсієнко). І перше, і друге, і третє – всі твердження справедливі. Головне – гармонізувати витончену форму з глибинним змістом.

Завершує том «Україна у серці моєму...» майстерне есе Миколи Зимомря «Пісенний простір Йосипа Фиштика». Його автор піднімає завісу над деякими таємницями творчої лабораторії ювіляра, осягає їхню проникливість і мудрість у доборі слів та інтонацій для витворення одвічної істини. Цілком доречно Микола Іванович цитує свій лист до колеги Ігоря Добрянського, згадуючи анімалістичну деталь, яка стала філософемою світової культури, – бджолу: «...Хай Ваша нива плодоносить! Про мед я також згадав, як Ви роздавали бджолиний нектар в Кошаліні» (с. 334).

Згадаймо Френсіса Бекона: «Бджола збирає пилок із садових і польових квітів, але перетво-

рює його відповідно до своїх умінь і намірів. У тому – істинна справа філософії». Чи Григорія Сковороду з невмирущою ідеєю «сродного дійства», опредмеченою в образі бджоли.

«Хто Божого Царства не прийме, мов те дитя, той у нього не увійде», – писав Євангеліст Марк. Велика радість, що Іван Франко, як і його нащадки та дослідники (зокрема і Йосип Фиштик), несли і несуть тепло у ставленні до всіх оточуючих, мов до дітей, аби допомогти їм побачити Царство грядуще. Але більша радість – у тому, що нові покоління зберегли у своїй душі оту часточку дитинності, яка дозволяє кожному отримувати втіху від усього побаченого, – а коли побачене пропущено крізь призму багатющого досвіду, то воно стократ яскравіше стає, бо оправлене в Слово.

Усе починається з мови – і кожен день, і кожен рік, і кожен вид людської діяльності. Виникла думка, враження від якогось несподівано яскравого предмета чи явища – і людина поспішає заявити про неї словом, дати їй свою назву, як колись прапредок Адам давав імена рослинам і тваринам... Навіть якщо Нестор-літописець творив свою «Повість минулих літ» практично у повному усамітненні, він повсякчас думав про своїх майбутніх читачів – «чительників», як говорили в пізніші барокові часи, – і звертався до кожного з нас із запитанням «Звідки єсть пішла Руська земля?» Відповіддю на нього може бути одне просте речення – «З мови». З мови, яка завжди була й лишається головним визначником естетичного чуття та менталітету всіх народів.

«Світлом слова – трунком із чаші Радості» називав свого часу уродженець Срібної землі Василь Марко віршовий доробок Йосипа Івановича Фиштика: «Гармонійність поетичних узагальнень, що створюють мікросферу довіри... Тут не слід шукати ускладнених витків чи метафоричних *ключів від форту Буаяр...*». Ці слова спадають на думку, коли бачиш довгий ряд назв у змісті до збірника «Україна у серці моєму...», які самі собою спонукають прочитати їх, спроеціювати на свій естетичний досвід, зрозуміти кожне слово, спрямоване до серця та розуму.

І, як-от автора цієї статті, надихнути на власну поетичну творчість:

*Поет би кожен написав волів
Про те, за що живе він і страждає, –
Але в тезаурусі казкових слів
Ніяк поет свого не відшукає...*

*І композитор пісню би створив
Для тої, що його давно чекає, –
Та хоч який майстерний солоспів,
А нот своїх у нім, на жаль, немає...*

*І тільки той, хто у людські серця
Подивиться очима мудреця –
Знайде завжди потрібне слово й тему.*

*А допоможе їм любов у цім.
Бо де ж, як не у серці дорогім,
Свої ми ноти та слова знайдемо?*

Отож читаймо, слухаймо, думаймо, творімо!

З ВИСОКОЇ ПОЛИЦІ ЗНАНЬ¹**FROM THE HIGH SHELF OF KNOWLEDGE****Філат Т.В.,***orcid.org/0000-0001-5441-7520**докторка філологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного університету*

Без перебільшення можна стверджувати, що монографія Валентини Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) стала справжньою подією в українському літературознавстві, зокрема в такій важливій і актуальній галузі, як наукове системне осягнення творчості Ліни Костенко. Справжнім достоїнством дослідження є творче поєднання теоретичного підходу до поставленої проблеми з увагою до спеціального вивчення художньої своєрідності ліричних поезій, уміння їх аналізувати, осмислювати в руслі сучасних літературознавчих пошуків, не вдаючись у крайнощі й однобічність підходів, наголошуючи на «багатогранності» творчості поетеси, «загадці традиційності/нонтрадиційності» [2, с. 10], яка «приховує нелінійне художнє мислення, особливого гатунку гетерогенність із включенням різних (часто-густо протилежних, навіть контрверсійних) тематологічних і поетикальних систем, взаємодія яких доведена до синтезу» [2, с. 10].

Актуалізація теоретичного підходу в розвідці В. Саєнко йде в руслі тих літературознавчих віянь загостреної уваги до теорії, про які активно дискутують сучасні літературознавці (Т. Гундорова, В. Дончик, М. Жулинський, Д. Затонський, М. Наєнко, Д. Наливайко та ін.). І ця теоретична спрямованість монографії ставить її в контекст розвитку сучасної науки про літературу. Її актуальність теми – інтерес до творчості Ліни Костенко, її художньої своєрідності, традицій і новаторства – не викликає сумніву, як й інтерес до феномену поетичної культурології Ліни Костенко, пов'язаної з появою особистості «митця-культуролога, глибокого знавця й пропагандиста культури, поета-вченого, точніше, академіка, що звиряє гармонію алгеброю і демонструє тисячолітню її історію в сучасних згуках власного слова» [2, с. 17].

Монографія чітко структурована, складається зі вступу та п'яти розділів, в межах яких логічно

виділені підрозділи, що активно працюють як на розкриття п'ятичастинної тематики книжки, так і на генеральну її проблематику.

У вступі «Творчий силует Ліни Костенко у золотому вікні національної і світової духовності (замість вступу)» обґрунтовано вибір теми та сформульовані завдання, які потребують системного й вдумливого наукового дослідження, спрямованого на адекватне занурення в багатогранність і різноманітність творчості поетеси, сучасне осмислення її вагомому внеску не тільки в українську, а й світову культуру. Написаний чітко й логічно, вступ засвідчує глибоке та ґрунтовне теоретичне осмислення основної проблеми монографії, продумане оволодіння сучасною плюралістичною методологією аналізу й узагальнень. Прагнучи осягнути «багатоголосся» творчості Ліни Костенко, засновуючись на підґрунті плюралістичної літературознавчої методики, дослідниця залучає читача до діалогу, залишаючи за ним право винести вердикт («наскільки це вдалося» [2, с. 16]). Без сумніву, це не тільки «вдалося», а й зроблено на високому науковому рівні, зі справжнім патріотичним пафосом та дослідницьким азартом.

Валентина Саєнко переконливо доводить, що, «будучи совістю нації, вона (Ліна Костенко. – Т.Ф.) справді є одним із потужних чинників розвитку не тільки української, а й світової культури» [2, с. 12]. Дослідниця чітко визначила місію мисткині – бути поетичним та духовним сапером у «розмінуванні сучасного раю», опановуючи мистецтво «саперного ремесла», за влучним афористичним висловом В. Базилевського. Ця місія продовжує виконуватися у сьогочасній трагічній ситуації, яскравим підтвердженням чого є нещодавно видана друком антологія «Війна – 2022. Щоденники, есеї, поезії» (2023), підготовлена видавництвом «Старий Лев» за допомогою польської групи «Нова Польща», яка містить цикл віршів Ліни Костенко «Війна малює кров'ю акварелі», присвячених сучасній війні [1, с. 305–311].

¹ Саєнко Валентина. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність: монографія. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.

Обґрунтовано й глибоко аналізуючи національні скрижалі творчості видатної української поетеси, авторка монографії цілком резонно простежує шлях, завдяки якому художні досягнення мисткині органічно влилися у світовий контекст [2, с. 19]. Саме тому спеціально акцентовано традиції, які йдуть від українського Ренесансу 1920-х рр., поєднуючись зі здобутками світової класики, «починаючи з антики та кінчаючи французькими парнасцями та німецькими експресіоністами» [2, с. 19–20]. Причому талант істинного вченого виявляється в тому, що постійно наголошуючи на високому рівні вітчизняного костенкознавства, віддаючи перевагу дослідникам творчості Ліни Костенко (І. Дзюба, І. Жиленко, О. Пахльовська, Г. Яструбецька та ін.), авторка прагне триматися в тіні.

У першому розділі «Концепт «культура» і система жанрів: традиції і новаторство» аналізується поетична культурологія Ліни Костенко, її творчість розглядається під кутом успадкування «естафети лицарства» «від покоління митців українського Ренесансу 1920-х» [2, с. 19] (підрозділ «Лицар культури»). Плідними є думки дослідниці про універсальний характер творчості поетеси, «яка здатна крізь вселюдське бачити національне, а крізь національне прозирати вселюдське», та багатовимірність її сюжетів, які «завжди мають другий, третій і четвертий (містичний) виміри і вже цим рішуче спростовують погляд на історію як на іконостас» [2, с. 25].

Особливо цікавим вважаю підрозділ, присвячений аналізу жанрової системи поетеси («Жанровий діапазон поезії Ліни Костенко»). Розглядаючи традиційні жанри в творчості мисткині (послання, притча, романс, етюд, псалми, сонет, філософська лірика (поезії-медитації, поезії-рефлексії), віршований роман тощо), Валентина Саєнко переконливо доводить, що поняття «жанр» належить до категорії динамічної та «умовної». У цьому вона спирається на точку зору Євгена Черноіваненка, який, аналізуючи концепцію Бенедетто Кроче, підтримав висновок італійського вченого про те, що в літературі немає і не може бути жанрів [2, с. 35]. Ця теза дозволяє зробити перспективний для літературознавства висновок про те, що лірику Ліни Костенко не можна затиснути в прокрустове ложе сталих жанрів, вона «укладається в своєрідну системну жанрологічну типологію, користуючись якою інтерпретатори пояснюють специфіку її творчості» [2, с. 36]. Тому репрезентована В. Саєнко класифікація віршів, розроблена Мар'яною Савкою («вірш-квітка», «вірш-іграшка», «вір-

ші-каторжани», «вірші-рани», «іграшкові вірші», «вірші-дуби», «вірші-повелителі», «вірші-раби»), заслуговує на увагу, як і думка дослідниці про «умовність» будь-якої класифікації, «право поета йти власним шляхом, порушуючи канони, традиційні постулати, – прямувати до новаторства...» [2, с. 37].

Новаторство Ліни Костенко, як переконливо доводить авторка рецензованої монографії, яскраво дається взнаки у синестезійності поетики, у взаємовпливах та взаємодії в її віршах музики й живопису, кінематографії й танцю, пластики й статички, архітектури й візуальних мистецтв. Мають місце й доцільні спостереження над процесом створення парадоксу в поезіях поетеси, часто-густо інспірований синестезією, оксиморомом та різновидами суперечностей.

Другий розділ «Міфопоетичність у структурі художніх текстів» присвячений аналізу міфопоетичного начала в творчості Ліни Костенко. У монографії В.П. Саєнко знайдено особливий аспект дослідження міфопоетичної лінії у корпусі творів поетеси, здійснено теоретичний аналіз трьох типів архетипічних символів і міфологем, які використовує мисткиня. Цілісно й аргументовано досліджується питання про історичну та художню правду в «Скіфській одиссеї» та сполучені з нею проблеми: «походження українського етносу, його стародавня культура, національна ідентичність, його дотичність до скіфської історії, до сарматської епохи та взаємоперетікання-міграції племен» [2, с. 94], як і самобутня специфіка творчої манери авторки драматичної поеми, зокрема своєрідність поєднання документального з художнім тощо.

Цікавою є думка дослідниці про внутрішню полемічність інтертекстуально пов'язаного з «Берестечком» історичного роману Павла Загребельного «Я, Богдан». Валентина Саєнко дуже влучно відзначила, що якщо роман Загребельного має підзаголовок «сповідь у славі», то логічний підзаголовок до «Берестечка» – «сповідь у неславі». Дослідниця простежила, як через полеміку досягається всебічне проникнення в тему, «багатовимірність зображення», поліфонічність звучання та пізнання істини. Глибокий та аргументований аналіз у монографії дослідниці поєднується і підкоряється генеральному прагненню – обґрунтувати світове значення творчості геніальної української поетеси. Інколи здається, що дослідниця боїться бути викритою в надмірній любові до поетеси, тому підкріплює свої спостереження та висновки думками вчених, істориків, філософів. Так, скажімо, віртуозний аналіз

народнопоетичних ремінісценцій та алюзій у драматичних поемах Ліни Костенко, який доводить приналежність поетеси до митців світового рівня, супроводжується витягом з диплому премії імені Франческо Петрарки, де зазначено: «Спеціальна премія *світовій поетесі* Ліни Костенко» [2, с. 120].

Третій розділ «Довгі хвилі культури у системі конструювання художнього світу поетеси», на мій погляд, центральний і найбільш фундаментальний у монографії. В. Саєнко аргументовано й докладно аналізує витoki творчості Ліни Костенко, вплив реалій літературного життя на формування громадської та творчої позиції поетеси, її зв'язок із шістдесятництвом, яке «круто змінило хід культурного розвитку в Україні» [2, с. 146] – з одного боку, а з іншого, – домінуюча та інтергруюча роль постаті мисткині у феномені шістдесятництва: «Високої естетичної інтенціальності сповна стало українській поезії в особі Ліни Костенко, щоб мати енергію для подальшого розвитку культурної пам'яті народу, з одного боку, і для вироблення тієї духовної висоти, до якої прагнула українська література, відчуваючи й мистецькі реалізуючи свою спорідненість зі світовою, – з іншого» [2, с. 152].

В аналізі ролі Ліни Костенко у феномені шістдесятництва та висновках щодо їхнього взаємовпливу Валентина Саєнко посилається, з одного боку, на художні та мемуарні книги (Прожитий розповіді) А. Дімарова, «*Nomo feriens*» І Жиленко, «Люди не зі страху» С. Кириченко, «Рубали ліс» Л. Крушельницької, «Мемуари, писані для сина» Н. Кузякіної тощо), серед яких «почесне місце відведено Ліні Костенко» [2, с. 152], з іншого, – на наукові розвідки, в яких простежена та проаналізована ключова роль поетеси в українському шістдесятництві, у творчості якої, за влучним визначенням О. Пахльовської, сконцентровано «генетичний код нової України, створений шістдесятниками, які сублімували автентичні риси елітарної та європоцентричної природи модерної української культури» [цит за: 2, с. 154].

Не оминула увагою Валентина Саєнко у підрозділі третього розділу «Леся Українка і Ліна Костенко: особливості творчого діалогу» й проблеми витоків «спорідненості» поетес, «дивовижного співзвуччя, паритетної суголосності ... «постійного діалогу» між ними [2, с. 164]. Серйозна увага приділена питанню, як реалізовувався «високий ефект розуміння генія Лесі Українки» Ліною Костенко, передовсім їхні форми діалогу, заґрунтовані на «духовній близькості», «кодовій і інтертекстуальній взаємодії» [2, с. 167]). Цей віртуозний аналіз дозволяє

дослідниці дійти до емоційного, але науково обґрунтованого висновку: «Отже, Держава слова Лесі Українки й Ліни Костенко збудована за правилами досконалості, яка несе до берегів розуму й серця багато духовної енергії, без якої стан особистості та суспільної рівноваги просто-таки неможливі» [2, с. 174].

Надзвичайно цікавим є підрозділ, де досліджується типологічна спорідненість філософської поезії Олени Теліги, «сходження й контроверсії» [2, с. 194] їхньої творчості, що дає право «віднести їхні художні здобутки до спільного розряду елітарно вишуканої української культури» [2, с. 194]. А в підрозділі «Маруся Чурай»: аспекти традиційності/нотрадиційності» не тільки підсумовується «історія» дослідження віршованого роману Ліни Костенко «Маруся Чурай» (І. Качуровський, А. Макаров, Д. Гусар-Струк, Н. Забужко, О. Ізарський), а й порушуються вельми вагомі та перспективні для костенкознавства питання. По-перше, Валентина Саєнко цілком слушно підводить до висновку, що проблема інтертекстуальності Ліни Костенко «вимагає серйозної уваги й нових підходів» [2, с. 196], спираючись на «умінні Ліни Костенко вести паритетний діалог з майстрами слова світового рівня» [2, с. 197]. По-друге, дослідниця переконливо доводить, залучаючи однодумця Ігоря Качуровського, що «Маруся Чурай» Ліни Костенко – це відродження «формально чи не найскладнішого для здійснення» [2, с. 200] літературного жанру. По-третє (блискучий висновок!), «Маруся Чурай» – «своєрідний твір-виклик ... усталеним поглядам про неможливість радикального новаторства в царині, де вже, здавалося б, досягнуто найбільшого в художньому самовияві митця, що заслужено піднявся на п'єдестал пошани» [2, с. 208]. Окрім того, дослідниці вдалося виділити головну прикметну рису роману – «уміння наблизити давноминулі події до сучасності, актуалізувати їх, розкрити глибокий філософський зміст, що не вичерпується однією культурною епохою, а покладені в основу вічності» [2, с. 222]. Це «відкриття» Валентини Саєнко стосується не тільки «Марусі Чурай», а й інших творів великої поетеси. Так, цитати з «Берестечка», які сьогодні викладаються в інстаграми, сприймаються як щойно написані.

У четвертому розділі – «Поетика композиції: моделі, варіації циклоутворень і збірок та питомий вихід слова», – де аналізуються різні аспекти поетики, пов'язані з «місцем та покликанням» [2, с. 315] циклу в жанротворчій системі поетеси, міститься багато цікавих думок та

висновків. Авторка ретельно простежує шлях поетеси до циклу. На початковому етапі творчості (до вимушеного 16-літнього мовчання) у збірках «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961), як наголошує дослідниця, відсутнє тяжіння до циклічного об'єднання віршів, а всі наступні збірки («Неповторність», «Над берегами вічної ріки», «Сад нетанучих скульптур», «Вибране», «Річка Геракліта», «Мадонна перехресть» тощо) «розкладаються на цикли, оригінальність і логічність яких аргументовано в монографії».

У п'ятому розділі «Феномен веселки» дослідниця осмислює неповторність художнього світу мисткині за допомогою аналізу специфіки образної системи, зокрема перетікання «візуальних і звукових образів» [2, с. 377], занурюючись у психологію її творчості, використовуючи принцип синестезії як один із чинників побудови циклів «Безсмертним рухом скрипаля», «Силуети», «Осінні карнавали». Поетика синестетичності є предметом спеціального дослідження й у віршованому романі «Берестечко».

Монографія Валентини Павлівни Саєнко свідчить про серйозну творчу роботу дослідниці, про вміння поєднувати – що важливо для наукового дослідження – теоретичний та конкретний аналіз поетики твору, побачити насамперед індивідуальне в художньому світі митця. Авторка науково коректно поводить з чужими концепціями та оцінками, думками, погоджуючись з багатьма судженнями своїх попередників чи заперечуючи їх. Висновки до окремих розділів, як і до всієї роботи, свідчать про вміння дослідниці узагальнювати різноманітні спостереження, при цьому майже не збіднюючи аналітичної частини роботи, що свідчить про фундаментальну філологічну школу та робить честь Одеському національному університету.

Підсумовуючи, слід наголосити: як творчо узагальнено в монографії все те, що було накопичено в галузі костенкознавства, оснащеної сучасним методологічним підходом, так і запропоновано новаторське прочитання художньої природи поезії Ліни Костенко. Авторка проявляє надзвичайну щедрість у застосуванні інтерпретаційних моделей осмислення концептів поетичної культурології поетеси, жанрового діапазону, міфопоетичності

в структурі художніх творів, традицій та новаторства тощо. Наукове дослідження вражає не тільки ерудицією, не тільки умінням окреслити головні проблеми костенкознавства, при цьому якісно аналізуючи кожен конкретний поетичний текст, уважно ставлячись до художньої тканини цілої системи. Не менш важливим достоїнством роботи є інтерес до філософії та історії, міфопоетики, міфологічної природи творчості, циклічності, синестезії тощо.

Глибина наукової думки, використання великої кількості різноманітних літературно-критичних джерел (2353 позиції), новизна, інтелектуальність роботи, без сумніву, дозволяють вважати її монографією високого рівня та подякувати авторці за велику насолоду, яку отримують «студенти, магістри й аспіранти, науковці, широкого профілю знавці та любителі поезії» [2, с. 4] після прочитання її талановитого дослідження.

Через різноманітність поставлених проблем (концепт «культура», традиції, новаторство, міфопоетика, народнопоетичні ремінісценції, шістдесятництво, циклоутворення тощо), їхнє теоретичне та історико-літературне висвітлення, широту та багатство матеріалу (різні жанри, епохи), багатшаровість структури роботи, розділеної на тематико-проблемні суброзділи, присвячені різним творам, жанр роботи В. Саєнко досить важко визначити. Це і не традиційна монографія, тим більше – не звичайна авторська збірка статей, це, ймовірно, зразок синтетичної наукової праці, в якій цілісно вивчаються різноманітні, але внутрішньо пов'язані проблеми, заявлені в назві, що досліджуються на спільній методологічній основі, під одним кутом зору – «традиція, контекст, художня своєрідність» – обдарованою, широко освіченою літературознавицею. Її монографію можна назвати книгою з проблемного теоретичного літературознавства і водночас історико-літературним дослідженням.

Та головне – не як визначити її жанр, а те, що 640-сторінкова книжка «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність», належачи до високої полиці знань, представляє значний науковий інтерес, збагачуючи вітчизняне літературознавство, пропонуючи творчий діалог і стимулюючи подальше вивчення фундаментальних проблем гуманітарних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [Текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща». 2023. 440 с.
2. Саєнко Валентина. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність: монографія. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 28
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 27,2. Замов. № 0623/425. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.